WILLIAM EWING

Gelibolu'dan Bağdat'a

Bir İngiliz Ordu Rahibinin Gözüyle Birinci Dünya Savaşı

Türkçesi: H. Büşra Yavuz

İZ

© İz Yayıncılık Limited Şirketi, 2012
Sertifika no: 17313

İZ YAYINCILIK: 704
İnceleme araştırma dizisi: 268
ISBN 978-975-355-892-1
İstanbul, 2012

Çatalçeşme Sokağı No: 27/2 Cağaloğlu 34110 İstanbul
telefon: (212) 5207210
faks: (212) 5115791
www.iz.com.tr
e-posta: bilgi@iz.com.tr

editör: Hamdi Akyol

kapak: Medine Efe

Basıldığı yer: Alemdar Ofset Matbaacılık
Davutpaşa Caddesi Besler İş Merkezi No: 20/29 Topkapı/Zeytinburnu İstanbul

WILLIAM EWING

Gelibolu'dan Bağdat'a

Bir İngiliz Ordu Rahibinin Gözüyle Birinci Dünya Savaşı

Türkçesi:
H. Büşra Yavuz

İZ YAYINCILIK

William EWING; İskoç asıllı İngiliz din adamı ve yazar. 1857 yılında İskoçya'nın Corsock şehrinde doğdu. Glasgow ve Leipzig üniversitelerinde eğitim gördü. Filistin, Birmingham ve İskoçya'nın muhtelif bölgelerinde din adamı olarak görev yaptı. Çanakkale Savaşı da dahil olmak üzere, Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz ordusuna bağlı 4. Kraliyet İskoç Taburu'nda din görevlisi olarak bulundu. Mütarekeden sonrası, Kudüs'teki St. Andrew Kilisesi'nin rahibi olarak görev yapmaya başladı ve 27 Temmuz 1932 tarihinde aynı şehirde hayata gözlerini yumdu. *From Gallipoli to Baghdad* adlı eseri 1917 yılında neşredilmiştir. Bunun dışında, *Arab and Druze at Home* (1907); *Cedar and Palm* (1912), *The Temple Dictionary of the Bible* (1910); *Paterson of Hebron, "The Hakim": Missionary Life in the Mountain of Judah* (1930); *Annals of the Free Church of Scotland* (1914); *J.E.H. Thomson, D.D., Scholar and Missionary in the Holy Land* (1925); *Holy Land and Glasgow* (1913) adlı eserleri mevcuttur.

Hatice Büşra YAVUZ; 1988 yılında İstanbul'da doğdu. Yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı bölümünde tamamladı. Halihazırda İngilizce öğretmenliği yapmaktadır. *Türklerin Rumeli'ye Vedası* (Görkem Şengün ile birlikte, İz Yayıncılık, 2012) ve *Gelibolu'dan Bağdat*'a (İz Yayıncılık, 2012) adlı iki eser tercümesi vardır.

İçindekiler

Takdim 11
Önsöz 13
I. Edinburgh'tan Gelibolu'ya 17
II. Çanakkale Boğazı: Maziye Bakış 25
II. Karaya Asker Çıkarması 33
IV. Askerler Kıyıda 49
V. Tıbbî Müdahale Merkezi 59
VI. Askerî Üste Hayat 67
VII. Haziranın İlk Günleri 77
VIII. 28 Haziran 87
IX. Sahilde Yaşananlar 97
X. Tehlikeli Taarruz Teşebbüsü 107
XI. Kaçırılma Hadisesi 115
XII. İmtiyaz ve Tehlike 125
XIII. Ateş Hattında 133
XIV. Kar Fırtınaları 143
XV. Gelibolu'daki Son Günler 153
XVI. Tahliye 163
XVII. Limni Adası ve Mısır 171
XVIII. Mezopotamya Seferi 179
XIX. Basra 193
XX. Dicle Nehri'nde 205
XXI. İleri Karargâhta 215
XXII. Mezopotamya Cephesinde 221
XXIII. Yeni Hücum 231
XXIV. Berbat Hava Şartları 241
XXV. Bağdat'ın Ele Geçirilişi 247
XXVI. Askerlerin Bıraktığı İntiba 263
İndeks 269

Bu eser, nazik teveccühleriyle hadiselerin kaleme alınmasını sağlayan Grange İskoçya Birleşik Kilisesi'ndeki arkadaşların ve Gelibolu Yarımadasında hayatını kaybeden 4. Kraliyet İskoç Taburu'nun subay, astsubay ve erlerinin aziz hatıralarına saygı ve onurla ithaf olunmuştur.

William Ewing

Takdim

Çanakkale Savaşı, 20. yüzyılın hem deniz hem de kara muharebeleri tarihi bakımından en önemli savaşlarından biridir. İngiliz ve Fransız ordularının yanı sıra, bu ülkelerin sömürgesi veya kontrolü altındaki Yeni Zelanda ve Avustralya gibi ülkelerden gelen onlarca savaş gemisi ve 600 bine yakın askere karşı, sayıları 400 bine yaklaşan Osmanlı ordusu arasında 1 yıla yakın devam eden savaş, saldırgan tarafın pes etmesiyle sonuçlanmış ve ünlü "Çanakkale geçilmez!" deyiminin tüm dünya tarafından kabul edilmesini sağlamıştır.

Bu savaşla ilgili Türkçe literatürün oldukça zengin olduğu söylenebilir. Tarihinin en önemli zaferlerinden birini, bir milletin haklı olarak hatırlaması ve sözlü/yazılı olarak sonraki nesillere aktarması çok doğaldır. Ancak bu zenginliğe rağmen ortada eksik noktalar bulunduğu da bir gerçektir. Öncelikle, mevcut literatürün azımsanmayacak bir miktarının, savaşı, nedenlerini, gelişimini, sonuçlarını anlamaktan uzak, sadece hamasî duygularla yazılmış, romantik metinler olduğunu söyleyebiliriz. Bahsettiğimiz eksikliklerin giderilmesi halinde, elbette hamasî eserlerin varlığı hiçbir sakınca içermiyor. Ancak sözkonusu eksiklik sebebiyle, bu savaşla ilgili analiz yapılabilecek miktar ve ciddiyette metin temini mümkün değildir. Savaşın safhalarını tafsilatlı bir şekilde anlatan çalışmalar ise, Genelkurmay tarafından çok eski tarihlerde basılmış ve şu an için ulaşılamaz konumdadır. Askerî ve siyasî tarih bakımından öncesini ve gelişimini, savaş sonrası ortaya çıkan tablonun ülkeye neler kazandırdığını veya kaybettirdiğini derinlemesine inceleyen eser eksikliğinin altını çizmekte fayda vardır.

Eksik noktalardan ikincisi ise, bu önemli olayı "suyun öte tarafından" anlatan eserlerin Türkçe neşrindeki ihmâldir. Oysa bir olayı bütünüyle anlamanın ve yorumlamanın yolu, duygusallıktan uzak bir şekilde, tarafların tümünü dinlemekten geçer. Bu paralelde tercüme edilmiş olan birkaç eser varsa da, bunlar empati yapmamız için yeterli değildir. Saldırgan tarafın hangi duygularla savaştığını, ne gibi beklentiler içinde bulunduğunu, süreç boyunca hâlet-i rûhiyelerini, yenilginin getirdiği psikolojik sonuçları bilmeden, sağlıklı değerlendirmeler yapmamız mümkün değildir.

William Ewing'in elinizdeki eseri, işte bu ikinci eksikliği gidermek adına Türkçeye tercüme edilmiş ve tarafımızca yayınlanmıştır. İngiliz ordusuyla birlikte, 4. Kraliyet İskoç Taburu'nun rahibi olarak savaşa eşlik eden bir din adamı olan William Ewing, saldırgan tarafın moral motivasyonunu öğrenmemize ciddi katkı sağlayacak bilgileri, bu kitapta kaleme almış bir isimdir.

Eserdeki dipnot ve açıklamaların önemli kısmı, çevirmen H.Büşra Yavuz tarafından, bir kısmı da tarafımızca konmuştur. Bu konuda eksiklik veya hata fark edilirse, bundan sonraki baskılarda düzeltmemize yardımcı olacaklara peşinen teşekkür ederiz. Keza yer adlarının tercümesinde de azami dikkat gösterilmiş olmakla birlikte, hatadan âzâde olduğu iddiasında değiliz. Onlarca yer adı, birçok farklı kaynaktan taranarak Türkçe karşılıklarıyla verilmiştir. Bu esnada ortaya çıkmış hataları bildireceklere minnet duyarız.

Keza, Türk okuyucusunu doğrudan veya dolaylı olarak hiç ilgilendirmeyen, kitabın özü ile bağlantılı olmayan, kitap boyunca sıkça kullanılmış kimi kısaltmaların çevirimine ihtiyaç duyulmamıştır.

Eserin Çanakkale Savaşı ile ilgili olarak meraklılara ve araştırmacılara katkı sağlaması temennisiyle...

İZ YAYINCILIK

Önsöz

Orduyla beraber uzun süren ayrılığım esnasında cemaatimle irtibatımı haftalık mektuplar vasıtasıyla koparmama arzusu, günlük olarak hadiseleri not tutmamı sağladı. Mektupların bazısı *Scotsman*[1], *British Weekly*[2] ve diğer gazetelerde yayınlandı ve bana bunların daha kalıcı ve ulaşılabilir bir şekle sokulabileceği söylendi. Ancak ben sadece belirli mektupların yayınlanmasını istemiyordum. Bay Hodder ve Bay Stoughton'ın kendi harp kütüphanelerini kullanmamı teklif etmeleri, kitabıma katkıda bulunup, elimdekileri daha fazla geliştirme fırsatı verdi.

Bu kitapta harp hususunda çeşitli görüşler yer alsa da, genel olarak siyasi ve stratejik konulardan bahsetmemektedir. Bu eserde, harp boyunca kan gölüne dönen Gelibolu yarımadasında, Mısır çöllerinde ve Dicle nehri kıyılarındayken iki seneden fazla hep yanlarında olduğum cesur askerlerimizin yaşadıklarını anlattım.

Ayrı kaldığımız müddetçe, cemaatimin bana gösterdiği sadakat ayrıca takdire şâyân. Kendilerinin vatanseverliğine ve fedakârlığına çok şey borçluyum. Onların sadık "hatırası" benim kuvvetimin daimi kaynağıdır.

Arkadaşlıkları ve yardımları sayesinde yaşadığım zorluk ve sıkıntılar azaldı. Şu isimleri de zikretmeden geçemeyeceğim: Korgeneral Sir F. J. Davies, Tümgeneral Sir G. F. Macmunn, Albay (şu an Tuğgeneral) Nepean, Yüzbaşı (şu an Binbaşı) Venning,

---

1 İskoç gazetesi.
2 İngiliz gazetesi.

Mısır ve Mezopotamya Baş Din İşleri Subayları ve benim iki yakın arkadaşım olan Peder S. J. E. Legros ve L. N. Green.

William Ewing
Edingburgh, Ekim, 1917

SKETCH MAP OF S.W. END OF PENINSULA.

Gelibolu Yarımadası

I. Edinburgh'tan[1] Gelibolu'ya

Sulh zamanı katıldığım kara taburlarından, 4. Kraliyet İskoç Taburu* ile harbin patlak verdiği 1914 senesinin Ağustos ayında seferberliğe katılmam benim için büyük bir fırsat oldu. Subaylar, astsubaylar ve erler denizaşırı hizmet için gönüllü oldu ve onlara bir hayli uzun gelen bir eğitim sürecine büyük bir şevk ile katıldılar. Sefer hususunda çıkan her dedikoduyu dikkatle araştırıyor ve ümitleri ertelendiğinde üzülüyor; kimi de kaçıp, hemen muvazzaf askerlere katılmak için can atıyordu. Çoğu asker onlar gibi düşünüyordu, fakat kimse disiplinsiz davranamazdı ve hiçbir günlük rutin de onların coşku ve heveslerini bastıramazdı. Emsalsiz güzelliğiyle Edinburgh, meşhur şatosunun etrafında kurulmuş, unutulmaz hatıraları saklayan eski yapılara, romantik bir tarihe ve geleneklere sahip bir şehirdir. Burası, vatanperverlik ateşlerini Arthur's Seat[2] ve Salisbury Craigs'den[3] alan yiğit delikanlılara sahiptir.

Bir müddet sonra, Edinburgh ve civarından gelen askerlerin meydana getirdiği Dördüncü Kuvvetlerin himayesine verildim. Birlikler Firth'teki Inckeith adalarından Redford'taki kışlalara kadar uzanan geniş bir bölgeye dağıtıldı. Birçok din işleri subayının bir araya gelmesi, işi daha da güzel bir hale getirdi. Memleket harici hizmet için verilen bu altı aylık hazırlık

---

1 İskoçya'nın başkenti.

* Bu tabur Q.E.R. kısaltması ile birlikte anılır. Queen's Edinburgh Rifles'ın baş harflerinden oluşur ve "Kraliçe'nin Edinburgh'lu Keskin Nişancıları" diye karşılık verilebilir.

2 Edinburgh'ta bulunan bir grup tepenin en yüksek zirvesini oluşturan yerin adı.

3 Edinburgh'taki Arthur's Seat ve şehir merkezini ayıran sarp kayalıklar.

eğitimi mükemmel bir tecrübeydi. Bu sayede askerler arasında, ileride başka yerlerde birbirlerine kuvvet ve moral sağlayacak olan birçok arkadaşlığın temeli atıldı.

Bir insan ömrünün bir kısmını doğunun sıcak iklimli ülkelerinde geçirince, güneş hâlâ kanında kaynar ve insanda açık gökyüzülerine ve ışıl ışıl parıldayan manzaralara bir özlem uyandırır. Bu sebeple, Gelibolu için çağrı yapıldığında itiraz eden olmadı çünkü askerler arasında, orada büyük cesaret örnekleri gösterildiği söylentileri dolaşmaktaydı. Nisan ayının sonlarına doğru bir gün, limana doğru İngiltere'nin cesaret kokan yeşillikleri arasından geçerek yol aldık. Denizaltı gemilerini kandırmak için son dakikada gemiye bineceğimiz liman ve kalkış saatimiz değiştirildi. Gemi limana yanaşıp eşya, tekerlekli araç, teçhizat, silah, at ve topları vs. yerleştirirken, St. Andrews[4] üniversitesinde profesör olan arkadaşım Kay ile Plymouth limanına bakan tepenin etrafında yürüyorduk. Sonra yol kenarında oturmuş dinlenen bir kadınla konuşmaya başladık. Bize bir bahriyelinin kızı ve başka bahriyelilerin de karısı, annesi ve büyükannesi olduğunu söyledi; "ve" dedi, "Bir hanım olacağıma bir beyefendi olsaydım, kendim de bir bahriyeli olurdum!" Bir sürü acı ve kayıp yaşamıştı ama bir emekli maaşı olduğu için yine de çok mutluydu. Asla maaş alacağımı düşünmüyordum —ah! yaşlılık maaşı— zaten hiç bir şeyi de değiştirmeyecek. "Bir yaşlı olarak derim ki eğer tanrıya güvenir ve ondan yardım dilerseniz; o bir şeyleri mutlaka değiştirecektir!" dedi. Aslında söyledikleri, bilinmezle karşı karşıya kalan papazlara verilecek iyi bir vaazdı. Kanal üzerine çöken sisin arasından geçerken, bu yaşlı, cesur vatanseverin söylediği ince sözler kulaklarımızda çınlıyordu. Bizim için bekleyen denizaltıların görüş açılarını daraltıp, bizi gizlediği için bu sis işimize çok yaramıştı. Açık denize ulaştığımızda, bir üveyik kuşunun direk ve halat takımlarının arasına yuva yapıp, gemimize eşlik ettiğini gördük. Bu nazik sulh kuşunun varlığı çok hoştu, ama birkaç gün sonra amansız ayak işlerimizi görünce ortadan kayboldu.

4 İskoçya'nın ilk üniversitesi.

Gemide çok sayıda hemşire ve 26 doktor vardı. 13'ü farklı alaylarda görev yapıyor, diğer 13'ü ise ordu papazı olarak çalışıyordu. Bâtıl inançları olan adamları havaya sokmak için bu kadar yeterdi. Belki de 14 tane ordu papazı sayabiliriz. Doktorların arasında çift liyakata sahip Londra Kilisesi papazı da vardı. Tabip subaylara yapılan çağrı, din işleri subaylarına yapılan çağrıdan daha acildi. Kendisi, İngiliz Kraliyet Ordusu Sıhhiye Sınıfı'ndaki vazifeyi kabul edip, idareyi bırakmış ve orduya katılmıştı. Gemi harikulade bir metanet örneği sergiliyordu. Bu gemi, batıda "hanımlar gemisi" diye bilinen, çok süratli ilerlemeyen ve büyük fırtınalar hariç hiçbir şeye aldırmayan bir gemiydi. Hayat normal seyrinde akıyordu; ama gençlerin paraları ve dinç ruhlu insanlar sayesinde gemide monotonluğa pek fazla yer yoktu. Delikanlılar kağıt oyunları oynuyor, garip ve ürkütücü müsabakaların yer aldığı atletik turnuvalar düzenliyor, su dolu tanklar üzerinde boks maçı yapıyorlardı. Kadınların katıldığı el arabasıyla patates taşıma müsabakası, en çok ilgi gören oyunlar arasındaydı. Fakat en büyük heyecan boks turnuvasında yaşanıyordu. Ağır, orta ve hafif sıklette yarışan boksörlerin mücadelesi gerçek dövüşlere benzemiyor ve delikanlılar cezalarını memnuniyetle çekiyordu. Surat asmak ve öfkelenmek ölümcül olabilir. Bundan daha tesirli bir öfke tecrübesi ya da yorucu bir irade terbiyesi olamaz. Filikalara binme ya da yangın söndürme tatbikatları için yapılan çağrılar, eğlencemizi yarıda kesti; ağır ağır yaklaştığımız ve unuttuğumuz tehlikeyi tekrar hatırlattı. Gece olduğunda ışıkların çoğu söndü ve tüm gemi pencereleri kapandı. Devâsa gemi suların içinden bir hayalet gibi süzülüp geçti. Ancak gemide eğlence devam ediyordu. Gemide bulunanlardan bazısı hem ses, hem müzik hem de oyunculuk yönünden çok kâbiliyetliydi; hokkabazlar bile vardı. Gençler kendilerine göre bir eğlence bulmuşken, yaşça büyük olanlar da salonun bir köşesine çekilip, garip bir hazla ağır meselelerden bahsediyordu. Daha ciddi düşünen çok az bir kesim ise bize faydalı olabilmek gayesiyle Arap ve Türklerin eksikliklerinden konuşuyordu.

Uçsuz bucaksız okyanusta kocaman gemi küçücük bir nokta gibi görünüyordu. Müthiş sessizlik içerisinde en küçük

bir şey bile dikkat çekebiliyor, hatta heyecan yaratabiliyordu. İki balinanın çevrelerine sular sıçratarak takla atışı, bir yunus sürüsünün gemiyle yarışıp büyük bir keyifle kendilerini suya atışları, bir yük gemisinin geçişi, Fife[5] Dük ve Düşesiyle kayalara çarpan Delhi isimli geminin enkazı ve uzaktan Afrika kıyısındaki tepelerde, beyaz köpükler gibi görünen bembeyaz kasabalar, gemideki hâki elbiseli kalabalığın ilgisini çekiyordu. Cebelitarık körfezine demir attığımızda sıcaklık hatırı sayılır derecede artmıştı. Kimsenin karaya çıkmasına müsaade edilmedi. Küçük gemilerin donanmaları, tüccar ve mallarını geminin yanına getirdi. Kelepirler kovalarla aşağı sarkıtıldı ve günün kazanç sağlayan malları sağlam halatlarla yukarı çekildi.

Ertesi sabah, Cebelitarık Boğazı'ndan çıkıp, güneşin pırıldadığı Malta'ya doğru açıldık. Hindistan İmparatorluğumuza doğru mavilik boyunca uzanan ve silahlarla alınmış bu büyük kayalar, kendi küçük adamızı hudutlarının çok ötesinde İngilizlerin sahip olduğu muazzam iktidarı akla getiriyordu. İnsanlığın hürriyet ve refahını muhafaza etmek için terfi edilmek insana çok gurur veriyor. Civar kıyılar insana Roma ve Kartaca'nın[6] coşkulu ve mukadder hatıralarını ve iktidarı ele geçirmek için verdikleri müthiş mücadeleyi hatırlatıyordu. Tanrının kiliseye ve dünyaya büyük bir lütfu olan St. Augustine'in[7] memleketi Kartaca'ya yaklaşıp, ufukta mavi tepelerini gördüğümüzde onu bir kez daha hatırladık. Malta Adasına yaklaşıp, oradan geçerken St. Paul'un[8] harap olan gemisinin manzarası zihnimizde daha canlı bir şekilde beliriverdi.

Kayalarla çevrili Valetta[9] limanının etrafında sıralanan beyaz binaların gölgeleri derinliklerine yansımakta olan denizin mavisi ne kadar da güzeldi. Harp, hastane ve çeşitli milletlerin ticaret gemileri ayrıca bir sürü küçük tekne geniş alanı kap-

5 İskoçya'nın batısında bir şehir.
6 M. Ö. 814 senesinde Tunus yarımadasında kurulmuş bir Fenike kolonisidir.
7 M.S. 354430 seneleri arasında Cezayir piskoposluğu yapmış ve batı Hıristiyanlığının gelişimine büyük katkı bulunan din adamı.
8 M.S. 567 seneleri arasında Tarsus'ta yaşayan en etkili erken dönem Hıristiyan misyonerlerinden biri.
9 Malta'nın başkenti.

lamıştı. Ticaret gemileri yine sahnedeydi. Buradaki en son haberler düşmanın son olarak Lusitania[10] isimli gemiyi batırmasıyla alâkalıydı ve korsanlara bu şekilde mukabele edildiğini görmeleri, adamların da azmini düşürüyordu. Bu limanda birçok doktorumuz gemiden ayrıldı. Adada büyük bir askeri hastane üssü kuruldu ve hemen Çanakkale'den yaralılar getirilmeye başlandı. Hepimizin yaşadığı gerginliği çok iyi hatırlıyorum ve içimizden biri "Biz Gelibolu'ya varmadan tüm gösterinin bitmesi lazım!" diye söyleniyordu. Kıyıya çıkmamıza müsaade edildi ve yanımda, ileriki aylarda samimi bir dostluk kuracağım Peder S. J. Legros vardı. Adalıların çoğu Katolik idi ve ben yol arkadaşıma gösterilen saygıdan en ufak bir fayda görmedim.

Yakın çevrede denizaltıların görüldüğü haberi üzerine, İskenderiye'ye doğru giderken bize iki tane hücum botu birkaç saat refakat etti. Hava fırtınalı bir hal aldı. Güneş parlıyordu ama rüzgâr da epey bir esiyor; biz de ağır ağır yol alıyorduk. Seyahatimizin dördüncü gününün akşamı nihayet sisleri parçalayan deniz fenerini, sonra kıyıda sağa sola dağılmış beyaz evleri, dalgakıranı ve son olarak da Ras et-Tin'deki[11] saray tarafından idare edilen limanı gördük. Liman çok büyüktü, içinde birçok gemiyi barındırıyordu. Bu limanı 1888'de ilk gördüğümden beri epey bir gelişmişti. Bu, İngiliz idaresi altındaki Mısır'ın her yerinde görülen normal bir gelişmeydi. Üzerinde kocaman harflerle "Elpidophoros" yani "Umut Taşıyıcısı" yazan bir geminin yanına demirledik. Bir Amerikan harp gemisi, gümüşî, altın ve kızıla boyanmış muhteşem günbatımı manzarası önünde süzülerek geliyordu.

Mısır'da çalışacak olanlar bu limanda gemiden ayrıldı. Bizim gibi yola devam edecek olanlar ise geceyi gemide geçirdikten sonra sabah Çanakkale'ye giden mükemmel bir transatlantiğe geçti ve akşam kendimize yine açık denizde bulduk. Maalesef çok fazla batı istikametinde gitmediğimizden, Samaria[12] ve Ju-

10 7 Mayıs 1915'te Almanlar tarafından batırılan İngiliz yolcu gemisi.
11 Mısır'da bir şehir.
12 Filistin'de bir şehir.

dah[13] tepelerini, Carmel[14] 'ı ve Sur[15] şehrini göremedik. Ancak su ve gökyüzünün birleştiği noktada silüetlerini görebiliyorduk. Fakat kalbimizi ısıtıp, kanımızı kaynatan kızıl ufuk değil, daha ilerisinde karşılaşacaklarımızdı.

Kuzeye doğru devam eden seyahatimiz süratli ve rahattı. Tatlı bir doğu sabahında, Ege'nin yemyeşil adaları ve masmavi dalgaların arasından, ılık bir imbat esintisi beraberinde yol alırken; bizi bekleyen korkunç vazife, bu cennet gibi tabiatla hiç uyuşmuyordu. Dehşet verici harp on binlerce kilometre uzakta olmalıydı. Fakat harp buralara da yabancı değildi. Bu sular tarihin en eski dönemlerinden beri bir sürü amansız mücadeleye şahit olmuştu. Ancak hiçbiri şu an bizim içinde bulunduğumuz harp kadar dünyamız için mühim değildi. Yine hiçbirinde dürüstlük bu kadar açıkça sergilenmemişti. Hiçbir tutarsızlık yoktu; biz bu dalgalar hep hürriyet içinde aksın diye dövüşeceğiz.

Uzakta, atılan topların çıkardığı gürültü, yüreklerimizi korku ve dehşetle dolduruyordu. Harp mahalline yaklaştıkça, içine girdiğimiz hadisenin ciddiyeti zihnimizde daha da belirginleşiyordu ama herkes çok kararlı ve sakin görünmeye çalışıyordu. Gemide, başından birçok harp geçmiş ve yara almış insanlar vardı ve aynı şeyleri yaşamak için yine harbe gidiyorlardı. Bu insanlar hiçbir şekilde kendileriyle övünmüyor ama güvenlerini artıran garip bir ümit taşıyordu. Aralarında, harpte yaralanmış ve şimdi Çanakkale'ye geri dönen bir subayın da bulunduğu bir grup askeri cumartesi akşamı kendi yemek odalarında bir görüşmeye davet ettim. Subay arkadaşım Hanom, onlara bir anlaşma teklif etti. Hanom, şayet benim İncil'den vereceğim yirmi dakikalık vaazı dinlerlerse; kendileriyle yirmi dakikalık bir dövüşe gireceğini söyledi! Onlar da kabul etti. Kalabalık, fenerlerin loş bir aydınlık verdiği güvertede toplandı. İlk ilahi söylenmeden evvel, birçoğu boncuk boncuk ter döküyordu. Hanom yaralanmasına ve geçici süreyle harp meydanlarından uzak kalkmasına sebebiyet veren deh-

13 Kudüs'ün güneyinde bir yerleşim yeri.
14 Filistin'de bir dağ.
15 Lübnan'ın Akdeniz kıyısında yer alan tarihi liman kenti.

şet verici harekâtlardan bahsetti. Bilhassa keskin nişancılarının hile yapıp sonra da nasıl kaçtıklarını tasvir edişi çok ilginçti. Bir tanesinin yüzü ve elleri yeşile boyanmış ve vücudu ince dallarla kaplanmış; cesedi İngiliz mevzilerinin ardına çekilirken üzerinde en az iki yüz mermilik cephane ve yedi günlük yiyeceği varmış. Kendisi yakalanana kadar düşman askerini teker teker vurmuş ve sonra da kaçınılmaz kaderiyle yüz yüze gelmiş. Bu heyecanlı hikâye, delikanlıların vaaza tahammül etmeleri hususunda heveslerini kırmış olabilir. Hadise askerlerin üzerinde ters bir etki yaratmıştı, belki de kendilerini nelerin beklediğini daha iyi anlamalarını sağlamıştı. Daha sonra büyük bir alâkayla bir insanın "işgalciden daha fazla" nasıl bir insana dönüştürülebileceğini dinlemeye devam ettiler. Vaazın sonlarına doğru, ortam berbat bir hal aldı; nefes alıp vermeler hızlandı, ancak gençler gitmek için hiç acele etmiyorlardı. Soracak bir sürü sorusu olan ve tavsiyeye ihtiyacı olan bu gençleri, boğucu hava hiç rahatsız etmiyordu.

16 Mayıs'ta güneş harikulade bir manzaranın üzerine doğdu. Deniz çok sakindi; sisin dağılmasının ardından Gökçeada, Bozcaada, Limni ve Semadirek adası göründükten sonra Asya kıyısı, Truva'nın ardındaki tepeler ve Çanakkale Boğazı'nın ağzı gözükmeye başladı. Yarımada'yı çevreleyen suların kıyılarından gelişigüzel yükselen kayalıklar güneşte bembeyaz parıldıyordu. Seddülbahir ve İlyas Burnu'ndan ayrılan sayısız gemi yavaş yavaş görüş alanımıza giriyordu. Tatlı bir Pazar günüydü. Donanma gemilerinin devâsa toplarının kulakları çınlatan sesleri, dev bir orgtan çıkan kalın notaları andırıyordu. Sonra ilk defa, ateşlenen ağır silahları gördüm; yaşlı *Swiftsure* isimli harp gemisi Tekke Burnu'ndan Osmanlı mevzilerini bombalıyordu. Geminin kenarından kulakları sağır eden bir gürültüyle kıpkırmızı alevler ve sarı dumanların çıktığını ve sonrasında ilerideki Alçıtepe'nin sırtlarında atılan topların duman ve toz bulutu içinde patladığını görüyorduk. Düşman da ateşle karşılık veriyor, atılan top mermileri sahilin, vadideki üssün ve uçurumların yamaçları üzerinde patlıyordu. Bu bizim, gelecek sekiz ayımızı geçireceğimiz ortam ve şartlarla ilk karşılaşmamızdı.

II. Çanakkale Boğazı: Maziye Bakış

Asya ve Avrupa kıtalarını bölen, gümüş şerit Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi'nden Ege Denizi'ne uzanır. Antik dünyanın hatıraları bu sularda doğmuştur. İnsanlık tarihinin en unutulmaz hadiseleri bu suların etrafında yaşanmıştır. Boğazın güney kıyılarına Yunanlıları taşıyan gemiler yanaşmıştı. Kazdağı'nın karanlık tepelerinden tanrılar büyük bir ilgiyle mücadeleyi seyrederken; sıra sıra dizilmiş düzlükler, Truva duvarlarının önünde yaşanan bu destansı mücadelenin sesiyle çınlıyordu. Efsaneye göre, Leander, Hero'nun aşkıyla Abidos'tan[1] Midilli Adası'na kadar geceleri yüzer ve Hero'nun ışığıyla yolunu bulurdu. Romantik ve maceracı bir ruha sahip İngiliz şair Lord Byron da Leander gibi Çanakkale Boğazı'nı yüzerek geçmiştir. Miltiades milattan önce 559'da Trakya yarımadası (Gelibolu Yarımadası)'nın hükümdarı olduğunda, Atinalılar bu bölgeye ilk kez girmeye başladı. Onun zamanında İmroz ve Limni adaları Atina hakimiyetine girdi. I. Serhas[2], sahile dikilmiş olan azâmetli mermer tahttan, Asyalıların kendi gemileriyle Avrupa'ya akın etmesini gururla seyretmekteydi; Termofil[3], Salamis[4] ve Platea'nın[5] da içinde bulunduğu bölgeyi işgal etmeyi amaçlıyordu (M.Ö. 481). Aegospotami Savaşı'nda, Spartalı

1 Çanakkale Boğazı'ndaki Nara Burnu'nun biraz doğusunda bulunan antik kent.
2 Ahameniş hanedanının MÖ 485-465 arası tahtta oturan Pers kralı.
3 Antik Yunan'da bir şehir devleti.
4 Kıbrıs'ta bulunan bir antik kent.
5 Antik Yunan'da bir şehir devleti.

komutan Lysander milattan önce 405'de Lampsacus şehrini kuşatmış ve Yunanlıların gücünü kırmıştı. Pers kralı Serhas'ın geçtiği bölgenin yakınından, Büyük İskender'in ordusu donanmasıyla beraber Avrupa'dan Asya'ya gitmişti (M. Ö. 334). Büyük İskender, Helles (İlyas) Burnu'ndan Eleaeus'a —muhtemelen Seddülbahir— ilerlemiş ve Truva Harbi'nde Asya kıyılarına ilk geçen ve mücadelede ilk ölen efsanevi Yunanların ilki Protesilius'ın türbesine kurbanlar sunmuştu. St. Paul, tüm İlyas Burnu'nu görüş alanına alarak, Bozcaada'nın güneyindeki Troas'tan[6] Semadirek ve Neopolis'e[7] geçerek Avrupa'ya en mühim ilk ziyaretini gerçekleştirdi. "Konstantin, İstanbul'da karar kılmadan evvel (M.S. 330), imparatorluğunun başkentini, Romalıların efsanevi köklerini aldıkları, bu meşhur bölgede kurmayı planlıyordu. Antik Truva'nın aşağısından, Rhoetian Burnu'na ve Ajax'ın[8] mezarına doğru uzanan geniş düzlük yeni başkent olarak seçilmişti. Daha sonra bu teşebbüsten vazgeçilmesine rağmen yarım kalan duvar ve hisarlar, Çanakkale Boğazı'nın dar geçitlerinde seyahat eden herkesin dikkatini çekerdi." (Gibbon, xvii). Çanakkale ve İstanbul Boğazları, yeni başkentin kolay muhafaza edilen geçitleri oldu. Gotların[9] lideri Gainas ve onun korkusuz barbar askerleri, Çanakkale Boğazı'nın geçidine sallarla hücum etti. Roma gemileri, geçidin orta yerinde karşı hücumda bulundu ve boğazın suları, Gotların gemi enkazlarıyla kaplandı (M.S. 400). Bizans'ın Rum imparatorları garip bir şekilde Çanakkale Boğazı'nın müdafaasını ihmal etti ve "muazzam bir korsanlık seferi" olarak isimlendirilen dördüncü haçlı seferinde, Venedik donanması boğazdan hiçbir mukavemetle karşılaşmadan geçerek, İstanbul'u işgal etmek için yoluna devam etti. Osmanlı Türkleri Bursa'yı alarak (İlyas Burnu'ndan rahatlıkla görülebilir), Asya'nın tek hakimi olduktan sonra, gözlerini Avrupa'ya dikti. Buna karşın, İstanbul ihmalkâr davranmaya devam ediyordu. Orhan'ın oğlu Süleyman, boğazı bir salla geçti ve "Çanakkale Boğazı'nın anahtarı" olan Ge-

6 Ege kıyısında bir bölge.
7 Antik Yunan kenti.
8 Truva savaşında Akhalar için savaşan Yunan mitolojisinin önemli kahramanlarından biri.
9 Güney İskandinavya'nın Gotland bölgesinde yaşamış bir Cermen kavmi.

libolu kasabasını şaşkına çevirdi. Ertesi gün tüm ordu birlikleri onu takip etti ve bu yarımada Türklerin Avrupa'daki ilk ileri karakol mevzisi oldu (M.S. 1354).

Türkler, Çanakkale Boğazı'nın girişini muhafaza altına almanın ne kadar mühim olduğunu fark etmişti ve şu an işgal altında olan Seddülbahir ve Kumkale civarında "Avrupa ve Asya Hisarını" inşa etti. İç hisarlar dar geçitlere yapıldı ve geçitleri müdafaa etmesi için buralarda asker konuşlandırıldı. Venedik donanması 1654'te Türkleri İlyas Burnu yakınlarında mağlup etti ve Bozcaada'yı işgal etti fakat Çanakkale Boğazı'na girme çabaları Türklerin kara müdafaasıyla geri püskürtüldü. İngiliz tarihçi Gibbon, (1737-1794) Çanakkale Boğazı'nı müdafaa eden devâsa toplardan bahsetmektedir. "Eğer bu topların kullanımı zor ve zahmetli olsaydı, son denemede çok tesirli olmazlardı. Beş yüz kilo ağırlığındaki top mermileri, yüz elli kilo barutla beş yüz elli metrelik mesafeye ateşlenirdi. Top mermisi, kayaları parçalayıp, boğazın dar geçidini aşar ve suları bembeyaz köpükler içinde bırakarak karşı tepeye düşerdi" (böl. lxviii). 1807'de İstanbul'daki İngiliz diplomasisinin bir İngiliz askeri birliğiyle desteklenmesi gerektiğine karar verildi. Suyun kenarında ve yere çok yakın olan Türk müstahkem mevkilerindeki topçu birliklerinde çok fazla bir ıslah çalışması yapılmadı. Amiral Sir D. J. Duckworth, bir bölük harp gemisi ve fırkateyn ile ciddi bir mukavemet ile karşılaşmadan boğazın dar geçitlerinden geçebildi. Fakat dönerken kıyı şeridinden, ortaçağdan kalma silahlardan atılan toplarla gemileri hafif hasar gördü. 1878 Şubat ayında, İstanbul'u Ruslara karşı müdafaa etmek için, İngiliz donanması hiçbir mukavemetle karşılaşmadan Çanakkale Boğazı'nı geçti. Daha sonra ordunun tüm müdafaa, teçhizat ve silah sistemi Alman uzmanların nezaretinde yenilendi. Osmanlı devleti ve İtalya arasında harp patlak verdiği zaman, İtalyan hücumbotları geceleyin boğazı geçmeye çalıştı ancak ışıldaklar onları ele verdi ve mermi sağanağı altında hemen geri çekilmek mecburiyetinde kaldılar. O zamandan beri, hiçbir düşman donanması Çanakkale Boğazı'nı geçmeye çalışmadı.

Çanakkale Boğazı'nın Seddülbahir'deki ağız kısmı üç kilometre genişliğindedir. Bu ağız kısmının güney kıyısı düzensiz bir eğri

oluşturmakta ve bu da genişliği yaklaşık 8 kilometreye çıkarmaktadır. Çanakkale ve Kilitbahir'deki dar geçitlere doğru, ağız kısmında 1,5 kilometreden az bir daralma meydana gelmekte ve Maydos'u[10] geçtikten sonra, kuzeye doğru tekrar genişlemektedir. Sonra yaklaşık 1,5 kilometre daraldıktan sonra ortalama 4,5 kilometrelik bir genişliğe ulaşır. Sonrasında, Gelibolu'nun yukarısında 2,5 kilometre daralır ve nihayet Bolayır'da yaklaşık 6,5 kilometre genişliğe ulaşır. Çanakkale Boğazı'nın derinliği kırk beş metreden elli metreye kadar uzanmaktadır. Marmara Denizi'nden Ege'ye doğru akıntı saatte yaklaşık 5 kilometre civarındadır. Gelgitler dikkat çekmekte ama yarım ya da bir metreden fazla farka sebep olmamaktadır.

Çanakkale Boğazı; Karadeniz, İstanbul ve Akdeniz arasında en koyla irtibatı sağlamaktadır. Bu dar boğazın suları Karadeniz'in zengin şehirleriyle dünyanın büyük pazarları arasındaki trafiğin ana hattını kontrol etmektedir. İstanbul'un emniyetinde bu boğaz mühim bir yere sahiptir ve asırlardır bu bölgede ciddi bir rol oynamıştır. Şimdi de yeni ve muhteşem bir bölüm bu boğazın tarihine ilave edilmek üzere.

Avrupa kıtasında dar geçitler ile Saros Körfezi arasında, ismini Gelibolu limanından alan yarımada uzanmaktadır. Deniz kuvvetlerinin karargâhlarının bulunduğu Seddülbahir'e yaklaşık 60 kilometre mesafede olan, bu kasabada otuz bin kişi ikamet etmektedir. Bu yarımada 86 kilometre uzunluğundadır. Bolayır hattına doğru genişliği 4 kilometreyi aşarken, Suvla Burnu'ndan dar geçitlere doğru genişliği 20 kilometreye ulaşmakta ve daha sonra üç kilometrelik bir daralma göstermektedir. Çok çetin ve engebeli bir arazidir. Son mücadelelerin yaşandığı tepeler; Suvla Burnu'ndaki üç yüz metre yüksekliğindeki Sarıbayır, iki yüz metre yüksekliğindeki Kilitbahir düzlüğü ve yarımadanın son kısmına hakim olan yüz seksen metre yüksekliğindeki Alçıtepe'dir. Tepeler dik ve kayalıktır ve gür çalılıklar ile kaplıdır. Tepelerin yan tarafları vadi ve nehirlerle ayrılmıştır. İlyas Burnu'na doğru açık alanda, geniş tarım alanları gördük ama toprak çok fakirdi. Se-

10 Eceabat'ın eski adı.

nenin başlarında her yerde göz alıcı yabani çiçekler açar. Yamaçlar, fundalık ve dağ kekikleriyle bezelidir. Bu yamaçlarda zeytin, incir ve asma çok iyi gelişirken daha alçak tepelerde çam ağaçları yetişir. Yarımadanın daha geniş bölgelerinde köylüler Korint asması, bakliyat ve tahıl yetiştirir. Fundalıkların ve dar vadilerin arasından geçen yollar, atlı yollarından biraz daha iyi ve kullanılabilir halde ancak yağmur yağdığında tam bir çamur deryasına dönüşmekte. Tüm yarımada dik kayalıklarla çevrilidir. Tepelerden aşağı doğru uzanan oluklar kayalıkların arasından geçerek sahile kadar ulaşır. Yaz aylarında bu oluklar kurur fakat tepelerde aniden bastıran yağmur, buraları sel sularıyla doldurur ve Yağmur mevsiminde her oluk, kendi suyunu denize ulaştırır.

Asya tarafındaki bölge de çok engebelidir. Daha alçakta kalır ve Gelibolu tepeleriyle kaplıdır. Kıyı şeridi dik ve bazı bölgelerinde suya doğru sarkıktır. Dar geçitlerin ağzından, sulak Truva ovası ileriye doğru uzanır ve orada doküz yüz metre yüksekliğindeki Kazdağları görüş mesafesini daraltır.

Osmanlı Devleti 1914'te harbe girdiğinde, hiçbir askerî kuvvetin Gelibolu Yarımadası'na adım atamayacağına ve Çanakkale Boğazı'nı geçme amaçlı denizden yapılacak tüm hücumların, hezimete uğramaya mahkûm olduğuna inanıyordu. Dik kayalıkların ve müstahkem mevkilerin hakimiyetindeki kıyılardan modern silah ve teçhizata sahip bir avuç azimli asker, bir ordunun karaya çıkmasına mani olabilirdi. Dar geçitlerin girişleri, İlyas Burnu ve kuzeydeki Seddülbahir'deki tabyalar tarafından müdafaa ediliyor ve güneyden Kumkale ve Orhaniye'deki bataryalardan kıyı boyunca aralıklarla destek alıyordu. Şayet buralar uzun menzilli gemi toplarıyla safdışı bırakılırsa, boğaza giren gemiler, asıl işin dar geçitlere yaklaştıklarında başlayacağını fark eder. Avrupa yakasında Kilitbahir, Asya yakasında Çanakkale tabyaları ciddi şekilde silahlanmıştı. Bir yandan bataryalar, boğazın giriş kısmındaki kıyılara sıralanırken diğer yandan bu bölgelerin çevresindeki bayırlar toplarla adeta dolup taşmıştı. Bir yandan boğazın dar geçitlerinden zar zor geçmeye çalışan gemiler öte yandan da her yönden bir ateş fırtınasına tutuluyordu.

Amiral Hornby daha 1887 senesinde, burada yaşanacak bir mücadelenin çok kısa mesafeler arasında olacağını ve kayalıklardan açılan ateşe maruz kalan gemilerin çok fazla zarar göreceğini tahmin edebilmişti ve şöyle diyordu: "Bir asker için en zoru, kayalıklara yerleştirilen topları bertaraf etmekti. Onlara bir hayli yüksek bir yerden ateş etmek mecburiyetindeydik. Atışlarımız, kumtaşı kaplı kayalıklara zarar veremiyordu. Hiçbir ehemmiyeti olmayan atışlarımız, topçuları eğlendirmekten başka bir işe yaramıyordu." Fakat gemilerin en az bunlar kadar ciddi başka tehlikelerle de başa çıkması lazım geliyordu. Bunlar; sualtı mayınları, akıntının sürüklediği serseri mayınlar ve torpido yuvalarından indirilip su kenarlarına ustaca yerleştirilen torpillerdi. Mayın temizleme çok tehlikeli bir işti, mayın aramak için kullanılan kuvvetli ışıldaklar, gece olduğu kadar gündüz de gemilerin, düşman için açık hedef haline gelmesine sebep oluyordu. Her halükârda, bilhassa akıntının ortasında karşılaşılan serseri mayınlar tam olarak temizlenemiyordu. Daha kuvvetli ve hedefi daha net tutturdukları için karadan fırlatılan torpiller, gemiden fırlatılanlara göre daha korkutucuydu.

Bu şartlar altında boğazın dar geçitlerinden geçmeye çalışmak çok zahmetli bir hadiseydi ve herhangi bir teşebbüs büyük bir felakete sebebiyet verebilirdi. Ancak hedeflere ulaşılması için de bazı riskler göze alınmalıydı ve bir harekât teşebbüsünde bulunuldu. Bu hedeflerden kısaca bahsedilebilinir. İlki, doğudaki Rus müttefiklerimiz üzerindeki baskıyı azaltmak; Mısır ve Mezopotamya'daki cephelerde bulunan Türk kuvvetlerini, Çanakkale Boğazı'nın müdafaası için buraya çekmek. İkincisi, Rusya'ya acil silah ve mühimmat sevkiyatı için buzsuz bir deniz yolu açmak aynı zamanda müttefik devletlerin artan ihtiyaçlarını karşılamak üzere, ambarlarını dolduran tahılların ülke dışına çıkarılmasını sağlamak. Üçüncü olarak da, Müttefik donanmalarının Marmara Denizi'nde bulunması, büyük ihtimalle İstanbul'da bir ihtilale, Alman liderlerin devrilmesine ve önceki müttefik partinin iktidara gelmesine sebep olabilir. Veyahut, vaziyet İstanbul'un teslim olmasına kadar gidebilir. Her iki vaziyet de Balkanlardaki tarafsız devletler üzerinde ani ve kesin bir etki yaratabilir. Böylece, za-

yıflamış ve itibarı zedelenmiş Osmanlı ve bizim tarafımıza geçmiş ya da net olarak tarafsız kalmış Balkan kuvvetleriyle, müttefik devletlerin önündeki mesele daha da kolaylaşmış olacak.

Teşebbüs edilecek muharebe tamamen bir deniz harekâtı olarak planlandı. İngiliz ve Fransız harp donanmaları Limni Adası'nda bir araya geldi. Daha sonra, sıra sıra beş tane bacası olduğundan bizim gemiciler tarafından tuhaf bir şekilde "hanımeli" diye isimlendirilen, Askold isimli bir Rus kruvazörü[11] de bu donanmaya dahil oldu. Mondros Limanı geniş sahasıyla iyi bir barınak ve konaklama ayrıca adayla çevrili girişi kolay bir müdafaa sağlıyordu. Burada, Çanakkale Boğazı'nın ağız kısmından seksen kilometre mesafede, içerisinde ada çok fakir olduğundan, denizaşırı ülkelerden getirilen erzaklar için ambar ve askeri mühimmatın bulunduğu bir ileri üs kuruldu. Fakat İskenderiye ve Malta'dan daha yakında ciddi hasar alan gemilerin tamiratının yapılamaması büyük bir sorundu. Boğazın dar geçitleri abluka altına alındı ve 19 Şubat 1915'te tabyalara ilk top ateşi başladı. Bu suların gördüğü en dehşet verici harp gemisi *Queen Elizabeth*'ten atılan otuz beş santimetrelik top mermileri korkunç bir etki yarattı. Bu muazzam mücadelede yine *Agememnon*[12] isimli bir geminin mühim bir rol alması ilginçti: topların gümbürtüsü, antik Truva'nın enkazı üzerinde yankılanıyordu. Düşman tabyaları bu hücumdan aşırı derecede muzdarip oldu ve Türkler çok cılız ve etkisiz bir karşılık verdi. Birkaç gün süren olumsuz hava şartlarından sonra 25 Şubat'ta bombardıman tekrar başladı ve İlyas Burnu ile Seddülbahir'deki tabyalar derin bir sessizliğe gömüldü. Mayın temizleyiciler suları mayından temizleyerek, bazı gemilerin boğazda ilerlemesini sağladı. Nihayetinde 26 Şubat akşamı, boğazın dar geçitleri mayından temizlendi. Bazen şiddetli rüzgârlar harekâtı sekteye uğratıyordu ancak bu aralarda donanma gemileri başka tabyalara hücum ediyordu. 6 Mart'ta Saros körfezinde pusu kuran Queen Elizabeth, Agememnon ve Ocean isimli harp gemileri, yirmi kilometrelik mesafedeki Çanakkale tabyalarını, Gelibolu Yarımadası üzerinden top ateşine

11 Hızlı savaş gemisi.
12 Truva'yı kuşatıp ele geçiren Yunan Argos kralı.

tuttu. Mayın temizleyicileri boğaz geçidini mayından temizlemek için ellerinden geleni yaptıktan sonra 18 Mart'ta, en düşük risk şartları içinde, birleşik donanma kuvvetleri boğaz geçidini zorlamaya başladı. Gemiler dar geçitlere doğru ilerlerken, kıyıları dehşet verici bir kurşun yağmuruna tuttu. Çanakkale ve Kilitbahir'deki büyük toplar gemilere pek zarar veremedi ama sahra toplarının ve bilhassa yüksek mevzilere yerleştirilen havan toplarının ateşi gemilere hasar vermişti. Ancak Türklerin bu hücumlara etkili bir karşılık vermesi mümkün değildi. Türklerin gönderdiği serseri mayınlar, büyük bir tehlike arz ediyor ve ciddi kayıplar verdiriyordu. Gemiler, tabyaları tamamen susturmaya muvaffak olamadı; tepelerdeki toplara hiç zarar verilememişti ve mayın temizleyicilerin tüm çabalarına rağmen ölümcül mayınlar hâlâ boğazın sularında kol geziyordu Akşam, gemiler akıntıyla beraber açık denize doğru yol alırken içlerinden üç gemiyi boğazın derin sularında bırakmışlardı. Bunlar, denizcileriyle batan Fransız *Bouvet* ve iki İngiliz gemisi *Irresisitable* ve *Ocean* isimli harp gemileriydi.

Bu harekâtta muvaffakiyet ümidi, donanma toplarının, kara tahkimâtı ve bataryalarının üstesinden gelebileceği gibi yanlış bir düşünceye dayanmaktaydı. Uçaklar tarafından yönlendirilen, modern harp gemilerimizin fırlattığı muazzam toplar, o kadar uzağa ulaşıyordu ki, kara bataryalarından atılanlar onlara erişemiyordu ve bu gemilere çok itimat ediliyordu. Denizden yapılan bombardıman, siperleri beklendiği kadar tahrip edemedi. Gizli toplarla ve süratle mevzilerini değiştiren tabyalarla, en hassas uçaklar bile etkili bir mücadele vermekte zorlanıyordu. Yalnızca gemilerin, boğaz geçidini asla zorlayamayacağı artık anlaşılmıştı. Şayet bir ordu Gelibolu Yarımadasına çıkar, Asya yakasını kaplayan tepeleri ele geçirirse, dar geçitler ve Marmara Denizi'ne açılan suyolu mayınlardan temizlenmiş olur. Nihayetinde harekâtta, deniz ve kara kuvvetlerinin birlikte hareket etmesine karar verildi. Ancak bu karar, vaziyeti kolaylaştırmadı. Artık düşman gayemizin pekâlâ farkındaydı.

III. Karaya Asker Çıkarması

Yarımada'da karaya çıkarma yapılabilecek birkaç nokta mevcuttu. Bunlar da kayalıkların önündeki duvarların giriş kısmındaki dar kıyı şeritleriydi. Liderlerimiz sadece denizden bu noktalar hususunda bazı tetkiklerde bulunabilirken; zemindeki her titreyiş, vadilerdeki her dönemeç ve kayalıklardaki her kuytu köşe düşman tarafından bilinmekteydi. Düşman, modern askerî tekniğin tüm teçhizatını, bu yerleri aşılmaz hale getirmek için kullanıyordu. Kıyılar, yer yer denize kadar uzanan şimdiye kadar hiçbir yerde görülmemiş en uzun ve sağlam dikenli tellerle çevriliydi. Makineli tüfekler, denizin her yerine tam olarak hakim olan kayalıkların ardına gizlenmişti. Siperler, bayır ve tepelere derin ve azami bir dikkatle kazılırken, tabya ve bataryalardan istenilen her noktaya ateş açılabilinirdi. Deniz mayınları yaklaşan gemileri, kara mayınları ise kıyı şeridini tehdit ediyordu. Düşman bulunduğu mevzilerin ve sayıca üstünlüğünün tüm fırsatlarından istifade ediyordu. Dehşet verici bir deniz hücumunu geri püskürttükleri için moralleri de çok yüksekti.

Deniz ve kara kuvvetlerimiz, Limni Adası'ndaki donanma ve ordunun ileri üssü olarak kullanılan Mondros Limanı'nda bir araya geldi. Harekât nisan ayının sonuna kadar ertelendi. Belirsiz hava şartları çok büyük bir öneme sahipti. Karaya çıkarken, bu kıyılarda sıkça rastladığımız gibi bir fırtınaya yakalanırsak, karaya çıkmış bulunan askerlerin terk edilmesi gerekir ve tüm harekât hüsranla sonuçlanır. Nisan ayının sonlarında havanın daha iyi olacağına dair tahminler yapılıyordu.

Denizdeki birliklerin tekrar dağıtılması ve önlerindeki hususi vazife için hazırlanmaları lazım geliyordu. Her iki kıyıya çıkarma yapan askerlerin; erzaklarından sevkiyatlarına, sularından —ki yarımadadaki su kıt ve güvenilmezdi— silah ve mühimmatlarına, tıbbî malzeme ve ekibine varana dek tam teçhizatlı olmaları şarttı. Tüm bunlar ayarlandıktan sonra yollarını şaşırmadan alacakaranlıkta, gün ağarmadan evvel kıyıya çıkabilirlerdi. Bu sebeple nakliye gemileri İskenderiye'ye gitmek mecburiyetinde kaldı ve geri döndüklerinde, Mondros Koyu'ndaki diğer gemilere dahil oldu. Burada askerler ve gemiciler çeşitli idman ve filikalardan karaya nasıl çıkacaklarına dair askerî talimler gördü. Böylece beklenen an geldiğinde, her asker vazifesini lâyıkıyla yapabilecekti.

Karaya çıkarma yapılacak noktalardan biri dar geçitlere üç kilometre mesafedeki Morto Koyu, İlyas Burnu ve Seddülbahir arasında küçük bir koy olan Ertuğrul Koyu, Tekke Burnu ve İlyas Burnu arasındaki vadinin girişindeki Teke Koyu, Tekke Burnu'na yaklaşık iki kilometre mesafedeki İkizler Koyu, Tekke Burnu'ndan beş kilometre uzaklıkta, Saros Körfezi yakasındaki Pınariçi Koyu ve iki muhtemel kara çıkarması yapılacak noktanın kuzeyindeki Kabatepe'dir. Morto Koyu ve Pınariçi Koyu'ndan açılacak ateşin dikkatini başka yöne çevirmek için Fransızlar Kumkale'ye çıkarma yapacaktı. Kuvvetlerimiz Bolayır hattı istikametinde ortaya çıkacaktı. Bu ve Morto Koyu ile Pınariçi Koyu'na yapılacak çıkarmaların asıl gayesi düşmanı şaşırtmak ve düşmanın Kabatepe ve İlyas Burnu'nun her iki yakasındaki kıyılara yapılan asıl çıkarmayı bertaraf etmek için büyük bir kuvvet yığmasına mani olmaktı.

Eğer Gelibolu Yarımadası'nın son kısmının güneyine çıkarma yapan kuvvetlerimiz Alçıtepe'yi ele geçirip, Kabatepe'den gelen kuvvetlerle birleşirse Kilitbahir'in hiç şansı kalmaz. Avrupa kıyısındaki tabyaları ve Asya'daki düşman mevzilerini tahrip etmek için toplar kullanılabilinir. Böylece dar geçitler donanmamıza açılır ve vazife istenilen şekilde nihayete ermiş olur.

Sir Ian Hamilton'ın emrindeki 29. Tümen'in neredeyse tamamı tecrübeli askerlerden meydana gelmekteydi (bu emsalsiz tüme-

ne dahil olmayı hak ettiğini ispatlayan kara taburlarından biri de 5. İskoç Taburu idi). Ayrıca bu tümende ilk zorlu sınavını Arıburnu'nda veren Deniz Tümeni, East Lancashire Kara Tümeni, Avustralya ve Yeni Zelanda Kolorduları, bazı İngiliz Gönüllü Süvari Alayları ve epey bir Hindistan alayı yer almaktaydı.

23 Nisan günü, harp gemileri, kruvazörler, torpido ve denizaltı muhripleri, nakliye gemileri, ikmal gemileri, buharlı römorkörler, karakol gemileri taşıdıkları neşe ve heyecan dolu yüzlerce genç fidanla beraber, tarifsiz bir coşkuyla Mondros Limanı'ndan Bozcaada'ya doğru denize açıldı. 24 Nisan akşamı, karaya çıkacak olan birlikler "içerisinde kıyıya yanaşacakları harp gemilerine nakledildi. Her biri küçük kayık ve filikalar çeken gemiler, gece yarısı sessizce halatlarını çözdü ve 3. Deniz Filosu refakatinde, İlyas Burnu'ndaki son buluşma yerlerine doğru yavaşça yol almaya başladı. Buluşma yerine 25 Nisan'da şafak sökmeden evvel ulaşıldı. Sabah çok sakindi, kıyıda hiçbir hayat emaresi yoktu. İlyas Burnu üzerine, hareketsiz, ince bir sis tabakası çökmüştü; deniz ise çok yumuşak ve duruydu." Gün ağardıkça, Semadirek ve Gökçeada'nın zirvesini gül rengi bir kızarıklık kaplamaya başlarken; Uludağ ve Kazdağı'nın koyu mor tepeleri, doğudan gelen parlak ışığa karşı direniyorlardı. Daha alçak bir yerde bulunan Alçıtepe sislerin arasından zar zor görünüyordu. Sis dağılıp, kıyı ve tepeler rahatlıkla görünmeye başlayınca devâsa deniz topları konuşmaya başladı. Pazar gününün sessizliği, uzak tepelerde ve suyun üzerinde kopan gürültüyle bir anda bozuluverdi. Kıyılarda sağa sola yıldırım gibi düşen top mermilerinin arasında, bir insanın sağ kalması neredeyse imkânsızdı. Bu hücuma, Asya yakasından atılan ve zararsızca denize düşen birkaç top mermisinden başka, Türk mevzileri hiçbir karşılık veremiyordu. Birlikler büyük bir süratle, kendilerini karaya ulaştıracak olan küçük teknelere nakledildi. Heyecan, belirsizlik, heves ve ümitleri onları bütün gece uyutmamıştı. Soğukkanlılıkla ölüme doğru giderken, hiçbirinde yorgunluk emaresi görünmüyordu.

Morto Koyu ve Pınariçi kıyılarına yapılacak olan çıkarmaların sabah beşte, diğerlerine ise donanmadan yapılacak yarım saatlik bombardımanın ardından, saat beş buçukta gerçekleştirilmesine

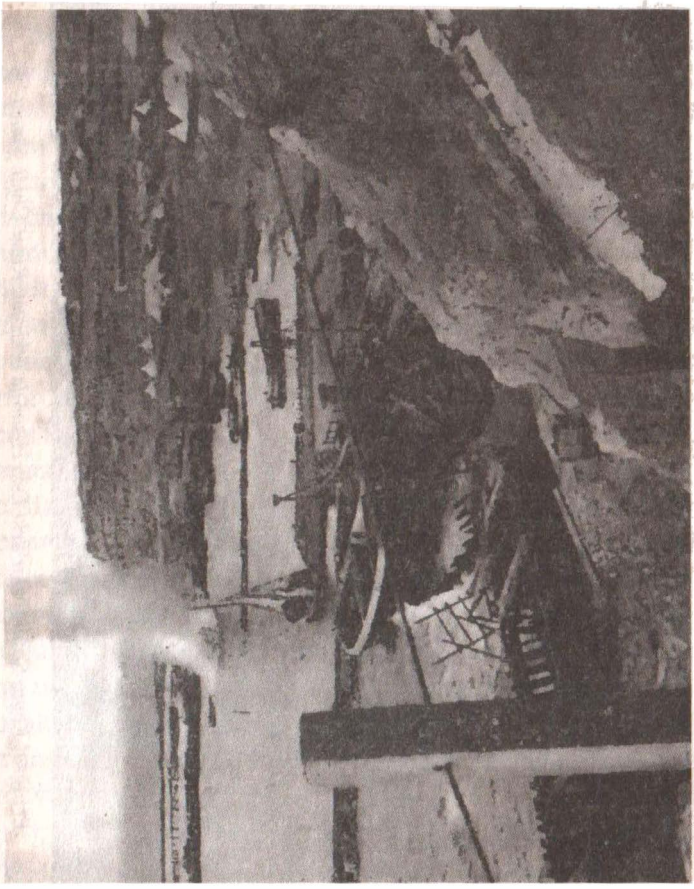
karar verildi. Morto Koyu'na çıkması planlanan 2. Güney Galler Hudut birliği akıntıdan dolayı ancak saat yedi buçukta kıyıya çıkabildi. 27 Nisan'a kadar ellerinde tuttukları Eski Hisarlık'ın yanına mevzilenip, daha sonra asıl kuvvetlerle temasa geçebildi.

Morto Koyu'na yapılan çıkarma hayret vericiydi. Türkler, sarp kayalıkların geçilemez olduğunu düşünerek, oraları müdafaasız bırakmıştı. Yarbay Koe emrindeki 1. İskoç Hudut Taburu ve Donanma birliğinin Plymouth Taburu, *Dublin*, *Amethyst* ve *Sapphire* isimli kruvazörlerle gizlenerek süratle kıyıya ulaşıp, tepelere doğru ilerledi. Düşmanla karşılaşmadan evvel erzak, silah ve mühimmat stoklarını ortaya çıkardılar. Türkler, bir çıkarma bekledikleri "Y2" ya da Zığındere ağzı olarak bilinen güneye üç kilometre mesafedeki yerde sağlam siperler kazmışlardı. İkizler koyuna çıkan birlikler buluşma teşebbüsüne, Zığındere'deki düşman kuvvetleri mani oldu. Kirte'den yapılan hücum sebebiyle Yarbay Koe, siper kazdırmak mecburiyetinde kaldı; bütün akşam ve ertesi gece, sayıları gittikçe azalan yorgun askerler, taze düşman birliklerinin ard arda gelen hücumlarını bazen süngülerle de çarpışarak geri püskürtmeye çalıştı. Birliklerimiz çok ağır zâyiat verdi ve askerlerimiz aşırı yorgun vaziyetteydi. Kendilerine vaktinde takviye birlikler ulaştırılamadı ve 26 Nisan sabahı geri çekildiler. Yaralılar, erzak ve mühimmat güvenli bir şekilde gemilere tekrar nakledilirken, gemiden açılan ateş de düşmanı kayalıklardan uzak tutuyordu. Düşman ana gayesine ulaşmıştı. Büyük bir düşman güruhuyla çarpışmış ve onları güney kıyılardan uzak tutmaya muvaffak olmuştu.

Swiftsure harp gemisinden atılan top mermileri kayalıkları ve İkizler Koyu'nun yüksek kesimlerini darmaduman etmişti. *Implacable* harp gemisi kıyıya çok yakındı ve tüm silahlarıyla düşmana kurşun yağdırıyordu. 1. Piyade Alayı ve Anson Taburu'ndan bir kısım asker kıyıya çıktı ve hiçbir zâyiat vermeden geniş düzlüğe ulaşıldı. Piyadeler Teke Koyu'ndaki tepelerdeki siperlere doğru ilerleyişe geçti fakat şiddetli karşı hücum karşısında geri çekilmek mecburiyetinde kaldı. Daha sonra takviye birlikler geldi ve akşama kadar, Teke Koyu'ndaki kuvvetlerle temasa geçene dek geniş siperler kazdı.

Ertuğrul Koyu, Seddülbahir'deki Eski Hisar'da bekleyen River Clyde gemisi

Teke Koyu

Bu çıkarmaların en kanlısı Ertuğrul Koyu'nda yaşandı. Kara, 320 metre uzunluğundaki dönemeçli kıyının arkasında, sarp ve dik bir bayırda yükseliyordu. Yaklaşık bir metre yüksekliğindeki sarp kayalar, yer yer denizden dokuz metre yüksekliğe ulaşıyordu. Karaya çıkarma yapan tüm kuvvetler, hiçbir yerde gizlenemeden makineli tüfeklerin, otomatik silahların ve sahra toplarının açtığı ataşe maruz kalmıştı. Seddülbahir'deki Harapkale gemilerden açılan ateşle tahrip edildi. Buradaki ve karşı kayalıktaki 1. tabyada bulunan toplar etkisiz hale getirildi. Fakat piyade erleri enkazın arasından gizli barınaklar meydana getirdi ve emniyetle oradan ateş etmeye devam etti. Kıyı tamamen dikenli tellerle çevrildiğinden ilerleyişi çok yavaşlatıyordu. Bayırlara yerleşen nişancılar yavaş yavaş nişan almaya başlayabilirdi.

Dublin isimli gemideki üç bölük, filikalarla kıyıya doğru çekildi. Gemide kalanlar, Hampshire taburunun yarısı ve West Riding sahra birliği *River Clyde* isimli kömür gemisine nakledildi. Geminin Asya yakasına bakan tarafı hâki rengine boyandı, iki tarafındaki menfezler kapatılarak, iskele tahtaları yerleştirildi. Buralardan iki bin asker, geminin çektiği mavnalara[12] süratle ulaşabilirdi. Gemi kıyıya çok yakın bir mesafeden gidiyordu, böylece mavnaları indirip, askerleri iskele tahtaları ile kıyıya geçirmesi planlanıyordu. Kazamatlar[13] inşa edildi ve toplar yerleştirildi. Geminin üst köprülerine kazan levhaları ve kum torbaları dizildi. Arthur Coke, üst güvertedeki kazamatlara bakarken, teknelerdeki yerinin orası olduğunu ve İngiltere'de orada olmak için binlerce pound verecek insanın bulunduğunu söyledi. Büyük bir harp coşkusuyla ve her şeyi göze alarak, bu insanlar tehlikeli bir harekâta teşebbüs ediyorlardı.

River Clyde gemisi kıyıya yanaşıp, askerler karaya çıkmaya çalışana kadar düşman hiç ateş açmadı. Tabyalardaki büyük toplar yüzünden, gemilerden atılan top mermileri düşmana zarar veremiyordu. Bayır ve siperlerden kopan kurşun fırtınası, filikaların çevresine düşüyor ve denizde bembeyaz bir köpük meyda-

1 Yük taşımada kullanılan güvertesiz deniz aracı.
2 Zırhlı gemilerde bataryanın içine yerleştirildiği sandık biçimli bölüm.

na getiriyordu. Bir anda, deniz berbat bir renge bürünüyordu. Tamamen müdafaasız kalan askerlerden bazıları filikalardan atlayıp, kendi çabalarıyla kıyıya ulaşmaya çalışıyordu. Fakat kimi üzerindeki harp malzemelerinin ağırlığından, kimi akıntıdan, kimi yediği kurşunlardan kimi de kıyıdaki dikenli teller yüzünden kıyıya ulaşamıyordu. Çok az bir kısmı kıyıya ulaşmaya muvaffak oldu ama onların da çoğu yaralıydı. Cesareti ve imanı herkesin dilinde olan Peder Finn de onların arasındaydı. Kurşunlardan delik deşik olmuş filikalar bir daha kıyıdan ayrılmadı.

River Clyde batmak üzereyken, mavnalar iskele tahtalarıyla kıyıya bağlanacakken akıntıya kapıldı ve boğazın derin sularına gömüldü. Ağır zâyiat vermelerine rağmen, donanma askerleri olağanüstü bir beceri ve cesaret örneği göstererek, mavnalar demir atana kadar vazifelerini eksiksiz yerine getirdi. Royal Munster Alayı[3] iskele tahtaları üzerinden kıyıya doğru süratle geçmeye çalıştı fakat mermi sağanağı altında hiçbiri kıyıya ulaşamadı. İkinci bölük de diğer askerlerle aynı kaderi paylaştı. Mavnaların demirlediği kara tarafı aniden çöktü; askerlerin çoğu üzerlerindeki ağır yüklerle beraber serin sulara gömüldü. İnanılmaz bir emek ve cesaretle mavnalar tekrar kıyıya bağlandı. Üçüncü bölük hızla kıyıya doğru koşarken, bu sefer mermi sağanağına, şarapneller de eklenince tam bir katliam yaşandı.

Sabah dokuzda hücumu, Tuğgeneral Napkins ve Binbaşı Costeker idare ediyordu. Mavnalar bir kere daha demirledikleri yerden kaydı, general, binbaşı ve daha birçok kişi hayatını kaybetti. O ana kadar gemiden ayrılan bin askerden beş yüzü ya öldü ya da yaralandı. Kahraman *Dublin* gemisinden kıyıya çıkmaya çalışan askerlerin üçte ikisi ölmüştü. Hava kararırken, bir daha kıyıya çıkmaya teşebbüs edilmedi. Geminin çelik kenarları ve siperleri gemiyi; makineli tüfek, otomatik silah ve tüfeklerden açılan ateşten muhafaza edebilmiş, fakat Asya yakasından ara sıra atılan top mermileri gemi gövdesini parçalamış ve birçok askerin ölümüne sebep olmuştu. Kıyıda kum barikatların arkasına sığınan askerler çok tehlikeli bir vaziyetteydi. Eğer Türkler karşı

3 İrlandalı piyadelerden oluşan bir İngiliz ordu birimi.

hücumda bulunsa, sonları korkunç olurdu. River Clyde kömür gemisi on iki otomatik silahıyla düşmanın şevkini kırmıştı. Kıyıda, kumun üzerinde, güneşin altında çaresizce inleyen yaralıların hali, gemideki askerlerin moralini çok bozmuştu. Kazan levhalarının ya da siperlerin arkasından burunlarını çıkarsalar hayatta kalma şansları yoktu. Bazı askerler her şeyi göze alıp denize atlıyor ve kıyıdaki çaresiz yol arkadaşlarının yardımına koşuyordu. Bu askerlerden çok azı geri dönebildi. Türkler daha çoğunu da öldürebilirdi ama bazı sebeplerden dolayı 10-15 dakika hiç ateş açmadılar. O gün olağanüstü kahramanlıklar yaşandı ama hiç biri sonradan Victoria Cross madalyası verilen Midshipman Drewry adlı asker kadar değildi. Başından yaralanmasına rağmen, ağzına bir çekme halatı almış ve kıymetli yükler taşıyan mavnaya doğru yüzmüştü.[4] Gemiler düşman mevzilerini aralıklarla bombalıyordu, bunlardan biride Harapkale'nin üç metrelik duvarlarını toplarıyla titreten ve köyün eteklerindeki her yeri enkaza çeviren *Queen Elizabeth* isimli gemiydi. Akşamın ilerleyen saatlerinde Teke Koyu'na çıkarma yapan birlikler, Ertuğrul Koyu'da doğru ilerlemeye çalıştı fakat dikenli teller ilerlemelerine mani oluyordu. 150 asker akşam kıyıya emniyetle çıkıp; Harapkale'nin enkazı civarında sığınacak bir yer bulabildi.

Gece olmuştu ama dolunay sayesinde her yer ışıl ışıldı. Ayrıca Seddülbahir'de yanan bir evden yükselen alevler de geceyi aydınlatıyordu. Kalan birlikler de hiçbir mukavemetle karşılaşmadan kıyıya çıkabildi ve son mavnayla kıyı arasındaki mesafe arkadaşlarının cesetleriyle kapanmıştı. Sağ kalanlar kıyıda kumdan barikatlar yapmıştı ve Türkleri köyden ve Harapkale'den uzak tutmaya çalışıyorlardı. Ay ışığı altında şiddeti giderek azalan makineli tüfekli düşman hücumları karşısında, askerler yıkık duvarlar ve büyük kayalar arasında kendilerini muhafaza etmeye çalışıyordu. Gece yarısından sonra Türkler büyük bir kuvvetle kıyı şeridine indi. Yaşanan bu vahşi ve kanlı mücadeleyi kelimeler ifade etmek mümkün değildi; yerlerde yatan dostla düşmanı bile ayırmak imkânsızdı. Çoğu iki gün-

4 Sözkonusu asker, daha sonra bir silah arkadaşı tarafından kaza kurşunu ile öldürülmüştür (2 Ağustos 1918).

dür uyumayan askerlerimizin bitmek bilmeyen cesareti ve azmi karşısında, Türkler geri çekilmeye mecbur kaldı. "Askerlerinize cesaret vermeniz için filikalarınızın yanmasına lüzum yok. Tüm gemilerinizin batmış olması da aynı şey. Bu gecenin kahramanları bunu da kendi hallerini de çok iyi biliyordu."

Şafak söktüğünde, askerlerimiz Türk mevzilerinden açılan ateşin altında, kum barikatların ardında sinmeye devam ediyordu. Kıdemli subayların neredeyse tamamı ya ölmüş ya da yaralanmıştı. Geride kalanlara çok zor ve ağır vazifeler bekliyordu. Donanma gemileri; kuzeye doğru uzanan bayırları, harap olmuş müstahkem mevkiyi, köyü, eski hisarı ve tepeleri korkunç bir bombardımana tuttu. Yorgunluk ile açlıktan harap ve bitap düşmüş ama asla boyun eğmeyen askerleri Yarbay Doughty Wylie ve Yarbay Williams harekete geçirip, harp gemilerinden açılan bombardımandan istifade ederek ilerleyişe geçirdi. Bir karış toprak için bile sonuna kadar mücadele ettiler. İlk önce Harapkale'yi daha sonra da köyü ele geçirdiler; Yarbay Doughty Wylie'nin hayatını kaybettiği muazzam mücadelede sonrasında öğlen saat ikiye gelmeden tepe ele geçirildi. Her türlü engeli zaferle aştıktan sonra, Ertuğrul Koyu'nda vaziyet bizim lehimize gelişiyordu.

Seddülbahir Köyü'nde ölü ve yaralılarımız barbarca bir muameleye maruz kaldı ve yaralıların hiçbiri kurtulamadı. İki Alman subayın, etrafındaki askerleri, ölmek üzere olan İrlandalı askerlere acımasızca ve gaddarca muamelede bulunmaları için kışkırttığı anlaşıldı. Daha sonra bu iki subaydan bunun hesabı soruldu. Bu hadise, Gelibolu Yarımadası'nda yaralılara maruz kaldığı haksız muameleyi gösteren misallerden sadece biriydi. Öte yandan, Türklerin insaniyetlerini gösteren birçok hadise de yaşanmıştır.

Teke Koyu, tozlu kumlara sahip, 320 metre uzunluğunda, 13x36 metre eninde, her iki taraftan sarp kayalıklar çevriliydi. Arazi kuzeye doğru kum tepeleri ve çalılıklarla kaplı bayırlar üzerinden yükseliyordu. Oluklar, vadinin tabanına doğru derin zikzaklar çiziyor ve sular da denize doğru bu oluklardan akıyordu. Bayırlar siperlerle doluydu ve oluklar mükemmel bir irtibat yolu sağlıyordu. Dikenli teller sahili ve suyu kaplamış-

tı. Kayalıklara yerleştirilen makineli tüfekler ile siperlerin, çalılıkların ve çukurların içine gizlenen nişancılar için önlerinde kesintisiz bir arazi uzanıyordu.

Her birinde yedek dört filikanın bulunduğu sekiz karakol gemisi, I. Lancashire Piyadelerini kıyıya çıkardı. Tam ilk filika kıyıya çıkmışken, üzerlerine korkunç bir yaylım ateşi açıldı. Askerler süratle, gemilerin pek fazla zarar veremediği dikenli tellere doğru koşuşturmaya başladı; dehşet verici bir mücadele yaşanıyordu ama kimse geri çekilmiyordu. Diğer taraftan kayaların üzerine çıkarma yapan ekipler de, kıyıdaki askerleri kırıp geçiren çapraz ateşten kaçıyordu. Askerler, kıyıdaki tahribatta büyük payı olan ve kayalıklara yerleştirilen bazı toplara doğru koşmaya başladı. Harp gemileri de kıyıya iyice yaklaşarak, düşmanı kurşun yağmuruna tuttu. Açılan bu ateş sayesinde, askerler teller aşıp, kayalıkların altındaki diğer askerlerle buluşup düşman siperlerine hücum etti. Bunu öyle bir kararlık ve cesaretle yaptılar ki, sabah 10'a kadar tüm kıyı, akşam 4'e kadar da her iki yakanın tepeleri ele geçirilmişti.

Aynı zamanda, Teke Koyu'nda da büyük bir hareketlilik başladı. Sabah dokuz buçukta yeni piyadeler karaya çıkarma yaptı. İkmal gemileri kıyıya yanaştı. Türklerin engelleme ateşi açmalarına rağmen, o gün ve ertesi gece tüm erzak, silah ve mühimmatlar kıyıya çıkarıldı. Kıyıda muazzam bir mücadele yaşanıyor ve keskin nişancılar harıl harıl ölümcül vazifelerini ifa ediyordu. Ancak kıyıdaki ve filikalardaki askerler onlara hiç aldırış etmiyordu.

Daha sonra onlara katılmaktan gurur duyduğum II numaralı Tıbbî Yardım Merkezi'nin kıdemli subay ve personeli, akşam saatlerinde karaya çıkartıldı. Bu gözüpek insanlar temin edebildikleri tıbbî malzemelerle yaralılara müdahale edip, onları nispeten daha emniyetli olan kuzey kayalıklarının bulunduğu mevkiye doğru taşıdı. Düşman ateşi tüm gece devam etti. Türklerin bazı şiddetli hücumları geri püskürtüldü. Ele geçirilen siperlerin kaybedilmemesi için mevcut her askerin o siperlere yerleştirilmesi lazım geliyordu. Gökyüzünde ayın belirdiği gecenin

geç saatlerinde, soğuktan perişan olan yaralı askerlere çorba yapmak için bir ateş yakıldı ve askerlere diğer ışıkların hepsinin söndürülmesi emri verildi. Böylece, halinden hiç şikayetçi olmayan o kahraman askerler bir nebze olsun rahatlayacaktı. Ölülerin ve her an ölümü bekleyenlerin arasında, kapkaranlık ve tehlikeli bir gecede nöbet tutmak hakikaten unutulmazdı.

Askerlerimiz, yaralı Türk askerlerine yardım etti. Askerlerimiz, kalçasından yaralanmış bir askerin tüfeğini aldığında, yaralı asker hiç endişelenmedi, çünkü tüfeği bacağını sabitlemek için kullanılacaktı. Elimize düştüğü için bize şükran duyuyordu. 29 Nisan Perşembe günü, Tıbbî Yardım Merkezi çıkarma yapılan, güneydeki kayalıklara doğru kaydırıldı.

Lancashire Piyade Alayı'nın destansı mücadelesi anısına, bu kıyıya[5] Lancashire Çıkarması ismi verildi.

Rus Askold gemisi ve Fransız harp gemilerinin açtığı ağır bombardıman ateşinden sonra Fransız Kolordusu'ndan bir tabur Kumkale'ye çıkarma yaptı. Yenişehir'e doğru yürüyüşe geçtiler ama onları, siperlerden açılan ateş durdurdu. Gece boyunca yapılan karşı hücumlar, askerlerimizin çıkarma yaptıkları kıyılardan atılmasını sağlayamadı. Bu hücumlardan birinde düşman, geri çekilişleri harp gemilerinden açılan ateşlerle kesilen beş yüz askeri esir aldı. Düşmanın uyguladığı taktik işe yaramıştı. Takviye kuvvetler gelmeden daha fazla ilerlemeleri pahalıya mal olabilirdi. Bu sebeple çıkarma yapan ekip, 26 Nisan sabahı, fazla zâyiat vermeden tekrar gemilere nakledildi.

2. Donanma Filosu'nun refakat ettiği Avustralya ve Yeni Zelanda Kolorduları, 24 Nisan akşamı Mondros Limanı'ndan ayrıldı; kıyıdan sekiz kilometre mesafede, Kabatepe'nin bir buçuk kilometre kuzeyine öğlen iki buçukta ulaştı. Askerler filika ve muhriplere nakledildi ve saat 3:30'da filikalar, 4:10'da da muhripler kıyıya doğru ilerlemeye başladı. İlyas Burnu'nda deniz ayna gibi berrak ve sakindi. Gemilerin ardında parıldayan ay ise, kıyıdaki düşmana yerimizi göstereceğinden tehlike arz ediyordu. Askerlerden biri "Allah'ın lütfuyla" diğeri ise "Do-

5 Tekke Koyu.

nanmanın işimize yarayan hatasıyla" çıkarma karar verilen noktaya —Türklerin aşılmaz kabul ettiği küçük bir kıyıya— değil, bir buçuk kilometre daha kuzeyde iki küçük burnun arasına yapıldığını söyledi. Güneyde derin bir vadi, kuzeyde küçük bir su yolu, tepelerin ardına doğru uzanıyordu. Buraların iki yakası da çok dik ve çalılıklarla kaplıydı. Kayalıklardan kırsala doğru uzanan iç kısımlar dik, dağlık tepelerle kaplı ve çok engebeliydi. Etrafı, Sarıbayır'a doğru uzanan gür çalılıklarla kaplı vadilerle çevriliydi. Bu kıyı, aşılmaz kayalıkları sebebiyle müdafaasız bırakılmıştı. Türk tarama ışıkları denizde ışıldadığı sırada, sabah 5'te, alacakaranlık ve sis altında filikalar kıyıya sessizce yanaşıyordu. Bir grup Türk'ün sahilde koşturup, kıyıya yanaşan askerleri kurşun yağmuruna tuttuğu görüldü. Çoğu asker ya öldü ya da yaralandı, fakat filikalar hâlâ kıyıdan ayrılmıyor ve askerler kıyıya çıkmaya devam ediyor, ayrıca ellerindeki süngülerle düşmanla mücadeleye girişiyordu. Süngülerin sessizliği ve parıltısı Avustralyalı askerler tarafından kovalanan ve sağa sola kaçışan Türk askerlerini dehşete düşürmüştü. Bu ıssız, yüksek bölgelerde ne hücum ne de müdafaa edenin hayal bile edemeyeceği dehşet verici mücadeleler yaşandı. Avustralyalı askerler bir müddet ilerledikten sonra, siper kazmaya karar verdiler. Fakat bu kovalamacada, yaşadıkları büyük heyecan ve coşku, onların hiç bilmediği ama düşmanın çok iyi bildiği bölgelere doğru sürükledi. Her biri büyük bir yorgunlukla bir tarafa dağıldı ve artık siper kazmaları mümkün değildi. Bu yüzden geri dönmek mecburiyetinde kaldılar ve çok ağır zâyiat verdiler. Bu askerlerin muhteşem yiğitlikleri, muazzam hürriyet topraklarında yeşerdiği için, hiçbiri teslim olmayı aklından bile geçirmedi. Nerede düşmanla karşılaşsalar, hepsi ölümüne mücadele etti.

Bir yandan bunlar yaşanırken, karaya çıkarma harekâtı akla hayale gelmedik bir vaziyette devam ediyordu. Düşman sahra toplarının yaptığı ağır bombardımana rağmen on iki bin asker ve iki Hindistan bataryası öğlen 2'de kıyıya çıkabilmişti. Türk havan topları ve boğazın dar geçidinde demirlemiş gemilerden açılan ateş sebebiyle, zarar görmemek için kıyıdan uzaklaştı.

Tüm bu mermi ve ateş fırtınasında filikalar erzak, mühimmat ve askerleri süratle kıyıya bırakıyor ve yaralı askerleri alıp gemilere naklediyordu. Bu arada kaçınılmaz olarak kimi vuruluyor ve oracıkta can veriyordu. Hiçbir şey filikalardaki askerler ile erzak ve mühimmatı mühendislerin kayalıkların altında ya da yollarda inşa ettiği emniyetli sığınaklara taşıyan kıyıdaki personeli yıldıramıyordu. Avustralya Bölüğünü tamamlayan 1. ve 2. Avustralya Tugayı; Yeni Zelanda ve Avustralya Bölükleri tarafından takip edildi. Karadaki askerlere süratle destek gönderildi. Hücuma geçen düşmana hemen ateş açılıyor ve etkisiz hale getiriliyordu. Fakat bölgeyi ateş cehennemine çeviren, düşman bataryalarını ararken deniz uçaklarından istifade eden harp gemilerimizin bulunduğu mevzi, müdafaa açısından tehlikeli bir hale gelebilirdi. İlerleyen birliklerin geri çekildiği ve kendilerine kıyıdan destek temin edilen hat, güneyden Kabatepe'nin bir buçuk kilometre yukarısından kuzeyde Balıkçı Damları'na kadar uzanıyordu. Türkler, üç kez kalabalık gruplarla, bu hatta boş yere hücum etti. Çarpışmalar, yorgun askerlerimiz için gece de tüm şiddetiyle devam etti. Askerler hâlâ bir yandan yiyecek ve suları diğer yandan silah ve mühimmatlarıyla beraber kıyıdan, bayırlara doğru çıkmaya çalışıyordu. Bazıları da yaralıları taşıyıp, ölülerin izlerini yok ediyordu. Patlayan mermiler yeri göğü inletiyor, çıkardıkları kızıl ışıklar karanlığı yırtıyor ve şarapnel yağmuru altında askerler, ölümün soğuk nefesini enselerinde hissediyordu. Karanlığın içinden "Allah Allah!" sesleriyle, kâfirin yaklaşan sonuna sevinen, akın akın yeni ve coşkulu asker geliyordu. Yanan çalılıklar yüzünden başka bir felaket daha yaşandı. Mermilerin çığlıkları, tüfeklerin gürültüsü, insanların bağrışları ve daha uzakta, donanma gemilerindeki devâsa topların gümbürtüsü geceyi korkunç bir hale getirmek için birleşmişti. Fakat tüm bunlara rağmen, denizaşırı ülkelerden gelen bu yorgun ama gözüpek askerler, bulundukları yeri sabırla ellerinde tuttular.

Mücadele, yeni doğan günde de ara vermeden devam etti. Yirmi dört saat hiç durmadan yaşanılan muharebe sonrasında, askerlerimizin yorgunluktan ayakta duracak hali kalmamıştı.

Türkler sadece sayıca üstünlükleriyle onları mağlup edebilirdi. Tüm hatta, kıyıya ve denize hakim olan mevzilerden bir şarapnel fırtınası başladı ve keskin nişancılar her köşeden ölümcül ateşlerini kusuyordu. Karaya yapılan çıkarma ile erzak ve mühimmat sevkiyat bir dakika bile ara vermeden devam ediliyordu. Kıyıdaki yaralılar ve ölmek üzere olanlarla alâkadar olan doktor ve sıhhiyeciler, gizlenmeden vazifelerini ifa ediyordu. Türkler giderek daha şiddetli bir şekilde hücum etmeye başlayınca, harp gemileri de kıyıya daha fazla yaklaşıp, tüm silahlarıyla üzerlerine ateş açtı. İlerleyen düşman birlikleri top ateşine tutuldu ve dağıtıldı. Bir anda ne yapacağını şaşıran düşman askerleri oldukları yerde kaldı. Askerlerimiz siperlerinden çıktıkça onlar da kaçmaya başladı. Yaşadıkları zafer sarhoşluğuyla tüm yorgunluğunu unutan askerler; apar topar geri çekilen Türkleri siperlerine kadar kovaladı. Daha sonra yeni bir nokta belirleyip, orada siperler kazarak bulundukları mevziyi sağlamlaştırdılar. Devam eden bombardıman ve ara sıra yapılan hücumlara rağmen burada bir müddet kalabildiler ve düşman bir daha bütün kuvvetleriyle gelemedi. Kıyıda iskeleler inşa edildi. Büyük bir zâyiatla ama müthiş bir kahramanlık gösterisiyle, yapılan çıkarma hedefine ulaştı ve mevziler emniyete alındı.

Ordu subayının alfabetik bir kısaltmayı tercih etmesi sebebiyle, resmi belgelerde, Avustralya ve Yeni Zelanda Kolordulari'ndan A. N. Z. A. C. diye bahsedilmiştir. Bu harfleri, bu kolordularının sonsuz bir şan ve şeref kazandığı yerin ismi olarak ilk kimin kullandığı asla bilinemeyecek olsa da, eğer ANZAC[6] ismi tarihe geçmezse çok garip olacaktır.[7]

Bolayır'da yapılan düzmece hücum, üstün başarısını Deniz Yüzbaşı Freyberg'in teşebbüs ve cesaretine borçluydu. Denizden kıyıya kadar yüzerek, işaret fişekleriyle kıyıda müthiş bir aydınlık sağladı. Bu durum, siperdeki Türkleri hemen harekete

---

6 "Australia and New Zealand Army Corps" kısaltması.

7 Yazar öngörüsünde haklı çıkmıştır. Türkçeye ANZAK olarak geçen bu askerî birlikler, torunlarının katıldığı merasimlerle her sene Eceabat'ta anılmakta ve isimleri herkes tarafından bilinmektedir.

geçirdi. Türk gazeteleri Bolayır'da şiddetli bir İngiliz hücumunun geri püskürtülmesiyle iftihar ediyordu! Karanlıkta geri dönen o kahraman ise boğulmaktan son anda kurtulmuştu.

IV. Askerler Kıyıda

Muhteşem bir kahramanlık ve cesaret timsali olduğundan harp tarihinde eşi benzeri olmadığı için kara çıkarmasını tüm teferruatıyla anlattım. Yarımadanın ucundaki kıyılara çıkarma yapan 29. Bölük ve tüm yükleri Kabatepe'ye nakleden ve Anzak olarak bilinen birlikler dünya kahramanları arasında en önde yerlerini alıyordu. Dünya döndükçe onların bu destansı kahramanlığı asla unutulmayacak. Bu fedakârlık ve cesaret misali harikulade mücadele, insanların aklına ve kalbine kazınana kadar tekrar tekrar anlatılmalıdır. Teşebbüs ettiğimiz muharebenin ne kadar zorlu ve tehlikeli olduğunu gözler önüne serdiğinden ilk önce karaya yapılan çıkarmayı anlatmak istedim. Bu sayede, hem yapılan diğer harekâtlarda birliklerimizin ne kadar tehlikeli bir mevzide mücadele ettiği, hem de askerlerimizin ne kadar iyi huylu, maceraperest ve fedakâr olduğu anlaşılmış olacak.

6 Nisan akşamı Fransızların ordusunun asıl kuvvetleri Ertuğrul Koyu'na ayak bastı ve müttefiklerimiz buraya erzak, cephane ve silah nakliyesi yapıp, ileri üslerini kurdu. Eski binaların tahrip edilmemiş kısımları elden geçirilip büro olarak kullanıldı. İskele ve batan bir nakliye ve harp gemisiyle tamamlanan geniş bir dalgakıran inşa edildi. Aynısını Teke Koyu'ndaki askerlerimiz de inşa etti. Lancashire Çıkarması'ndaki komutan karargâhını, vadi boğazındaki en alçak kum tepeceğine kurdu. Onun arkasında istihkâm sahası ve postahane bulunmaktaydı. Ordu Hizmet Birlikleri sol taraftaki bayıra dağıtıldı. Top nakil araçları, hayvanlar ve personel Tekke Bur-

nu'nun ön tarafına ve zirvesine yerleşti. İşaretçiler barakalarını, küçük vadinin sağ yakasındaki kıyısına inşa etti. Onların biraz yukarısında ordu mühimmat kampı, veteriner birlikleri ve iki sahra ambulansı bulunmaktaydı. Onların sağ tarafında sağlık şubesi ve tıbbî malzeme deposu; kayalığın, burna bakan tarafında ise II. Tıbbî Yardım Merkezi bulunmaktaydı. Vadinin ucundan kuzeye doğru uzanan alan hava sahası olarak kullanılmaktaydı. VIII. Kolordu birlikleri ilerideki Hunter Weston[1] tepesinin güney yamacına yerleşti. Hindistan Nakil Birlikleri ve diğer birlikler Ertuğrul Koyu'na doğru uzanan bölgeye dağıtıldı. Tabiî ki bu düzenleme haftalarca sürdü; bu süre içinde her şey kıyıya çıkarıldı ve şarapnel sağanağı altında mevzilere yerleştirildi. İskele ve dalgakıran inşa eden askerlerin bulunduğu yer hakikaten çok tehlikeliydi. İngiliz subaylarının emrindeki bir grup Mısırlı işçi kazı ve yol yapımı çalışmalarında kullanılıyordu. Çok neşeli insanlardı; bir yandan kazma kürekle çalışıyor, bir yandan da şarkılar söylüyorlardı. Kayalıkların tepesinden bakınca, kovanda çalışan arılara benziyorlardı. İnşa ettikleri yol ayaklarının altından uzayıp gidiyordu. Top ateşine maruz kalmamak şartıyla orduya alınmışlardı. Biraz zâyiat verince, bulundukları yerden ayrılmalarına karar verildi. Gürültülü ama capcanlı ve neşeli insanlardı; yanımızdan ayrılmalarına üzüldük. Onların yerine, ada ve ana karadan orduya katılan Rumlar geldi. Onları orduya çeken alacakları baş döndürücü ücret ve kısa yoldan zengin olma hayalleriydi. Ayrıca Çingenelerin sahip olduğu coşku ve heves onlarda yoktu; çok cansız ve duygusuz bir kalabalıktı. Şüphesiz çoğu düşmanın işini kolaylaştırmıştı. Tabiî ki çalışmalar sürat devam etmeli ve herkes yapabileceğinin en iyisini yapmalıydı. Fakat bu sinsi ve ikiyüzlü insanlarla plan ve harekâtı gizli tutmak hiç kolay değildi. Tüm dikkat ve tedbirlere rağmen Türkler garip bir şekilde her şeyden haberdar oluyordu. Bunun mesuliyetini Rumların şeytanlık ve kurnazlıklarına bağlarsak, haksız sayılmayız.

1 İngiliz general.

Bazı düzenbaz insanlara, kıyıda ordu büfesi açma müsaadesi verildi. M'Lean isimli biri, gemisiyle adalar arasında ticaret yapmış ve İlyas Burnu'na bir sürü ticari mal getirmişti. Köhne barınağındaki sebze, konserve et, soğan, balık ve meyve, şeker, tütün ve çikolatalar bulunuyordu ve içlerinde bayatlarının da olduğu bu mamülleri, uzayıp giden kuyruktaki askerlere fahiş fiyatlara satıyordu. Düşmanla da, daha kârlı bir ticaret yaptığı ihtimali çok yüksekti. Sonrasında gizemli bir şekilde kendisini bekleyen tehlikenin farkına vardı ve rezilliği ayyuka çıkmadan evvel gemisiyle birlikte ortadan kayboldu.

25 Nisan'daki çıkarmanın ilk anından, son filikanın kıyıya yanaştığı ana kadar, askerlerimiz yoğun bir top ateşine maruz kaldı. Alçıtepe'nin ardındaki bataryalar sürekli teyakkuzdaydı. Asya yakasında en az sekiz düşman bataryası kısa aralıklarla kıyı şeridini ve bizim ile kendi aralarındaki hattı topa tutuyordu. Boğazın dar geçidine demirleyen Türk harp gemileri, bize sık sık top mermileri gönderiyordu. Bu sebeple sürekli çapraz ateşe maruz kalıyorduk. Herkes, nerede ve nasıl yerleştiyse yerleşsin, açık bir şekilde ateş hattında bulunuyordu. Söylenenlere göre, aslında yarımadadaki en emniyetli yer bu ateş hattıydı. Ancak her şey düşmanın istediği gibi gitmiyordu. Silahlarımız kıyıya çıkarılıp, Türk mevzilerine ateş açmaya başlayıp; harp gemilerimiz denizden büyük bir gürültüyle yükselmeye başlar başlamaz, Türkler düşman siperlerini aramaya koyuldu. Bir deniz uçağı, boğaz geçidinden geçmekte olan Türk nakliye gemisinin konumunu *Queen Elizabeth* gemisine bildirdi ve ondan yapılan iki atış büyük coşkuya sebep oldu. Yapılan üçüncü atış, düşman gemisini boğazın derin sularına gömdü. Bu hadise 27 Nisan günü yaşandı. Ertesi gün, kıyıdan biraz uzakta bulunan *Queen Elizabeth* isimli harp gemimiz, mevzilerimizin bir bölümüne hücum etmek üzere yaklaşan ve bizim birçok engelden dolayı bizim göremediğimiz bir Türk kuvvetini fark etti. Onlara, iki yüz elli kişiyi öldüren, otuz sekiz santimetre çapında şarapnel gülleleri attı ve daha fazla da bir şey yapmaya lüzum kalmadı.

27 Nisan günü, Türkler Alçıtepe'deki yamaçlarda bulunan mevzilere doğru geri çekilmeye başladığından; Sir Ian Hamilton[2] çok fazla bir mukavemetle karşılaşmadan ilerleyişine devam edebildi. O gece, küçük vadinin ağzından, yaklaşık üç kilometre mesafedeki Tekke Burnu'nun kuzeyine; oradan da Eski Hisarlık'ın uç kısmına kadar uzanan hattı elimizde tutuyorduk. Fransızlar, 2. Güney Wales Hudut Birlikleri ile sağ kanatta; 29. Bölük sol kanattaydı. Ertesi gün, Türkler toparlanıp, takviye almadan evvel umumi bir hareket emri verildi. Karaya çıktıkları günden beri istirahat edemeyen yorgun birliklerimiz, aldıkları emir üzerine hemen harekete geçti. Mümkün olduğunca kıyıdan temin etmeye çalışsalar da, mermileri tükenmişti, ayrıca kıyıya indirilen silahlar da ihtiyaçlarını karşılamıyordu; sadece tek bir batarya yedekleri vardı. Bağ ve bahçelerin arasında, çok güzel yel değirmenleri olan ve Alçıtepe'den batıya doğru uzanan, Kirte Köyü'nü ele geçirebilirdik. Burası gemilerden açılan ateş için açık bir hedefti ve evlerin çoğu tahrip olmuştu ama yine de sağlam bir mevziydi; müdafaa için çok iyi hazırlanmışı. Hücumlarımıza ısrarla devam edip, bastırsak da şiddetli karşı hücumlar sebebiyle vazgeçmek mecburiyetinde kaldık. Günün sonunda hat, yaklaşık bir buçuk kilometre ilerledi ve birliklerimiz burada iki gün kalarak, hattı kuvvetlendirip, mevzileri emniyete aldı. İlerlenilen alan genişledikçe, kıyılardaki kalabalık ve izdiham da azalıyordu ve top ateşlerine rağmen kıyıya yük sevkiyatı ve asker çıkarması sürüyordu.

1 Mayıs günü, Türkler bir avuç istilacıyı muazzam bir kuvvetle denize dökmek için kesin karar verdi. Von Zowenstren[3], müslüman bir vatanperver gibi, Müslüman askerlerin dinî duygularını coşturmak için bir konuşma yaptı:

"Süngülerle düşmana hücum edip, onları mahvedin! Asla geri adım atmayacağız! Şayet geri adım atarsak dinimiz, memleketimiz ve milletimiz yok olacak! Askerler! Tüm dünya sizi

2 İngiliz general.
3 Osmanlı ordusundaki Alman general.

izliyor! Kurtuluşa ermenizin tek yolu bu mücadeleyi kazanmak ya da bu yolda şerefle canınızı vermektir!"

Alacakaranlıktan faydalanarak büyük bir kuvvetle üzerimize gelen düşman, sabah on sularında, mevzilerimizi korkunç bir bombardımana tuttu. Mevzilerimize doğru ilerleyen düşmana karşı kullanacak mermileri olmadığından, ön saflardaki askerlerimiz süngüleriyle çarpışmak mecburiyetinde kaldı. Neyse ki son günlerde, karaya silah ve mühimmat sevkiyatı yapılmıştı ama yine de çok çetin bir mücadele olmuştu. Bu arada, süngüleriyle sessizce ilerleyen düşman, bulunduğumuz hatta girdi. Ancak burada, 5. Piyade Alayı'nın cesareti ve silahlarının soğuk nefesiyle karşılaştı. Bu Edinbourgh bataryası vaziyeti hemen kontrol altına aldı; "düşman birliklerinin ortasına kadar ilerleyip, parlak süngüleriyle düşmana hücum ettiler." Essex Alayı'nın desteğiyle bulundukları mevziyi, süratle emniyete aldılar ve Türkler bir daha muvaffak olamadı. Karşı hücum emri askerlerimize sabah 5'te verildi, düşman geri püskürtüldü ve Sir Ian Hamilton şöyle dedi "Eğer Türk karakterine ve taktiklerine çok uygun olan şu şeytan icatları —makineli tüfekler, dikenli teller— olmasaydı; Alçıtepe'de onları durduramazdık." Sonuç olarak, Türkler büyük bir zâyiat vererek, geri çekildi; üç yüz elli tane esir aldıktan sonra daha önceki siperlerimize dönmek mecburiyetinde kaldık. 2 Mayıs akşamı, düşman tekrar hücum etti ama yine mağlup oldu. Ertesi üç gün, iki tarafın da üstünlük gösteremediği, ara sıra yaşanan mücadeleler ile geçti ve sonraki ilerleyişimiz için hazırlıklara devam edildi.

Ara sıra, hücumumuza ara vermek mecburiyetinde kalışımız Türklere zaman kazandırıyordu ve Alman komutanların emri altında bunu çok iyi değerlendiriyor ve Alçıtepe'nin etrafındaki mevzileri sağlamlaştırıyorlardı. İki ordu, küçük vadiler ve çalılıklarla kaplı; bu engebeli bayırda, artık karşı karşıya gelmişti. Aylardır harbin en hararetli anları bu tepede yaşanıyordu ve tüm bu yaşanalar arasından, yaşlı tepe gururla başını kaldırıyordu.

Bu arada, dört batarya ile desteklenen ve Kabatepe'de bulunan Anzaklar, kanlarının son damlasına kadar orayı ellerinde tutmaya kararlıydı. Artık çok sıradan görünen şarapnel ve tüfek mermisi sağanağı altında, hazırlıklar tamamlanmış ve her çeşit teçhizat sarp kayalık ve bayırlara nakledilmişti. İki tarafı da aynı vaziyette sokan çok kanlı mücadeleler yaşandı. İki ordunun da keskin nişancıları çok meşguldü. Çok iyi nişancı olan Türkler namlularını, dünyanın öbür ucundan gelen keskin görüşlü ve çelik iradeli nişancılarımıza doğrultuyordu.

O günlerde iki denizaltımızın —E 11 ve E 14— başarısıyla, moraller yükselmişti. Bu denizaltılar, Haliç'e girmiş ve Bâbıâli'nin burnunun dibinde denize mayın döşemişti. Bir tanesi geri dönerken, kendisini takip eden düşman gemisini fark edip, batırmıştı. O esnada serseri mayınla karşılaşan düşman gemisi, mayından kurtulsa da batmaktan kurtulamamıştı. Bu mayınlar, Marmara Denizi'nin artık düşman nakliye gemileri için emniyetli olmadığını gösteriyordu. Denizde kısa ve kolay rotayı izlemek yerine, Türk komutan tüm erzak ve teçhizatı demiryoluyla İzmir'e oradan da Marmara kıyısına göndermek mecburiyetindeydi; oradan da boğaz geçidine getirilip, gemilerle gece karşıya geçirilmeliydi. Denizaltılarında görevli her iki deniz binbaşısına *Victoria Cross* madalyası verilerek ödüllendirildi.

2. Avustralya ve Yeni Zelanda Tugayı, İlyas Burnu'ndaki esas cepheyi kuvvetlendirmek üzere Anzak birliklerinden ayrıldı. Daha evvel mücadele ettikleri cepheyle mukayese edince, askerler uzaktan Alçıtepe'yi görünce, bir hafta içerisinde kolayca ele geçirebileceklerini tahmin ediyordu. Fakat burada hiçbir şey göründüğü gibi değildi. Yaklaştıkça, tepenin zor ve çetin şartları kendini gösteriyordu. Birliklerin nizamında pek çok değişiklik yapıldı ve 6 Mayıs Perşembe sabahı, tüm hat ilerledi. Gün boyunca çok kanlı bir mücadele yaşandı ve hattımız geceleyin sadece 200-300 metre ilerleyebildi. 88. Tugay'ın önündeki çam korusu, arazi şartlarının ne kadar çetin olduğunu gösteriyordu. Açıktan yapılan ilerleyiş, çamların arasında gizlenen düşman makineli tüfekleri için serbest bir atış alanı teşkil etmişti.

Düşman, önüne çıkan herkesi ardı ardına kurşun yağmuruna tutuyordu. Ertesi gün, ağır silahlarla desteklenen 5. Piyade Alayı çam korusuna girdi. Ağaçların dalları arasında bir sürü keskin nişancı bulundu ve hepsinin hakkından gelindi. Bu nişancıların açtıkları ateş hakikaten ölümcüldü. Sonrasında, yapılan karşı hücum askerlerimizi geri püskürttü. Akşama doğru İngiliz süngüleri üstünlüğünü yine ispat etti ve nihayetinde çam korusu ele geçirildi. 7 Mayıs'taki mücadelede, iki taraf da üstünlük sağlayamadı.

8 Mayıs sabahı, gemilerden ve bataryalardan yapılan ağır bombardımandan sonra, birliklerimiz merkeze doğru tekrar harekete geçti. Ancak Fransızlar sağ cenahtan ileriye doğru harekete geçmeden evvel İngilizlerin ilerlemesi lazım geliyordu. Saat 17:15'te ağır silahlarımızdan ve gemi toplarımızdan düşman mevzilerine doğru korkunç bir ateş açıldı ve 17:30'da tüm hat, sahra toplarımızdan açılan şarapnel ateşinin koruması altında ilerleyişe geçti. Gece olduğunda Fransızlar, sağ tarafımızda bulunan, düşman tabya ve siperlerinden müteşekkil iki hattı ele geçirmişti. O gece birliklerimiz, 5 Mayıs'ta zaptedilen hat üzerinde yaklaşık dört yüz metreden altı yüz metreye kadar bir ilerleyiş kaydetti. Fakat Kirte[4] alınamamıştı ve Türk mevzileri tüm kuvvetiyle hâlâ önümüzdeydi. 9-10 Mayıs gecesi boyunca bizi ve müttefiklerimizi yeni mevzilerimizden çıkartmak için düşman, ısrarla şiddetli hücumlarına devam etti ama yaptıkları her hücum geri püskürtüldü. 12 Mayıs gecesi, 29. Hindistan Piyade Tümeni'ne ait 6. Gurka[5] Taburu, zekice bir taktikle Türkleri Pınariçi Koyu'na çıkardı ve beş yüz metre ilerledi. O günden 4 Haziran'a kadar o cephedeki "birliklerimiz keşifler yaparak, küçük ilerleyişler kaydederek sürekli düşmana yükleniyordu ve doğrusu düşman da işimizi epey bir kolaylaştırıyordu." Ancak ciddi bir çarpışma yaşanmadı. 29. Tümen'den kalan askerler, on sekiz gün hiç ara vermeden süren muharebede tarihte ve milletlerinin kalbinde sonsuza dek yaşayacak bir hatıra bıraktıktan sonra biraz istirahat et-

4 Alçıtepe.
5 Nepalli bir halk.

mek üzere ateş hattından çekildi. İstirahat kampı kumsalla ileri hat arasındaki boşlukta kuruluydu. İçerisinde uyuyan yorgun askerleri, mermilerden çıkabilecek parçalara karşı muhafaza eden, siper ve yeraltı sığınakları inşa edilmişti.

Anzaklar ele geçirdikleri mevzileri çok iyi muhafaza ediyordu. Ateş hatları Türklerinkine çok yakındı. "Karşılıklı olarak yaptıkları yeraltı yolu kazıları ve top atışları hız kesmeden devam ediyordu. Siper ve kıyıların hangi ordu tarafından bombalandığı belli olmuyordu. Anzakların bulunduğu mevziye bir saat içinde çeşitli çaplarda bin dört yüz top mermisi düştü." 10 Mayıs'taki bir karşı hücumunda, Türk alayı en az altı yüz adamını kaybetmişti, üstelik yaklaşık iki bin yaralısı mevcuttu. 18-19 Mayıs gecesi boyunca, Türklerin şimdiye kadar kullandıklarından daha büyük ebattaki silahlarla yaptıkları bir bombardımandan sonra birkaç kere karşı hücuma geçtiler fakat tüm hücumları, Avustralyalı keskin nişancıların ve makineli tüfeklerin açtıkları ateş sayesinde geri püskürtüldü. Muharebe öğlen 11'de sona erdi. Düşman yedi binin üzerinde askerini kaybetmişti ve bunların en az üç bini siperlerimizin önünde bulunuyordu. Bizim zâyiatımız ise yüz ölü, beş yüz yaralıydı. Otuz bin kişilik düşman hücum kuvveti General Liman von Sanders'in emrindeydi. Teke Koyu'ndayken duyduğumuza göre, Von Sanders yaralanmış ve İstanbul'a dönmüştü.[6]

Askerler, bazen siperlere gelen garip emirler karşısında şaşkına dönüyordu. Mesela: "İngiliz birlikleri geliyor, ateş etmeyin!" deniyor ama sonrasında, gelenlerin Türk birlikleri olduğu anlaşılıyordu. Bir keresinde de bir görevli gelip, bir subayın albayla görüşmek için geldiğini söyledi. Binbaşı kendisiyle konuşup, onu albayın yanına gönderdi. Görevli daha sonra bunun bir numara olduğunu anlayıp, o düzmece subayı vurdu ama binbaşının hayatını kurtaramadı. Tüm bunlar Almanların kurnaz oyunlarıydı. O anda bizi ziyaret eden iki Avustralyalı su-

6 Yazar burada yanılmakta ve tipik savaş dedikodularından birini "hakikat" olarak aktarmakta. Liman von Sanders'in başından, bahsedildiği gibi bir yaralanma hadisesi geçmemiştir.

bay, Avustralyalıların Almanlardan nefret ettiğini ancak kendilerinin Türkleri gönülsüzce vurduğunu söyledi. Türklerin de gönülsüz olduğunu ve esir alınmamak için çok fazla çaba göstermediklerini düşünüyorlardı. Bir düşman esiri getiren askerlere onu nasıl yakaladıklarını sorduk. Onlar da: "Bir Türk cesedini gömmek için yanına vardığımızda, aniden yattığı yerden doğruldu ve bizimle geldi!" diyerek cevapladı.

20 Mayıs'ta Türk hattı boyunca kızıl hilalli beyaz bayraklar dalgalanıyordu. Bir grup subay, ölü ve yaralıları taşımak için ateşkes müzakereleri yapılmasını talep etti. Müzakereler sadece yetkili makamlarca düzenlenebildiğinden, vaziyet onlara bildirildi. Düşman hattının gerisindeki şüpheli hareketlenmeler, Türklerin verilen ara bittiğinde hemen mevzilerine takviye yaptıklarını gösteriyordu. Bu yüzden de muharebeye kısa bir ara verilmesi elzemdi. Sedyeciler meydandan çekildiğinde, yeniden ateş açıldı. Daha sonra Türkler, arkalarında büyük bir kalabalık ilerlerken, teslim olduklarını göstermek amacıyla ellerini kaldıran bir grup adamı ileri doğru gönderdi. Fakat hileleri anlaşıldı ve üzerlerine ateş açıldı.

"Türkler ölülerini gömmek hususunda çok istekli göründüklerinden ve vaziyetin insani boyutu da hesaba katılarak kısa süreli bir ateşkesin yapılmasına karar verildi." 24 Mayıs günü sabah 7:30'dan akşam 16:30'a kadar geçici olarak ateş kesildi. İki tarafın hali de açıkça ortadaydı. Bu cephede ara sıra küçük çapta baskın ve mücadeleler yaşansa da haziran ayının ilk günlerine kadar ciddi bir muharebe yaşanmadı. Sayıca ve silah bakımından üstün olan Türk kuvvetlerinin orada tutulmasında Anzakların büyük bir payı vardı; yoksa düşman güneye yaptığımız ana hücuma karşı daha da kuvvetlenebilirdi.

Vazifemizin ve yaşanan mücadelenin vahameti, İngilizlerin 31 Mayıs tarihine kadar verdikleri zâyiattan anlaşılabilirdi. 1722'si subay, toplam 38.636 asker hayatını kaybetmişti. Üç sene süren Güney Afrika Harbi'nde[7] ise toplam ölü sayısı 38.156 idi.

---

7 1899-1902 yılları arasında vuku bulan Boer Savaşı'ndan bahsedilmekte.

V. Tıbbî Müdahale Merkezi

Mavnamız *Franconia*'dan 16 Mayıs'ta hareket ettiğinde, Lancashire kıyısı çok kalabalık olduğundan, Ertuğrul Koyu'na doğru yol aldık. Alçıtepe civarındaki bir uçağı, düşman şarapnelleri yüzünden bembeyaz bir duman bulutu sarmıştı. Küçük bir top atarak, bizim cepheye, düşman mevzisinin yerini tam olarak işaret etmiş oldu. Daha sonra da ani bir dönüşle, süratle güneye doğru uçtu. Kumkale'ye doğru ilerleyen küçük bir filikaya Asya yakasından top mermileri yağıyordu. Kaçmak için hiç çaba sarf etmedi ve uzaktaki daha mühim bir gemiyi kurtarmak için ateşi başka tarafa yönlendirdi. Seddülbahir tam bir cehennem dönmüştü. Harapkale'de Fransız bataryası çok zorlanıyor, kurşunlar vızır vızır havada uçuşuyor ve Türk şarapnelleri bayırlarda ard arda patlıyordu. Karaya oturmuş *River Clyde* gemisinin muhafazası altında birkaç gün evvel dehşet ve ızdıraba sahne olan kumsalın yanından geçtik. Yaşanan mücadelenin kalıntıları ortadan kaldırılmıştı ve geriye boş teneke kutular, eşya sandıkları ve çer-çöp kalmıştı. Harap olan kalenin yanında devâsa top güllerinin konulduğu bir yığınak mevcuttu. Kurulu çadır da oranın Fransız üssü olduğunu gösteriyordu.

Kıyıya çıkanları karşılayan bir görevli yoktu. Herkes kendi başının çaresine bakıyor; bavullarını arıyordu. Üç ordu papazı ve onların emir erleri geri kalanı Allah'a emanet edip, taşıyabilecekleri kadarını sırtlayıp tepeye doğru sıcak ve uzun bir yürüyüşe başladılar. İçlerinden biri sanki kurşunlar ona atılmıyormuş gibi kendinden emin ve rahat davranıyordu; herkes

tehlikedeydi ama sanki o değildi! Yarı dolu bir yük arabası arkamızda yavaş yavaş ilerliyordu. Arabayı durdurup, eşyalarımızı yüklemek hususunda ısrar ettik. İkisi Roma biri Ceneva'yı temsil eden üç ordu papazının eşyaları yük arabasına yerleştirildi; kendileri ve emir erleri de arabanın tepesine oturdu. Atlar dörtnala ilerliyordu ve riskli bir seyahattan sonra istediğimiz yere sağ salim ulaştık. Orada bizi iki sevimli Yahudi çocuğu karşıladı ve gördükleri en iyi yük arabasının bizimki olduğunu söyledi.

II. Tıbbî Müdahale Merkezi kurulmuştu. Levâzım subayı, arkadaşım Peder Legros ve beni kayalıkların güneye bakan kısmındaki ilk yardım çadırında görevlendirdi. Buradan İmroz ve Bozcaada arasındaki sularda neler olup bittiğini görebiliyorduk. Arkamızdaki tepenin zirvesine yapılan iki dakikalık yürüyüşle, dar geçitlerin bulunduğu körfezden Alçıtepe'nin yüksek yamaçlarına kadar uzanan geniş harp meydanı izlenebiliyordu. Hücuma uğramış mevzileri ve çıkarma yapan birlikleri dikkatle tespit ederek kumsalın etrafını dolaştık. Onları tanıdıkça, bu destansı mücadeleyi kazanacaklarına dair ümitlerimiz artıyordu. Askerlerimiz "imkânsız" kelimesini unutmuş gibiydi.

Son birkaç gündür kuzeybatıdan esen rüzgâr ve sıcak hava beraberinde bir toz bulutu ve sinekleri de getirdi. Hastane sahamız büyük bir kare şeklindeydi; üç köşesinde büro, ameliyat ve pansuman çadırı; ortada ise hasta ve yaralıların kabul edildiği çadır bulunuyordu. İlk günlerde tıbbî malzeme sıkıntısı çekiyorduk; lazım olan pek çok malzeme burada lüks sayılıyordu. Fakat biz, en zayıf oldukları ve acı çektikleri zamanda bile "zorluklara tahammül edebilen" ve her türlü mahrumiyete müsamaha gösteren insanlarla alâkadar oluyorduk.

Cephede yaralanan ya da hastalanan askerler teşkil edilen bir hat sayesinde üsteki hastanelere kadar yollanmı bulabiliyordu. Yaralanan askere ilk müdahale, mümkünse arkadaşları tarafından çantalarındaki ilk yardım malzemeleriyle yapılıyordu. Yürüyemeyecek halde ise tıbbî yardım merkezine götürülmeden evvel gerekli müdahaleyi yapması için tabip subayın bu-

lunduğu noktaya taşınıyordu. Görevli tabip subay pansuman ve sargı işleminin düzgünce yapıldığını kontrol edip, gereken tüm acil tedbirleri aldıktan sonra hastayı ambulans vagonu ya da otomobiliyle seyyar sıhhiyeye sevk ediyordu. Her tümene üç sahra ambulansı düşüyordu. Bulunduğumuz bölgede çok sayıda hasta ve yaralı barınıyordu. Hafif yaralanıp, kısa zamanda vazifesine tekrar dönecek olanlar daha ileriye gitmiyordu. Yaraları ciddi olanlar, hareket edebilecek hale gelene kadar bir süre daha burada kalıyordu. Diğerleri ise bir kere daha muayene edilip pansumanlarının yenilenmesi veya acil ameliyatlarının yapılması için yaralı tedavi merkezine sevk ediliyordu. Burada hastalar, yara ve hastalıklarının türüne ve derecesine göre farklı koğuşlara nakledildiyordu. Hareket etmesi tehlikeli olan hastaların tüm ihtiyaçları karşılanıyor ve sonrasında bu askerler hafif işlerde görevlendiriliyordu. Diğer hastalar da mümkün olduğunca tam teçhizatlı ve daha iyi tedavi veren daha uzaktaki askerî hastanelere sevk ediliyordu. Daha şanslı olanlar ise sevgili ülkeleri İngiltere'ye gidiyordu.

"Rakipsiz 29. Tümen"de görevlendirildiğimiz için çok gururluyduk; ancak zaman geçtikçe kendimizi 42. ve 46. Tümen ayrıca deniz tümenlerini de tedavi ederken bulduk. İşimiz hakikaten çok yoğun ve zordu yine de çaba ve güleryüzümüzden bir şey kaybetmiyorduk. Her tıbbî bölümde mümkün olduğunca tabip subaylarımız ve iyi donanımlı personelimiz görev yapıyordu. İçlerinden bazıları, zayıf ve acı çeken hastaların en kolay ve emniyetli yöntemlerle nakliyesinde ustaydı. Şüphesiz hepsi vazifesini en iyi şekilde ifa etmeye çalışıyordu zaten vatanperver insanımızdan da bu beklenirdi. Günün ve gecenin her saati karşılaştıkları insanların acıları karşısında her zaman hazır ve metanetli oluşlarına hayran kalıyordum. Tabip subaylar çok iyi anlaşıyordu ve emir erleri ile aralarında müthiş bir uyum vardı. Bu sayede işler süratle ve kolayca ilerliyordu. Bazen şiddetli çarpışmalar esnasında ya da sonrasında çoğu korkunç yaralardan muzdarip olan askerler, ateş hattından doğruca buraya getiriliyordu ve işimiz tahammül sınırlarımızı zorluyordu. Bu demek oluyordu ki hepimiz gece-gündüz ayakta kalacak ve hız

kesmeden süren bombardıman altında, yardım etmek için elimizden gelen gayreti gösterecektik.

Hastalarımızın çoğu emniyetli bir şekilde kıyıya yanaşmaya çalışan küçük gemilerle Limni'ye naklediliyordu. Ağır yaralı askerlerin naklinde kullanılan hastane gemilerini her zaman yakınımızda tutmak mümkün değildi. Siper ve yeraltı sığınaklardan yeni çıkmış, haftalardır elbiselerini ne yıkamış ne de üzerinden çıkarmış, güneşin sıcağında yanıp, gecenin ayazında donmuş ve bazen de dizlerine kadar vıcık vıcık çamura batmış bu gençlere hastane gemileri pek de fayda vermiyordu. Sinek ve toz toprağın olmadığı tertemiz ve rahat koğuşlarda, soğuk meşrubat ve leziz yemeklerle, müşfik ve itinalı bakım sayesinde askerler biraz olsun kendilerini evlerinde hissediyordu. Aldıkları yara aslında bir lütuftu. Küçük gemilere hasta nakli genellikle sabahları yapılıyordu. Böylece akşam olmadan Mondros Limanı'na ulaşıp, oradan da belirlenen saatte hastalar, hastane gemilerine naklediliyordu. Hastalar, batmış bir mavnadan oluşturulan iskele üzerinden, karakol gemilerince çekilen filikalara naklediliyordu. Deniz fırtınalı olduğu zaman bu nakil çok tehlikeli bir hal alıyordu; düşmanın attığı top mermileri tehlike saçıyordu. Nakliye işlemi, işinin ehli olan komutan muavinimiz tarafından sürdürülüyordu. Kurşunlar hastaların o kadar yakınından geçiyordu ki hastalar sedyelerde uzandığı için kurtuluyordu ve vazifemize başladığımız günden beri, komutan muavinimiz bu şekilde bir tane hastayı bile kaybetmedi. Bunun için ne kadar gurur duysa azdır. Sorumlu olduğu bölümde bir tehlike hissettiği zaman, fevri ve sıcakkanlı bu İrlandalı adam, en vahim hadise karşısında bile sağduyusunu kaybetmiyor ve o durumla bile eğlenebiliyordu. Kimse onu bilerek kızdırmazdı. Fakat en yorucu ve yoğun sabahlarda bile ışıl ışıl parıldayan gözleriyle hastaların arasına karışır ve bilhassa onları neşelendirecek hikâyeler anlatırdı.

Subay ekibi; bir albay, yedi tabip subay, levâzım subayı ve iki ordu papazından müteşekkildi. Aralarında çok farklı tipler mevcuttu. Kimi çok sessiz ve soğukkanlı, kimi çok nüktedan,

kimi kavgacı, kimi çok iyimser, kimi de çok kötümserdi. Albay, komutan muavini ve levâzım subayı İngiliz Tabib Sınıfı'nın muvazzaf askerleriydi. Diğerleri kendilerini şakayla karışık "geçici yağmacılar" olarak tanımlıyordu ama birbirimizden ayrılmadan evvel hepsi yüzbaşı rütbesi aldı. Bu ekip, kuvvetini birlik komutanından alıyordu. Onun etkileyici şahsiyeti her yere sirayet ediyordu. Birlik komutanımız, telaşa mahal vermeden hızlı ve verimli çalışan ayrıca zaafiyete düşmeden de nezaket gösteren bir insandı. Birliğine çok kıymet veriyordu. Hiçbir şey gözünden kaçamazdı. Birbirlerine ve hastalara karşı kibarca muamele eden çalışanlar, hastaların rahatı ve sıhhati için her şeyi yapıyordu. Birlik komutanının güleryüzlülüğü büyük ölçüde çalışanlar arasındaki dostluktan ileri geliyordu. Çevremizde çok fazla korkunç hadiseye şahit olsak da birlikte geçirdiğimiz günler, hepimiz için unutulmaz, mutlu hatıralar olarak kalacak. Bu harpte, Kriz İdare Merkezi Yarbayı Humphry kadar kimse onurlandırılmamıştır.

Bir müddet, ileri üssümüz aralıklarla açılan diğer ateşlerin yanı sıra, on beş santimetre çapındaki top mermileriyle günün belli saatleri bombalandı. On beş santimetre çapındaki bu top mermilerine "kömür kutuları" ya da "Jack Johnsons" deniyordu. Hiç fark edemeden, ilk top mermisine yakalanabilirdiniz. İlkinden sağ kaldıysanız, hemen tek kişilik siperinize gidiyor ve bombardıman kesilene kadar orada kalıyordunuz. Planımız süratle tepenin yan tarafına ulaşmak ve kayalıklara tutunmaktı. Patlayan bombaların ardından, hava ıslık ve feryat eden yaratıklarla sanki canlanmış gibiydi ve mermi parçacıkları üzerimizden vızıldayarak geçip denize yağıyordu. Kıyıda ve kuzey kayalılarının altına neler yaşandığını görebiliyorduk. Artık harbin acı ve soğuk yüzüyle karşı karşıya gelmiştik. 17 Haziran sabahı, bir top mermisinin burnun ilerisinde, insan ve hayvanların sığındıkları sarp kayalıkların tepesine, kalabalığın tam ortasına düştüğüne şahit olduk. Belki tek bir mermi yüzlerce insanı öldüremezdi ama burun buruna gelinen ölüm ve yalnızlık, burada emniyette kalmaya çalışmanın ne kadar manasız olduğunu gösteriyordu. Daha evvel insanların böyle korkunç bir şekilde katledildiğini hiç görmemiş-

tim. Vücudunda neredeyse sağlam yer kalmamış kurbanlar, tedavi için bize getiriliyordu. Vücutlarındaki berbat bozulmanın ve kan kokusunun, beni neredeyse kendimden geçirdiğini itiraf etmekten utanmıyorum. Doktor ve diğer çalışanların, her an bombardımana maruz kalan o tepede hasara uğramış uzuvları onarmaya çalışması, yaraları temizleyip dikmesi; onların insaniyetlerine bir kere daha saygı duymama ve kâbiliyetlerine hayran kalmama sebep oldu. Hiç kimse böyle hastalarla bu kadar yakın temasta bulunmaz ve kendisine kötü bir şey sirayet etmesin diye köşebucak kaçardı.

Önümüzdeki günlerde, daha dehşet verici vak'alarla karşılaşacaktık. Tüm bu yaşananlara tahammül edebilmek için, insanın hem halden anlaması hem de kendine hakim olması çok mühimdi. Hiçbir zaman vurdumduymaz olmadım, ama hislerime kapılıp zayıflık da göstermedim. Yardım etmek mecburiyetinde olduğumuz insanlar ah bir bilinse! Bir akşam, ben ve Peder Legros, muharebeyi seyretmek üzere tepeye çıkıyorduk. Ameliyat çadırını geçerken büyük bir heyecanla konuşan bir ses duyduk. "Onun için mücadele edeceğiz ve kazanacağız. Şimdi tam zamanı, gençler! Türklere gününü göstereceğiz! Sıkı tutunun! Asla geri çekilmeyeceğiz. Eski bataryayı düşünün! İçinizdeki kıvılcımı tutuşturun. Metin olun, çocuklar! İleri! Hücum! –İşte oradalar, gidiyorlar! Onların işini bitireceğiz! Ha-ha-haha! Size başaracağımızı söylemiştim!" diye bağırıyordu. Çadırın kapısından içeri baktığımda, ameliyatın ardından kendine gelmeye çalışan zavallı bir genç gördüm. Cerrah nazikçe, ona "Her şey yolunda delikanlı, şu an Türklerle çarpışmıyorsun..." dedi. Kapı eşiğindeyken gözlerini bana doğru dikip "Ne!" dedi heyecanla; "İşte, bir tanesi orada!" Ameliyat masasından kalkıp bana "hücum etmeye" çalıştı. İçeri girip ona, düşmanı olmadığımı söyledim. Kendine geldiğinde, istediği tek şey, bir an evvel ateş hattına geri dönmekti. Ne azimli ve gözüpek gençler! Tabiî ki hepsi aynı değildir ama genel olarak hepsi çok iyi.

Koğuşlarda yoğunluğun azaldığı vakitler, kıyıda ve cephede bulunan çeşitli bölümlerdekileri ziyarete gidiyordum. Bir mi-

safir ancak bu kadar sıcakkanlı karşılanabilirdi. Subaylar ve diğer görevliler, pederin işini kolaylaştırmak için ellerinden geleni yapmaya hazırdı. Sık sık heyecan ve endişe içerisinde bir şeylerle meşgul olan insanlara yaklaştığımda, hiçbir zaman azarlanmadığımı ve hep nazik ve samimi bir muamele gördüğümü belirtmeliyim. En mutlu hatıralarım hep siperlerde ve ateş hattında geçirdiğim günlerle alâkalıdır.

Din işleri subayı çok iyi bir mevkideydi. Resmî sebeplerden ötürü subay olarak belirli bir rütbeye sahipti; ancak vazifesine bakılırsa rütbesi hiçbir sınır tanımıyordu, o yüzden yok farz edilebilinirdi. Ordu papazı, generalden bando takımındaki davulcu çocuğa kadar, her rütbeden askerle eşit şartlarda görüşebilirdi. İnsan, onun sadece "kilisenin resmî din görevlisi" olmadığını ve diğer insanlar gibi duyguları olduğunu, iyi niyetle insanlara yardım edebileceğini fark edince; dostça bir muhabbetin önündeki tüm engeller kalkıyordu.

Burada, farklı mezheplere mensup din görevlilerinin arasındaki mükemmel ilişkiden de bahsetmem gerekir. Hepsini ilgilendiren hususlarda birbirleriyle dostça istişare ediyorlardı. Onların bu beraberlikleri bize de örnek oluyordu. Tabiî olarak Katolikler, hiçbir ortak hizmette görev alamıyordu ve Anglikan kilisesi papazlarının, birleşik kilise törenlerine alınmaması bu durumu haklı gösteremezdi. Küçük bir çadırda aylarca beraber kaldığımızdan, Peder Legros ile çok yakın arkadaş olmuştuk. Birbirimizi çok iyi anladığımızdan, tanışıklığımız kısa sürede hakiki bir arkadaşlığa dönüştü. Birbirimizin fikirlerine her zaman saygı duyuyorduk. Bu yakın arkadaşlığımız beraberinde karşılıklı yardımlaşmayı da getirdi. Harbin acımasız şartlarında bazen insan, kendisini bir başkasının işini yaparken bulabiliyor; yine de bunu tüm iyi niyetiyle yapıyor. Kötü sağlık şartları yüzünden, bazı görevlilerimizi kaybediyorduk. Ancak arkalarında, daima askerlerimizle alâkadar olup, morallerini yüksek tutacak insanların olacağını biliyorlardı. Katolik mezhebine mensup hastalara, onlar için hazırladığım küçük dua risalelerini verdiğimde bana şükranlarını sunmuşlardır.

Gözlemlediğim kadarıyla, ordudaki insanlar kiliseyi ve onun ne ihtiva ettiğini pek fazla sorgulamıyor. Tabiî ki hepsi bir mezhebe ya da katoliklik, presbiteryanlık, protestanlık... gibi hususi "inançlara" mensup olduklarına dair kayıt altına alınıyor. Kendilerini alâkadar etmeyen hususlara insanlar pek ehemmiyet vermiyor ve çoğunluğa ayak uyduruyordu. Bulundukları ortamda bir mezhebe hakiki bir bağlılık olsa bile, diğerleri onlara karşı bağnazca muamele etmiyordu. Kendi iradelerine bırakıldığı zaman kiliseleri ayıran suni engelleri bir çırpıda yıkıyorlardı. Sıkıntı ve tehlike altında farklı "inançlardan" insanların yakın arkadaşlık kurması hakikaten çok mühimdi. Gelibolu Yarımadası'na hususi bir vazife için gelen Çin piskoposu, siperleri ziyareti esnasında bir askerin verdiği cevaptan çok etkilenmişti. Uzakta bir papaz görmüş ve yanındaki askere gelenin İngiliz kilisesi papazı olup olmadığını sormuş. "Ah efendim!" demiş, "burada dinimiz yok: hepimiz kardeşçe yaşıyoruz!" Ancak harp bittikten sonra bu hususta aşırı bağnaz dindarları ikna etmek pek kolay olmayabilir. Denemeye değer mi acaba? Kiliseler bu korkunç tecrübeden ders alıp, tüm dünyanın beklediği büyük birliği tesis etmek için samimiyetle hazırlanmaya başlamayacak mı?

Din görevlilerinin rahatı ve etkinliği büyük ölçüde Başpapaz Hordern ve yardımcısı —şu an Mezopotamya Başpapazı— olan Jarvis idi. İdarelerinde bakış açıları çok genişti ayrıca çok cömerttiler. Tayin sırasında ortaya çıkan hassas durumları ve farklı dinî inançlara mensup insanları büyük bir itina, nezaket ve başarıyla idare etmekteydiler. Bu mühim hizmette insanlarla olan şahsî münasebetleri de vazife duygusunu derinleştirecek ve arkadaşlığı pekiştirecek tarzdaydı.

VI. Askerî Üste Hayat

Yemekhane çadırı bombardımandan pek fazla muhafaza edilemiyordu. Yemeğimizin, Türklerin açtığı zamansız ateşlerle bölünmesi hiç hoşumuza gitmiyordu; böyle anlarda hemen sığınaklara koşuyor sonrasında da yemeğimizi soğuk soğuk yemek mecburiyetinde kalıyorduk. Bu sığınağı Peder Legros'un teşebbüslerine borçluyduk. Sarp kayalığın tepesine yapılacak sığınağın ebatlarını o hesapladı. Sığınağın, Alçıtepe'den atılacak top mermilerine maruz kalmaması için çok geniş ve Asya yakasından açılacak ateşten zarar görmemesi için de çok uzun olmaması gerekiyordu. Fakat bizi, üç taraftan gelebilecek bomba parçalarından muhafaza edecek kadar derin olmalıydı. Günlerce nöbetleşe çalıştık ve kayalığın ön cephesine doğru toprağı kazdık. "Ödünç" ahşap alındı ve inşaatın iskeleti kuruldu; üzerine de çatı niyetine bir muşamba gerildi. Sert zeminden aşağı doğru merdiven basamakları yapıldı. Çevrelerine halat bağlanmış zayıf ahşap sütunlar cephe boyunca dizilmişti ve çit görevi görmese de en azından hudutları belli ediyordu. Bu sütunlara yaslananın başına kötü bir şey gelebilirdi. Açık ön cepheden tüm denizi görebiliyorduk. Muşamba, sıcağı ve tozu azaltsa da sivrisinekler için bir fayda sağlamıyordu. Bir akşam yemekten sonra sığınağa girdiğimizde askerlerle dolu sığınak mum ışığında bana çok garip görünüyor ve bir kaçakçı zulasını andırıyordu. Kocaman bir masa tüm sığınağı kaplıyor; arka ve yan taraflara yığılan toprak, divan olarak kullanılıyordu. Boş sandıklar da masanın diğer tarafında mükemmel birer sandalye görevi görüyordu. Bir gemiden kurta-

rılan eski bir dolap sığınağın girişine yerleştirilmiş ve içine eşya ve erzak konulmuştu. Bir gemi enkazından çıkarılıp "balkona" yerleştirilen iki plaj koltuğu ise ev lüksünü aratmıyordu.

Bu üs kurulduğunda aslında uzun müddet kalınması düşünülmemişti. Giderek kalabalıklaşan bölgede, insan ve hayvanlar arttıkça çadırkent, yamaçlara doğru genişledi. Buradaki düzgün sağlık şartları ancak iki hafta muhafaza edilebilinirdi. Daha sonrası için aynı şartları sağlamak çok zordu. Toprak gittikçe kirleniyordu ve hayvan ile bitki artıkları bakımından "zengin" sayılırdı. Sıcak havada aşırı derecede sivrisinek üremiş ve her tarafa yayılmıştı. Rüzgâr kuzeybatıdan estiğinde beraberinde getirdiği tüm toz ve sivrisinek bulutu güneşi saatlerce perdeliyordu. Kayalıkların üzerinde uçuşan sivrisinekler, sonrasında sığınağımızda yuvalanmaya başladı. Toz üzerimize kar gibi yağıyor; saçımıza, kirpiğimize ve bıyığımıza tuhaf bir şekil veriyordu. Sığınağa girdiğinizde, davetsiz gelişinizden rahatsız olan, şeytanın bu kanatlı çocuklarının arasından geçmeniz gerekiyordu. Masa bu sivrisineklerden kapkara olurdu. Yiyeceklerin üzerine arı gibi üşüşürlerdi. Cesaret edip, yiyecekten bir lokma almaya çalışsanız, havada kızgın bir uğultuyla yükselir ve ağzınızı ısırmak için birbirleriyle öldüresiye bir mücadeleye girerlerdi. Müthiş bir hareket kâbiliyetleri vardı. Gözlerinizi, ağzınızı, burnunuzu ve kulaklarınızı anında tespit ederlerdi. Bir şeyler yazmak isteseniz, kağıdın üzerinde uçuşur ve kalemi bırakana kadar parmaklarınızı gıdıklardı. Bu arada sadece toz teneffüs eder, toz yutar ve dişleriniz yiyeceğinizdeki toz tanecikleriyle gıcırdardı. Her şeyin üzerinde kalın bir toz tabakası vardı. Herhangi bir yere bir zarf koysanız; dakikalar içinde o zarf toza gömülürdü. Bu toz ve sivrisinek bulutlarını getiren şiddetli rüzgârların üç günde bir geldiğini artık öğrenmiştik. Bir keresinde yirmi dört gün bu dehşet verici rüzgârların etkisinde kalmıştık. Rüzgâr güneşin batmasıyla diniyor ve sivrisinekler yuvalarına çekiliyordu. O saatten sonra kayalık sahile doğru inip, tuzlu suya dalarak; gün boyunca üzerimize yapışan toz ve terden kurtulmak tarifsiz bir mutluluktu. Ancak, siperlerde gün boyunca her türlü sefalete tahammül etmek mecburiyetindeki genç askerleri kederle hatırladık.

Deniz kuvvetlerinde, denizaltılarının sayısı hususunda bir endişe vardı. Harp gemileri ve diğerleri akşam kıyıya doğru yanaştırılıyor ve çevreleri davetsiz misafirlere karşı torpido ve denizaltı muhripleriyle sarılıyordu. Gündüzleri muhteşem görüntülerle karşılaşıyorduk. Hücum botlarının süratle her yöne ilerleyişini; devâsa zırhlıların, denizaltılarının her zaman gıpta ettiği manevraları yapışını ve şüpheli gördükleri her şeye açtıkları ateşi görmek çok hoş bir manzaraydı. Deniz subayları bu tehlikeli araçlardan bazılarını batırdığını iddia etti. Bizim denizaltılarımız tabiî ki "tehlikeli" değildi. İçlerinden biri Çanakkale Boğazı'ndaki şiddetli bir mücadeleden dört Türk nakliye gemisi ve iki hücum botunu "aşırarak" döndüğü zaman hepimiz çok sevinmiştik. Bir gün, bu harikulade küçük hücum botlarının Gökçeada açıklarında, sudaki bir cisme denizaltı şüphesiyle yoğun bir şekilde ateş ettiklerini gördüm. Yaklaştıkça cismin bir at cesedi olduğu anlaşıldı! Düşman denizaltılarına rağmen, irtibatımız sekteye uğramıyordu. Yine de denizaltılarının tehdit ettiği Mondros'taki askerî birliklerle erzak ve mühimmatın küçük gemilere naklinin elzem olduğu düşünülüyordu.

25 Mayıs çok heyecan verici bir gündü. Saat 07:30'da büyük bir denizaltı avı başlatıldı. Görünüşe göre "oyun" çok uzakta değildi. Kargaşanın ortasında; trol gemileri uğulduyor, hücum botları büyük bir gürültü koparıyordu. *Swiftsure* isimli harp gemisine yerleştirilen bir torpil, denizaltına doğru fırlatıldı. Her iki nişancı da heyecanlanmıştır. Top mermisi ve fırlatma fişeği dar bir mesafede ıskalandı. Sonrasında *Swiftsure*'un kardeş gemisi *Triumph*'ın öğlen 12:30'da Anzaklarla birlikte hücuma uğradığı, sahile çekildiği ve herkesin kurtulduğu haberi geldi. Maalesef haberin sadece ilk kısmı doğruydu. Sahilde bir hareketlilik vardı. Topçu subayı karargâh çadırını terk eder etmez oraya bir top mermisi isabet etmiş ve iki emir eri hayatını kaybetmişti. Ateş hattından, askerlerimizden kahverengi başlık giyenlerden bazılarının ilerleyişe geçtiği haberi geldi.

26 Mayıs'ta torpido ve denizaltı muhripleri denizi kuzey, güney, doğu ve batı her yerden taradı ama ortalıkta başka bir harp

gemisi görünmüyordu. Torpido ve denizaltı muhripleriyle korunan nakliye gemileri kıyıya yaklaşmaya cesaret edebilmişti. Akşama doğru yaşlı *Majestic* gemisi sarp kayalıklardan yüz, iki yüz metre açıkta denize demirledi ve geminin emniyeti için bütün tedbirler alındı. Torpil ağları dışarısındaydı ve sanki üzeri diğer gemilerle kaplanmış gibi duruyordu. 27 Mayıs sabahı, saat 06:30'da çadır kapısından dışarı baktığımda, bir ikaz anonsu duydum. Hemen ardından harp gemisinin bulunduğu tarafta büyük bir patlama oldu. Yükselen dalgalar geminin boyunu aşmıştı ve buna denizaltından fırlatılan bir torpilin sebep olduğunu anladım. Gemi, yaklaşan torpili fark edip ateş açmış ama isabet ettirememişti ve nihayetinde torpil ölümcül vazifesini tamamlamıştı. İlk başta gemi sağa sola sallanmadı bile. Fakat bir dakika sonra direkleri devrilmeye başladı. O sırada güvertede telaşlı bir hareketlenme görüldü ve mürettebat denize atlamaya başladı. Geminin etrafı canını kurtarmaya çalışan insanlarla doldu. Şilep, filika ve diğer araçlar hemen kurtarma harekâtına başladı. Devâsa gemi sürüklenmeye başladı sonra da ters döndü ve mahmuzlarıyla gövdesinin bir kısmı meydana çıkmıştı. Devâsa bir yaratığın çaresizce sağa sola yalpalayıp devrildiği ve nihayetinde boğulan bir insan gibi battığı manzaradan daha hazin ve etkileyici bir manzara yoktur. Deniz sakindi ve mürettebata da yardım ulaşmıştı. Gemi vurulduktan sadece on dakika sonra batmasına rağmen, beklenenden daha az insan (48 kişi) hayatını kaybetmişti. Kimisi patlamada ölmüş, kimisi de gemi devrilirken torpil ağlarına yakalanmıştı. Kıyıya çıkarılanlar baygındı ve ancak suni teneffüsle kendilerine gelebildi. İçlerinden biri, dehşet verici vaziyet karşısında inanılmaz bir soğukkanlılık sergiliyordu. Gemi yan yatarken kendisi geminin diğer tarafına tırmandı. Zor zahmet oraya tutundu, gayet sakin bir şekilde üstünü çıkardı ve sanki sabah yüzmesini yapar gibi kendini denize bıraktı.

Tüm bunlara sebebiyet verenin bir Avusturya denizaltısı olduğu anlaşıldı. Kaptan, olması gereken mevzide bekleyip, gemiyi gece 02:00'de de bombalayabileceğini ama mürettebat kaçma fırsatı bulsun diye sabah 06:30'a kadar beklediğini söylemiş.

Şayet bu doğruysa, kaptan hakikaten çok düşünceli biriymiş. Ne olursa olsun, bu hareketi cesaret ister; yaz gecesinin alacakaranlığına rağmen, bir hücum tehlikesine de göze alarak sabah kadar beklemesi takdire şâyân.

Bu arada, Alçıtepe yamaçlarına aniden bastıran yağmur, siperlerde sele sebep oldu ve her şey bataklığa döndü. Sel, sığınaklardaki kıymetli her şeyi alıp götürdü. Bellerine kadar su ve çamura batmış olan askerler siperleri terk etmek mecburiyetinde kaldı. Yazın ortalarıydı; gündüz yükselen sıcaklığın yerini, gece serin hava alıyordu bu sayede feci şekilde hasta olan bazı Türk askerleri gece rahat bir nefes alıyordu. Mayınlamaya ve yeraltı yolu kazmaya bir müddet ara verildi. Kazılan her çukur hemen suyla doluyordu. Yaralı olarak getirilenlerin bazısı o günlerde hayatını kaybetmiş ve defin için açılan çukurlar herkesi çok üzmüştü. Evlerindeyken paranın satın alabileceği her şeye sahip olan, sevgi ve aşklarına dair gelecek planları yapan bu insanların çamurlu ve yırtık elbiselerinin üzeri, şimdi kalın bir battaniyeyle örtülüydü ve yanlarından geçen bir kişinin bile dikkatini çekmiyorlardı. Birileri, bazılarının yapmaya can attığı bir şeyi, bir yere kadar yapmaya muktedir olabilmişti.

Bir akşam peder arkadaşım ve birkaç subayla beraber Zığındere'deki sıhhiye birliklerini ziyarete gittik. Ne kadar harika ve romantik bir vadiydi! Yağmur ve su akıntısı kayalıklarda fantastik şekiller meydana getirmişti. Küçük su yolları, her köşede başka bir kola ayrılıyordu. Fundalık ve bodur ağaçlar kök salabildikleri her yere yayılmış ve en kuytu köşelerde bile çiçekler açmıştı. Hâki elbiseli bir sürü asker; garip yeraltı sığınakları, açık mutfakları, su arabaları ve hayvanlarıyla vadiyi kaplamıştı. Tıbbî yardım merkezi olarak hizmet veren ambulans vagonunda birçok kurşun izi mevcuttu ve çok hasar görmüştü. Yüksek kaya duvarlarının arasındaki rüzgârlı ve dar patika yoldan geçerek, düşman cephe hattıyla bizimkinin arasında bulunan ilk yardım noktasına ulaştık. Buradaki küçük vadi, tampon bölgenin sağına doğru derin bir hendek oluşturmuş-

tu. Kurşunlar vızır vızır tepemizden geçiyordu. Sonrasında alelacele yapılmış bir sığınakta yatan hastalara rastladık; biri can çekişiyordu, diğeri ise yirmi beş yıl evvel askeri hizmetini bitirmiş biriydi. Harekât başından beri canla başla mücadele ediyordu; tecrübeli bir asker olarak genç askerlere destek olmak için geri dönmüştü. Çalıların arasından tırmandığımızda, Türklerin olduğu cepheye bakan bir mağarayla karşılaştık. Sorumlu tabib subay burada bize çay ikram etti ve biz de bir askerin matarasında hazırlanan ve meyve konservesi kutularından içilen çayın ne kadar ferahlatıcı olabileceğini öğrendik. O esnada yanımızdaki bayırda bir top mermisi patladı ve bir Fransız uçağı hemen misillemede bulundu.

İlk yardım istasyonuna geri döndüğümüzde can çekişen asker ölmüş, hatta mezarı bile kazılmıştı. Defin işlemi sırasında, bir kurşun süratle aramızdan geçip, mezarın üzerinden karaçalıların arasına düştü. Burada tehlikede olabileceğimizi hiç düşünmemiştik ama serseri kurşunlar her tarafta kol geziyordu. Küçük vadiden aşağı doğru inerken, yorgunluktan bitap düşmüş bir grup askerin sırtlarında kazma kürekle önümüzde ilerlediğini gördük. 9-10 metre önümde, içlerinden biri sessizce dizleri üzerine çöktü ve iki arkadaşı onu yol kenarına taşıdı. Gencin bayıldığını düşünerek, meselenin ne olduğunu sordum. Yüzü kireç gibi olmuş genç başını kaldırıp, "Öldü, efendim; biraz evvel vuruldu!" dedi. Hadise buydu işte. Kimse onu hedef almamıştı; sadece serseri bir kurşun yerini bulmuştu. Ölümle yaşam arasındaki çizgi ne kadar da inceydi! Başka bir sıhhiye birliğe gitmek için kurşun yağmuruna tutulan araziyi geçmek mecburiyetindeydik. Oradan emniyet içinde süratle geçtik. Bir ara birbirimizden ayrılmamız icap etti; ayrılırken, pek dinî bilgisi olmayan genç bir teğmen gayet ciddi bir şekilde "Bizim emniyetimiz için papazlara önem veren ne kadar yüce bir tanrımız var" dediğinde epey bir şaşırmıştım.

Subayların yaşadıkları sıkıntıları sıradan askerlerle paylaşması çok güzeldi. İlk hedefleri, askerlerinin emniyetini sağlamak ve onları cesaretlendirmek için mümkün olan her şeyi

yapmaktı. Tabiî ki böyle bir tavır sadece "subay ve beyefendi"[1] olan; ayrıca harplerde, askerlerin sahip olduğu rütbelerin bir ahlâk ve ruha sahip olmasının ne kadar mühim olduğunu bilen insanlardan beklenirdi. Bu durum, askerlerin neden hiç tereddüt etmeden komutanları için kendilerini suya ve ateşe attıklarını açıklıyor. Bir tugayı ziyaretim sırasında, tugay komutanının tavşan yuvasından biraz daha büyük olan bir yeraltı sığınağında kaldığına şahit oldum. İkimiz oraya girdiğimizde, bir kedinin girebileceği kadar bile başka yer kalmıyordu. Askerleri hakikaten mükemmel insanlardı ve ondan daha kötü bir vaziyette değildi. Onların bu hali istisnai bir durum da değildi.

Çok büyük ameliyatlarımız olmadığında, cepheden yaralı ve hasta akını oluyordu. Koğuştaki yataklar yetmeyince yerlere serilen battaniyelerin üzerine ya da çok kötü durumda olanlar sedyelere yatırılıyordu. Kızılhaç sınırlı sayıda yastık ve sivrisinekleri engellemek için cibinlik göndermişti. Pansuman çadırında işler çok yoğunlaştığında, yardımcı olmak için papazlar ellerinden geleni yapıyordu. Diğer zamanlarda hastaların arasında dolaşıyor; karanlıkta kalmış, ümitsizliğe düşmüş ruhları aydınlatmaya ve omuzlarında çok ağır yükler taşıyan bu genç askerlere moral vermeye çalışıyordu. Yaralıların çektikleri acıları anlatmayacağım bile. Sadece, cesur insanlar gibi cezalarını çektiklerini söyleyebilirim. Tütünde garip teselli buluyorlardı. Ben kendi kendime hiç tütün sarmadım; tütünümü sardırmak için hep birilerini bulmak mecburiyetinde kalıyordum. Sağolsun çocuklar da beni hiç geri çevirmiyordu. Arkadaşlarım memleketten bana tütün, tatlı, kitap, kalem, yazı kağıdı ve mecmuanın yanı sıra vakit geçirmem için çeşitli oyunlar gönderiyordu. Yarımadadaki askerlerin tatlıya karşı düşkünlükleri epey bir artmıştı ve buna kendileri de şaşırıyordu.Tatlıya karşı düşkünlükleri, belki de taze sebze bulamadıklarındandır. Tatlısını dağıtan, askerler arasında çok rağbet görüyordu. Mecmualara da büyük talep vardı. En çok istenen; hafif, ilginç ve pek fazla aklı yormayacak mec-

1 ABD ordusunda uygulanan ve kısaltması UCMJ olan disiplin yönetmeliğine atıf yapılmaktadır.

mualardı. Devamı gelen veya seri halindeki hikâyelerden uzak durulmalıydı. Mecmudaki her hikâye bulunduğu mecmuada bitmeliydi. Bu basit bir şeymiş gibi görünebilir ama askerleri için her şeyin en iyisini yapmak isteyenler için bu mühim bir mevzuydu. Hastanede geçirdikleri birkaç gün, genç askerlere okuma fırsatı veriyordu. Muhtemelen sonunu göremeyeceği bir hikâyeyi okumaya başlaması askere haksızlık olacağından buna mani olunması gerekirdi. Oyunların içinde, askerlerin harbin berbat iş yükünden biraz olsun nefes almalarını sağlayan yapbozların ayrı bir yeri vardı. İnsanın yorgun zihnini, kasvetli düşüncelerden arındırarak bir rahatlık hissi veriyordu. "Berlin Yolu" isimli bir yapbozu başarıyla tamamlayan bir tümen komutanını hiç unutmuyorum ve bu neşeyle, daha sonra kendisinin ve askerlerinin daha iyi ve faydalı olduğuna eminim.

Harp sebebiyle umumiyetle Pazar âyini düzenlenemiyordu. Çalışmalar pazar ve cumartesi günleri de tüm hızıyla devam etmeliydi; bu sebeple, onlardan kilise töreni beklenemezdi. Dinî vecibelerimizi yerine getirirken, düşman, ateşi hiç kesmiyordu. Fakat gönüllü birlikler civar birliklerdeki askerlere cemaatle ibadet etme fırsatı sunabiliyordu. Yaz mevsiminin pırıl pırıl ışıldayan Pazar sabahları, vadi ve küçük körfeze bakan geniş bir arazide mükemmel bir cemaat meydana gelirdi ve akşamları kendi seçtikleri ilahiler söylenirken, cemaat gittikçe kalabalıklaşırdı. Aralarında düzenli katılımları, dindarlıkları ve ağırbaşlılıklarıyla beni etkileyen birçok İskoç genci vardı. Sonrasında, kendi arzularıyla içlerinden kırk tanesini eğitip, kilise mensubu olmalarına vesile olunca derin bir mutluluk ve memnuniyet duymuştum. Ateş hattına dönmeden evvel, arzulayanlar kutsal komünyonu[2] her Pazar kilisede izleyebiliyordu. Bunlar, harbin kargaşa ve gürültüsü arasında yaşanan unutulmaz hatıralardı. Yüreklerimizi Yüce yaradana çevirip; huzuru, gücü ve cesareti onda buluyorduk. Tanrı için bu, "insanların harbi" idi ve onun bizlere "Güçlü ve cesur olun... Nereye giderseniz gidin, tanrınız sizinle..." dediğini duyar gibiydik.

2 İsa Mesih'in ölümünü anmak için şarap ve ekmekle yapılan bir dinî ritüel.

İlyas Burnu'nda 4. Kraliyet İskoç Taburu'ndan subaylar.
Slodan Sağa: Yzb. D. Stewart, Albay Young, Yzb. M'Rorie, Yzb. Morham.

4. Kraliyet İskoç Taburu'ndan askerler Albay Young ile birlikte...

VII. Haziran'ın İlk Günleri

Bazen insan, çevresindeki olan bitenden mühim bir şeylerin olacağını hisseder. Verilen zâyiattan, cephedekilerin konuşmalarından ve tıbbî hazırlıklardan neler olacağını anlardık. Şiddetli ve ısrarlı karşı hücumlara rağmen askerlerimiz, Türk ateş hattına doğru ilerlemekte kararlıydı.

Papazlarının geçici yokluğu boyunca deniz piyade tümeni askerleri için elimden geleni yapıyordum. Kamplarına doğru giden yol bazen çok heyecan verici oluyordu. 4 Haziran sabahı meslektaşımla birlikte onları ziyaret etmek için yola koyulduk. Birden önümüze derin bir vadi çıkıverdi. Vadi tabanında bir deniz bataryası bulunuyordu; rüzgârlı vadinin dik ve sarp yamaçları düşman ateşine karşı askerleri muhafaza ediyordu. Kamptakilerin çoğu, haftalardır dinî bir âyin gerçekleştiremeyen İskoç ve Presbiteryanlar[1] askerlerden müteşekkildi. Orada kısa bir âyin yapma teklifimi memnuniyetle kabul ettikten sonra hemen arkadaşlarını toplayıp, yamaç boyunca güzel bir cemaat meydana getirdiler. Bilindik ilahiler söyledik. Vadide sığındığımız barınak, kullarını muhafaza eden bir tanrı gibi bizi emniyet altına almıştı. Bir müddet bunu düşündük ve dualarımızda birbirimizi tanrıya emanet ettik. Ne samimi gençlerdi! O gün bunun farkına varamamıştık ama o gece bir hücuma uğradıklarını öğrendiğimizde; oradayken ilahi bir kudret tarafından muhafaza edildiğimizi hissettik.

---

1 Piskoposluğu reddeden "ihtiyar meclisi" tarafından yönetilen kalvinist sistem Protestanlarının yer aldığı Reforme Kilise mensupları.

Dehşet verici bombardıman başladığında, Fransız mevzilerine henüz varmıştık. Bir amaç uğruna yarımadada açılan her ateş ve harp gemilerinden atılan her ağır top, kulakları sağır edici bir gürültüyle aynı anda patlıyordu. En tecrübeli asker bile bu gürültü karşısında ürperiyordu. Bulunduğumuz yerin arkası Türk ateş hattıydı; ancak düşman zayıf bir karşılık verdiğinden hiçbirimiz zarar görmemiştik. Biraz zaman geçtikten sonra, müthiş bir tahribata uğrayan ve düşmanın elinde bulunan yamaçları gözlerimizi kırpmadan seyrettik. Kızıl alevler yükseliyor, tepeyi saran kapkara dumanların arasında parıldıyor ve patlayan silahların ardından top mermilerinin korkunç gürültüsü yankılanıyordu. Böyle bir bombardımandan sağ kaldıktan sonra hâlâ azimle mücadelesine devam eden çelik iradeli askerleri takdir etmemek mümkün değil.

Öğlen 12'de muharebe iyice hararetlendi. Askerlerimiz siperlerinden çıkıp süngüleriyle çarpışmaya devam etti. Cephemizin önündeki üç buçuk kilometrelik mesafede çok başarılı olduk, düşman siper ve tabyaları korkusuzca ele geçiriliyordu. Fransızlar, deniz tümeniyle birleştikleri sol kanat hariç ilerleyişlerini sürdürüyordu ve Türkler, hattımızın merkezini teşkil eden 42. Tümen'in Manchester Tugayı'nın eline düştü. Birliklerimiz süratle ilerleyip, hücumun başlamasından beş dakika sonra zaptettikleri mevziyi ısrarla elinde tutmaya çalıştı. Fransızlar o gün tekrar harekete geçemedi. Hattımızın sağ kanadını ilerletmek imkânsızdı ve günün sonunda cesur Manchester askerlerimiz geri çekilmek mecburiyetinde kaldı. Parlak zaferler için her zaman büyük bedeller ödenir. Onlarınki de buna dahildi ama düşmana verdikleri muazzam zâyiatla teselli olmuşlardı. Sol kanadımız sağlam bir mukavemetle karşılaşmış ve pek fazla hareket edememişti. Günün sonunda merkezimiz boyunca 200 ilâ 300 metre arasında bir ilerleyiş kaydedildi, aralarında iki subayın da bulunduğu dört yüz esir alındı. Bunlardan beşi, *Goeben* gemisinin makineli tüfek müfrezesine mensup Almanlardı.

Bütün gece yaralılarla alâkadar olduk. Bazısının yaraları çok berbattı, ama umumiyetle, yaraları hafif sıyrıklardan ibaretti.

Askerler çok neşeliydi; siperleri ele geçirilmeleri, hücumları, düşmanla birebir karşılaşmaları hakkında bir sürü hikâyeler anlatıyorlardı. Sahip oldukları makineli tüfekler çok etkiliydi. Kendileri çok ilerledikleri için geri çekilenleri suçlayanlar oluyordu. Bir subay altı askeriyle birlikte müthiş bir hücuma geçti ve Türk siperlerinin çok yakınına düştüler. Düşman tüfek ateşi ve süngüleriyle onlara ulaşmak için boş yere çaba sarf etti. Subay, otuz civarında askerinin de ilerlediğini görünce, ateş emri verdi ve yanında bir bombanın patlamasından kısa bir zaman önce kendini bir sipere atabilmişti. Üç dişi tamamen kırılmıştı ama garip bir şekilde ağzında yaralanmamıştı. Bu insanların aldıkları yaralar hiç umurlarında değildi.

Tek düşündükleri harbin nasıl gittiği ve komutanlarına ne olduğuydu. Kimi yarımadaya henüz dün gece ayak basmıştı. Ateş hattına doğru yürüyüşe geçmişler ve öğleden evvel yaralanmışlardı. Bu kadar yaklaşıp tek bir Türk görmeden ve ateş etmeden yaralandıkları için sızlanmakta haklıydılar.

I. İskoç Hudut Piyade Taburu sıradışı bir tecrübe yaşamıştı. Birlik komutanlarını kaybetmişlerdi ve idareyi bir albay ele almıştı. Çok tehlikeli bir vaziyetteydiler. Bu tecrübeli askerlerin, kendi emniyetlerinden daha fazla ehemmiyet verdiği bir şeyler vardı. Mukavemet göstermelerinin ne kadar mühim olduğunu biliyorlardı ve hattın o kısmını felaketten kurtardılar. Bu kahramanlıklarından ötürü, kurmay subay tarafından bizzat onurlandırıldılar. Hudut taburları, böyle kahraman bir birliğe sahip olduğu için ne kadar iftihar etse azdır.

Arkadaşım Hanom, ertesi akşam ağır yaralı olarak getirilmişti. Muharebenin başlarında yaralanmış ve gündüzün sıcağında ve gecenin soğuğunda, etrafında uçuşan iğrenç sinekleri bile savamayacak kadar yorgun bir vaziyette, yirmi dört saat muharebe alanında, yerde yatmıştı. Cehennemin bundan daha beter olamayacağını düşünüyordu. O anda içine, azizlerin bile zihnini kurcalayabilecek şüpheler düştü. İçinden bir ses ona "Tanrıya inanıyorsun ama o, seni bir hiç gibi görüp başından savıyor!" diyordu. Yaşadığı çok çetin bir ruhi mücadeleydi ama Hanom galip gelmişti. Sonrasında sakinleşti, neşesi ve kendi-

ne olan güveni artmıştı. Onun aldığı yaralardan ancak çok az insan sağ kalabilirdi. İradesinin kuvvetlenmesinde ve zihninin rahatlamasında, mucizevi iyileşmesinin payı büyüktü. Ümidini asla yitirmemişti.

Daha sonra, hastaneye ölmek üzere olan genç bir subay getirildi. Açık arazide, toprak zeminde tam üç gün yaralı olarak yatmıştı. Kendi canlarını tehlikeye atarak arkadaşları, yaralı subaya çorba içirerek ve onu rahat ettirmeye çalışarak biraz kendine gelmesini sağlamıştı ama ilk andan beri vaziyeti çok ümitsizdi.

Harbin ne olduğunu anlamak için hastane koğuşlarına gelip; sıhhatli, şen-şakrak gençlerin nasıl kan revan içinde sakatlandığını, öldüğünü görmelisiniz. Dediğim gibi; çoğu asker, ağır yaralılar bile acılarını hiç önemsemiyordu. Kendilerinden ziyade, başkalarını düşünmeleri ve arkadaşlarını kurtarmak için canlarını hiçe saymaları, her zaman harp tarihinin en unutulmaz hadiseleri olarak kalacak.

İnsana zihni bazen alçakça oyunlar oynayabiliyor; bu sebeple kendini suçlayan ama sinirlerine hakim olamayan çok insan gördüm. Daha iki gündür yarımadada bulunan ve kendini suçlamaktan bitap düşmüş olan genç bir subay da onlardan sadece biriydi. O arada memleketinde boks şampiyonu olan dev cüsseli bir asker, darmadağın bir halde döndü. Makineli tüfek nişancısıydı; yalnız kaldığı bir anda tüfeğine yapışıp, askerleri zor bir durumdan kurtarmıştı. Ağlamaktan konuşamıyor; bir yandan da zayıflığına gülüyordu. Neyse ki birkaç gün içinde toparlandı. Tecrübeli askerler bile harpten etkileniyordu.

Öte yandan, çok sakin ve zayıf görünen genç askerler, müthiş cesaret örnekleri gösteriyordu. Haziranın başlarındaki bir gün, hastaneye hudut birliğine mensup Davis adında solgun yüzlü, sıska bir asker geldi. Onun hali içler acısıydı. Işık saçan kara gözleri ve sevimli gülüşüyle herkesin ilgisini çekmiş ve tedavisi bitene kadar kendisine büyük bir hassasiyet ve itinayla bakıldı. Daha sonra ağır yaralı bir asker getirildi. Onun için her şey yapılmadan evvel, arkadaşının akıbetini öğrenmek istiyordu. Davis'in o sabah öldüğünü duyunca çok derin bir ke-

dere boğulmuştu. Sonrasında Davis'in kahramanlığı hakkında bir şeyler duyduk. Üç gün evvel, iki buçuk metrelik bir siperden attığı bomba, ön siperlere çarpıp tekrar kendi siperlerine doğru yuvarlanmıştı. Bombanın patlayacağını anlamıştı ve etrafında bir sürü asker vardı. Hemen bir karara varması gerekiyordu. Elinde atacak bir şey yoktu bu yüzden kendini bombanın üzerine attı ve feci şekilde yaralandı. Kendini feda ederek bir sürü arkadaşının hayatını kurtarmıştı.

Vaktimizin epey bir bölümü, yaralı ve hayatını kaybetmiş askerlerin akrabalarına mektup yazmakla geçiyordu. Çok zor ama kutsal bir vazifeydi bu. Arkadaşlarını ve sevdiklerini telaşlandırmaktan ısrarla imtina etmeleri ve kendi elleriyle birkaç satır yazmak için can atmaları yürekleri parçalıyordu.

Vazifelerimden biri de askerlerin yazdıkları mektupları sansürlemek ve zarflara "gönderilebilir" ibaresini koymaktı. Böylece, genç askerlerin iç dünyalarını daha yakından tanıyabiliyordum. Çok muzip gençlerdi. Sansürcünün kim olduğu belli olmuştu ve sonrasında pederin ne kadar meşhur olduğunu görmek çok şaşırtıcıydı!

Bağlı bulunduğum bataryanın bir bölümü 12 Haziran Cumartesi günü; geri kalanı da ayın on dördünde yarımadaya çıktı. Geri kalan askerlerin gelişi heyecan verici bir hadiseden dolayı ertelenmişti. Mondros'tan *Reindeer* isimli gemiye bindirilen askerler; liman ile İlyas Burnu arasındaki elli kilometrelik tehlikeli bölgeye doğru denize açıldı. Gece yarısı müthiş bir patlama yaşandı; ilk önce bunun bir torpil ya da mayın olduğu düşünüldü. *Reindeer* gemisinin tam ortasındaki tekne hasar aldı; herkes büyük bir heyecan yaşıyordu ama her şey mükemmel bir disiplin dahilinde ilerledi. Teknedekiler diğer gemiye nakledildi ve daha sonra tekne, gemiden ayrıldı ve yirmi dakikada sulara gömüldü. *Reindeer* gemisi ne kadar hasar aldığını bile öğrenemeden Mondros Limanına geri döndü. Bu müthiş hadise beş yüz askerin cesaretini sınamıştı. Yarımadaya vardıklarında onlarla görüştüğümde, hemen siperlere gitmek hususunda çok istekliydiler. Korkusuz gençlerdi; cesaretlerini göstermek için düşmanla

karşılaşmaya can atıyorlardı. Zaten çok fazla beklemelerine lüzum kalmadı; 52. Lowland Bölüğünü teşkil eden bu askerlerin çoğu İskoçya'nın en asil ve cesur gençleriydi.

Bir gece vakti, sahra hastanesi, aldığı yaralardan ötürü ölen bir askerin defin merasimi için bir rahip talep etti. Karanlıkta yürümeye başladım. Gün boyunca düşman mermilerine maruz kalındığı için, defin işleminin gece yapılmasının daha emniyetli olduğunu söyledi. En nefret ettiği silahlara bir de lakap takılmıştı bunlar; "Gelibolulu Bill", "Şişko Bertha" ve "Asyalı Annie" idi. Bir top mermisinin parçalarının bir buçuk kilometrelik bir alana yayılabildiğinden bahsetti. Mezar hazırlanırken doktorlarla beraber yeraltı sığınağında bekledim. Bu doktorlar İrlanda'nın kuzeyinden gelmişlerdi; öyle bir ortamda konuşulması biraz tuhaf kaçsa da küçük ilmihal kitabının ne kadar mükemmel olduğundan bahsettik. Sığınak, tam anlamıyla vadinin zemininde inşa edilmişti. Sedyenin kenarına oturdum, diğerleri de boş sandıkların üzerine oturdu: ışığımız bir kandilden ibaretti. Mezarın hazır olduğu söylendiğinde, küçük ilmihal kitabının hepsini anlamasalar da çocukların dinî eğitiminde mühim bir araç olduğunu hususunda hem fikir olmuştuk.

Bundan daha etkileyici bir sahne olamazdı. İstasyondan biraz uzakta, harp meydanın ortasında, gecenin kapkara bulutları altında yalnız bir mezar kazılmış ve içerisine, kamp battaniyesine sarılmış genç askerin cansız bedeni yerleştirilmişti. Kısa süren defin merasimi kederli yüzlerdeki hüznü ortaya çıkaran bir fener ışığı altında gerçekleştiriliyordu. Hava çok sakindi ve bunaltıcı bir sıcak vardı. Kasvetli karanlıkta; tüfek ateşinin çatırtısı ve ağır silahların gümbürtüsü konuşurken insanın boğazını düğümlüyordu. O sırada atılan bir aydınlatma mermisi, karanlıkta parlak bir kavis çizip muharebe meydanını aydınlattı. Türk ışıldakları Alçıtepe'nin yamaçlarına gece karanlığında ışık saçarken, derin ve masmavi gökyüzünde yıldızlar tüm ihtişamıyla parıldıyordu. Bir yandan harbin yakıp yıktığı arazilerden tek başıma geri dönerken, diğer yandan da Tanrının, kullarına oynamaları için ne garip roller verdiğini düşünüyordum.

Gece boyunca korkunç bir tüfek ve makineli ateşi açıldı. Ertesi gün, neler olup bittiğini anlatması için genç bir subay çağırıldı; anlattıkları dehşet vericiydi. Kahraman birliklerimizden biri, arkadan gelen hücumla çok zor bir duruma düşmüş. "Onlar" dedi, "dün gece çaylarını Türklerle içti." Bulundukları hatta hücum hazırlığında olan bir düşman grubunu tespit edince ilk siperden ayrılmışlar. Düşman onların geri çekildiğini zannedip daha çok yaklaşmış. Tüfeklerden ve sekiz makineli tabancadan açılan ölümcül ateş düşmanı darmadağın etmiş. O gece beş yaralı Türk getirildi, aralarında bir de çarpışmaya mecbur bırakılan Rum bir tercüman da vardı.

O zamanlar Asya yakasından açılan yoğun bir ateş altındaydık ve verdiğimiz zâyiat giderek artıyordu. İstasyonun arkasında üç asker yürüyormuş ve düşman ateşinin yoğunlaştığı sırada, içlerinden biri, "Haydi saklanalım!" demiş. "Daha değil!" demiş ortadaki; "eğer kurşun seni hedef almadıysa hiçbir şey olmaz!" Fakat beklenen olmuş ve kendisi ağır yaralanmıştı. Başka bir genç de arkadaşlarıyla ilerlerken bir mermi patlaması duymuş ve alaylı bir ifadeyle, "O hatun geliyor çocuklar!" demiş ama mermi başını sıyırıp geçmiş ve bindiği atın başına isabet etmiş.

İki tane ameliyat çadırımız vardı. Cerrahbaşımız ameliyatlarını umumiyetle 1 numaralıda yapıyordu. Bir sabah, yardımcısı rahatsızlandığı için, ameliyatlarını 2 numarada yapmaya karar verdi. Orada işiyle uğraşırken, devâsa bir top mermisi 1 numaraya isabet etti ve çadırı yerle bir etti.

Bombardıman şiddetlenince işlerimizin çoğu ertelenirdi. Sahilde, denizde, yeraltı sığınaklarında, yamaçlarda ve atların arasında patlayan bombaları büyülenmiş gibi seyrederdik. Bir gün bu bombalardan biri, bizim çok yakınımızdaki kayalıkların kuzeyindeki bataryaya düştü ve bizimkiler hemen karşılık verdi. Açılan ateşler tozu dumana kattı; petrol ambarına düşen bombalardan biri neyse ki sadece birkaç varil patlattı. Varilleri kaplayan çelik şeritler bükülmüştü. Patlamanın kurbanlarından biri, büyük deniz hücumunda batan *Ocean* gemisinden kurtulan bir denizciydi.

Asya yakasından açılan ateş, bulunduğumuz üssü sürekli tarıyordu ve sağlam bir mukavemet gösterilemediğinden vaziyet giderek ciddileşiyordu. Limni Adası'na çekilen *Prince George* gemisi; kuvvetli bir donanma ve denizaltılarını gözetleyen bir uçak ile geldiği Bozcaada'nın kuzeyine demirleyip Asya yakasına kurşun yağdırmaya başladı. Silahlarının yarattığı ateş fırtınasını görünce hepimiz rahat bir nefes aldık. Düşman artık ateşi kesti ve bataryamız teyakkuza geçti ve "Eğer harp gemisine havan topu atmaya kalkarlarsa..." dedi komutan, "biz de karşılık vereceğiz!" Fakat düşman topları harap olmuştu; büyük bir gürültü kopardıktan sonra, harp gemisi beraberindekilerle güneye doğru ilerledi ve ufukta kaybolup gitti. Akşamleyin, maalesef her şey tekrar başa döndü. Bir iki gün içerisinde bir Fransız harp gemisi yine kuvvetli bir donanmayla gelip, Truva'ya doğru uzanan düşman mevzilerini topa tuttu. Uçaklar, düşmana verilen zâyiatı ve en azından bir ağır makineli tüfeğin tahrip olduğunu tespit etti. Bir süre, o bölgeden yoğun bir ateşe maruz kalmadık.

Komutan, Teke Koyu'ndaki yeni ve geniş mezarlığın idare ve gözetimini üstlenmemi rica etti. Mezarlık vadinin yukarısına doğru, denize bakan yamacında, Alçıtepe ve tüm muharebe meydanına hakim bir bölgedeydi. Bana bir astsubay ve bir ekip verdi. Hat, her zamanki gibiydi, etrafı dikenli tellerle çevriliydi. Mezarların her birine küçük bir haç işareti yapılıp, numaralandırıldı ve hepsi itinayla kayıt altına alındı. Hazır toprak bulunsun diye, mezarlığın çevresine geniş bir çukur kazıldı. Tahliye esnasında burası tamamlanmamıştı. İlk zamanlar, defin işlemlerini yaparken, düşman hücumuna maruz kalmıyorduk. Daha sonra düşman nişancılarının en çok rağbet ettiği hedefler arasına girdik. Neyse ki çok fazla zâyiat vermemiştik. Beraberimdeki ekip, defin işlemi sırasında bir ara siperlere inmek mecburiyetinde kaldı. Fakat mermiler, mezarların başındaki ahşap haçların arasından vızır vızır geçiyor ve yerler mermi çukurlarıyla doluyordu. Orası kelimenin tam manasıyla tehlikeli bir yerdi. "Hafif işler" ile vazifeli defin ekibimin morali, bazen bombardıman sebebiyle çok bozuluyordu. Böyle kötü za-

manlarda, insanın sinirlerine hakim olması çok zordu. Ekipler ard arda, yoğun çaba sarf ederek defni tamamlayıp, zavallı arkadaşlarımız ebedî istirahatgâhlarına konulduğunda gece çoktan sabaha kavuşuyordu.

Sahilin yukarısındaki küçük vadide, daha doğrusu sol tarafında bulunan Türk mezarlığı, geçen asırdan beri kullanılmamış gibi görünüyordu. Fakat Müslümanlar çoğu insan gibi, ölülerine çok saygı gösteriyor ve bu hususta çok hassas davranıyor. Bu küçük mezarlık çok korunmasızdı; yayalar ve yük arabaları, hiçbir art niyet taşımadan mezarlığın üzerinden geçmeye başladı bu yüzden, iyi muhafaza edilmiş mükemmel mezar taşları tehlike altındaydı. Binbaşı Blackburn ve Levâzım Dairesi Komutanıyla görüştükten sonra, bulunduğumuz ileri üssün etrafını ve Türk mezarlığını sağlam ahşap direkler ve dikenli tellerle çevirttim ve bu hareketim yüksek makamlarca büyük takdir topladı. Bir Türk subayı yolunu şaşırmış ve bizim hattımıza geçmişti. Hemen üsse getirilen bu subay, çok şık ve korkusuz duruyordu. Levâzım Dairesi Komutanı bana, akşamleyin Türk subayını yürüyüşe çıkardığını söyledi. Küçük mezarlığın yolundan ilerledikten sonra "ve..." dedi başkan, "tek bir laf etmememize rağmen, yapılanları görmesine çok memnun oldum!" Türk subay duyduğu memnuniyeti gizlemeye çalışmadı. Aslında bu tarz hoşluklar, harbin şiddetini yumuşatabilirdi.

VIII. 28 Haziran

Hasta ve yaralıların ayrıldığı istasyon, yer darlığından dolayı istenilen yere kurulamamıştı. Devamlı düşman ateşine maruz kalan muharip birlikler ile muhafazasız bir alanın arasında sıkışmıştık. Aynı zamanda düşman ateşinin yoğunlaştığı Asya yakasındaki bataryalarla Teke Koyu arasında direkt hattın üzerinde bulunuyorduk. Hedeflerindeki hafif bir sapma ya da hata tüm kurşunların bizim üzerimize yağmasına sebep oluyordu.

Hiç kimsenin, top ateşine maruz kaldığı ilk anı unutabildiğini zannetmiyorum; benimki dün gibi aklımda. Bir gün, birkaç arkadaşla beraber kayalıklardaki sığınağa oturmuş, bir harp gemisini batırmaya çalışan düşmanı seyrediyorduk. Filikalardan biri ateşe verildi ama yangın hemen kontrol altına alındı. Diğeri ise vuruldu ve hafif hasar aldı. Bazı top mermileri zırh deliciydi; zırhsız bir gemiye isabet ettikleri zaman, patlamadan oradan geçiyor ve sadece hedefe hasar veriyorlardı. Sonra, bazı top mermileri yeri göğü inleterek bizim çok yakınımıza düşmeye başladı. Gittikçe daha da yaklaşıp, büyük bir gürültüyle patlıyor ve dehşet saçıyorlardı. Bir top mermisi neredeyse tepemizde patladı ve aşağımızdaki deniz, mermi parçalarıyla dalgalandı. Yerinden sıçrayıp, sığınaktan fırlayan albay, son top mermisinin verdiği hasardan yakındı. Ben bir an donakaldım ve afalladım; o anda, yüzlerce kilometre uzakta olmak için sahip olduğum her şeyi gözümü kırpmadan verebilirdim. Sonra albayın peşinden gittim ve uğradığımız hasarı kendi gözlerimle gördüm. İki emir erimiz ölmüş, ikisi ağır yaralanmıştı —biri son-

radan öldü— ve birçok çadır ardarda açılan ateşle büyük hasar görmüştü. Çok yoğun ve şiddetli bir bombardımana maruz kalmıştık. Top mermileri korkunç bir gürültüyle patlıyor, tozu dumana katıyordu. Fakat insan bombardımanın ortasında kalınca, tehlikenin pek fazla farkında olmuyor ve tüm kuvvetini yaralılara yardım etmek için harcıyordu. İngiliz Kraliyet Sıhhiye Birliği subayları ve diğerleri müthiş bir soğukkanlılık ve cesaretle hareket ediyordu. Yaralılara yardım götürebilmek için ve mümkünse ölmek üzere olanları beklenen sondan kurtarabilmek için gereken tüm tedbirler alınmaktaydı. Kendisi için yapılacak hiçbir şeyin kalmadığı bir asker sedyeye alındı ve mermi parçalarından muhafaza edileceğini düşündüğümüz sarp kayalıkların kenarındaki, küçük bir kovuğun yanına götürüldü. Subaylar, yaralıları hayata döndürmeye çalışırken ben de ölmek üzere olan genç askerin yanına gittim. Kovuğa girmek üzereyken, bir mermi vızıldayarak başımı sıyırıp, benden iki üç metre ileride, kayalıklarda patladı. Toprak ve taş parçaları etrafa saçıldı. Bir taş parçası göğsüme isabet etti ama neyse ki zarar vermedi. Son nefesini vermek üzere olan genç askerin yanına çömeldim. Arkamda bir mermi daha patladı ve bir mermi parçası, dizime çok yakın mesafedeki sedyeye çarptı.

Türklerin, hastanelerimize kasten ateş açtıklarına asla inanmıyorduk. Alman müttefikleri kadar vahşi olamazlardı ve gördüğümüz kadarıyla ilk yardım hizmeti veren Kızılhaç bayrağına her zaman saygı gösteriyorlardı. Sadece, bazı zamanlar yanlışlıkla hastanelere ateş açtıkları oluyordu. Ancak, başka birini hedef aldığını bildiğiniz bir mermi, size isabet edince tuhaf bir rahatlık hissediyordunuz. İki adet ağır deniz ve çok sayıda havan topu, Teke Koyu'ndaki birliklere takviye edildi. Böyle mühim zamanlarda, düşman garip bir şekilde planımızdan haberdar oluyor ve her şeyi mahvetmek için elinden geleni yapıyordu. Bu defa neredeyse muvaffak olacaklardı. Şayet yüz metre daha yaklaşsalardı, gayelerine ulaşmış olacaklardı.

Yeni gelen silahların fark edilmemesi için büyük çaba sarf ediliyor ve düşman uçaklarının gözcülerine toprak atılıyor-

du. 4 Haziran'daki muharebeden sonra, hattımız merkezde iyi ilerlemiş, iki kanatta ise geriye doğru eğilmiş bir yay şeklindeydi. İlerleyen günlerde dehşet verici mücadeleler yaşanmış ama bulunduğumuz hat pek fazla değişmemişti. 18 Haziran'da Türkler bizi ağır bir bombardımana tuttu ve ertesi akşam büyük bir hücuma geçip, hattımızın bir bölümünü kırdılar. Yarbay Wilson emrindeki 5. İngiliz Alayı ve 4. Worcesters Taburu büyük bir mukavemet göstererek düşmanı geri püskürttü ve bulundukları mevziyi emniyet altına aldı. Bu batarya tarafından verilen mücadele sonunda, sadece üç tanesi vazifesine devam edebilecek haldeydi ve bir tek tabip subay yara almadan kurtulmuştu.

21 Haziran'da Fransızlar, hattın sağ kanadını ilerletebilmek için müthiş bir mücadele verdi. En sağlam noktaları, Türklerin dört defa ele geçirip tekrar Fransızlara kaptırdıkları meşhur Kanlıdere bölgesiydi. En kanlı mücadelelerin çoğu, derin kazılmış ve zekice planlanmış siperlerin ve dikenli tellerin bulunduğu bu bölgenin çevresinde yaşanmıştı. Müttefiklerimiz hiçbir hata yapmadı ve o günkü dehşetli mücadelede, yeni gelen genç Fransız askerleri hücumları ve gözükaralıklarıyla kendilerini hemen belli ediyordu. Birçok Türk askerini öldürdüler. Hücum ve müdafaa hususunda iki taraf da birbirine şaşırtıcı derecede benziyordu. Ağır ve olağanüstü bir top ateşiyle desteklenen ve uçaklarla yönlendirilen Fransızlar, tüm gayelerine ulaşmışlardı. O zamana dek kendilerini şaşırtan Kereviz Deresi'ni geçip Kanlıdere isimli bölgeyi ve beş yüz metrelik Türk siperlerini ele geçirdiler. Kendileri 2.500 asker kaybederken, Türkler en az 7.000 askerini kaybetti.

Keyifsiz bir iki günden sonra, bir peder ve kötü gün dostu birkaç subayla beraber Limni Adası'na gittik. Bindiğimiz mayın tarama gemisi, yaralı askerleri *Riwa* isimli sevimli bir hastane gemisine nakletti. Biz kederli bir vaziyette güvertede beklerken, *Riwa* gemisindeki kıdemli binbaşı halimize acıyıp, bizi makamında çaya davet etti. Oradayken bir hemşire —aylar sonra gördüğümüz ilk kadın— yanımızdan geçti. Meslektaşım çok hareketli ve hayat

dolu bir insandı. Hemşireye selam vermek için fırsat kolluyor ama onun oralı bile olmuyordu. Biz ise odaklandığımız çay fincanlarına doğru uygun adım ilerlemeye devam ediyorduk!

Mondros Limanı'nda kuduz aşısı olmak için Kahire'ye gitmeye çalışan bir yarbay ile karşılaştık. Bize başından geçen heyecan verici macerayı anlattı. Denize girmek için mayosuyla çok dik bir yokuştan inerken, ayağı kaymış ve kumların üzerine yuvarlanmış. O sırada, kuzeyden kuduz bir köpek kendisine doğru yaklaşmaya başlamış. Hayvan öfkeyle saldırmış ve aralarında müthiş bir mücadele yaşanmış. Birisi sopayla gelene kadar, neyse ki hayvanı etkisiz hale getirmeyi başarmış. Köpek, bileğinden ve bacağından ısırmasına rağmen, genç adam neşesinden hiçbir şey kaybetmemişti.

Köpek ve kadınlardan bahsedince, 9 Ekim 1915 tarihinde *Spectator*[2]'da çıkan ve bir hemşirenin yazdığı iddia edilen bir mektubu hatırladım. Bu mektup, hemşirelerin Gelibolu'da, St. Bernard cinsi köpekleri nasıl kullandıklarından bahsediyordu. Hemşireler tarafından harpte kullanılan bu köpekler çok zekiydi. Bir ceset ile baygın bir insanı ayırt edebiliyorlardı. Bir keresinde yaralı bir Türk bulmuşlar ve bir düşmanla ilgilenmeleri gerektiğini anlasınlar diye, şapkasını hemşirelere götürmüşler! İşin komik tarafı; ne kadınların —hemşire dahil— ne de köpeklerin Gelibolu Yarımadası'na girmelerine müsaade edilmiyordu. Sadece iki hanım girebildi. Bunlardan biri hususi müsaadeyle eşinin mezarını ziyarete geldi; öbürü ise kuralları çiğneyerek yarımadaya girdi ve birçok soruna sebep oldu. Keşke *Spectator* bu mektuba daha temkinli yaklaşsaydı. Bu mektup, Alçıtepe'deki siper ve sığınaklarda bulunan onlarca yorgun askeri hiç eğlendirmedi.

28 Haziran, Gelibolu Yarımadası'nda yaşanılan unutulmaz bir gündü. Sir Ian Hamilton sol kanattan ilerleyerek, bulunduğumuz hattı kuvvetlendirip Sağırdere'nin yüksek kesimlerini ele geçirmeye karar verdi. Bu harekâtta; sol tarafımızdaki 29. Hindistan Tugayı, onların sağındaki 29. Bölük ve en sağ kanatta ise 52. İskoç tugayının 156. bölüğü olan Low-

2 Haftalık bir İngiliz dergisi.

land'lar vazifeliydi. "Sol tarafımızdaki, VIII. Kolordu komutanı Korgeneral A. G. Hunter Weston tarafından sunulan hücum planına göre, hattımızın denize bir buçuk kilometre mesafesinde kalan nokta, yaklaşık bir kilometre ilerletilecek. Eğer harekât başarılı olursa, düşmanı kıyı şeridi boyunca bir kilometre geriletecek ve mevzilerimizin sol tarafındaki kuzeydoğuya bakan siperlerin yönünü doğuya çevireceğiz. Mevzilerimiz denizden sağ tarafa doğru geri çekildikçe, ele geçirilecek toprak miktarı da azalacak. Bu yüzden bu bölgedeki, denize en yakın beş Türk siperi ele geçirilmeli zaten geri kalan iki tanesi denize uzak noktalardadır." (Sir Ian Hamilton'un telgrafı)

Türk mevzilerinin bombardımanına sabah 10:20'de başlandı; topçu birliğimiz Fransızların getirdiği siper havanları, *Talbot* kruvazörü ile *Wolverine* ve *Scorpion* muhriplerinin takviyesiyle kuvvetini artırdı. Bu muhriplerin taşıdığı on beş santimetrelik toplar, aslında bu küçük gemilere ağır geliyordu. Sağ taraftaki Türk siperlerine açtıkları cephe ateşleri çok etkili oluyor ve sahra toplarımız, dikenli tellerin hakkından geliyordu. 10:45'te askerlerimiz Türklerin ön siperlerini ele geçirmişti bile.

Süngü hücumunda, *Boomerang Redoubt*[3] denilen bölge ilk önce 89. Tugay'ın 1. Hudut Alayı'nın eline geçti. Tümgeneral Marshall komutasındaki bu tugayın diğer alayları 2. Güney Galler Hudut ve 1. Kraliyet Hafif Piyade Alayı, vadi ve deniz arasındaki üç siper hattına süratle hücuma geçti. 156. Tugay'ın 4. ve 7. Kraliyet İskoç Taburu vadinin doğusunda gayelerine ulaştı ve iki siper hattını ele geçirdi. Ancak sağ tarafın daha ilerisinde, bu tugayın geri kalanı kuvvetli bir mukavemetle karşılaştı ve çok fazla ilerleme kaydedemedi. 11:30'da topçu birliği sol kanatta atış menzilini uzattı ve 86. Tugay, ani bir hücumla 87. Tugay tarafından ele geçirilen bölgeden ilerleyerek iki siper hattını daha ele geçirerek vazifelerini başarıyla yerine tamamladı. 29. Hindistan Tugayı'ndaki Gurkalar, ele geçirilen en uzak Türk siperinden, denize doğru bir yay çizen küçük tepeyi de alarak bu zaferi taçlandırdı.

3 Bu yer adının karşılığı tesbit edilememiştir.

Bu, harekâtın en destansı ve muhteşem mücadelesinin bir hülasasıydı. Topçu birliği ve piyadelerin işbirliği mükemmeldi ve planın her safhası saat gibi işliyordu. Cesur, azimli, sayıca üstün, sağlam siperli ve mühim mevzilerdeki topçu birlikleri tarafından etkili bir şekilde yönlendirilen bir düşmana karşı ilerleme kaydedilmişti. 156. Tugay'ın sağ tarafındaki küçük bölgede mühim bir başarı sağlanmış ve çok sayıda tüfek ve mühimmat ele geçirilmişti. Biz 1750 askerimizi kaybederken düşmana çok ağır zâyiat verilmişti.

Sağırdere'nin yüksek kesimlerini ele geçirince, tepelerden denize kadar tüm vadiye hakim olduk. Ele geçirdiğimiz bu yeni bölge berbat bir haldeydi. Türklerin haftalarca kaldığı bu bölge, tabiî olarak çöplerle doluydu ve bu pisliğe bir de bombardımanın sebep olduğu enkaz eklenmişti. Türkler kaçışırken yemek, bulaşık, teçhizat ve yakacak odunları, o kargaşada bırakıp gitmişlerdi. Kavurucu sıcağın alnında, üzerlerinde sineklerin uçuştuğu gömülmemiş ya da yarı gömülü parçalanmış cesetlerden ancak yakılarak kurtulunurdu. Vadi; çürümüş artıkları, yanan odunları ve iğrenç kokusuyla tam bir cehenneme dönmüştü.

Asil ve mertçe mücadele eden birliklerimiz ne kadar övülse azdır. Muharebeden sonra Sir Ian Hamilton "Rakipsiz 29. Bölük" dediği bu bölüğün her subay ve erini bizzat tebrik etmiştir.

Subay ve erleri benim şahsi arkadaşlarım olduğundan, bilhassa çok iyi tanıdığım kara bataryalarından bahsediyorum; 4. Kraliyet İskoç Taburu yarımadaya geleli henüz iki hafta olmuştu ve bu harekât onların katıldığı ilk mühim harekâttı. Yarbay S. R. Dunn komutasındaki 4. Kraliyet İskoç Taburu ile Yarbay Peebles komutasındaki 7. Kraliyet İskoç Taburu; Tuğgeneral Scott Moncrieff'in komutasındaki 156. Tugayı teşkil etmekteydi. 7. Kraliyet İskoç Taburu cepheye gelirken birçok cesur askerin hayatını kaybettiği Carlisle'de[3] yaşanan demiryolu felaketinden kurtulanlardan meydana gelmekteydi. İki siper hattını ele geçirme vazifesi onlara verilmişti. Fakat ön siperleri ele geçirdikleri zaman, mak-

3 İngiltere'de bir yerleşim yeri

satlarına ulaşabilmek için diğer iki siperin de ele geçirilmesi gerektiğini anlamışlar. Sonrasında Mezopotamya'da anladığımıza göre Türkler gizli siper inşa etmede ustaydı. Ama cesur askerlerimiz bir an bile tereddüt etmediler. Giderek şiddetini azaltan düşman ateşi arasında diğer iki siperi de ele geçirip, muhteşem bir hücumla ileriye atıldılar. Dehşet verici kurşun fırtınasına rağmen alınalan emri verilen tüm siperleri ele geçirip, tükenmez azim ve cesaretleriyle düşmanın her hücumunu geri püskürttüler.

Hücum sırasında Yüzbaşılar Rutherford ve Ross ilerleyen birlikleri sevk ve idare ediyor ve Yüzbaşılar Robertson ve Pullock onlara destek oluyor; arkalarından da Yüzbaşılar Sinclair ve M'Crae geliyordu. Albay, Binbaşılar Gray ve Henderson ile altı yüzbaşı ölenler arasındaydı.

Not: 4. Kraliyet İskoç Taburu'nun 28 Haziran'daki zâyiatı aşağıda gösterilmiştir.

Ölü	*Yaralı*
Binbaşı James Gray	Yüzbaşı J. K. M. Hamilton,
Binbaşı Jas. N. Henderson	Asteğmen F. B. Mackenzie
Yüzbaşı R. W. G. Rutherford	Asteğmen J. Riddell
Yüzbaşı G. A. S. Ross	Asteğmen L. R. Grant
Yüzbaşı Geo. M'Crae	Asteğmen J. Fleck
Yüzbaşı J. Dunbar Pollock	
Yüzbaşı John Robertson	*Kayıp*
Yüzbaşı R. E. Mackie	Teğmen C. F. Allan
Teğmen Charles Paterson	Teğmen Archd. Young
Asteğmen R. J. Gibson	Asteğmen T. D. Aitchison
Asteğmen W. J. Johnstone	

Yaralandıktan sonra Ölen
Yarbay S. R. Dunn
Teğmen P. E. Considine

Karargâh Levâzım Subayı Smith bir gece evvel yaralandı

Tabur komutası Bölük komutanı Sinclair'e (şu an binbaşı) geçmişti.

Herkes, Türklerin açtığı tüfek ateşlerinin çok etkisiz olduğuna şahit olmuştu ve Türkler süngülerle çarpışmak için dört gözle bekliyordu. Ancak top mermileri çok şiddetli ve ölümcüldü. Umumiyetle şarapnel ve makineli tüfek ateşlerinden zarar görüyorduk. İrtibat hendeği ölüm tuzağı olarak kullanılıyordu. Türkler hendeğin hassas noktasına ulaşıp, orayı şarapnel yağmuruna tutuyordu. Ortaya çıkan kargaşada bazı askerlerimiz diğer birliklere karışıyordu. Daha sonra, şahsi ya da grup halinde katılarak sayımızı biraz olsun artırıyorlardı; ama yine de taburumuz yarısından fazlasını kaybetmişti. 7. Kraliyet İskoç Taburu da aynı vaziyetten muzdaripti ve çok iyi bir asker olan tuğgenerallerini de kaybetmişlerdi. 4. ve 7. Tabur zaferle, kardeş taburları 5. Kraliyet İskoç Taburu boyunca mevzilendi. Bu zafer, çok ağır bedeller ödenerek kazanılmıştı. Dehşet verici bir mücadele sırasında insan arkadaşının öldüğüne, yaralandığına şahit oluyor; buruk bir sevinç yaşıyordu. Sağ kalanlar hayatlarına bir şekilde devam ediyor ama canlarını kahramanca harp meydanında feda edenler asla unutulmuyordu.

Yaşanılan mücadele Türklerde bir felakete sebep oldu. Ancak yarımadada, askerlerimiz kazandıkları zaferin tadını çıkaramadı; çünkü hezimete uğramış düşmanı, kuvvetlenmeden evvel takip edecek yeni birlikler yoktu. Ne zaman Türklerle eşit şartlarda karşılaşsak, Türkler ağır bir hezimete uğruyordu. Yorgun askerlerimize karşı, Türkler çok avantajlı bir mevzide, yeni birliklerle ve sayıca üstün olsalar da, askerlerimiz düşmanla karşılaştığı anda tüm yorgunluğunu unutuyor ve onu mağlup ediyordu. Kimse, bizim düşman karşısında çok ağır bir hezimete uğradığımızı zannetmesin. Bu, kesinlikle doğru değil. Ordumuzdaki yeni veya eski askerler düşmanın gözünün içine bakıp, ona korku salıyordu. Bu hamasi bir hayal değil. Her şey Türklerin lehine giderken, biz ard arda onların mevzilerini ele geçirdik ve korkunç bir kalabalıkla bize hücum etseler de, o mevzileri elimizde tutmaya devam ettik. Elimizdeki kuvvetler ta-

arruz yapacak kadar fazla sayıda olmadığı için, muharebeye devam edemedik ve mağlup olduk. Fakat kuvvetimizi son haddine kadar kullandık.

28 Haziran'da İlyas Burnu'ndaki cephede müthiş bir mücadele yaşanırken, Anzaklar da düşmanla sıkı bir mücadeleye girmiş ve Kirte'de baskı altında tutulan birliklerine takviye göndermesine mani olmuştu. 29 ve 30 Haziran gecesi, yarımadaya gelen Enver Paşa'nın isteğiyle Türkler Anzakları tamamen yok etmek maksadıyla, onlara karşı müthiş bir hücuma geçti. Ancak Enver Paşa karşısındaki askerlerin meziyetlerini hesaba katmamıştı. Top ve makineli tüfek ateşiyle, iki hücum geri püskürtüldü. Ölüleri, Anzak mevzilerinin önünde öbek öbek uzanıyordu. Şaşkınlığa ve hezimete uğrayan düşman, siperlerine geri çekilmek mecburiyetinde kaldı.

28 Haziran'daki bozgundan sonra Liman von Sanders[4], Türkleri kaybettikleri siperleri geri almamaya ve sadece müdafaa taktiklerine yoğunlaşmaları hususunda yönlendirmiş. Ancak Enver Paşa'nın ciddi muhalefetiyle bu görüş reddedilmiş. Enver Paşa'nın da getirdiği takviye birliklerle beraber, ordunun tüm kuvveti, birliklerimizin ele geçirdiği mevzileri geri almak için yapılan nafile hücumlarla boşa harcandı. Bu vaziyet, düşmana çok pahalıya patladı. Beş günde ölü ve yaralı sayısı en az yirmi bindi ve beş binden fazlası ölüydü.

Askerlerimizin ve bilhassa yaralıların gösterdiği kahramanlık ve cesareti anlatmak imkânsız. Yaralı askerler ateş hattından uzaktaki hastanelere, yolsuz ve engebeli bir arazide götürülüyordu. Çoğu, yaralarının ne kadar ciddi olduğunun bile farkında değildi ama hemen hemen hepsinde tükenmez bir neşe vardı. İnsan, onların yaşadığı sıkıntı, acı ve sefaleti düşündüğünde hayretler içinde kalıyor. Öyle bir haldeydiler ki kelimelerle izahı mümkün değil. Buna rağmen çok nadir şikayet ettiklerini görüyordum. Yaralılarla konuştuğumda, "Birileri bunu yapmalı, efendim"; "Bunu vatanımız için yapıyoruz"; "Ben çok iyiyim, efendim" diyordu. Yürekleri huzur doluydu ve va-

4 Çanakkale'de savaşan Türk kuvvetleri komutanı.

tanları bu sadık evlatlarının kendilerini feda edişlerini her zaman takdir edecekti. Siperlerdeki askerler en ağır bedeli ödüyordu. Hürriyete kıymet veren herkes onları her zaman hatırlayacaktı.

Dehşet verici bir harbin ve patlayan silahların arasından, tarifsiz acıların yaşadığı muharebe meydanlarında, evlatlarımız ve kardeşlerimiz geleceğimiz için kahramanca İngiliz kanının döktü. Dökülen kanlara, verilen kurbanlara değdiğimizi anlatan o gür sesi duymuyor muyuz? Askerlerimiz bizim için dayandı, meydan okudu ve can verdi. Eğer şimdi biz çok uyuşuk, cimri, korkak ya da bencilsek; bu insanların bizim için çektikleri sıkıntılarını biraz olsun aklımıza getirelim. Bu kadar ağır bir bedele satın alınan hayatlar çok asil ve saf olmalı, ayrıca hürriyet, haysiyet ve dürüstlük gibi erdemler için kendini her an feda etmeye hazır olmalıdır.

IX. Sahilde Yaşananlar

Hastanedeki günlük işler, her gün olduğu gibi Pazar günleri de devam ediyordu. Peder'in getirdiği tütün, gençlerin keyfini yerine getiriyordu. Tüm hizmetlerden herkesin faydalanabilmesi için uygun saatlerin ayarlanması lazım geliyordu. Temmuz'un başlarında bir Pazar günü bir program düzenlemek insanların ilgisini çekebilirdi.

Sabah 09:30'da, 89. Sahra Sıhhiyecileri için açık havada Presbiteryanlar ve diğer kiliselerin mensuplarının iştirak ettiği bir âyin düzenledim. Ambulans araçları ve sığınakların çevrelediği geniş bir alanda bir araya geldik. Herkesçe bilinen ilahileri söyleyen İskoçların sesleri hoş bir "uğultu" meydana getiriyordu. İnsan o anda, etrafındaki gürültüyü, iskeledeki yorgun askerlerin bağrışlarını, atların kişnemelerini ve tepesindeki uçakları unutuyordu. Fakat kavurucu güneş ve uçuşan tozlar nerede olduğumuzu tekrar hatırlatıyordu.

Sonra, 11:30'da, 88. Sıhhiye Merkezi'nin yemekhane çadırında bir âyin, saat 14:30'da bir cenaze merasimi ve saat 15:00'da hastanede bir âyin daha düzenlendi. Akşam 18:00'da, Katolikler hariç tüm mezheplerden insanlarla, açık havada bir araya geldim.

Akşam saatlerinde, 4. Kraliyet İskoç Taburu'nda görevli Yüzbaşı Sinclair'den bir mektup aldım ve güneş batarken, taburun o sabah ulaştığı yedek siperlere doğru yürüdüm. 28 Haziran gecesi hayatını kaybeden askerlerin anısına bir âyin düzenlemek için sözleşmiştik. Arkadaşlarımla buluşana kadar büyük bir dikkatle karanlığın içinden ilerledim. Askerler küçük bir alanda

toplanmış ve hilal şeklinde oturmuşlardı. Yıldızlar çok parlak olmasına rağmen zifiri bir karanlık vardı ve birbirimizi çok net göremiyorduk. Düşman sanki buhar olup uçmuş ve bizi derin bir huzurla başbaşa bırakmış gibiydi. Orada, siperlerle dolu vadide, mükemmel bir sakinlikte ve dingin gökyüzünün altında âyinimizi gerçekleştirdik. Güzel sesli birkaç genç askerin oluşturduğu koro eşliğinde "Yeryüzündeki tüm insanlar" ve "Tanrı benim çobanım" ilahilerini derin bir samimiyetle söyledik. Ilık rüzgârda yayılan müzik, diğerlerinin de dikkatini çekiyor ve civar taburlardan ağır adımlarla gelen askerler, cemaatimizi iyice artırıyordu. Daha evvel bizimle dua eden o cesur askerlerin öldüğünü düşününce yüreklerimiz kederle doluyordu. Garip şekilde, onların varlıklarını hissedebiliyorduk ve dua ettikçe, bu kahraman yoldaş ve arkadaşlarımıza duyduğumuz saygı daha da artıyordu.

Askerler, her türlü şarta kolayca ayak uydurabiliyordu; en kutsal kiliselerde bile bu kadar hürmetkâr bir cemaatin ibadet etmediğine emindim. Fakat ibadet ettiğimiz yeryüzünün en kutsal mabedi değildi; ayaklarımızın altında kuru toprak, etrafımızda kadim gecenin duvarları ve üzerimizde Tanrı'nın yıldızlarla bezeli devâsa çadırı bulunuyordu.

Gençler birkaç saat içinde tekrar cephelerine döndü ve onlara mühim mevzulardan bahsedebildiğim bir fırsat yakaladığım için çok memnundum. Böyle durumlarda akıl ve kalp, ilahi mesaja daha açık hale geliyordu. Bu tarz tecrübeler insanda unutulmaz etkiler ve hatıralar bırakıyordu. Bu askerlerin büyük bir kısmının, çoktan öldüğünü düşünmek çok acı verici. İlerleyen günlerde verdikleri harikulade mücadeleyle, kahramanlıklarını bir kez daha göstermişlerdi.

Temmuz ayının bir Pazar günü, sahilden yaklaşık iki kilometre mesafede demirleyen *Carthage* isimli büyük bir gemi torpillendi. Arka kısmı çökerken, baş kısmı yukarı kalktı. Geminin yarıdan fazlası bir an için dimdik oldu ve sonra denize doğru devrildi. Dört dakika ve on saniye içinde her şey olup bitmişti. Gemi boştu; Fransızların büyük topları için 36.000 top mer-

misi yeni boşaltmıştı. Subay ve mürettebat kurtuldu. Aynı akşam, bir top mermisi sıhhiye birliğinden bir çavuşu, yeraltı sığınağında uyurken öldürmüştü; halbuki kendisi şakayla karışık, sığınakta kendisine hiçbir merminin zarar veremeyeceğini söylemişti. Hava kararmadan evvel onu gömdük. O gün o kadar yoğun bir top ateşine maruz kaldık ki, bir âyin düzenlememiz imkânsızdı. Top mermilerin nereye düşeceği hiç belli olmuyordu. Kimi patlamadan yolun ortasına düşüyor ve iki metre derinliğinde bir çukur açıyordu. Kimi bir erzak arabasını havaya uçurup, eşekleri öldürüyor neyse ki arabacıya bir zarar vermiyordu. Kimi de Hintli bir arabacının başlığını uçuruyor ve kum torbalarını alt üst ediyordu. Bazı top mermileri ambulans araçlarını havaya uçuruyor, araba tekerlekleri ve parçaları etrafa saçılıyor ve ortalık cehenneme dönüyordu. Bir başkası yemekhane çadırına isabet ediyor; temiz su haznelerini yerle bir edip, askerleri bir yudum suya muhtaç bırakıyordu. Çoğu top mermisi denize düşüp, parıldayan güneşe devâsa deniz dalgaları gönderiyordu. Tabiî ki hepsi zararsız değildi; ama düşmanın o kadar patlayıcı kullanmasına rağmen, çok fazla hasar verememesi herkesi şaşırtıyordu.

Benim olmadığım bir gün, kampımız ağır bir bombardımana maruz kalmış. Peder Legros çok yorucu bir sabah geçirdikten sonra biraz dinlenmek için çadırına geçmiş. O sırada, mutfağın yaklaşık on üç metre uzağında bir patlama olmuş. Birilerinin zarar görmesinden endişe edip, hemen yatağından fırlayıp, mutfağa koştuğunda bir askerin öldüğünü ve diğerlerinin yaralandığını görmüş. Ayrıca çadırından ayrıldıktan on saniye sonra, oraya da bir mermi düşmüş ve çadırı yerle bir etmiş.

Başka bir gün, morgun yanında gömülecek cesetler hususunda notlar aldıktan sonra, oradan ayrılıp otuz metre ilerlemiştim ki, bir top mermisi, az evvel bulunduğum noktaya düşerek, orada büyük bir çukur açtı. Neyse ki benim üzerime sadece patlamanın sebep olduğu toz toprak sıçramıştı.

Bel bağladığımız tüm inançlar bir bir boşa çıkıyordu. Mesela bir bombanın patladığı noktada, bir daha bomba patlamayacağı

inancı artık geçerli değildi. Artık buna kimse inanmıyordu. Ayrıca bir insanın, kendisine isabet eden merminin sesini duyamayacağına inanılıyordu. Mermiler her zaman aynı hızda hareket etmiyordu ve bazısı kurbana hiç fark ettirmeden hedefine ulaşıyordu. Ancak merminin sesinin, kendisinden önce geldiği de bir hakikatti. Bu görüşe de artık kimse inanmıyordu.

İnsan, gündüz açılan bombardımanı bir şekilde soğukkanlılıkla karşılayabilirdi ama gece atılan bombalara hiç kimsenin alışabileceğini zannetmiyorum. Karanlığı delip geçen bu ölüm habercilerinin sesinde tuhaf ve dehşet verici bir şey vardı; aynı zamanda büyüleyiciydiler. Bazen çadırın kapısına çıkıp, onların karanlıkta patlayışlarını, çıkardıkları alevleri ve düştükleri yeri seyretmekten kendimi alamazdım.

Türkler yoğun bir şekilde takviye alıyordu ama bu durum onların moral ve güvenini artırmıyordu. Büyük kuvvetlerle hücuma geçiyor fakat hiç bir şey elde edemiyorlardı. 4 Temmuz'da, mevzilerimizin tamamına doğru ilerleyişe geçtiler. Sabahın erken saatlerinde bir harp gemisi Türk topçu birliklerine destek verirken, uçaklar da cephemizin diğer yakasını bombalıyordu. Sabah 07:30'da düşman piyadeleri ilerleyişe geçti ve yeni Fransız Koloni birliklerinin elindeki bölgeyi geçici olarak ele geçirdi. Bunun üzerine kıdemli askerler, bu birliklerin yardımına koştu. Oraya vardıklarında Türkler çoktan geri püskürtülmüş ve şiddetli bir ateşe maruz bırakılmıştı. Türk hücumu başarısızlıkla neticelenmişti. Süngüyle yaralanan bir Türk esiri kendisinin ve arkadaşlarının ne halde olduğunu anlatmıştı. Edirne'den bu yana yürümüşlerdi. Üstelik harap ve bitap bir halde yarımadaya vardıklarında, hiç bir şey yemeden cepheye sürülmüşlerdi. Görünüşünden, anlattıklarının doğru olduğu belliydi. Muharebede bulunan bir subay, Türklerin siperlerden sürünerek çıktıklarını söylüyordu. Bu söylenenler, Fransızların resmi beyanatıyla da uyuşuyordu: "Fransızların sol kanadında ve İngiliz hattı cephesinin birçok kısmında, Türk piyadeleri siperlerinden çıkıp, ilerleyişe geçti fakat bu sefer, geçmiş hücumlarında olduğu gibi coşkulu bir şevk ve heyecan sergilemiyorlardı."

12 Temmuz'da bombardıman gürültüsüyle uyandık. Bu sefer de müttefiklerimiz hücuma geçmişti. Kirte'ye ulaşmak için müthiş bir gayret sarf ediliyordu. Düşman, ilk önce Fransız kolordusu ve İskoç Bölüğü ile karşılaştı. O gün korkunç bir muharebe yaşandı. Mühim bir ilerleyiş kaydedildi; İskoçlar küçük vadinin ucundaki zorlu bir tahkimli mevziyi ele geçirdi. Ancak gece devam eden muharebede, alınan bazı yerlerin tahliye edilmesi gerekti. Ertesi gün, şafak sökerken İskoçlar, deniz donanmasının yardımıyla rahat bir nefes aldı. Kaybedilen yerler tekrar alındı ve hattımızın sol kanadı biraz daha ilerledi. Fransızlar da sağ kanattan ilerleyiş kaydetti. Son iki günde ele geçirilen yerler birleştirildi ve sağlam bir şekilde elde tutuldu. 12 Temmuz akşamıyla 14 Temmuz sabahı arasında hastanemize tam 2.500 yaralının gelişi, mücadelenin ne kadar hararetli geçtiğini gösteriyordu.

Ayrıca bu günlerde sıcak hava, toz ve sivrisineklerin verdiği rahatsızlık dayanılmaz bir hal almıştı. Açık alandan içeriye taşınamayan ve suyun olmadığı bölgelerde, yaralıların çektiği susuzluk inanılmaz boyutlara ulaşmıştı. Ağır yaralı genç bir askeri, otuz altı saattir yattığı toprak zeminde bırakmak mecburiyetinde kalmıştık; yattığı yer, makineli tüfeklerle taranıp, şarapnel fırtınasına tutulduğu için kimse yanına yaklaşamıyordu. Sonrasında ona, bu cehennem sıcağında, susuzluğa nasıl dayandığını sorduğumda gülümsedi; yanındaki kazı aleti ile yattığı yerden toprağı kazdığını ve oradan su çıktığını söyledi. Bayırın yukarısında, onunla aynı vaziyette olan iki asker daha vardı ama orada hiç su bulunmuyordu. Birbirleriyle konuşabiliyor ama ikisi de hareket edemiyordu. Su, hayat kaynağıydı. Genç bir İskoç askeri vurulduğu yerde tam kırk sekiz saat yatmış ve susuzluğunu, ölen bir Türk askeri ve yanında cansız bedenleri uzanan iki arkadaşının su matarasıyla gidermişti. Bir Güneyli asker de, siperin içinde kendini güneşten muhafaza ederek, ağır yaralı bir halde üç gün kalmıştı. Oralarda, başka bir askeri arayan ve sipere girmeye hiç niyeti olmayan sedyeciler; üzerlerinden geçen bir mermiden kendilerini korumak için sipere girmişler ve orada, bu zavallıyı bulmuşlardı. Kendisi sonrasında çok iyi toparlandı ve hastaneden ayrıldığında neredeyse iyileşmişti.

Ertesi gün, meşhur bir harp muhabirinin oğlu olan Teğmen Bennett Burleigh ağır yaralı bir halde hastaneye getirildi ama maalesef akşamına onu bizzat gömdüm. Aynı gün, hastanede ölen bir Türk subayını da gömmüştüm. Kendisi bir Alman subay tarafından vurulmuştu. Esir alınan Türkler, muharebeden kurtuldukları için çok mutluydu. Bize, birçok Türk askerinin eğer Almanlara fark ettirmeden kaçabilirse, teslim olmaya hazır olduklarını söylüyordu. Hiçbir kuvvet, bu askerleri cephelerine geri döndüremezdi.

15 Temmuz akşamı, işimi bitirdikten sonra, patlayan mermilerin çıkardığı alevleri, aydınlatma mermilerinin beyaz ışıklarını ve roketlerin ardında bıraktığı ışık huzmelerini seyretmek için karanlıkta tepeye çıktım; hepsi karanlığa karşı bir araya gelip, geceyi aydınlatıyordu. Tepeden ayrılırken, berrak gökyüzündeki ayın ince, parlak ve gümüşi bir parçası, kıyıdan yaklaşık bir buçuk kilometre mesafede demirlemiş hastane gemisinin üzerinde parıldıyor ve gecenin karanlığını yırtıyordu. Gemi net olarak görünmüyordu sadece baş ve arka kısmında beyaz, yan taraflarında ise zümrüt rengi yeşil ışık saçıyordu. Bu haliyle gemi, insana; aya asılı duran ve harikulade bir şekilde ışıldayan bir feneri andırıyordu.

Gündüz yaşadıklarımızı unutmayalım diye dehşet verici bombardıman gece de devam ediyordu. Asya yakasından atılan top mermileri kayalıkların dibindeki cephane yığınında yangına sebep oldu. Kızıl alevler ve patlayan fişekler arasında koşuşturan karanlık gölgeler cephane sandıklarını kurtarmaya çalışıyordu. Alevler yan yana duran iki çadırı da sardı ve iskeleyi kızıl alevler aydınlattı. Bir grup yorgun asker alevlerin üzerine kum serperek ateşi zar zor söndürdü. Türkler, kazandıkları başarının sevinciyle daha yoğun bir bombardımana başlayınca; askerlerimizin söndürme faaliyeti çok daha tehlikeli bir hal aldı. Neyse ki kimse yaralanmadı.

Bombardımanın asıl gayesi farklıydı. Düşmanın hedefi Teke Koyu'na asker çıkartıp, orayı takviye etmekti. Casusları, düşmanı layıkıyla bilgilendirmişti. Karaya çıkmaya hazırlanan

ve kıyıya yanaşan gemiler, son dakikada Ertuğrul Koyu'na yönlendirildi. Orada askerlerimiz süratle mücadeleye devam ederken, bir yandan da Türkler Teke Koyu'nu kurşun yağmuruna tutuyordu. 19 Temmuz akşamı, sahildeki tehlikenin iyice arttığını gösteren bir hadise yaşandı; Astsubay Çavuş Austin Dent, birliğiyle beraber denizde yıkanmaya giderken, bir mermi parçasıyla yaralandı. Kampa geri taşındı ve tüm müdahalelere rağmen ertesi gün hayatını kaybetti. Eski arkadaşım yayıncı Bay J. M. Dent'in oğlu olan Austin, kibar ve dürüst bir genç adamdı. Beklenmedik ölümü hariciye hizmetinde gönüllü olarak çalıştığı 88. İlkyardım Merkezi'ni üzüntüye boğdu.

Talihin bize de güldüğü zamanlar oluyordu. Türklerin bir anlık gafletinden faydalanan donanmamız, bir erzak gemilerini ele geçirdi. Ödülümüz zaferle getirildiğinde, içerisinde bir sürü taze yumurtanın olduğunu görünce herkes büyük bir coşku ve mutluluk yaşadı!

Denizaltımız boğazın dar geçidinde epey bir yol almıştı; bu mükemmel bir başarıydı. Sonrasında denizaltımız; yirmi iki yelkenli, bir gambot ve hangi sınıfa ait olduğu bilinmeyen bir başka gemiyi de batırdıktan sonra emniyetle geri döndü. Ayrıca demiryolunu topa tuttu ve cephane ve mühimmat taşıyan bir treni havaya uçurdu. Bunun yanı sıra İstanbul'a gidip, bir harp gemisini torpilleyip, verdiği hasarı bile öğrenmeden hemen oradan ayrıldı.

O günlerde, monitör gemileri de bombardımandan paylarını düşeni fazlasıyla almaya başlamıştı. Çok fazla derinliği olmayan bu gemilere, denizaltıları kolayca zarar veremiyordu ve bu gemiler; harp gemileri veya kruvazörler gibi toplar için de iyi birer hedef değildi. Bazıları otuz beş santimetrelik toplar taşıyordu ve bu topların vereceği hasar tahmin bile edilemezdi. Bizimle Bozcaada arasındaki, Tavşan Adası'nın yakınlarında duruyor ve Asya yakasını bombalıyorlardı. Bir keresinde, iki monitör gemisinin Kumkale civarındaki kuvvetli bir mevziyi bombaladıktan sonra, yarımadanın güneyinden geri döndüklerini görmüştüm. Gökçeada'dan 20-25 kilometre uzaklaşıp, bombardımana devam etmişlerdi.

Müttefik ordu askerlerinin arasındaki münasebet çok iyiydi. Birbirlerini anlamakta hiç zorluk çekmiyor gibiydiler. Bu ilişki, tuhaf sonuçlar da doğurabiliyordu. Çadırda beraber kaldığım arkadaşım "bir insanın, sahip olmadığı bir şeyi daha çok istediğini" söylüyordu. Askerlerimiz ihtiyaç duydukları tüm temel malzemelere sahiptiler. İngiliz kumanyalarında çeşit çeşit reçeller vardı. Fransızlar bol miktarda yiyeceğe sahipti ve şaraba düşkün olduklarından, kumanyalarına şarap da ilave edilmişti. Tabiî ki İngiliz askerlerinin kumanyalarında şarap bulunması düşünülemezdi. Bununla beraber Fransızlar reçele hasretken, İngiliz askerleri de Fransız şarabının ne kadar muhteşem ve ferahlatıcı olduğunu düşünüyordu. Böylece müttefik askerler arasında, el altından sürdürülen bir ticaret başladı. Pazar oranları bile belirlenmişti; bir şişe şarap karşılığında bir kavanoz reçel alınıyordu. Bilhassa Fransızların çok iyi pazarlık ettiğini söylemeliyim. İngiliz satıcılar, ürünlerinin çok süratle ve kolayca elden çıktığı Fransızların bulunduğu hatlara gidiyordu. Ancak Fransız şarapları o kadar "ferahlatıcı"ydı ki, İngiliz askerleri siperlerine sırtlarda geri taşınıyordu. Böyle şeyler çok fazla gizlenemiyordu ve nihayetinde ticaret yasaklandı ama kurunun yanında yaş da yandığı hususunda sitem edenler az değildi!

Küçük vadinin, denize bakan sağ tarafında işaretçi kulübeleri bulunuyordu. Buradan karargâhla ve diğer birliklerle irtibat; telgraf ve telefon ile sağlanıyordu. Orada çok neşeli ve yardımsever görevliler çalışıyor ve kulübeler bulunduğumuz yer ile sahil arasında kurulu olduğu için genelde çok yoğun oluyordu. Bu askeri üs birçok kez hasar gördü; ama kulübelerdeki hareketlilik 1 Ağustos Pazar gününe kadar devam etti. Öğlen 11 sularında, normalden daha yoğun bir bombardıman başladı. On beş santimetre çapındaki mermiler yeraltı sığınağının metal tavanını delip geçti ve büyük bir hasara sebep oldu. Hemen hasar gören kulübeye doğru koştum. Altı kişi o anda ölmüştü; dokuzu yaralıydı ve bazılarının durumu çok ağırdı. Çoğu, top mermisinden değil, metal tavandan kopan parçalardan yaralanmıştı. Atılan top mermisi, metal tavanın tam ortasına düş-

müş ve çok büyük bir hasara sebep olmuştu. Ön taraftakiler ölmüş, ortadakiler yaralanmış, en arkadakiler ise yara almadan kurtulmuştu. Korkunç bir bombardımana maruz kalmasına rağmen Onbaşı Walker, hemen kendini toparlamış ve uğradıkları hasarı onarma çalışmalarına başlamıştı. Bana, tam on beş dakika içinde tüm bağlantıları tamir ettiklerini söyledi. Sir Ian Hamilton, Onbaşı Walker'ın yaşanılan aksaklıktan dolayı özür dileyerek ve hiç yardım istemeden haberleşme kanalları tekrar hizmete soktuğunu söyledi.

Bombardımanda hayatını kaybeden altı zavallı çalışan, o sırada öğle yemeğini yemekteydi; saat 15:00'da onları gömdük. İki saat sonra, atılan başka bir top mermisi, vadinin öbür yakasındaki Ordu Destek komutanlığından iki kişinin daha ölümüne sebep oldu. Bir başka top mermisi de, istasyonumuzun iki yüz elli metre ilerisinde bir kişiyi daha öldürdü. O son kişi de, mezarlığın kapısına asılacak olan ilan panosu üzerinde benim için çalışıyordu; subayı bana öldürülmeden hemen önce işini tamamladığını yazdı. Son vazifesini de hakkıyla yerine getirmişti.

Askerlerimizin korktuğu düşmanlar; ne karşı siperlerde silahlarını kullanmak için dört gözle bekleyen askerler, ne keskin nişancılar, ne de dehşet verici bombalardı; askerlerimiz hastalık yayan ama görülmeyen gizli düşmanlardan korkuyordu. Yetkili makamlar, içilen ve yemeklerde kullanılan suyun temiz olmasına azami dikkat ediyor ve depolanan yiyecekler dikkatle teftiş ediliyordu. Fakat ne yiyip içtiğine dikkat etme alışkanlığı olmayan gamsız askerler de yok değildi. Ancak mikrop taşıyıcısı olan sineklerin azalmasıyla, vaziyet biraz daha iyileşmeye başlamıştı. Neredeyse tüm dünyada uygulanan tifo aşısı sayesinde; tifo hastalığına neredeyse hiç rastlanmıyordu. Ciddi bir kolera korkusu yaşansa da, bir tane kolera vak'ası tespit edilmedi. Bu beladan kurtulmamızın sebebi de yine yapılan kolera aşılarıydı. Buna rağmen salgınların başgöstermemesi için her türlü tedbir alınıyordu. Daha sık görülen dizanteri de azalmaya başlamıştı. Sarılık ise yaygın görülüyordu neyse ki çok şid-

detli değildi; birkaç günlük istirahat ve iyi bir tedaviyle üstesinden geliniyordu. Bazıları da romatizma, kızamık, difteri, ateş, göğüs hastalıkları ve deri hastalıklarından muzdarip oluyordu. Ancak bunlar, bir toplulukta ortaya çıkabilecek türde ve miktarda hastalıklardı.

X. Tehlikeli Taarruz Teşebbüsü

İlyas Baba Burnu'ndaki hastane gemisinin güvertesinden korkunç bir bombardıman gösterisini seyrediyordum. Bir zırhlı gemi, hastaları Mondros Limanı'na indirmek için kıyıya yanaşmıştı. Bu, Türkler için büyük bir fırsattı, hemen devâsa toplarıyla gemiyi batırmaya çalıştılar.

Maksatlarına ulaşamayan Türkler, bu sefer dikkatlerini başka yerlere çevirdi. Harp ve monitör gemileri kara bataryalarıyla beraber, düşman mevzilerine kurşun yağdırıyordu. Çeşitli mermiler beyaz, gri, sarı ve siyah renkte dumanlar çıkarıyordu. Tepenin etrafına yoğun bir duman çökmüş ve bu duman, şimşekle dağılan fırtına bulutu ve patlayan mermiler yüzünden kayboluvermişti. Silahların gümbürtüsü ve patlayan mermilerin gürleyişi yaşanan dehşeti daha da artırıyordu. Karanın daha berbat bir vaziyette olduğu belliydi. Saroz Körfezi'nin ilerisinde korkunç bir bombardımana tutulan gemileri görebiliyorduk.

Top ateşi durduktan sonra Alçıtepe yamaçlarındaki dumanlar dağılmaya başladı. Saat 15:50'de, sağ kanat ve merkeze, yaklaşık iki kilometre mesafedeki Türk siperlerine karşı büyük bir hücuma geçildi. 29. Tümen yine en öndeydi. Asıl ağır yük ise 88. Tugay'ın üzerindeydi. Onların sağ tarafındaki 42. Tümen, Kirte yolunun batısındaki Vineyard bölgesini ele geçirmek için sağlam bir mücadele verdi ve 13. Tümenden gelen yardımla orayı ele geçirmeyi başardı. Düşman hattındaki bölgeler kahramanca ele geçiriliyordu. Ancak, düşman vurucu kuvvetleriyle hücuma geçmeden evvel, ele geçirilen yerlerden gece

karanlığında geri çekildik. Düşman siperleri ve irtibat hendekleri birliklerle doldurulmuş ve bir hücum hazırlığı başlamıştı. Bir iki saat içinde hücuma geçilebilinirdi. Fakat bizim bir hücuma geçme planımız yoktu. Askerlerimizin gayesi, Türklerin dikkatini kuzeyde gerçekleştirilen büyük harekâttan çevirip, olabildiğince fazla birlikle burada kalmalarını sağlamaktı ve bunu da başardılar.

Gelibolu Yarımadası'nın güneyinde işler iyice çıkmaza girmişti. Aslında planda, Karadeniz kıyılarında Rus müttefiklerimizin bize destek olması vardı, sonrasına bundan vazgeçildi. Bu arada birçok Türk tümeni de Çanakkale'ye gönderilince bizim işimiz daha da zorlaştı. Bu sebeple, Sir Ian Hamilton, "büyük ve tehlikeli teşebbüs" için Anzak ve Suvla Koyu'ndan gelen takviye birlikleri kullanmaya karar verdi. Sarıbayır sırtını ele geçirip "bu mühim noktadan muharebeyi sevk ve idare edip, Eceabat'tan Kabatepe'ye kadar uzanan yarımadanın orta kısmını ele geçirmeyi hedefliyordu." Böylece, güneyden Türk birlikleri arasındaki irtibatı kesip, boğaz girişini donanma için hazır hale getirecekti. Böyle bir teşebbüs için Anzaklar, azim ve cesaretleriyle hâlâ orayı açık tutuyorlardı.

Türkleri kandırmak için her türlü strateji ve taktik uygulanmaktaydı. Düşmanın çok yakınında, Anzaklar yoğun bir şekilde takviye edildi; birlikler geceleyin karaya çıkıyor ve yorulmak bilmez Avustralyalı ve Yeni Zelandalı askerlerin, onlar için gizlice hazırladığı siperlere geçiyorlardı. Suvla Koyu'na yapılan çıkarmasının etkilenmemesi için; İlyasa Baba Burnu, Bolayır hattının civarı ve Kanlı Sırt siperlerine sahte hücumlar düzenlenmesi planlanmıştı. Bu sayede düşmanın dikkati bu bölgelere çekilecekti.

Sarıbayır sırtı; küçük tepeler, Düz Tepe, Conk Bayırı, Koca Çimen ve Besim Tepe üzerinden Anafarta Sırtına doğru alçalıyor; ana sırttan fundalıklarla kaplı dağ kollarından denize doğru uzanıyordu. Anafarta Sırtı, batıya doğru, yüksek düzlük ve sürülmüş toprakların arasından, Tuzla Gölü'ne uzanan kumlu ovaya uzanıyordu. Yazları kuruyan bu göl, bir kum geçidiyle

Suvla Koyu'ndan ayrılıyordu. Bu ovanın güneyinde Anafarta Sırtı'nın uzantısı olan birçok tepe bulunuyordu.

Plana göre, birlikler vadi boyunca ilerleyip, ana sırta hücum ederken; Suvla Koyu'na çıkarılan birlikler, düşmanın zar zor elinde tuttuğu Anafarta Sırtı'nı süratle ele geçirecekti. Sonra Türk mevzilerine dönüp, Anzak kuvvetleriyle temasa geçerek, düşmanı birlikte bozguna uğratacak ve harekâtı zaferle tamamlayacaktı.

Planın ilk safhası beklendiği gibi büyük bir başarıyla tamamlandı. Kanlı Sırt siperlerinin ele geçirilişi harbin en destansı hadiselerinden biriydi. Siperler çok sağlam bir mevzideydi ve devâsa ağaç gövdeleriyle kaplıydı. Bu yüzden bombardımandan pek fazla zarar görmüyor ve siperdekileri şarapnellerden etkili bir şekilde muhafaza ediyordu. Yoğun ateş altında ilerlemeye çalışan Avustralyalılar, ağaçları kesip, yarı karanlık siperlere girdi ve Türkleri oralardan bulup çıkarttı. Dehşet verici karşı hücumlara rağmen, altı gün orayı ellerinde tuttular. Bu ay, yarımadada verilen dokuz *Victoria Cross* madalyalarının yedisi, Kanlı Sırt'ta mücadele vermiş olan askerlere verildi.

7 Ağustos sabahı Bomba Sırtı ve Serçe Tepesi'nden merkeze doğru bir ilerleyiş başladı ama bu ümitsiz bir ilerleyişti. Giden 750 askerden sadece 113 tanesinin geri dönmesi, yaşanan mücadelenin boyutlarını gözler önüne seriyordu. Fakat bir hücum daha bekleyen Türklerin morallerini bozmayı başardılar ve Türkler, baskı altında olan arkadaşlarına yardım etmeleri için birliklerini harekete geçirmeye cesaret edemedi.

Anzakların bir bölümü orada çarpışıp, mevziyi ellerinde tutarken; geri kalanlar esas harekâtlar için iki muhafaza destek ve iki hücum destek birliği olarak ikiye ayrıldı. Bu destek birliklerinin başardığı harikulade işlerin teferruatına giremeyeceğim. Sağdaki muhafaza destek birliğinin vazifesi; vadinin girişini açarak, düşmanın dağ eteklerine hakim olan mevzilerini ele geçirmek ve soldaki muhafaza destek birliklerinin sağ kanadını müdafaa etmekti. Soldaki destek birliği ise Suvla Limanı'na çıkarılan kuvvetlerle temasa geçebileceği ve sol hücum destek birliğinin sol kanadını muhafaza edeceği Damakçılık Ba-

yırı istikametine doğru sahil boyunca yürüyordu. Sağ hücum destek birliğinin hedefi Conk Bayırı; soldaki birliğin ise Koca Çimen Tepe'nin zirvesini ele geçrimekti.

Sağ muhafaza destek birliğinin Halid ve Rıza Tepelerini de alması lazım geliyordu. 30 Mayıs'ta Türklerin elimizden aldığı bu tepeler, her türlü hücuma karşı çok iyi muhafaza ediliyordu. Burada ordumuzun uyguladığı taktik çok ilginçti. Akşam vakti saat tam dokuzda bu tahkimli mevzi ışıldaklarla aydınlatılıyor ve tam on dakika ateş açılıyordu; on dakikalık aradan sonra ikinci aydınlatma geliyor ve her zaman 09:20'de başlayıp, 09:30'da sona eren bombardıman başlıyordu.

"Ardarda birkaç gece yaşanan bu hadiseden sonra düşman, ışıldakları gördüğü anda bombardımanın başlayacağını anlayıp, ateş sona erene kadar bulundukları yerden ayrılacaktı. Fakat, 6 Ağustos gecesi düşman askerleri kaçmaya fırsat bulamadan şiddetli bir bombardımana maruz kaldı ve o sırada karanlıkta, sağ muhafaza destek birlikleri oraya doğru ilerledi. Saat 09:30'da ışıklar tekrar söndürüldü ve askerlerimiz bir anda fundalıklara ve boş tahkimli mevziye akın etti. Gece 23:00'da civardaki tüm siperler elimize geçmişti!"

Yayla Tepe alınmış ve Çaylak Dere'nin girişi sağ hücum destek birlikleri için açılmıştı. Yeni Zelandalıların Pilav Tepe'yi ele geçirmesiyle, sağ muhafaza destek birlikleri vazifelerini tamamlamıştı.

Sol muhafaza kuvvetleri kuzeye kaydı, oradaki siperlere hücum edip Damakçılık Bayırı tepesini ele geçirdi. Aynı zamanda tüm Anzak taarruzunun sol arkasını da emniyete almış oldu.

Sol hücum destek birlikleri 7 Ağustos günü saat 12:30'da harekete geçti. Ağıl Dere'ye doğru çıktıktan sonra, vadinin iki kola ayrıldığı noktada, birliğin kuzey kanadı Koca Çimen Tepe'ye, güney kanadı ise Besim Sırtı'na doğru ikiye ayrıldı. Gün doğarken güney kanadı, Conk Bayırı'nın aşağısında ve ağılın batısındaki bayırı ele geçirdi. Kuzey kanadı da epey bir ilerleme kaydetti.

Sağ hücum destek birliği Sazlı ve Çaylak Derelerinin yukarısına doğru çıktı ve Conk Bayırı'ndan biraz daha küçük olan Şahin Sırtı ele geçirildi.

Karanlıkta, yoğun fundalıkların, dikenli tellerin, parçalanmış sarp kayalıkların arasından elleri ve dizleri yara bere içinde serseri mermi sağanağı altında ilerlemeye çalışan askerlerimiz hakikaten büyük sıkıntılar çekmişti. Fakat ne kadar yorulsalar da bu insanlar, Koca Çimen Tepe ve Conk Bayırı'na yeni bir hücum gerçekleştirmek için ilerleyişlerini sürdürdü. Böylece düşmanı bir bayırdan ötekine, oradan başka bir bayıra sürüklemişlerdi; ama düşmanın bu sefer gösterdiği mukavemet onları zorladı. Mevziler ve donanmadan açılan bombardımana rağmen düşmana Düz Tepe istikametinden takviye birlikler sevk ediliyordu. Karşımızda daha da kuvvetlenen bir ordu vardı. Fakat askerlerimiz ele geçirdikleri mevzileri korumayı başardı ve gece için hazırlanmaya başladı. Suvla'dan bekledikleri yardım gelmedi; bu sebeple planlanan hedefe ulaşılamadı. Fakat General Birdwood'ın Sir Ian Hamilton tarafından nakledilen sözü şöyleydi: "Birliklerimiz eşi benzeri olmayan bir kahramanlık sergiledi."

8 Ağustos sabahı Conk Bayırı'nın sırtı Anzakların 7. Gloucesters Alayı tarafından ele geçirildi. Görevli tüm subay ve astsubaylar, ya yaralanmış ya da hayatını kaybetmişti. Sayıları iyice azalan ve rütbesiz erler tarafından kumanda edilen bu birlik öğleden akşama kadar yılmadan mücadele etti.

Koca Çimen Tepe'nin kuzey yamaçlarına yapılan hücum başarılı olamadı; ancak Avustralyalı piyadeler, devamlı kendilerine hücum eden Türk birliklerinin ağır zâyiat vermesine sebep oldu. O sıralarda Suvla'dan hâlâ yardım gelmemişti.

9 Ağustos sabahı Conk Bayırı tepesinin kuzey sırtına bir hücumda bulunuldu. 6. Gurkhas ve 6. South Lancashires taburları Besim Sırtı'nın zirvesine ulaştı. Bulundukları yerin aşağısının doğusunda, boğaz girişinde parıldayan denizi ve Asya ve Avrupa kıyılarına bomba yağdırıp, tozu dumana katan Türkleri görebiliyorlardı. O an, tam da karanlıkta Çaylak Dere'den

ilerleyen ve yolunu şaşıran birliğin gerçekleştirmesi gereken esas hücum anı idi. Mermi fırtınası, mevzinin müdafaasını oldukça zorlaştırıyordu. Türkler akın akın ilerliyordu ve hücumu gerçekleştirecek birlik oraya vardığında artık her şey için çok geçti. Conk Bayırı tepesini elinde bulunduran Anzak birlikleri, onları oradan çıkarmaya çalışan düşmana karşı inanılmaz bir mücadele verdi ve aynı gece, 6. North Lancashire ve 5. Wiltshire alaylarının gelmesiyle biraz olsun rahatladılar. Bu alaylar, gün doğarken, her türlü düşman silahıyla kurşun yağmuruna tutulup, bir bölük ve üç taburla hücuma uğradı ve kalabalık düşman kuvveti karşısında ağır bir hezimete uğradı. Türkleri takviye birliklerle beraber akın akın tepeye girip, batı yamacına doğru hücuma geçince; düşman batarya ve harp gemilerinden açılan makineli tüfek ve top ateşine maruz kaldı. Birliklerimiz, düşmanı kelimenin tam manasıyla ezip geçti ve çok azı sağ kalabildi. Aynı zamanda, ağıldaki askerlerimiz korkunç bir hücuma uğradı ve Çifte Tepe'de tarihin en kanlı muharebelerinden biri yaşandı. Muharebe bittiğinde, batı yamacında tek bir Türk bile sağ kalmamıştı. Lâkin Suvla'dan gelmesi beklenen yardım hâlâ gelmemişti ve büyük bir kahramanlık ve cesaret sergilenmesine rağmen istenilen başarı henüz sağlanamamıştı.

Donanmanın, belirlenen bölgeye belirlenen zamanda, Suvla'ya sırasıyla 20, 100 ve 200 kilometre uzaklıkta olan Gökçeada, Midilli ve Mondros'tan askeri kuvvetleri Suvla Limanı'na nakletmesi takdire şâyân. Türkleri hayrete düşüren bu çıkarma, kazasız belasız başarıyla tamamlandı.

Üç kilometre genişliğindeki Suvla Limanı kuzeydeki Büyük Kemikli Burnu ve güneydeki Küçük Kemikli Burnu arasında batıya doğru uzanır. 11. Bölük, 7 Ağustos'ta güneş doğmadan evvel bu limandan karaya çıkıp, koydaki tepelerin uç noktalarında bulunan, Lala Baba ve Gazi Baba'dan ve Tuzla Gölü'nün kuzeyinden, Türk ileri karakol mevkileri temizlendi ve Karakol Dağı'nın sırtı ele geçirildi. Hemen ardından Mondros ve Midilli Adası'ndan 10. Bölük geldi.

Harp gemilerinin süratle karşılık verdiği tepelerden açılan düşman ateşi altında, iki bölük, Tuzla Gölü'nün doğusundan harekete geçti. Yürüyüş hakikaten çok zahmetli ve yorucuydu: bir yandan kavurucu güneş, bir yandan insanı boğan nemli hava ve ateş gibi yanan kum... Akşamüstü, sıcak ve susuzluktan bitap düşen askerlerin kıpırdayacak hali kalmamıştı. Gök gürültülü sağanak yağıştan sonra, biraz daha yürüdüler ve o gece Yılgın Burnu ve sağımızdaki Mestan Tepe ele geçirildi.

Gelen haberlerin pek iyi olmaması sebebiyle o akşam Sir Ian Hamilton bizzat cepheye geldi; ancak her iki kolordu ve bölük komutanları olayların çığrından çıkmasına mani olamadıkları için hemen hücuma geçmek imkânsızdı. 9 Ağustos sabahı, Anafarta Sırtı'na yapılan hücum için çok geçti. Türkler çok kuvvetlenmiş ve harekât, fundalık yangını ile kesintiye uğramıştı. Ertesi gün, ana sırttan ayrılmış İsmailoğlu Tepesi'ne başarısız bir hücum yapıldı. Bu arada 53. ve 54. Bölük oraya ulaştı ve aynı gün Anafarta Sırtı'na etkisiz bir hücumda bulundu.

Ulaştığımız mevzi sağlamlaştırıldı ve ikinci taarruz teşebbüsü için tüm hazırlıklar tamamlandı. İlyas Baba Burnu'ndan 28. Bölük, Mısır'dan 2. Atlı Birliği getirildi. 21 Ağustos akşamı İsmailoğlu Tepesi'ne doğru hücuma geçilmesi planlanmıştı; güneş ışınlarından Türk nişancıların gözleri kamaşacak ve hedeflerini şaşıracaklardı. O gün çöken sis yüzünden, düşman mevzileri rahatlıkla görülemiyordu. Bu durum, top ateşlerinin etkisini azalttı; artık işin en zor kısmı açık arazide ilerlemek mecburiyetindeki piyadelere düşmüştü. II. Bölük sağdan hücuma geçti. Bir tugayın yönünü şaşırması, tüm harekâtı tehlikeye soktu. Sol kanattaki 29. Bölük Yusufçuk Tepe'deki siperleri ele geçirdi ancak ilerleyişleri bir orman yangını sebebiyle sekteye uğradı. Sonrasında, biraz evvel bahsettiğim tugayın başarısızlığından ötürü, geri çekilmeden evvel korkunç bir çapraz ateşe maruz kaldılar.

Atlı Birlik, dehşet verici bir şarapnel sağanağı altında, Lala Baba'dan geçerek ilerleyişine devam etti. Bu ilerleyişi, Sir Ian Hamilton "harikulade bir harp manzarası" olarak tasvir etmiştir.

Hava karardığında tepeye hücum ettiler ve gözcüler tepenin ele geçirildiğini zannedip çok sevindi ama bu doğru değildi. Girdikleri mevzide, yukarılarında konuşlanan Türk makineli tüfekleriyle cephe ateşine tutuldular ve askerlerimiz gün doğmadan kendi mevzilerine çekildi. Anafarta Sırtı hâlâ ele geçirilememişti.

O sırada, Anzak cephesinde ilerleyişe pek etkisi olmayan küçük çapta çarpışmalar yaşanıyordu. 21 Ağustos'ta, İsmailoğlu Tepesi'nin güneydoğusundaki Bomba Tepe'de bir tutunma noktası ele geçirildi. 27 ve 29 Ağustos'ta yaşanan dehşet verici muharebelerden sonra tepe tamamen elimize geçti ve Suvla Koyu ile Anzaklar arasında irtibat sağlandı. Daha sonrasında her iki taraf da günlük siper harbine devam etti.

XI. Kaçırılma Hadisesi

Kendimi iyi hissetmediğimden, iki günlük bir istirahat için hastane gemisine gönderildim. Her yerde olduğu gibi, orada da doktorlar çok iyiydi. Gemi kaptanı, eski bir İskoç arkadaşımın oğlu çıktı. Gemide beş yüz yaralı vardı ama hiç papaz yoktu bu sebeple bana çok iş düşmüştü. Gemiye bindikten çok kısa bir zaman sonra, ölümcül bir yara almış olan genç bir tercümanın yanına çağrıldım. Kendisini hasta ve yaralıların ayrıldığı istasyonda gördüğümde cesareti ve mertliği beni derinden etkilemişti. Tercüman olan kardeşi de yanında büyük bir üzüntüyle oturuyordu. Yapılan duaya coşkuyla iştirak ettiler. Teşekkür ettiğini fısıldarken, ölmek üzere olan adamın gözleri ışıl ışıl parlıyordu. Ardından sayıklamaya başladı ve ertesi sabah hayatını kaybetti.

O akşam denizdeki ilk defin merasimini idare ettim; benim için unutulmaz bir tecrübeydi. Akşam da bir Rum işçi hayatını kaybetti. Alt güvertedeki tentenin altında, kaptan ve birkaç adamı, başlarını eğmiş, cesedin etrafında bekliyorlardı. Tüm gün dalgalı olan deniz birden durulmuştu. Etraf çok karanlıktı. Ceset sedyeden kayıp, denizden mezarına dalarken, gemilerin yeşil ve kırmızı ışıkları suda parıldıyordu.

Bu, benim denizdeki ilk definimdi ve ikincisi de çok gecikmedi. Sabahleyin genç bir subayın ve gece ölen bir başka kişinin cansız bedeni kaptanın, subayın kardeşinin ve benim refakatimde küçük bir filikaya konuldu. Limandan ayrılıp denize açıldık. Rüzgâr çok şiddetliydi ve filika dalgaların arasında yükselip alçalıyordu. Bu dehşet verici vaziyette hemen dua et-

meye başladık. Kardeşlerimizin ruhunu yanına almak Tanrımızın hoşuna gittiğinden, denizin ölülerini geri vereceği büyük günü kesin bir ümit içerisinde dört gözle bekleyerek, cansız bedenleri derin maviliklere bıraktık.

Gemiye dönerken hava "hayatın ortasında ölüme ne kadar yakın olduğumuzu" hatırlatıyordu. Fakat hemen sonrasında, İsa Mesih'in sözleri kalbime tuhaf ve rahatlatıcı bir kuvvet verdi: "Yeniden dirildim ve hayat buldum!"

O gün boyunca ve gecenin ilk saatlerinde süratle yeni yaralılar gelmeye başladı ve tüm mürettebatını toplayan gemiye limandan ayrılması emri verildi. Ertesi sabah uyandığımda, kıyıya çıkmayı beklerken, geminin İskenderiye'ye doğru yol aldığını öğrendim! Bir papazın böyle bir seyahate çıkmasını için kim tuzak kurdu bilmiyorum ama iyi niyetli bir tabip subay ve gemi kaptanı bir araya gelince tuhaf şeyler olabilir. Birçok insanın çektiği acılara şahit olmanın verdiği üzüntü haricinde gemideki hayat gayet keyifliydi.

Gemide, başından geçenleri anlatmak için can atan çok ilginç insanlar vardı. Bir albay üzerine düşen bir kaya parçasıyla yaralanmıştı. Göğüs göğüse muharebede yaşadıklarını nükteli bir şekilde anlatıyordu. Türk keskin nişancılarının hakim olduğu bir noktaya kum torbalarından bir barikat kurması emredilmiş. Bu zor bir iş. Kum torbalarıyla yerde uzanan askerler için bu bir oyun gibiymiş. Siperlerden, aniden başlarını kaldırıp indirerek düşman ateşini üzerlerine çekerlermiş ancak kum torbalarına çarpan mermiler kendilerine bir hasar vermez ve düşman boşuna çaba sarf edermiş. Sonra vazifelerini başarıyla tamamlamanın verdiği sevinçle askerler büyük bir kahkaha koparırmış.

Yaralı albay, Zığındere Ağzı'ndaki bir kayalığın altında bulunan ve emniyetli olduğu düşünülen bir çadırda yatıyormuş. Kendini iyi hissetmediğinden teğmeni doğrulmasına yardım etmiş. O sırada düşen büyük bir kaya parçası teğmeni çadırın öbür tarafına atmış, yoksa oracıkta ölürmüş. Albay ise çadır ve enkazın altında kalmış. Teğmen hemen enkazın arasından baygın haldeki albaya ulaşıp ve suni teneffüsle onu hayata döndürmüş.

25 Nisan'daki asker çıkarmasında bulunan ve 29. Bölük'e arkadan destekte bulunan cesur bir Essexli[1] askerle görüştüm. Katıldığı dehşet verici muharebeyi anlattı ama harp meydanındaki korkunç tehlikelere karşı, "siperin rahatlığını" anlatırken, yüzünde beliren memnuniyeti unutmam mümkün değil.

İnsanlar bazı hususlarda farklı düşünüyordu. Genç bir subay, Türklerin uğradıkları mağlubiyetlerde, duyarsızlıklarının etkili olduğunu söyledi. Kendisi, Türklerin ölülerini oldukları yerde bıraktıklarına çoğu kez şahit olmuş. Bir keresinde iki ceset, açtığımız ateşi üzerlerine çeksin diye dikenli tellere çömelir vaziyette asılmıştı; bu arada biz de keskin nişancılarına hedef olabilirdik. Neyse ki bu kurnazlıkları işe yaramadı; ancak ölülerine nasıl muamele ediyorlardı böyle! Öte yandan albay, Türklerin ölülerinden kurtulmak için harika bir yol bulduklarını söylüyordu. Bazen onları siper korkuluklarına gömdükleri ya da siper zeminlerine gömüp üzerlerini ince bir toprak tabakasıyla örttükleri doğruydu. Bunu da mecburiyetten yapıyorlardı.

Gemide, bir top mermisiyle yaralanmış bir adam vardı. Patlamada metrelerce havaya fırlamıştı; sonra da siper korkuluğuna düşmüş ve orada hareketsiz kalmıştı. Omurgasının kırıldığı düşünülmüş ve bu gemiye tamamen şuursuz bir halde getirilmişti. Büyük bir şok yaşamıştı. Sonrasında kol ve bacaklarını tekrar kullanabildi. Vücudunda bazı çürük ve morluklar olsa da artık iyileştiği belliydi.

Donanmaya mensup ve bizim "çocuk" diye tabir ettiğimiz hoş bir gencin bacağı dizinden kesilmişti. Hiç şikayetçi değildi sadece annesinin çok üzüleceğinden endişe ediyordu. Annesine bunu nasıl söyleyeceğini kara kara düşünüyordu.

Bir hasta olarak gemiye getirildiğim için, limandan sadece bir hastaneye sevk edilebilirdim. Tabip subay arkadaşım, hastane doktorlarına verdiği beyanında daha fazla bir şey söyleyemeyeceğini belirtmiş. "Bu subay sıkıntıları hafifletebilirdi." Bu kadarı yeterdi. Onlara rehberlik etmek için oradaydım ama

1 İngiltere'de bir bölge.

söylediğim tek bir lafa bile inanmıyorlardı! Ah, bu ne talihsizlik! Bu nasıl bir vaziyet!

Hastanede, hastalarla ve hastaymış gibi davrananlarla çeşitli şekillerde alâkadar olunabilinirdi. Fakat hasta olduğunu söyleyen bir hastanın tedavi edilmemesi söz konusu olamazdı. Beni hasta etmeye karar verip; bir süt perhizi uyguladılar. İlyas Baba Burnu'ndan bir kurmay subaya da aynı perhiz uygulanmaktaydı. Ortak acılarımız bizi birbirimize yaklaştırdı; hakiki manada da hastane kalabalıklaştıkça birbirimize yaklaşmaktan başka çaremiz yoktu zaten.

Hastaneyi ziyaret eden yetkililer bize acıdı da, en neşeli insanı bile ruhsuz bir insana çeviren bu sıkı disiplinden, her gün birkaç saat kaçmamıza müsaade edildi. Hâkilere bürünmüş tüm subayların girebildiği bir mekanda istediğimiz kadar istirahat edebiliyorduk.

İskenderiye'deki presbiteryanizm, Dr. Mackie, konsolos papazı ve İskoçya Kilisesi'ne mensup misyonerlerce temsil ediliyordu. Şehir, çok sayıdaki kamp ve hastanesiyle büyük bir askeri merkezdi. Dr. Mackie ve eşi kendilerini askerler için çalışmaya adamışlardı. Kilisenin altındaki büyük salon askerlere istirahat odası olarak tahsis edilmişti. Askerler orada kitap okuyor, yazı yazıyor, oyun oynuyor ve müzik dinliyordu. Gördükleri iyi şeyleri nasıl değerlendireceklerini çok iyi biliyorlardı. İskenderiye'yi ve oradaki şartları bilenler, milletimizin oradaki vatanperver insanlara bir şükran borcu olduğunu çok daha iyi anlayacaktır.

Dr. Mackie cemaatle alâkalı işlerin askıya alındığını söyledi. Kendisiyle hastaneyi ziyaret ederken karşılaştık. Bu iş, onun en mühim vazifesiydi, çünkü bilhassa vurguladığı gibi, günümüzde İngiltere, Tanrı'nın Krallığının yeryüzündeki temsilcisiydi. Onun askerlerini cesaretlendirmek ve başarısını artırmak için yapılan her şey Tanrı'nın Krallığına yapılacak en büyük hizmetti.

İlk önce deniz seyahati için uygun olmayan bir gemiye nakledildik. Üç gün sonra da başka bir gemiye geçtik ve nihayet seyahatimize başladık. Saat 18:00'da limandan ayrıldık. Deni-

ze henüz açılmıştık ki gemi motorlarında bir arıza meydana geldi. Bu yüzden, ufukta parıldayan İskenderiye'nin ışıkları altında, birkaç saat denizde demirlemek mecburiyetinde kaldık.

Denizaltılarına yakalanmamak için, sürekli zikzaklar çiziyor ve kıvrımlı bir rota izliyorduk. Bizden evvel yola çıkan gemi, Rodos açıklarında bir denizaltının hücumuna uğramıştı. Şans yıldızımız gökyüzünde parıldıyordu. Girit Adası'nın kuzeydoğusundan geçerken neredeyse gün doğmuştu ve sıra dağların yamaçlarından yükselen sis mükemmel bir manzara sunuyordu. St. Paul'un seneler evvel Giritliler hakkında söylediklerini hatırladım; hâlâ çoğu insan onun gibi düşünmekteydi. Bugün yaşasaydı ve Giritlilerin, İngilizler ile ittifak yaparak, Türklerden hürriyetlerini kazanmak için verdikleri destansı mücadeleyi görse ne diyeceğini çok merak ediyordum. Bence düşüncelerinde bir değişiklik olmazdı.

Sabahın erken saatlerinde Tinos ve Andros adalarını geçtik. Kaptan, geçtiğimiz adalar hakkında bana ilginç bilgiler verdi. Tinos Adası, orada yaşayan kadınların güzellikleriyle meşhurmuş. Bu söylediği, Akdeniz'de kılavuzluk yapan birinin yazdıklarıyla uyuşuyordu: "Tinoslular çok çalışkan, misafirperver; Ege adalarının en güzel, zarif ve hoş kadınları burada yaşar." Maalesef adanın çok uzağındaydık.

Mondros Limanı, Limni Adası'nı neredeyse ikiye ayırıyordu. Karayla çevrilmiş harika bir limandı. Limanın girişinde, düşman gemilerine karşı emniyeti sağlamak için aydınlatma direkleri konulmuştu. Oradan girişte, karşınıza sanki bir hazine dairesini bekleyen kocaman bir av köpeği gibi duran bir torpido muhribi çıkıyordu. Bu "hazine dairesinde" harp ve ticaret gemileri bulunuyordu. Bir sürü çadır, alacakaranlıkta bembeyaz parıldıyordu. Sahil boyunca dizili ağaçlar, muhafazalı tepelerin yamaçlarına doğru uzanıyordu. Burada, yarımadadan gelen hasta ve yaralı askerlerimize hizmet veren birçok hastane çadırı ve cepheden gelen yorgun birlikler için istirahat kampları bulunuyordu; ayrıca ana karargâhlarından gelen yeni birlikler burada tasnif edilip, çeşitli cephelere gönderiliyordu. Güverteler hâki elbiselere bü-

rünmüş askerlerle dolup taşıyordu; neşeleri ve dirayetli duruşlarından, morallerinin bozuk olmadığı anlaşılıyordu. Onları neşelendirmeye çalıştığımızda, yüzlerinde beliren heyecanı unutmam imkânsızdı. Ufukta kaybolurken, gemide söyledikleri şarkılar, kulağımıza kadar geliyordu. Sonra, kararan havada, beyaza boyanmış, gövdesinde yeşil bir şeridi ve uzaktan kan lekeleri gibi duran kırmızı haçları bulunan bir hastane gemisi, süratle ve sessizce, hayalet gibi onların arkasından gidiyordu.

İlyas Baba Burnu'na geri döndüğümde, bir yağmur havası sezdim. Gemide topladığım kuvvet tükenmeden, muhtemel bir sele karşı tüm tedbirleri almak akıllıca görünüyordu. Peder Legros hastalığından dolayı birkaç aydır bizimle olamadığından, işimiz daha da zordu. Çadırlara yapılacak koruyucu bir ahşap zemin için lazım gelen kereste mühendislerden temin edildi; karargâh levâzım subayı da eski eşya sandıkları tedarik etti. Bunlar parçalara ayrıldıktan sonra çadırımızın zeminine döşendi. Böylece yerden biraz daha yüksekte olan, gayet sağlam ahşap bir zemin meydana getirildi. Yüzey suyu, çadırın etrafına açılan hendekte toplandı.

23 Ağustos günü her yer, kalın ve boğucu hâki bir örtüye saran korkunç bir toz fırtınası yaşandı. Sineklerin en yoğun olduğu mevsim sona eriyordu ama bu fırtına onlar için bir fırsat olmuştu. Bu durumda insanın yapabileceği pek fazla bir şey yoktu, herkesin yüreği ağzına gelmişti. Toz bulutları dağıldığında birbirimizi net olmasa da görebiliyorduk. "Akıl kendi köşesinde, kendi içini cehennemden cennete; cennetten cehenneme döndürebilir." Kulaklarda çınlayan İngiliz şair Milton'ın bu sözü, içinde bulunduğumuz duruma çok uymaktaydı.

Ağustosun son günlerinde Gelibolu'ya şiddetli yağmurlar yağmaya başladı. 25 Ağustos'ta düşen ilk damla, tozlu havada rahat bir nefes almamızı sağlamıştı. Ertesi gün muhteşemdi. Sanki dünyada hiç kötülük yokmuş gibi, gemiler kendilerini büyük bir huzurla denizin bağrına bırakmıştı. Fakat öte yandan, Saros Körfezi'nden devâsa donanma toplarının dehşet verici gürüldeyişleri duyuluyordu. .

Gün batımları, güzellik ve ihtişamlarından hiçbir şey kaybetmemişti. Athos Dağı[2], akşamları sisin dağıldığı zamanlar hariç İlyas Baba Burnu'ndan hiç görünmüyordu. 6 Eylül Pazartesi akşamı, Athos Dağı, her zamankinden daha farklı görünüyor ve safran rengi gökyüzüne karşı, ufukta eflatun rengiyle hemen göze çarpıyordu. Gökçeada, Semadirek Adası'nın nezaretinde, buz mavisi sularda derin bir uykuya dalmıştı. Rüzgâr, hafif bir esintiye dönmüş; denizi hafifçe okşuyordu. Demir atan gemilerin direkleri, hafifçe sağa sola sallanıyordu. Her şey ne kadar da huzurlu görünüyor ve bizi Tanrı'nın azâmet ve sükûnetine çağırıyordu! Basit şeyler için verilen mücadeleden ve insanların bitmek bilmeyen ihtiraslarından yorgun düşen ruhlara nasıl da huzur veriyor ve onları teskin ediyordu.

2 "Aynoroz" olarak da bilinen, Yunanistan'daki Halkidiki yarımadasında bulunan dağ. Buranın şöhreti, kadınların girmesinin yasak olmasından da gelmektedir ve Ortodoks inancının en eski manastırlarından biri buradadır.

Alçıtepe'nin sağındaki büyük vadide kurulan 11. Hasta ve Yaralı Ayırma İstasyonu

Gelibolu Yarımadası'ndaki harbe katılan 5. Kraliyet İskoç Taburu'nun bazı subayları

XII. İmtiyaz ve Tehlike

Kamp Komutanı Binbaşı Spiller'ın ricasıyla, VIII. Kolordu karargâhında, her Pazar saat 11:00'da âyin düzenlemeye başladım. Oradaki birçok asker, gözcü, memur ve diğerleri kamptan ayrılamıyordu. 8 Ağustos'ta VIII. Kolordu'nun komutasını alan Korgeneral Sir F. J. Davies beni samimi bir şekilde karşıladı ve benden "bir adım geride" duracağını sözlerine ilave etti.

General, İskoçya'ya karşı ayrı bir muhabbet duyuyordu. Güzel başkentimiz onu çok etkilemişti. İngiltere ve İskoçya sınırındaki bölgeyi de çok iyi biliyor ve aramızdaki dinî mevzulara da ilgi duyuyordu. Bana gösterdiği samimiyete ve verdiği desteğe çok şey borçluyum. Kendisi ve subayları âyinlere düzenli olarak katılıyordu ve âyinin sonunda, zaman yettikçe çeşitli mevzulardan bahsediyorduk. Generaller Gibbon ve De Rougement, Albay (şimdi Tuğgeneral) Hamilton Moore ve Albay (şimdi Baş Tabip) Yarr'a da şükran borçluyum. Albay Yarr, arkadaşım Albay Girvin'in yerine gelmişti ve İlyas Baba Burnu'ndaki sıkıntılı günlerimde bana destek olan iyi bir arkadaştı.

Diğer Pazar âyinini de gün batımından sonra 52. Tümen Karargâhında gerçekleştiriyordum. Tümgeneral H. A. Lawrence ve kurmayları bana ellerinden gelen yardımı sunuyordu. Albay Maclean'e de ayrıca şükran borçluyum. Askerî dehası ve başarılarının yanı sıra, kendisi İskoçya'nın gayda[1] şampiyonuydu. Pazar günleri, ateş hattından gelen pek çok asker âyin-

1 İskoçların milli çalgısı.

lere katılıyordu. Batıya bakan ön siperlere otururlar ve güneşin kızıl parıltıları gözlerini kamaştırdığı sırada âyinimize başlardık. Yarım saat sonra, hava iyice karardığından bir şey okuyamazdık, bu yüzden âyinin sonunda her zaman şükür duası yapardık. Büyük bir coşku ve samimiyetle şükrederdik; bu insanlar harp meydanında bile, yüce Tanrının rahmet ve merhametini hep hatırlarında tutmaktaydı.

Mümkün olduğunca, her Pazar en az bir kere ekmek şarap âyini düzenliyordum. Çadırımız dolup taşıyor ve cepheden gelen askerler bu âyinden çok memnun kalıyordu. Ölümle birçok kez burun buruna gelen ve tekrar gelecek olan bu insanların, âyinlerdeki ciddiyet ve vakarı çok etkileyiciydi. Kutsal masa etrafında oluşan bu kardeşlik, uzun süren mücadelenin yorduğu, bu cesur adamların yüreğine huzur ve kuvvet veriyordu.

Birçok papazın, bu harbin en mühim faydasının, bizi bir araya getirmesi ve ibadete verilen ehemmiyetin arttırdığını söylemesi beni hakikaten şaşırtmıştı. Günlük hayatında hiç ibadet etmeyen birçok insan, artık düzenli olarak âyinlere katılıyordu. Onlarca insan büyük bir ciddiyet ve samimiyetle Tanrı'ya yönelmişti. Yaşananlara artık daha farklı bir açıdan bakıyordu. Tabiî ki herkes aynı şekilde etkilenmiyordu; ama ileride, hayatta karşılaşılacak her türlü hadisede Tanrı'ya daha fazla bir dönüşün olmaması çok garip olur.

Birliklerin intikalleri sebebiyle, Pazar sabahlarında cemaatim bazen azalıyordu fakat sabah 09:30'da tepenin kenarında toplanan bir grup samimi insanla, kalbimizi ısıtan bir ev sıcaklığında ibadet ediyor ve arkadaşlarımızı hatırlıyorduk. Hastanedeki akşam vazifemi, çadır koğuşlarında ifa ediyordum. Çadır, bir kapıyla ortadan ikiye ayrılmıştı. Emir erleri, çadırın bir ucunu kiliseye benzettikleri için gurur duyuyorlardı. Battaniyelerden kilise sıraları yapılmış, büyük bir sandıktan kürsü yapılıp, üzeri cibinliklerle sarılmıştı. Orada, emir erleri ve yürüyebilen hastaların teşkil ettiği cemaat toplanıyordu. Çadırın diğer ucunda, sedyelerde yatan hastalara ilahi kitapları verilmişti; onlar da, oradan bizi duyuyor ve âyine katılıyorlardı. Akşamları ise, çeşitli

birliklerden gizlice gelen daha kalabalık bir grup, âyin için tepenin yamacında toplanıyordu. İstedikleri ilahileri okumalarına müsaade ettiğimde, çok güzel ilahiler okuyorlardı.

Âyin esnasında, top patlamalarını ve düşman kurşunlarının gürültüsünü duyduğumuz oluyordu. 5 Eylül Pazar gecesi âyinimiz, ilk defa bir top ateşiyle bölündü. Asya yakasından atılan devâsa bir top çok yakınımızda, büyük bir gürültüyle patladı; rüzgârla gelen barut dolu duman her yerimizi sardı ve konuşmak bir an için imkânsız hale geldi. Cemaate saklanabileceklerini söyledim, fakat kendileri "dayanmayı" tercih edip âyin bitene kadar yerlerinden kıpırdamadılar. Sonrasında patlamada, emir erlerimizden birinin öldüğünü diğerinin yaralandığını öğrendik. Öldürülen, İskoçyalı bir gençti ve ölümü tüm arkadaşlarını üzüntüye boğdu. Akşam yemeğinde birkaç arkadaşıyla beraber yeraltı sığınağının dışında oturuyor; ayrıca gece vazifesine gitmek için hazırlanıyormuş. İçlerinden biri, atılan topların tehlikeli olmaya başladığını söyleyip, saklanmalarını istemiş. Fakat genç İskoçyalı, "Hiçbir faydası yok, eğer bir top mermisiyle öleceksen, bundan kaçamazsın!" demiş. Tam o sırada bir top patlamış; kopan büyük bir parça ona isabet etmiş ve oracıkta can vermiş. Yanında oturan arkadaşı ise, patlama sırasında sıçrayan bir taş ile hafif yaralanmış.

Sahilde altı âyin daha gerçekleştirdikten sonra, istirahat kampına doğru karanlıkta yürümeye başladım. Cepheden henüz dönen 4. Kraliyet İskoç Taburu ve tümen karargâhının hemen arkasındaki başka bir birlik için bir âyin daha düzenleyecektim. Türklerin dikkatini çekmekten korkmayan subaylar, el fenerlerini de getirmişti. Böylece grubun ön saflarında duran insanların yüzlerini görebiliyordum. Bu şartlar altında gerçekleştirilen âyinin hiç azalmayan, tuhaf bir etkisi oluyordu. İnsanın dikkati karanlıkta daha az dağılıyor ve âyine daha kolay odaklanıyordu. Bizim emniyetimiz için, tüm tehlikeleri göze alarak düşmanla bizim aramıza koydukları bedenlerini, ateş hattında tuttukları uzun nöbetleri ve çektikleri sıkıntıları düşündükçe insanın içi, bu gençlere hemen ısınıyordu. Albay Young,

taburuna kısa bir konuşma yaptı. Yarımada'ya geldiğinden beri, ilk defa onlarla konuşma fırsatı yakalamıştı. Siperlerdeki askerleri her zaman bir araya getirmek mümkün olmuyordu. Herkes, onun bu taburun komutasına hangi şartlarda geldiğini biliyordu. Çok etkili bir konuşma yaptı, hiçbir şey, askerlerin albaylarına duyduğu sadakat ve muhabbeti azaltamazdı.

Sahilden geri dönerken, aklımda üç şey kaldı: Birincisi, hiç beklenmedik yerlerde, Türk topçularının sebep olduğu mermi çukurlarından kaçınmanın zorluğu. İkincisi, yarımadada, karanlığı yırtan yoğun ışığın Fransızların ve bizim askerlerimizin bulunduğu en gerideki hattı bile aydınlatması. Bu ışıklar tek bir yönü aydınlatıyor ve büyük bir dikkatle düşmandan gizleniyordu. Üçüncüsü, tepenin ardında parıldayan Türk ışıldaklarıydı. Bunlardan iki tanesi birbirine yakın mesafedeydi. Boğaz girişinin yukarısında ve daha uzakta bulunan ışıldak, Alçıtepe sırtlarını; diğeri ise Türkler için tehlikeli sayılabilecek bir bölgeyi devamlı aydınlatıyordu.

16 Eylül günü, çalışırken, denizden birkaç kilometre içeride, ateş hattında henüz öldürülmüş askerler için bir defin merasimi gerçekleştirmemi isteyen iki telgraf aldım. Bir buçuk saatlik hızlı bir yürüyüşün ardından, ateş hattının hemen ardında bulunan ve Türk siperlerine çok yakın olan mezar yerlerine ulaştım. Defnedilecek üç genç yerde yatıyor ve taburlarındaki altı arkadaşları da orada hazır bulunuyordu. Yük arabasından gerekli teçhizatla inen, Hint Nakliye biriminden üç adam yanımızda durdu ve mezarları kazmaya başladı. Mezarlar, Kirte Dere ağzında küçük bir alanda kazılıyordu. Büyük toplarımızın hemen önünde bulunuyorduk ve bir yanda düşman ateşi bir yandan bizimkilerin attığı top mermileri, üzerimizden geçerek çevremizdeki kaya ve sert zemine çarpıyordu. Askerler bu duruma alışkındı ve gayet sakin görünüyorlardı.

İki küçük Hint eşeğinin çektiği yük arabasına askerlerle beraber bindim. Yol bile denilemeyecek yerlerden, zar zor ilerledik ancak eşekler buralara alışmıştı. Hint Nakliye birimi, istasyonun en etkili birimlerinden biriydi. Gayretlerinden ötürü, Bü-

yük Doğu İmparatorluğumuzun bu sakin ve çalışkan vatandaşlarına çok şey borçluyuz.

Rüzgârın şiddetinin günden güne artması, artık senenin sonuna geldiğimizi gösteriyordu. Doğudan, iki gün şiddetli rüzgârlar esti. Küçük liman ağzı sadece kuzey ve kuzeybatıdan esen rüzgârlara karşı muhafazalı olduğundan; gemilerimiz doğudan esen şiddetli rüzgârlara maruz kaldı. Büyük küçük tüm yelkenli gemi ve mavnalar çapalarını çekip, büyük kayalarla muhafazalı sahile doğru yol aldı. Heyecan verici bir manzaraydı. Bir römorkör, kocaman bir gemiyi kurtarmaya gelmişti. Biraz uğraştıktan sonra römorkör, çapa zincirini geminin pervanesine doladı ve geminin baş tarafının altından, devrilme tehlikesine rağmen gemiyi çekmeye başladı. Geminin yardım için çaldığı siren, bir insanın yardım çığlıklarına benziyordu. Bereket versin küçük bir buharlı römorkör yetişti ve gemi ile diğer römorkörü emniyetli bir bölgeye çekmeyi başardı.

Büyük Dere'deki birlikte bulunanlardan bazıları, âyin için sabırsızlanıyordu. Bir akşam Edingburgh'tan genç bir arkadaşım Dr. Campbell ile yola çıktık ve onları, küçük vadiyi ikiye bölen bir boğazın kayalıkları arasındaki barınak ve yeraltı sığınaklarında bulduk. Askerler, atların bağlandığı kademeli düzlükten, yamaca doğru geldi. Karargâh levâzım subayı eşliğinde askerler, çevredeki hayvanları ve silahların gürültüsüne aldırış etmeden, coşkuyla ilahilerini okuyor ve sarp kayalıklarda harp ve âyinin sesleri yankılanıyordu. Yarım saatlik âyinimiz bitmeden, Taube tipi bir uçak büyük bir gürültüyle tepemizde süzülmeye başladı. Muhtemelen bizi bombalayacak kadar mühim görmedi; lakin bulunduğumuz mevkiyi Türk nişancılarına bildirmiş olabilirdi. Zaten uçak uzaklaştıktan sonra, mermi ve şarapnel fırtınası hemen yoğunlaşmaya başladı.

Vadinin aşağısındaki yaşanan komik hadiseler, ortama biraz renk getiriyordu. Orası çok kalabalık bir bölgeydi ve her birim, sahip olduğu suyu titizlikle muhafaza ediyordu. Bir genç, komşu birliğe gizlice girip, su arabasından su almaya çalışmış. Öfkeli nöbetçi, onu suçüstü yakalamış ve genç kaçma-

ya çalışırken su dolu bidonu yere düşürmüş. Maalesef su, iki tarafın da işine yaramamış!

27 Ağustos'ta, 4. Kraliyet İskoç Taburu'nun cepheden dönüp, Türk siperlerine yaklaşık bir kilometre mesafedeki Eski Mevziler denilen bölgede kaldıklarını duyunca onları ziyaret etmek için yola koyuldum. Alçıtepe ile bulunduğum yer arasında uzanan aydınlık vadiyi geçerken, henüz hava kararmıştı. Uzaktan, vadi dümdüz görünüyordu ama yaklaştıkça kendinizi yarımadanın sağ yakasına doğru uzanan birçok siper ve yeraltı sığınağının ortasında buluyordunuz. Hayvan ve erzakları şarapnel parçalarından muhafaza etmek için de sığınaklar inşa edilmişti. Dalgaların arasında dalgalanan Kızılhaç bayrakları, yaralıların derman bulacakları yerleri gösteriyordu. Güneybatıdan İlyas Baba Burnu'na doğru uzanan bölge çok ağaçsızdı; ancak içeri doğru gidildikçe yer yer ağaç kümelerine ve ekilebilir arazilere rastlanıyordu. Geçmiş senelerde, arpa, buğday, salatalık, domates ve kavun yetiştirilen araziler ezilip geçilmişti. Tahribattan kurtulan tek üzüm bağı, kahverengi toprakta yemyeşil parlıyordu. Bağdan içeri girdiğimde oranın bir çiftlik olduğu gösteren derin bir kuyuya rastladım ama evlerden hiç eser yoktu. İncir ve zeytin ağaçlarının kapladığı tepeciklerin bulunduğu engebeli bir araziye girdik. Burada serbestçe yürümek tehlikeliydi. Bu tepelerdeki ağaçlıkların arasına kurnazca gizlenmiş birçok batarya bulunmaktaydı ve her an onların ateş hattına düşebilirdik. Bu yüzden Alçıtepe'den gelen akarsuyu masmavi sularıyla kendisini muhafaza eden sarp kayalıkların ayaklarını yıkayan Çanakkale Boğazı'na doğru taşıyan akarsu yataklarından birini takip ettik.

Akarsu yatağının kenarları gür çalılıklarla kaplıydı. Bazı yerlerde, buralara gelenlerin yemek ve uyumak için kullandıkları ve kendilerini tam isabet eden bir top mermisi hariç her şeyden koruyabilen küçük mağaralar bulunuyordu. Kıvrıla kıvrıla akan dere, atların su ihtiyacını karşılasa da, içme suyu olarak kullanılması mümkün değildi. Etrafta bolca bulunan bu tarz su kaynaklarından su içmek ya da onları yemek suyu olarak kul-

lanmak tehlikeli olabilirdi. Küçük vadilerden ya da dere kenarlarından geçerken baş önde yürümek gerekiyordu çünkü sığınaklardaki her asker sizi selamlıyor ve yeni bir haber öğrenmek için gözünüzün içine bakıyordu. Küçük bir su yolunu izleyerek, civardaki en büyük Fransız "75" tipi bir topun bulunduğu mevziye ulaştık. Fransız "75" tipi bu toplar devâsa boyutlardaydı, süratle ateş almaları ve hedefi tam isabet ettirmeleriyle meşhurdu. Nişancı, topuyla gurur duyuyor ve devamlı marifetlerinden bahsediyordu. 3.000-4.000 metre mesafeye kadar attığı topların etkisi ölümcüldü.

4. Kraliyet İskoç Taburu'nin mevzilendiği yere vardığımda, hemşehrim Sir John Cowan'ın iki hayat dolu ve neşeli oğlu beni karşıladı. Biraz evvel içtikleri çay ve memleketlerinden henüz aldıkları mektuplardan ötürü askerlerin keyfi yerindeydi, bu yüzden pederlerini de iyi karşıladılar. Siperlerde içilen çayın o kadar lezzetli olacağını, eminim hiçbiri daha önce düşünmemiştir. Ayrıca ailelerinden gelen birkaç satır onlar için çok kıymetliydi ve kendilerine hayal bile edemeyecekleri kadar kuvvet veriyordu. Genç askerlerin kimi kitap okuyor, kimi yazı yazıyor, kimi sohbet edip tütün içiyor ya da şarkılar söylüyordu. Güneşten tenleri iyice koyulaşmıştı. Çok zor ve ağır şartlarda mücadele verdikleri için, haklı olarak çok yorgundular. Ancak tüm zorluklar rağmen, hepsi korkusuz bir yürek taşıyor ve neşelerinden bir şey kaybetmiyordu. Askerlerle biraz sohbet edip, sorularını cevapladıktan ve iyi dileklerimi paylaştıktan sonra hava kararmadan geri dönmem gerekiyordu.

Birkaç asker bana kestirme yolu göstermek için benimle geldi ve hava kararırken yola koyulduk. Bu sefer, karmaşık siperlerin arasından ilerlemek daha kolay oldu. Bu yürüyüşün sonuna geldiğimizde, yabancı bir memlekette kendimi ne kadar garip hissettiğimi fark ettim.

Bir gün, bir taburun albayı bana, uzun boylu hoş bir delikanlıyı gösterdi. Kendisi bir "ilim adamı ve beyefendi" idi. Girdiği imtihanı kazanmış ve Oxford'da eski Yunan ve Latin Edebiyatı'nda birincilik derecesi almıştı. Karargâh subayları, ken-

disini karargâhta görevlendirmek istese de bu genç, harp meydanında silahıyla mücadele etmeyi tercih etmişti. Onu gördüğümde, siperi derinleştirmek için kazıyordu. Onu görünce; birbirinden çok farklı hayat tarzları olan insanların, harpte nasıl birlikte mücadele ettiklerini düşündüm. Kolejli, üniversiteli insanlar işçi, memur, demiryolu çalışanı, polis ve sokaktaki serserilerle omuz omuza mücadele veriyordu. Hepsi mükemmel bir kardeşlik ruhuyla; tehlike ve zorluklara birlikte göğüs geriyor, sıradan vazifeleri yerine getiriyor ve siper harbinin her türlü sıkıntısına "homurdanmadan" katlanıyordu. Tüm sınıf ayrılıkları unutulmuştu. İster köylü ister şehirli olsun, herkes erkekçe mücadele ediyordu. Normal hayatlarında bu insanların arkadaş olması tuhaf ve imkânsız görülebilirdi. Fakat bu harpte bazı önyargılar en azından kırılmış ve insanlar bazı hakikatleri fark etmeye başlamıştı. Bu tecrübeyi yaşayanların hayatları bundan sonra hiçbir zaman aynı olmayacaktı. Eskiden sokaklarda serserilik yapanlar bile, memleketlerine döndüklerinde harp döneminde kazandıkları nitelikler sebebiyle, serserilikten vazgeçecek ve iyi işler yapacaktı.

XIII. Ateş Hattında

Ekim 1915'te muhteşem bir pastırma yazı yaşadık. Güneşin doğarken denizde bıraktığı kızıllık ve sabahların güzelliği kelimelerle anlatılamaz. Adaların çevresini, bembeyaz bir yün gibi saran ve güneşin dokunuşuyla bir anda yok olan sis bulutunu tarif etmem imkânsız. Hava hep günlük güneşlik, gökyüzü ise masmavi ve berraktı. Sıcaklık, ılık meltemlerle düşüyordu; sonrasında ise güney ve doğudan rüzgârlar esmeye başladı. Bu harikulade hava, aylarca yaşadıklarımızın sanki bir mükâfatıydı.

Bir akşam, kalabalık üç kaz sürüsü, garip sesler çıkararak ve "V" şeklinde uçarak üzerimizden uçup gitti. Daha sıcak bir hava ve kendilerine uygun su bulabilmek için Truva bölgesinin güneydoğusuna doğru uçuyorlardı. Birkaç gün evvel de flamingo sürülerinin göçlerini büyük bir ilgiyle seyretmiştik ve eskileri hatırladık. Bu kuşların ataları bizi Filistin'de her sene ziyaret ederdi. Kırmızı bacakları ve bembeyaz kanatlarıyla Tiber Gölü'nün maviliklerinde dinlenirken sergiledikleri manzara muhteşemdi.

Bir gün sarp kayalıklardan ilerleyerek, ordunun ekmek ihtiyacının karşılandığı bölgeyi ziyarete gittim. Çadır ve fırınlar sahilin batısına doğru, derenin iki yakası boyunca kurulmuştu. İlk olarak erzak arabalarına yüklenmeye hazır halde olan mükemmel bir somun yığını gözüme çarptı. Fırın tepsilerine dizilmiş, bir sürü beyaz hamur bezesi fırına girmeyi bekliyordu. Bu fırınlar, Mısır ve Ege adalarından getirilen odunlarla yakılıyordu. Bir oduncu tugayı tüm gün çalışıyordu, tonlarca ekmek

tüketilmesine rağmen, bu fırın günlük sadece 26.000 ekmek çıkarabiliyordu. İşin acemleri, bir ordunun beslenmesinin ne kadar zor olduğunu henüz fark etmeye başlamıştı.

Bir pazartesi akşamı, bir emir eriyle beraber at üstünde yola koyuldum. Eski harp meydanı ve istirahat kampını —orada ne kadar istirahat edilebileceği tartışılır— geçtikten sonra harbin ilk günlerinde dehşet verici muharebelere şahit olan olan bir mevkiye vardık. Oradaki küçük bir mezarlıkta, bir zeytin ağacının altında, hemşehrim Sir Robert Maule'nin oğlu yatıyordu. Mezarlığın temiz tutulduğu ve itinayla bakıldığı belliydi. Kurşun ve top mermilerinden kopan parçalardan zarar görmemek için bir dere kenarına inip, oradan yolumuza devam ettik. Daha sonra atımı da verip, emir erinden ayrıldıktan sonra, bir hafta evvel üç askeri gömdüğüm yerden geçerek, derenin ağzına kadar ilerledim; oradan sonrası dikenli tellerle kaplıydı. Oradaki muhafızları geçtikten sonra dolambaçlı bir yoldan 4. Kraliyet İskoç Taburu'nun karargâhına ulaştım. Albay, kurmay subayla bölgeyi teftişe çıktığı için, beni karargâhta bulunan doktor karşıladı. Dar ve engebeli bir arazide geçen yorucu bir yürüyüşten sonra topların, kulakları sağır eden gürültüsü altında içilen bir çay bu kadar mı leziz olurdu! Doktorla birlikte Türklere karşı, bulunduğumuz hattı müdafaa eden askerleri ziyaret ettik. Cepheye yaklaştıkça, siperler daha karmaşık bir hal alıyordu. Siper sonlarındaki işaret levhaları olmasa insan çoktan kaybolurdu bu yüzden en iyisi tecrübeli bir kılavuzla dolaşmaktı. Hat boyunca, kimi asker periskopla çevreyi izliyor, kimi elinde tüfeğiyle ateş etmeye hazır bekliyor, kimi de çelik levhalı gözetleme deliklerinde düşmanı gafil avlamak için fırsat kolluyordu. Kimi askerler makineli tüfeklerin başında, herhangi bir tehlike karşısında tüm kurşunlarını yağdırmak için nöbet tutarken, kimileri de hattın gerisinde çay hazırlıyordu. Güneşten yanmış yüz, kol ve ellerinde havanın ve ağır çalışmanın izleri görünüyordu ve çoğunun beyefendiliğinden eser kalmamıştı. Siperlerin içinde yaşayıp, bilhassa şiddetli muharebelerden sonra sürekli teyakkuz halinde olmak askerlerin bünyelerini de etkilemişti. Ancak bir hattan diğerine yürürken, bir tane asık suratlı ya da sızlanan askere rast-

lamanız mümkün değildi. Buraya piknik yapmak için gelmediklerini ve herkesin aynı sıkıntıları çektiklerini söylüyorlardı. Aralarında samimi bir kardeşliğin kurulduğunu anlamıştım ve geri dönerken ne kadar harika askerlere sahip olduğumuzu düşünüyordum.

Periskop sayesinde her şeyi net olarak görebiliyorduk. İki siperin arasındaki yamaçta, uzun süredir gömülmemiş bir sürü ceset yatıyordu. Toprak, makineli tüfek mermileriyle süpürülmüştü ve cesetlere ulaşmaya çalışmak ölüm demekti. Oradayken, kendi bataryalarımızdan atılan bir top mermisi erken patladı. Neyse ki bulunduğumuz siperin üzerinden geçtikten sonra patlamıştı. Ön siperde büyük bir kargaşaya sebep olsa da ölen ya da yaralanan olmadı. Kendi silahlarımızla vurulmak, askerlerimizin dediği gibi tam bir talihsizlik olurdu.

Dönüş yolum uzun olduğundan, orada çok fazla kalamadım; vakitlice dönmem gerekiyordu. Çarşamba günü tekrar geleceğime ve albay ile doktorun misafiri olarak bir gece kalacağıma söz vermek mecburiyetinde kalarak, yanlarından ayrıldım. Dere kenarındaki atlara ulaştığımda güneş batmak üzereydi ve süratli gitmemize rağmen yolu yarılamadan hava tamamen kararmıştı. Donanma bölüğünün bulunduğu hattan sessizce ilerlerken, yarımadanın sağ tarafından neşeli sesler gelmeye başladı. Islıklar çalınıyor, davul yerine teneke kutulara vuruluyordu. Tüm müttefik bataryaları yirmi pare top atışı yaptı. Sessiz ve sakin havayı bir anda yırtan gürültünün şiddetini tahmin edebilirsiniz. Topların çıkardığı sesler siperlerde çınlarken, biz Alçıtepe'nin aşağısındaki Türk mevzilerine doğru yol almaya başlamıştık. Gaydaların çıkardığı tiz sesler ve Fransız borazanlarının kulakları sağır eden sesi, sessizliği bozarken, uzakta, gökyüzünün kuzeyi kızıl alevlerle tutuşuyordu. Bu gösterinin sebebini Türklere açıklamak için, Fransızların kazandığı büyük zaferi haber veren mesajlar kağıtlara yazılıp, düşman hattına atılıyordu.

Çarşamba akşamı, ateş hattına geri döndüğüm zaman askerlerle görüşecek kadar bol vaktim vardı. Tugay komutanı, al-

bayın yeraltı sığınağında bizimle çay içti ve sonrasında albayla beraber bir saat boyunca bir yandan mevzilendiğimiz hatları dolaşıyor; bir yandan da bana gösterdiği çeşit çeşit silahları inceliyorduk; bir makineli tüfek bir dakikada 450-600 atış yapabiliyordu. Bir keresinde periskopla ön siperi incelerken, irtibat hendeği tarafındaki arazinin, Türkler tarafından havaya uçurulduğunu görmüştüm ama orada çalışanlar görüş alanımın dışında kaldığından akıbetlerini çok merak etmiştim.

Binlerce insanın birbirlerini öldürmek için gizlendiği, yerle bir olmuş bu dağlık bölgelere karanlık çöktüğü zaman, çok ürkütücü oluyordu. Bu şartlar altında, insanın asabının bozulması çok tabiî idi. Hattımızdan, aniden makineli tüfeklerle açılan bir ateşe Türkler şiddetle hemen karşılık verdi ve bir an büyük bir heyecan yaşadım. Bir süre sonra bilinmeyen bir sebeple açtıkları ateşi aniden kestiler.

Ateş hattında bir gece bile "sessiz ve sakin" geçmiyordu. Tüfek çatırtıları ve mermi vızıltıları siperlerden hiç eksik olmuyordu. Bazen kurşunlar büyük bir gürültüyle etrafa zarar vermeden patlıyor ve hiç kimse bunun sebebini açıklayamıyordu. Gece, sesler daha net duyuluyor ve ay, gökyüzünde belirdiği zaman tuhaf ve garip sesler kulakları çınlatıyordu.

İstirahat etmek için küçük yeraltı sığınağımıza henüz çekilmiştik ki, bir sedyeci yanıma gelip çok ciddi bir kazanın meydana geldiğini söyledi. Her mıntıkasıyla telefonla irtibat halinde olan albay, erken patlayan bir bomba yüzünden, bombayı hazırlayan dört kişinin ağır yaralandığını öğrendi. Bir tanesi, iki kişinin yardımıyla tıbbî yardım merkezine yürüyebilmişti. İkisinin durumu ağırdı ve şuurlarını kaybetmişlerdi. Onlar hemen hasta ve yaralı ayırma istasyonuna sevk edilmiş ama biri oraya ulaşamadan hayatını kaybetmişti. Askerlerin, yaralı arkadaşlarına gösterdikleri şefkat ve itina çok etkileyiciydi; arkadaşlarına devamlı ümit veriyorlardı. Siperlerin ortasında, yaralı askerlerin gelişini albayla beklediğim anı asla unutamam; sedyelerinde taşıdıkları kıymetli yüklerine bir zarar gelmemesi için sedyeciler ellerinden geleni yapıyordu. Sonra her şey tek-

rar eski haline döndü, geceleyin, çaresizliğimizle baş başa kalmıştık. Ancak gece yarısından sonra, üzgün bir vaziyette, sığınağımıza dönebilmiştik.

Sabah kahvaltıdan evvel, yaralanan dört gençten birinin vaziyetini öğrenmek ve onun için bir şeyler yapmak ümidiyle yanına gittim. Bulunduğumuz yer, Türk siperlerine çok yakındı, periskopla onları gayet net görebiliyordum. Birkaç dakika bakmıştım ki bir kurşun periskobu sıyırıp geçti ve kurşun parçaları elime çarptı. Çok isabetli bir atıştı; Türk nişancı bu hususta tebrik edilmeliydi. Kurşun parçaları elimde birkaç hafif sıyrığa sebep olsa da sahile döndüğümde bir gazi olarak hava atmama yetmişti!

Güneşin ne kadar güzel battığından daha evvel bahsetmiştim ama yine o muhteşem manzaradan bahsetmekten kendimi alamıyorum. Ezekiel'in[1] tasvir ettiği "ateşi saran devâsa bulutlar, etrafındaki parlaklık, ve ateşin ortasındaki bal rengi alev" manzarası, tam da bu gün batımını tarif ediyordu. Bir akşam, soluk gül rengi gökyüzündeki beyaz bulutların arasında koyu bir siyahlık belirdi. Ufuktan bulunduğumuz koya kadar uzanan bulutların kapkara gölgeleri, gemilerin süzüldüğü masmavi denize düşmüştü. Güneş, bakır rengi kayalıkların üzerinde "kanıyor" ve sonunda tüm batı yakası kızıl ve altın rengine bürünüyordu. Kızıl gemiler, gökyüzündeki siyah bulut kümelerine dokunarak bir kez daha ufka doğru yola çıkarken; gökyüzünün muhteşem gül rengi, pembe, turuncu, mavi, altın sarısı ve safran rengi birbirine karışıyordu. Bu harika manzaranın yanı başında yeşil ve kırmızı ışıklı hastane gemileri, daha uzağında Athos Dağı'nın tepesi görülüyordu. O gece, ayrıca Limni Adası'nın tepelerini de görebilmiştik; ve Gökçeada ile Semadirek'in kuzeydoğusuna doğru bakınca, ilk defa Bulgaristan kıyılarını gördük.

Ancak her günümüz böyle geçmiyordu. Bir akşam, sönük bir günbatımından sonra güneybatıdan bir fırtına koptu. Tüm

1 Eski Ahit'te bir peygamber olarak bahsi geçen kişi. İslâm literatüründe Zülkifl olarak bilinir. Kur'ân-ı Kerîm'de Enbiyâ sûresi 85 ve Sad sûresi 4548. âyetlerde ismi zikredilmiştir.

toprak, yeraltı sığınağımıza ve masamıza savrulmadan ve ışıklarımız sönmeden önce neyse ki akşam yemeğimizi yemiştik. Sonra karanlıkta şiddetli ve gök gürültülü sağanak yağış başladı. Tüm denizi aydınlatan şimşekler, gecenin karanlık perdesini bir anda yırtıverdi. Rüzgâr ve yağmurun şiddeti artıp, dalgalar yükseldikçe kıyıda demirlemiş gemiler için tehlike büyümüştü, denizin kumlu dibindeki çapalar sürüklenmeye başlayınca denizcilerin, gemileri kurtarmak için nasıl bağrıştıklarını duyabiliyorduk. Hayatî bir tehlike yoktu ama gemiler büyük hasar görmüştü. Sabah, çok güzel ve sakin bir hava vardı, lâkin sahilde çok üzücü bir manzarayla karşılaştık: gemi, filika ve mavnaların enkazları sahile dağılmış ve tam bizim çadırımızın önünde, iki direkli bir gemi yan yanmıştı.

Âyinlere katılım sayısı devamlı değişiyordu. Her âyin en az bir saatimi alıyordu. Âyinlerden birine sadece beş kişi katılabilmişti; cemaat; bir korgeneral, iki tümgeneral, bir binbaşı ve bir albaydan müteşekkildi, çünkü âyine katılacak olan birçok kişi, fırtına sebebiyle gemilerde meydana gelen hasarın tadilatında çalışıyordu.

Bir Pazar akşamı, Lowland Tümen Karargâhının arkasındaki siperde, kalabalık bir cemaatle bir âyin gerçekleştirdim. Çok sakin ve huzurlu bir akşamdı ve âyinimizi sonuna kadar hiç bölünmeden tamamlayabilmiştik. Sonra, Kirte'nin batısından şiddetli bir patlama sesi duyuldu; ateşin dehşet verici kızıl alevleri Alçıtepe'nin yamaçlarına kadar ulaşıyordu. İki dakika süren korkunç bir alev patlaması yaşandı; sonrasında bir fişek patlatıldı ve hepimiz "Tanrı kralı korusun" diye dua ederken, topların gümbürtüsünden yer gök inliyordu. Bu, aslında Türkleri kandırmak için uygulanan kurnazca bir taktikti. Bir sürü benzin ve gaz yağı tenekesi toplandı ve bir yığın yanıcı madde bir araya getirilip, saat 19:10'da ateşe verildi. Türklerin, bu alevleri görmek için merakla siperlerinden çıkacakları tahmin ediliyordu. Fişeğin patlamasıyla, yarımadadaki tüm toplar, Türk siperlerini ateş fırtınasına tuttu. Sonra askerlerimiz, düşmanın hilelerine kanmasına çok gülmüştü. Bizim için her şey yolun-

daydı ama Türkler için aynısını söylemek pek mümkün değildi. Hat boyunca, tüm siperlerimizi kurşun yağmuruna tuttuklarına göre, yaptığımız hiç hoşlarına gitmemişti. Top ve tüfeklerimizin kopardığı o kadar gürültüden sonra, muhtemelen bizden bir hücum bekliyorlardı.

Eve dönerken, bando takımının sesi tüm yarımadayı çınlatıyordu. Yeni gelen bazı birlikler, yanlarında, uzun gecelerini canlandıracak bir şeyler getirmişti. Gece iyice artan gerilimi düşürmek ve canlanmak için müzik birebirdi. Atım bile kulaklarını dikip, daha neşeli bir şekilde yoluna devam etti.

28 Ekim gecesi hava karardıktan hemen sonra, bir geminin birkaç kilometre açıkta başka bir gemiyle çarpışıp battığını öğrendik. Kırmızı ikaz ışıklarını ve olay yerindeki telaşlı kalabalığı görünce endişelendik. Rüzgâr akşamüstü dinmişti ve deniz çok sakindi. Karanlık gece, topların çıkardığı kızıl alevlerle bir anda aydınlandı ve biz bir düşman denizaltısının fark edilip, ona ateş açıldığını zannettik. Getirilen yaralılara yardımcı olmak maksadıyla, birkaç kişiyle beraber, sahilde gece yarısına kadar bekledim.

Gece yarısında, durumun vahametinden, gerginlik ve belirsizlikten etkilenerek, denizci bir genç bana "Bir dakika sonrasından asla emin olamayız!" dedi ve sonra aramızda çok ciddi ve ilginç bir konuşma geçti. Söylediği aslında her zaman ve her yerde geçerli olan bir hakikatti ve hayatımızın bir pamuk ipliğine bağlı olduğunu bize hatırlatıyordu. Hudut bölgesine çok yakın olan birkaç kişiden evvel oradan ayrıldım; uzaklaşırken buz gibi siperlerde mücadele eden askerleri düşündüm. Uzaktan gelen dehşet verici top sesleri, Bulgar sahilinin bombalandığını gösteriyordu, bu arada, bir kez daha üzerimizden geçip, büyük bir süratle denize düşen bir Türk top mermisiyle irkildik. Hayatı, ölümü ve ölümsüzlükle alâkalı her türlü şeyi düşünmek ya da onlardan bahsetmek hiç tuhaf değildi ve o şartlar altında bunlardan bahsetmek kaçınılmazdı. Önümüzdeki günler bize ne getirecekti? Çoğu insanın bana "Bu tecrübeden sonra da, daha iyi insanlar olmazsak garip olur!" dediğini çok iyi hatırlıyorum.

Gemi kazasından kimsenin kurtulamadığı açıklandı. Dünyada, sadece acı hakikatler insanın ümidini kırabilirdi; sabah iyi haberler almak ümidiyle çadırlarımıza döndük ve ümitlerimiz boşa çıkmadı.

Aslında gemi batmamıştı. Kaza, geminin geceleyin ışıksız yol almak mecburiyetinde olmasından kaynaklanmıştı. Tabip subaylarımızdan birinin ve bizim ekipten birkaç kişinin de o gemide olduğunu öğrendik. Bereket versin hepsi kurtulmuştu. Kaza olduğunda her yer çok karanlıktı. İlk başta herkes gemilerinin torpillendiğini düşünmüştü. Fakat hakikat ortaya çıkınca, gemiler birbirinden ayrılmadan evvel, herkes birkaç parça eşyasıyla, daha az hasar gören diğer gemiye geçmeye çalıştı ve çoğu da bunu başardı. Tabip subay o kargaşanın içinde değildi, neredeyse çıplak bir vaziyette güvertede bekliyordu. Yan yatan geminin batacağını anlayınca, hemen suya atladı ve diğer gemiye doğru yüzmeye başladı. Yirmi dakika sonra, bir filika onu alıp, kıyıya çıkardı. Her zaman kibar olan denizciler, ona kendisini sıcak tutacak birkaç tuhaf elbise giydirdikten sonra, yiyecek bir şeyler verip, tabip subayın kendine gelmesini beklediler. Sağ kalanlar başka bir gemiyle yollarına devam etti ve ancak iki gün sonra, arkadaşımız bize yaşadığı macerayı anlatabildi.

16 Ekim'de, Sir Ian Hamilton vazifesini Sir C.C.'ye[2] devrederek, durum raporunu bizzat vermek üzere Londra'ya gitti. Sir Ian'ın hüzün dolu veda notunda ordusuna cesaret veriyordu. Bu hususta, birçok kişiyle görüştüm. Yetkililer, ordunun yarımadadan tahliyesini düşünüyordu ama elimizdeki mevziler, kesin karar verilene kadar büyük bir azim ve cesaretle müdafaa ediliyordu. Ancak sonucun nelere mal olacağı bilinmiyordu.

Bir gün hastaneye, ciddi şekilde yaralanmış Edinburghlu bir genç getirildi. Görünüşte yarası hafif gibiydi ama iç kısmı çok ciddiydi. Uzun bir yoldan getirilmiş ve kan kaybından çok zayıf düşmüştü. Doktorlar onu kurtarmaya çabalarken, o kadar sabırlı ve sessizdi duruyordu ki; gencin o halini görünce içim

2 Sir Charles Carmichael Monro'nun kısaltması. 1860-1929 yılları arasında yaşamış bir İngiliz generalidir.

parçalandı. İyileşmeye başlayınca, azar azar memleketini, harpteki arkadaşlarını ve daha on sekiz yaşındayden bu harbe girişini anlattı. Sahra ambulansında vazifeliydi ve yaralıları kurtarıp, emniyetli bölgelere taşıyordu. Cumartesi sabahı, insanın kendini emniyette hissettiği ateş hattının arkasındaki tıbbî yardım merkezinde, subay nezaretinde etrafı toparlarken, bir tüfek kurşunuyla vurulmuştu. Bu, bir keskin nişancının işi olmalıydı. Güzel şeylerden bahsedip, birlikte dua ettik; bu, onu çok rahatlatmıştı. Sonra kendisi uyumaya gitti. Ertesi sabah, onu çok sıkıntılı gördüm; gösterilen azami itina ve yakın alâkaya rağmen, öğleden sonra hayatını kaybetti. Pazartesi günü, bu genci, birçok kahraman arkadaşının yattığı, küçük bir mezarlığa defnettik.

Sonrasında, varisten muzdarip olan başka bir Edinburghlu hastamızın daha vefat ettiğini duydum. Bir kurşunla yaralanmış, bacağı ve kolu kırılmıştı. Gülümseyerek yüzüme bakmış, "Belki şimdi Edinburgh'a dönebilirim!" demişti; halbuki bambaşka bir yere gitmek üzereydi.

XIV. Kar Fırtınaları

Güz mevsiminin sonlarına doğru havalar değişmeye başladı. Bazen, uçsuz bucaksız deniz, güney rüzgârının etkisiyle, sarp kayalıkların dibinde dalga dalga kabarıyor, yağmur çadırın üzerine şakır şakır yağıyor ve fırtınayla beraber soluk bir şekilde parıldayan güneş, çadır iplerindeki yağmur damlalarını gümüşi bir renge bürüyordu.

Yaklaşan yağmur tehlikesi sebebiyle siper, çadır, kulübe ve yeraltı sığınaklarının çevresine yağmur suyunun tahliyesi için kanallar açıldı. Ayrıca çadır tavanları için de su geçirmez muşambalara ihtiyaç vardı. Çadırların tavanındaki muşambaların uçmaması için, üzerlerine taş ve kum torbaları konuluyordu. Oraya keyif yapmaya gitmemiştik ve kimse bizi zorla getirmemişti. Fakat soğuk ve yağmurlu gecelerde en büyük sıkıntıyı, siperlerdeki askerler yaşıyordu. Cephedeki hayata, yağışsız havalarda tahammül etmek daha kolaydı ama battaniye ve kalın paltolar yağmurda sırılsıklam olup, her yer çamur deryasına dönüp bir de diz boyu o çamura batınca vaziyet içinden çıkılmaz bir hal alıyordu. Askerlerimiz sadece sahip oldukları tahammül kuvveti ve sabırlarıyla tüm bu zorlukların üstesinden geliyordu.

İç kesimlerde de beklenen sert hava şartlarına karşı gerekli tedbirler süratle alınıyordu. Tüm bu yoğun çalışmaların sonunda, bölgenin görünüşü tamamen değişti. Binlerce asker ellerinde kazma kürek durmadan çalışıyordu. Devâsa siperler biraz daha yükseltildi ve askerlerin girmesi için yan taraflarına boşluklar açıldı ayrıca hayvanlar için büyük sığınaklar ya-

pıldı. Yeraltı sığınakları genişletilip derinleştirildi ve üstleri su geçirmez bir malzemeyle kaplandı; ayrıca açılan yağmur kanallarıyla, sele karşı muhafaza edildi. Çevrede hiç ev olmadığı için —zaten olsa da düşman ateşi için açık bir hedef olmaktan başka bir işe yaramaz— askerler yeraltında yaşamaya alışmak mecburiyetindeydi. Tüm bunlara rağmen, yeraltı karargâhlarında bilhassa çok daha geniş yeraltı sığınaklarında toplanan askerler neşelerinden bir şey kaybetmemişti ve buralarda yüksek rütbeli askerler de basit bir masanın üzerinde mütevazı yemeklerini yiyordu. Sevkiyat ve dağıtımın çok zor yapıldığı o şartlarda, askerlerin temel ihtiyaçlarını eksiksiz karşıladıkları için Ordu Hizmet Birlik Komutanlığı tüm övgüleri hak ediyordu. Tabiî ki bolluk ve rahat içinde yaşamıyorlardı ama temin edilen erzak ve malzemenin akıllıca kullanımı cephedeki yaşamı biraz olsun kolaylaştırıyordu. Bununla birlikte rahatlık kavramı da herkese göre değişir!

En zor şartlarda bile askerimizin hiç kaybetmediği neşesi hususunda pek çok şey yazılırken; sürekli homurdanıp, şikayetçi olanlar yoktu desek kimse inanmaz. Nerede olursa olsun, hep şikayet edecek bir şey bulan tipler orada da vardı. Papazlar sabırla onları dinlemek mecburiyetindeydi; sonra da diğer subayların işine burunlarını sokmadıkları ve hak etmeyen insanlara özel muamelede bulunmayı reddettikleri için kabahati onlara bulurlardı. Böyle "kibar" bir genç, vatanperver hislerle orduya katılmıştı. Fakat bu zorlu hayatın ona göre olmadığını anlaması çok uzun sürmemişti ve sonra da kendini pek iyi hissetmediğini belirtmişti. Aslında hiçbir hastalığı yoktu sadece yorgun düşmüştü. İyileşmesi için eve gitmesi gerektiğini düşünüyordu ve acaba papaz bu hususta kendisine yardımcı olamaz mıydı? Ordudaki böyle insanlardan az da olsa bulunmaktaydı.

Bilhassa hasta askerlerin çoğu, tabiî olarak yaşadıklarına üzülüyordu. Çoğu makus kaderini soğukkanlılıkla karşılarken; yaralı askerler de muharebe meydanında "kahramanca yaralandıkları" için gayet mutluydu!

Bir trol gemisi Suvla ile Anzak Koyu, Gökçeada, İlyas Baba Burnu ve Bozcaada arasında günlük seferler yapıyordu. Bir gün, erzak almak için Albay Jackson ile Bozcaada'ya gittik ve İngiliz Konsolosluğu'nda bir gece kaldık. Bu küçük kasaba; adanın kuzeyindeki limanı çevreleyen koyun yamaçlarındaki beyaz duvarlı ve kırmızı çatılı evleriyle çok hoş görünüyordu. Girişte, şu an Fransız hastanesi olarak kullanılan eski bir hisar bulunuyordu; sol taraftaki burun ise genişletilmiş ve dalgakıran olarak kullanılmaya başlanmıştı. Tepe, batıda eski yıkıntılarla kaplı bayıra kadar ulaşıyor; sonra alçalıyor ve sonra tekrar adanın en yüksek zirvesi olan 190 metre yüksekliğindeki Elias Dağı'na[1] doğru tekrar yükselmektedir. Arazi, koydan güneye doğru hafifçe yükselip ve doğuda, yel değirmenlerinin bulunduğu noktada yükseltisini daha da artırmaktadır. Adanın kuzeybatı-güneydoğu arasındaki uzunluğu yaklaşık 10 kilometre ve en geniş kısmı yaklaşık 6 kilometre enindedir. Yaklaşık 4.200 kişilik ada nüfusunun üçte biri müslümandır. Mısır, pamuk, yağ ve şarap, adada üretilen başlıca ürünlerdir. Bilhassa şarap üretiminde ada ilk sıralardadır.

Liman, gemilerle dolup taşmıştı. Gemi uzmanlarına göre, küçük Yunan yelkenlilerinin şekli, tipi ve ebatı, binlerce senedir neredeyse hiç değişmemişti. Yiyecek-içecek satıcılarının tezgâhları limana yakın yerlerde kuruluydu. Bazıları mallarını daha gösterişli "tezgâhlarda" satıyordu. Konsolosun kardeşi, adanın dili ve âdetlerini iyi bildiğinden alışveriş yaparken bize çok yardımcı oldu. Doğunun her bölgesinde olduğu gibi, orada da herkes pazarlık yapıyordu.

Dik bayır boyunca, uzanan dar ve uzun yolların sağ köşeleri, üzüm asmalarıyla dolu birçok küçük sokakla kesiliyordu. Geniş bir bozkıra kadar çıktıktan sonra bayırın tepesine ulaştık. Akşam, hava açık ve sakindi; sadece batı ve güney taraflarını hafif bir sis kaplamıştı. İlyas Baba Burnu'nu ve daha gerideki Alçıtepe'nin zirvesini net bir şekilde görebiliyorduk. Her şey o kadar huzur vericiydi ki, sanki harp bizden binlerce ki-

1 Bugünkü adı, Göztepe'dir.

lometre uzaktaydı. İki sarp kayalığın muhafaza ettiği Çanakkale Boğazı'nın karşısında gözümüz, Uludağ ve eteklerindeki Bursa'ya ve güneyde ise tanrıların, İlyada[2] destanında anlatılan dehşet verici mücadeleleri seyrettiği Kaz Dağı'nın tepelerine takılıyordu. Hemen karşımızda, akşamın duru havasında mücevher gibi parıldayan antik Truva ovası uzanıyordu.

Yaralı ve hastalarımızın arasında, sık sık hakiki Yahudilere rastlıyordum. Sion Katır Birliklerinin tamamı Mısır'da silahaltına alınmış Filistin'den gelen Yahudi muhacirlerdi. Doğuda Türklerin baskı ve zulümlerine karşı, İngiliz himayesinin getireceği faydaları fark edenler, zamanı geldiğinde, onlara yardımcı olmaktan başka çare bulamamıştı. İçlerinden birine nereden geldiği sorulduğunda, Kudüs'ün anavatanı olduğunu iddia etmesi, ayrıca Kudüslü gençler arasında Arapça'nın yaygın olarak kullanılması çok tuhaftı. Bu Yahudi gençler ordumuza mükemmel bir şekilde hizmet ediyordu. Öte yandan, çeşitli birliklerde, hakiki İngiliz kanı taşıyan askerler kadar sadık ve vatansever İskoç ve İngiliz yahudisi birçok er ve subaya sahiptik. Birkaç gün, çok cesur ve azimli bir Glasgowlu askerle alâkadar olmuştum. Bildiği tek bir vatan uğruna canını bile feda etmekten çekinmiyordu. Kendi şehrindeyken "Biz İngilizleri Bannockburn'de ezip geçtik!"[3] diyerek alay eden yeni yetme yahudi gençlerinden değildi. Kendisini bizim geleneklerimizin bir vârisi olarak görüyor ve İngilizce'den başka bir dil konuşmuyordu. Harp bittiğinde, bu insanların sadakat ve fedakârlığı her zaman hatırlanacak ve belki de onlarla daha yakından ilgilenilip, kendilerine her hususta yardımcı olunacak ve yol gösterilecektir.

12 Kasım'da Gelibolu'daki mevzileri teftişe çıkan Lord Kitchener, İlyas Baba Burnu'nu ziyaret etti. Diğer insanların bir ayda görebileceği kadar pek çok yeri, Lord Kitchener'ın civarda kısa bir yürüyüşe çıkarak gördüğü muhakkaktı. Fakat bizim İrlandalının öyle düşündüğü pek söylenemezdi.

---

2 Homeros'un Truva Savaşı'nı anlatan destanıdır.

3 1314'te İskoç ve İngilizler arasında yaşanan, İskoçya'nın Bannockburn bölgesinde geçen ve İngilizlerin ağır bir yenilgiye uğramasıyla sonuçlanan savaş.

15 Kasım'daki bombardımandan sonra, askerlerimiz silahlarına sarılıp, bazı siperleri ele geçirdi. Bu sırada pek fazla zâyiat yaşamadık ama Türkler büyük bir zâyiata uğradı ve moralleri çok bozuldu. Ertesi sabah, kendilerini iyice toparlayıp, gerçekleştirdikleri üç karşı hücumdan biriyle, kaybettikleri bir siperi geri almayı başardılar. Fakat kazandıkları zafer çok kısa sürdü; Lanacshire Gönüllü Süvari Alayı, düşmanı ele geçirdikleri siperden süngüleriyle çıkardı.

Bombardıman boyunca kuvvetli bir güney rüzgârı esmekteydi. Bu rüzgâr dış dünyayla irtibatımızı tamamen kesti. Yarımada'nın sularla çevrili olduğu ve tüm yiyecek, mühimmat ve erzağın Gelibolu Yarımadası'na deniz yoluyla getirildiği düşünülürse, kötü hava şartlarının bu şekilde devam etmesi, ordumuzun çok büyük bir tehlikeyle karşı karşıya geleceğini gösteriyordu.

Gün geçtikçe, rüzgâr daha da şiddetleniyordu ve sonunda fırtınaya dönüştü. Dev dalgalar iskele ve dalgakıranlara büyük hasar verdi ve limandaki gemileri tehdit etmeye başladı. Kimi askerler çadırlarımızın direklerini sağlamlaştırmakla meşgulken, diğerleri fırtına çıktığında sığınacağımız yeraltı sığınaklarında çalışmaktaydı. Savrulan kumlar elimize yüzümüze bulaşıyordu. Akşamleyin 52. Tümen Karargâhında bir âyin tertip ettim. Deniz ve adaların üzerinde şiddetli yağmur ve gök gürültülü fırtına başladığında, ben henüz geri dönmüş ve yeraltı sığınağına emniyetle inebilmiştim.

Geceleyin fırtına biraz dinse de çarşamba günü fırtınanın şiddeti zirveye ulaştı. Gün doğarken, gökyüzünü kaplayan pembe, kızıl ve altın sarısı bulutlar, yavaş yavaş griye dönüyor ve deniz tüm şiddetiyle dalgalanıyordu. Dalgalar, dalgakıran vazifesi gören hurda gemilere süratle çarpıyor, iskeleler tüm kuvvetiyle azgın dalgalara direniyordu. Öğleye doğru rüzgâr daha kuvvetli esmeye başladı ve deniz iyice kabardı. Denize açılamayan tekne ve diğer gemiler, karaya oturma tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Akşamüstü deniz, kıyıya doğru muazzam bir şekilde dalgalanmaya başladı; hırçın dalgalar tüm kuvvetiyle hurda gemilere çarpıyordu. Pazartesi günkü fırtınada hasar gören

gemilerden biri ortasından ikiye ayrıldı. Kuvvetli dalgalara dayanamayan iskele tahtaları çöktü, bazı iskeleler yıkıldı ve parçaları kıyıya vurmaya başladı. Fransız müttefiklerimize ait olan bir taş iskele yerle bir oldu. Karakol gemisi, mavna ve daha birçok gemi, demirledikleri yerden kıyıya doğru sürüklendi. Birkaç hafta evvel batan eski bir mavna, tekrar su yüzüne çıktı ve hırçın dalgalar mavnayı, kıyıdaki terk edilmiş gemilerin üzerine attı. Geçen fırtınada karaya oturan bir İtalyan yelkenlisi şimdi tamamen parçalanmıştı ve parçaları durmadan sarp kayalıklara vuruyordu. Bir mayın tarayıcısının birkaç sandık yüklediği mavna, hurda bir gemiye çarptı. Akşamın geç saatlerinde gemi kendini kurtarmayı başardı ve üç dakika içinde karaya oturdu. Bereket versin gemi iskeleti sağlamdı; güvertesi su almış olsa da, yükünün çoğu ertesi sabah kurtarıldı. Güneş battığında sahilde büyük bir telaş ve karmaşa yaşanıyordu. Karanlık, şiddetli fırtına ve enkaz yığınlarıyla dolu kıyıya çarpan dalgaların sesini daha da ürkütücü bir hale getiriyordu.

Sonrasında bir cenaze merasimi için çadırımdan ayrıldım. Rüzgâr telgraf hatlarına büyük zarar vermişti ve kopan kablolar, karanlıkta büyük bir tehlike arz ediyordu. Atımın üzerinde ilerlerken, aniden boynum, yolumun üzerine sarkan bir kabloya takıldı; boynum kopmadığı için çok şanslıydım. Atım çok korkmuştu; zavallı hayvanı zar zor sakinleştirmiştim. Mezarlığa vardığımda, Bay Semple ve kalabalık bir grup beni beklemekteydi. Kazılan mezarlara cenazeler yerleştirildi. Rüzgâr kederle esiyor ve yağmur damlaları, açık mezarların etrafına dizilen bizlerin yüzünü ıslatıyordu. Ben, Ayshire Gönüllü Süvari Alayı'ndan, Bay Semple ise Lanarkshire Gönüllü Süvari Alayı'ndan üç kişinin cenaze merasimini düzenledi. Sonra borazanlarla *"The Last Post"*[4] çalınmaya başlandı.

Gök gürültülü sağanak yağış tüm gece devam etti. Çakan şimşekleri kelimelerle tarif etmek mümkün değildi. Gece çok karanlık ve ayın ışığı çok cılızdı. Şiddetli fırtınanın etkisindeki deniz, korkunç bir canavar gibi kükrüyordu. Sonra gökyüzünde

4 Askerî cenaze ve anma merasimlerinde borazanla çalınan bir melodi.

parıldayan bir şimşeğin ışığı; köpüren suların sebep olduğu kargaşa ve demir atmış beyaz hastane gemilerini bir anda ortaya çıkardı. Çadırların bazıları devrildi, çoğu sığınağın çatısı uçtu ve diğerlerini de sel bastı. Peder Legros ve ben, rüzgârın su ve çamurla doldurduğu çadırda biraz uyumaya çalıştık.

Sabaha karşı fırtına dindi. Kıyıdaki gemi enkazlarından çıkan tahtalar sayesinde, yakacak sıkıntısı biraz olsun azalmıştı ve herkes fırtınanın bıraktığı bu hediyelere sevinmiş görünüyordu.

21 Kasım Pazar akşamı, âyine kimse gelmedi. Bizim ve Türk toplarının sebep olduğu ağır bombardıman, saat 16:00 sularında başladı ve askerlerin saat 17:00'da, tepeden bombardımanın muhteşem gözüktüğünü söylemeleri onların "kabahati" değildi; hepsi bombardımanı seyretmeye dalmıştı. Silahların ve patlayan mermilerin dehşet verici gürültüsü akşam rüzgârına karışıyor ve hava kararırken patlayan mermilerin saçtığı ışık, Alçıtepe'nin yamaçlarını aydınlatıyordu. Tüfeklerin çatırtısı ve makineli tüfeklerin vızıltısından piyadelerin harekete geçtiği belli oluyordu. Sonradan, kaybettikleri siperleri geri almak maksadıyla, bombardımanı Türklerin başlattığını öğrendik. Fakat düşman ön siperlere geldiği anda, iyi mevzilenmiş makineli tüfeklerimizden çıkan şarapnel fırtınasıyla neye uğradığını şaşırdı ve planladığı aptalca hücumun pişmanlığıyla, tek tük kalan siperlerine geri döndü. Başarısız hücumları onları daha da zora sokmuştu; süngüler ön siperlerde parıldıyordu. Türkler için zor bir gün olmuştu.

Bizim bazı Edinburghlu gençlerimiz de harbe katılmıştı. İçlerinden bir tanesi, birkaç gün sonra yanıma geldi ve taburu Preston Street School'dayken ona verdiğim incili bana gösterdi. Onu sürekli cebinde taşıyordu. Bir düşman kurşunu kitabı delip geçmiş ama kendisine bir zarar vermemişti. Bana kurşunu ve kemerinde nereye isabet ettiğini de gösterdi. İlk önce sanki bir balyozla vurulduğu zannettiğini ve sadece bir an nefesinin kesildiğini söyledi. İncilin, hayatını kurtardığı apaçık ortadaydı.

İncil'in bazı mucizeler gerçekleştirdiği kesindi ve onu taşıyarak, insan kendisini kazalardan korumayı ümit edebilirdi. Bir

gün bana, ortasından bir kurşunun geçip, sahibini öldürdüğü küçük bir İncil de getirilmişti. Öte yandan, insanın hayatını kurtardığı cep defterleri, kemer tokaları ve dürbünler de görmüştüm. Hatta bir keresinde, bir askerin cebine giren kurşun, cebindeki jilet yüzünden ikiye ayrılmıştı.

İncil'in insanlar için, bir kurşunu bertaraf etmesinden çok daha mühim bir manası vardı. Hastanede, sedyenin üzerindeki genç bir askerin, sessizce İncil okuması çok sıradan bir durumdu. Askerlere dağıttığım incilleri, ceplerinde taşımaktan köşeleri kıvrılmış bir vaziyette değil; tam tersi çok kullanılmaktan sayfaları yıpranmış bir vaziyette buluyordum.

Vazifesine geri dönen çadır arkadaşım Peder Legros ile, üç gündür çadır ve eşyalarımızı bir düzene sokmaya çalışıyorduk. Tek katlı çadır muşambası soğuktan bizi yeterince muhafaza edemiyordu; ayrıca şiddetli bir fırtınada uçabilirdi. Bu yüzden, kayalık boyunca toprağa büyük oyuklar açıldı ve üzerleri su geçirmez muşamba ile kaplandı. Bizim "oyuğumuz" sadece üç metre boyunda ve dört metre enindeydi ama yine de rahatlıkla ayakta durabiliyorduk. Çadırdaki ahşap zemini, mükemmel bir şekilde yeraltı sığınağına dönüştürmüştük. Pek fazla tahta bulamasak da eşya sandıklarından elde ettiklerimiz işimize çok yarıyordu. Ayrıca eşya sandığından harika bir raflı dolap yapmıştık. Sığınağın çökme tehlikesine karşı çok dikkatli hareket ediyorduk. Her şeyin nemli olduğu ilk gece, çok üşümüştük ama sonra şiddetli rüzgâr, yağmur ve gök gürültüsüne rağmen çok rahat ettik. Evdeyken, aynı şartlarda bir gece geçirseydik, muhakkak şiddetli bir soğuk algınlığına yakalanırdık. Ancak açık havada yaşadığımız altı aylık tecrübe, bünyemizi daha sağlam ve dayanıklı bir hale getirmişti.

26 Kasım Cuma günü, pazara kadar süren bir kar fırtınası başladı. Pazar günü ise kar yağışı başladı. Gece boyunca sert rüzgârlar eserken, yeraltı sığınağımızda olduğumuz için şanslıydık. Hava buz gibiydi. Sivrisinek, toz ve sıcak kadar olmasa da çamur da bizi epey sıkıntıya sokuyordu. Pazartesi akşamı rüzgâr hızını kesti ve Salı günü güneş, Gökçeada ve Semadi-

rek'in karlı tepelerini eritmeye başladı. Önümüzdeki üç gün çok sakin ve güzeldi; toprak karla kaplı; gökyüzü ise bulutsuzdu. Duru ve sakin deniz, sadece düşman denizaltılarını arayan gemilerle dalgalanıyordu. Sadece yaşıyor olmak bile mutluluk vericiydi.

Kar fırtınası boyunca koğuşlarda bir sürü hastamız yatıyordu. Hastalar kendilerini battaniyelere sarmışlardı ve her zaman olduğu gibi oturmak yerine birbirlerine sokulup, ısınmaya çalışıyorlardı. Hepsi çok neşeliydi; fakat içlerinden bazıları pek şanslı değildi çünkü aralarından yetmiş kişi, ihtiyaç duyuldukları bir adaya trol gemisiyle gönderildi. Deniz çok fırtınalıydı ve dev dalgalar geminin güvertesine kadar ulaşıyor ve zavallı askerleri sırılsıklam ediyordu. Tüm bu soğuk ve fırtınayla beraber bazı askerleri de deniz tutuyordu. Birkaç saat sonra adaya vardıklarında, karaya çıkmanın imkânsız olduğunu gördüler. Bunun üzerine, çektikleri tüm sıkıntılarını tekrar yaşayarak geri dönmekten başka çareleri yoktu.

Bir peder arkadaştan, yanına gidip, onunla görüşmemi rica ettiği bir haber aldım. İstirahat kampına doğru yürüdüm ve onu çok kötü bir vaziyette buldum. Dizanteriye yakalanmıştı ve küçük yeraltı sığınağında yatıyordu. Yapılacak tek bir şey vardı; o da öğleden sonra kendisini emniyetli bir şekilde hastane gemisine nakletmekti.

İlyas Baba Burnu ve Anzak Koyu'na yağan karla karışık yağmur, ardından don ve kar yağışını getirmişti. Hayatları boyunca sıcak hava ve tozla mücadele etmeye alışık olan ve hayatlarında ilk defa kar gören Avustralyalı birlikler için durum hakikaten çok vahimdi. Fakat en şiddetli kar fırtınası IX. Kolordu'nun bulunduğu Suvla'da yaşanmış ve bilhassa her türlü sıkıntıya sabırla katlanan 29. Tümeni çok etkilemişti. Yağmur tepelerde yoğunlaşınca, sele sebep olmuştu. yeraltı sığınakları ile siperler göle dönmüş ve içindeki askerler canlarını zor kurtarmıştı.

Daha yüksek kesimlerde mevzilenen Türkler, zaten sel felaketine uğramış zavallı askerlerimizin üzerine yoğun bir ateş açıp askerlerimizi daha da perişan etmişti.

Cuma akşamı karla karışık yağmur ve don görüldü; battaniyelerini ve yiyeceklerinin çoğunu sele kaptıran askerlerimiz geceyi, vücutlarına yapışmış ıslak elbiseleri içinde tir tir titreyerek geçirmek mecburiyetinde kaldı. Soğuktan donmak üzere olan birçok asker, karla karışık yağmur ve şarapnel sağanağı altında hastanelere taşındı. Ertesi gün de rahat bir nefes alamadık. Tüfek ve cephaneliklerin kaybolduğu siper ve yeraltı sığınakları suyla dolmuştu. 28 Kasım Pazar gününe kadar rüzgâr, şiddetini iyice artırdı. Şayet Türkler hücuma geçseydi, istedikleri mevzileri ele geçirebilirdi. Fakat, muhtemelen onlar da sel ve fırtınadan muzdarip olmuştu ve bizim onları rahat bırakmamız onların da işine gelmişti. Çoğu asker ölmüş ve çoğu da hizmet edemeyecek hale gelmişti. Birçok asker bir ya da iki ayağını kaybetmişti.

XV. Gelibolu'daki Son Günler

Kar fırtınası dinince, genç bir subayla birlikte Fransız cephesine gittik. Maksadımız, 12 Temmuz'da orada hayatını kaybeden genç bir Edinburghlu subayın mezarının resmini çekmekti. Bölgeyi iyi tanıyan subayın refakatinde oraya ulaştım. Kanlıdere'de atlarımızdan inerek, yolumuza kurşun vızıltıları arasında yürüyerek devam ettik. Cepheye yaklaştıkça değişik bir manzarayla karşılaştık. Askerler, eski benzin tenekeleriyle bir kuyudan su çekiyordu. Suları doldurunca da hâki kabanlı bir dizi asker, kıvrımlı patikadan bir yılan gibi süzülerek cepheye geri dönüyordu. Gideceğimiz nokta, Fransız taburunun karargâhına çok yakındı; ön siperi geçtik ve mezara ulaştık. Mezarın itinayla muhafaza edildiğini görünce çok memnun oldum. Gelmişken o civardaki diğer mezarlara da bir göz attık. Fransız karargâhının diğer yakasındaki bir mezar, Türk siperlerinden rahatlıkla görülebiliyordu. Ancak Fransız subaylar, "bir dakika resim çekilmesinde" bir tehlike olmadığı hususunda bizi temin etti. Görevli binbaşı bizi çok iyi ağırladı. Kendisi, emrindeki askerlerinin, bu bölgede can veren İngilizlerin mezarlarını muhafaza etmekten gurur duyduklarını söyledi. Kendilerinin bu şekilde düşünmesinden duyduğum memnuniyeti belirttim. Üçüncü mezar yolumuzun aşağısındaki irtibat hendeğinin yakınındaydı ve oraya ulaşmaya çalışırken, açılan Türk ateşine hedefi olduk ama aradaki ancak uzak bir mesafede bulunduğumuzdan bir zarar görmedik. Hemen resimleri çekip, emniyetle siperlere geri döndük.

Yarımada, bu mevsimde çok çoraktı. Kahverengi toprak, çam ağaçlarının yeşilliğiyle biraz olsun renklenmişti ve bu ağaçların dal ve yaprakları kurşunlardan nasibini almıştı.

Hastaneye döndüğümde, başından ve sol bacağından yaralanan biriyle ilgilendim. Zavallı, çok kötü yaralanmıştı; yaralarını sardıktan sonra zar zor konuşmaya başladı. Kendisi bir bölüğün aşçısıydı. Bir ateş yakmış ve sığır eti konservesi kaynatmaya başlamış. Fakat ateşi, dalgınlıkla önceden bir cephane döküp, gömdüğü yerde yakmış. Ateşin hararetiyle cephane patlamış; yüzü ve bacağı feci şekilde yanmıştı. Bazıları, sığır etini konserve kutusundan çıkarmadan kaynatmanın da en az bu cephane kadar tehlikeli sonuçlar doğurabileceğini söyledi.

Yaşadığımız bombardıman tam bir "bomba yağmuru" idi; yaşadıklarımızı bu kelimeler bile tam olarak anlatamazdı. Burada tecrübe ettiğimiz şey, inanılmaz korkunçtu.

Aralık ayında başlayan kuvvetli Türk hücumu öncesinde, Ayrshire Gönüllü Süvari Alayı'ndan Albay Boswell ile ateş hattına doğru yürüyüp, askerlerimizin ele geçirdiği bölgeyi ziyaret ettik. Kirte Deresi'nin iki yakası boyunca ilerledik. Yol kenarlarındaki böğürtlen çalıları iğne gibi vücudumuza batıyordu. Dolambaçlı irtibat hendeklerinden geçerek sonunda ateş hattına ulaştık. Askerler çok sağlıklı ve neşeli görünüyordu. Her birini tek tek isimleriyle selamlayan albayı gördüklerinde, istisnasız hepsi çok mutlu olmuştu. Albayın neşesi ve güler yüzü, askerlerin neşesinde büyük bir paya sahipti. Birkaç siperin birleştiği noktada Albay Boswell'i güleç yüzlü bir gençle karşılaştı. Albay, "Merhaba Allison, mesele nedir? Bembeyaz olmuşsun?" deyince, Allison "Daha yeni yıkandım da, ondandır!" diye cevap verdi. Bu kısa sohbetin ardından bir kahkaha tufanı koptu; siperlerdeki toz topraktan kararan askerler, ancak yıkanınca bembeyaz olmuştu.

Türklerin, daha büyük çapta ve kaliteli mermi takviyesi aldığı çok belliydi. 15 santimetre çapındaki top mermileri, Teke Koyu'nda tozu dumana katıyordu zaten yarımadanın hiçbir noktasının emniyetli olduğu söylenemezdi. Asıl mücadele, iki tarafın topçuları arasında geçiyor ve her yerde, ordunun adadan ayrılacağı söylentisi dolaşıyordu. Denize bakan kayalıkta kurulan ve kış mevsimini geçireceğimiz kışlamızın inşası tamamlanmıştı. Yeraltı sığınaklarımız gayet rahattı, hastaların kaldığı çadırla-

rın yerini ahşap kulübeler almış ve sarfedilen çabaya değmişti. Son ayın çoğu günü gibi, Salı günü de bitmek üzereydi ve biz de şartlar müsaade ettiği kadarıyla sakin ve huzurlu bir vaziyette otururken, karargâhtan kampımızı "üç gün içinde" daha içerideki bir alana taşımamız hususunda yıldırım hızında bir emir geldi. "Bizim vazîfemiz emirlere uymak ve hiç soru sormamak"tı ve bu bir harp kuralıydı. Bulunduğumuz mevzi Türklerin bombardımanına engel olduğu için, taşınmamızı aslında onların talep ettiği söyleniyordu. Türkler, Kızılhaç bayraklı hastanelerimize zarar vermek istemiyordu ama orada kalmaya devam edersek, olacaklardan kendilerinin sorumlu tutulamayacağını bildirmişti. Taşınmamızı bizim iyiliğimiz için değil, kendi menfaatleri için istiyorlardı. Fakat taşınmak mecburiyetindeydik. Büyük bir itinayla inşa ettiğimiz sığınakları boşaltınca ve yerleştiğimiz bayır derin bir sessizliğe gömülünce; aslında buraya ne kadar çok alıştığımızı ve burada ne kadar çok hatıramızın olduğunu fark ettik. Yaşadığımız en kötü hadiselerin bile "iyi tarafını" görebilmiştik ve gece gündüz her türlü tehlike ve sıkıntıya maruz kaldığımız insanlarla aramızda müthiş bir kardeşlik bağı kurulmuştu. Değişen her haline yedi aydır alıştığımız denizi de çok özleyecektik.

Yeni karargâhımız, yarımadanın ucunda, tüm kara harekâtının rahatlıkla görülebildiği bir noktada kurulmuştu. Toprağın hassas yapısı yüzünden, Alçıtepe yamaçlarındaki bir tüfeğin çıtırtısını bile duyabiliyorduk. Geceleyin işaret fişekleri siperleri ışıl ışıl aydınlattığında, silahlar konuşmaya başladığında, siper havanları yaralı toprağa kızıl ölüm saçtığında ve kulakları sağır eden devâsa bir top mermisinin alevleri karanlığı delip geçtiğinde yarımadada esrarengiz ve garip bir manzaraya şahit oluyorduk.

Broughty-Ferry'den[1] Bay Cairns ile yakın komşu olmuştuk. Dalmuirli[2] Bay Goldie ve Glasgowlu[3] Bay Campbell yakınlardaki 3. Bölge Sahra Ambulansı'nda kalıyordu. Bay Semple'ın yeraltı sığınağı, kaldığımız yerden on dakikalık yürüyüş me-

1 İskoçya'da bir bölge.
2 İskoçya'da bir şehir.
3 İskoçya'da bir şehir.

safesindeydi. Hepimiz bir aradaydık. Kendimizi bazen presbitaryanizmi tekrar inşa ediyormuş gibi hissediyorduk!

Son kar fırtınasından sonra havadaki müthiş değişiklik, askerlerin bünyelerine iyi gelmişti. Hepsi çok zinde ve iyi görünüyordu; ayrıca hayat doluydular. Vazifelerinden zaman buldukça, kimin galip geleceğini bile düşünmeden büyük bir hevesle top oynuyorlardı. Papazlar bile kendilerini bu oyunu oynamaktan alıkoyamıyordu. Top oynarken cesurca mücadele edip, dizini inciten bir hastam bile olmuştu! Kolordu komutanının, emrindeki çeşitli birlikler arasında düzenlediği "Gelibolu Kupası" büyük heyecan yarattı. Bilhassa "final" müsabakası oynandığında herkes nefeslerini tutmuştu. Bu müsabaka gençler için çok faydalı olmuştu. Türkleri, mermileri, uzun gece nöbetlerini ve harbin diğer zorluklarını bir an olsun unutmuşlardı. Ayrıca oynadıkları oyun, vücutları kadar zihinlerine de fayda sağlamıştı.

Sir C. C. Monro'nun talebiyle Ege'nin kuzeydoğusundaki kuvvetlerimiz ikiye ayrıldı. "Çanakkale Ordusu"nun başına Korgeneral Sir W. Birdwood; "Selanik Ordusu"nun başına Korgeneral Sir B. Mahon getirildi. Ayrıca Ekim ayının başlarında 10. Tümen Suvla'dan Selanik'e nakledildi.

Kasım ayında, birliklerimizin Gelibolu Yarımadası'ndan tahliyesine karar verildi. Sonrasında yapılan harekâtlar, Türkleri oldukları yerde tutmak ve planımızı öğrenmelerine mani olmak için yapılmıştı. Türkler yeni mühimmat takviyesi almıştı, ayrıca pilotlarımız, düşmanın ağır toplar ve makineli silahlar için yeni yol ve mevziler inşa ettiğini haber vermişti. En kuvvetli silahlarını henüz kullanmamışlardı; belki de onları vuracakları öldürücü darbede kullanacaklardı.

Aralık ayının son günleri Türk ateşi muazzam bir şekilde yoğunlaştı. Anzak ve Suvla Koyu tahliye edildiğinden, oralardaki top ve uçaklar, şimdi bizi hedef alabilirdi. Alçıtepe'de işler karışmıştı; çevremizde her an bir hareketlilik yaşanıyordu. Ölü ve yaralı sayısı inanılmaz boyutlara ulaşmıştı.

Daha öncesinde, Türklerin dikkatini, boşaltılmakta olan Suvla ve Anzak Koyu'ndan çekmek için, 19 Aralık'ta İlyas Baba Bur-

nu'ndan bir hücum gerçekleştirdik. Gemi topları, monitör gemileri ve tüm kara bataryaları hücum bombardımanında yerini aldı. Alçıtepe'yi kapkara bir duman ve ardından alevler sardı bunun sebebi mayınlarımızdan birinin patlamasıydı. Kanlıdere boyunca müthiş bir ilerleme kaydedildi ve Türklerin ana irtibat hendeğinin iki yüz metresi ele geçirildi; bu hücumda yaklaşık iki yüz askerimizi kaybettik.

21 Aralık'ta korkunç bir bombardıman yaşanıyordu ve her yerden gelen bomba yağmurunun üzerine bir de yağmur fırtınası yaşamıştık. Güneş tekrar belirdiğinde, toprak bir çamur deryasına dönmüş ve tüm çukurlar suyla dolmuştu.

Hayatımızı yağmura borçluyduk. Atılan kocaman bir top mermisi, çadırımızın dört beş metre ilerisine düştü. Mermi biraz meyilli geldiğinden, patlamadan evvel yerde üç metre sürüklendi. Yağmur sebebiyle sertleşen killi toprak, merminin tesirini azaltmıştı. Böylece, çadırımıza savrulan toprak parçalarından daha kötü bir şey yaşanmadı.

24 Aralık Cuma, çok daha hareketli bir gün yaşadık. Türklerden gelen günlük top ve tüfek mermilerine, düşman uçaklarının attığı bombalar da eklenmişti. Binlerce metre yükseklikten çok süratli bir şekilde atılan bombanın düşeceği hedefi ayarlamak hiç kolay değildi. Bombalardan biri hastanenin morguna düştü ve defin ekibimden iki kişin ölümüne yol açtı. Bereket versin atılan küçük bir bombaydı. Şayet büyük olsaydı, çok daha fazla insanı anında öldürürdü. Uçaklar bulutların arasında kaybolduğundan, uçağın ve bombanın sadece gürültüsünü duyuluyor ve sanki bomba kendiliğinden gökten düşüyordu. O gece, parlak ay ışığı altında, üzerimizde bir uçak belirdi. Sesini rahatlıkla duyabiliyorduk ama gökyüzünün parlaklığına rağmen hiç kimse uçağın tam olarak nerede olduğunu göremiyordu.

Pazar akşamı yapılan âyine katılan cemaat çok kalabalık olduğundan hastane çadırına sığmıyordu. Bunun üzerine Teke Koyu'ndaki komutan bize büyük bir çadır tahsis etti. Bu çadırda âyin haricinde, askerler kitap okuyabilir ve istirahat edebilirdi. Çadırda sandalye yerine bisküvi sandıklarına oturuluyor-

du ayrıca elektrik lambası da mevcuttu. Çadırdaki ilk âyinimizi noel gecesi gerçekleştirdik. İngiliz Kilisesi'nden meslektaşım Bay Nicholl, ara sıra yakınımıza düşen mermiler eşliğinde âyinin bir kısmını idare etti. Ben vaazıma başladığım sırada, çadırın çok yakınında dehşet verici bir patlama yaşandı. Kapının yanında oturan genç yere düştü; ardından iki kişi daha acı bir feryat koparak yere serildi. Bay Nicholl hemen kapıya koştu ve orada yere düştü. İlk genç, birkaç dakika içinde can verdi; diğer ikisi ağır yaralandı; Bay Nicholl ise bir mermi parçasıyla kalçasından yara aldı. Ben tam Bay Nicholl ile mermi arasında kalmıştım. Sağımdaki bisküvi sandığı paramparça olmuş ve bulunduğum yerdeki çadır muşambası yırtılmıştı ama ben burnum bile kanamadan kurtulmuştum.

Âyinimiz kötü bir hadiseyle sonlanmıştı ama yapacak bir şey yoktu. Akşamleyin çamurda bata çıka, istirahat kampına gittim. Orada kalabalık bir grupla Noel âyini düzenledim. Sonra kendi kampıma döndüm, o gün gelen yaralı sayısı fazla olduğundan, akşam yemeğimizin gecikmesinden daha kötü bir durum yaşanmadı. Çok yoğun bir gün geçirmiştik; hepimiz çok yorgun ve acıkmıştık. Yemekte, Bozcaada'dan getirilen bir hindi, üzümlü kek ve bir sürü hazmı zor yiyecek vardı. Yemeğe her zaman bir arkadaşlık ruhu hakim oluyor ve kaybedilen arkadaşlarımız bir kez daha saygıyla anılıyordu.

Albay ve ben, gündüzleri âyin için çok fazla kişinin bir araya gelmesinin doğru olmadığına karar verdik. Bu yüzden 26 Aralık Pazar günü, saat 15:00'da yapacağımız âyini iptal ettik. O saatlerde bir cenaze merasiminden dönerken, büyük bir top mermisi, kilise çadırının yaklaşık elli metre sağına düştü ve çadırı yerle bir etti. O anda, Türklerin kutsal mabetleri tahrip etme hususunda Hunlara mı özenmeye başladığını merak ettim! Artık akşam âyini düzenleyemeyecektik.

Akşamı, 29. Tümen ile Suvla'dan dönen bazı Edinburghlu subayları çamur deryasında bata çıka aramakla geçirdik. Tahliye sırasında o bölgeyi terk eden son kişiler arasında, arkadaşım Deniz Albayı Kingsley Darling de bulunuyordu. Tahliye

edilen bölgeleri gördüğümde, oralarda tarihin en büyük kahramanlıklarından birinin yaşandığını bir kez daha anladım.

Karanlıkta dönerken, Bay Semple'ın düzenlediği bir âyine rastladım ve verdiği müthiş vaaz içimi rahatlattı.

Ertesi akşam, 4. Kraliyet İskoç Taburu'ndaki askerlere Hunlarla yapılan harpte, milletimizin elde ettiği başarıdan bahsettim. Anlattığım bu konu, tam da o günlerde yaşadıklarımız ile alâkalıydı. Arkadaşlarımızı kaybedebilir; ne kazandığımızı göremeyebilirdik ama bu, boşuna çabaladığımız manasına gelmezdi. Kazandıklarımızı fark edebilmek bize teselli ve kuvvet verirdi.

Sonra, iki metre enindeki derin bir hücrede doktor ve emir subayıyla akşam yemeği yedim. Kendileri her gün o hücrede yemek yiyor ve geceleri orada uyuyordu. Yemek masamız, aslında bir eşya sandığıydı ve her yer zifiri karanlıktı; yemeğimizi sadece ay ışığının aydınlattığı masada yiyorduk. Doktor, 4. Kraliyet İskoç Taburu ile Gelibolu'ya gelen subaylardan sağ kalan tek kişiydi.

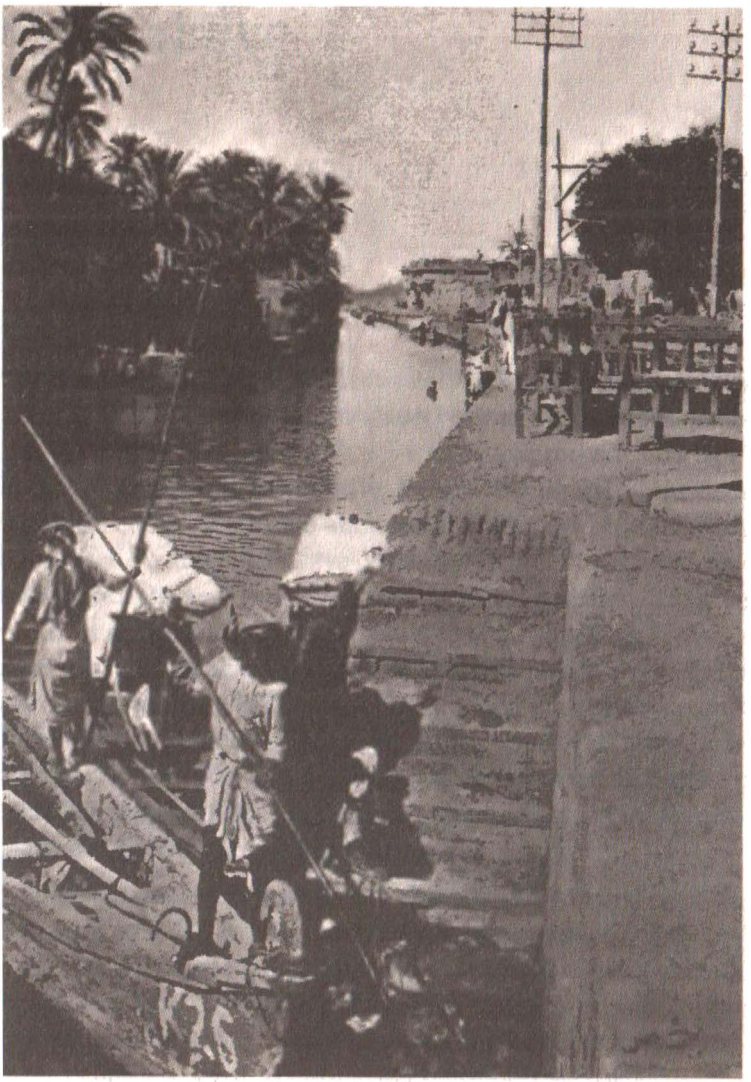
29 Aralık sabahı, ağır bir bombardımandan sonra, ordumuz ayın 19'unda aldığı siperin geri kalanını da ele geçirdi; ve böylece tüm Türk irtibat hendeği elimize geçmiş oldu. Yaralı astsubay, hendeğin çok derin olduğunu ve içerisinde bomba, mermi ve dayanaklı malzemelerin olduğunu söyledi. Fakat, askerlerimiz oraya girince pek etkili olmayan şarapnel ve mermi sağanağına maruz kaldı. Sonra, Türkler üzerimize bomba yağdırmaya başladı ve biz de aynı şekilde karşılık verdik. 50 Türk askeri, yanlışlıkla askerlerimizin bulunduğu sipere girince, hepsi bombardımana tutuldu.

Karanlık, Aralık ayının gecelerine çökünce, Seddülbahir'in yanına yerleştirilen gözetleme kulesi devreye giriyordu. Ne zaman bir topun parıldaması görülse, sirenin çığlığı geceyi yırtıyordu. Bu sayede, top mermisi ulaşmadan evvel, yirmi dört saniyelik bir ikazla herkes bir yerlere gizlenebiliyor ve çoğu insanın hayatı kurtuluyordu.

1. Süveyş Kanalı'nda gezinti. 2. Mısır çöllerinde açık hava âyini.

Basra.

XVI. Tahliye

Tahliye kararı, askeri tarihimizde görülmemiş sorunlara yol açtı. General Monro'nun belirttiği gibi, bizim vaziyetimiz bir istisna idi ve her türlü sorunu barındırıyordu. Düşman topraklarındaydık; kayalık bir bölgede, kış fırtınalarında erzak ve takviye alamayacağımız zorlu bir kıyı şeridi boyunca dizilmiştik. Karaya çıkarma yaptığımız bölgeler, düşman toplarının açık hedefi haline gelmişti. Getirilen erzak ve mühimmat, ateş fırtınası altında kıyıya çıkartılıp, sarp kayalıkların, gür ve dikenli çalılıkların ve atılan bombaların arasında taşınmak zorundaydı. Düşman bizden daha yükseklerde mevzilenmişti ve kuvvetlerimizden her zaman 15- 20. 000 asker daha fazlaydı ve bol miktarda yedek cephanelikleri vardı. Uçak ve denizaltılarıyla harekete geçmemize rağmen, düşman irtibat noktalarına ciddi bir zarar veremiyorduk.

Donanmamız "ordunun anne ve babası" gibiydi. Bizi Gelibolu Yarımadası'na donanma getirmiş, orada bizi himaye etmiş, beslemişti ve ulaşım ve haberleşme hususunda bize çok yardımcı olmuştu. Sadece harp gemilerinin verdiği destek bile çok büyüktü. Bizi, sadece donanma diğer bölgelere nakledebilirdi, fakat ordunun gemilere nasıl nakledileceği büyük bir sorundu.

Siperleri bize çok yakın, gözleri her an üstümüzde olan ve gemilere bineceğimiz sahili hedef alan, tam teçhizatlı silahlara sahip olan kuvvetli bir düşman karşısında böyle işe teşebbüs etmek çok tehlikeliydi. Yapılacak tahliyeyi enine boyuna tahlil edenler, kuvvetlerimizin üçte birini kaybetme ihtimalimiz olduğunu söylüyordu.

Başarılı bir tahliye, kesin bir gizliliğe ve sakin bir havaya bağlıydı. Şayet Türkler ne yapacağımızı anlarsa, ordumuza çok ağır zâyiat verebilir ya da binlerce İngiliz esiriyle Haliç'ten geçerek İstanbul'u bayram yerine çevirebilirdi. Tahliye harekâtı tamamlanmadan evvel, fırtına sebebiyle deniz yükselmeye başlarsa, bizi mahvolmaktan hiçbir şey kurtaramazdı.

Mevzilerimiz boyunca bir değişiklik göze çarpmıyordu. Topçu birlikleri ve piyadeler, günlük vazifelerini sürdürüyor ve siperler ile sahil arasında hiçbir hareketlilik görünmüyordu. Her an deniz ve karayı gözetleyen düşmanı şüphelendirmenin bir manası yoktu. Harekât, gece karanlığında, Türklerin ruhu bile duymadan sürdürülüyordu.

Tahliye, Suvla ve Anzak Koyu'nda başladı. 10 Aralık gecesi, Suvla Koyu'ndan onlarca gemi gizlice giriş yaptı ve Anzak kıyısına yanaştı. Tüm teçhizat ve mühimmat, sessiz ve süratli bir şekilde sahile indirilip, oradan da mavna ve filikalarla kendilerini bekleyen gemilere nakledildi. Götürülen büyük topların yerine sahteleri yerleştirildi ve geriye çok az top bırakıldı. Düşman uçaklarının dikkatini çekmemesi için, geceleyin sürdürülen bu hummalı çalışmanın izleri hemen yok ediliyordu. Güneşin doğuşuyla, sahildeki her şey eskisi gibi görünüyor ve gemiler oradan çoktan ayrılmış oluyordu. Tüm hasta ve yaralılar o gece tahliyesinde gönderildi ve sadece en zinde olanlar son ana kadar bekledi.

Ertesi gecelerde, mevzilerimizden aniden ateşi keserek, Türklerin gittiğimizi anlamadan, buna alışması planlanmıştı. Ayrıca zekice bir planla, askerlerimiz sık sık boş siperlerde, tüfek sesine benzer patlamalar yaparak, Türklerin oraları hâlâ dolu olduğunu zannetmesini sağlıyordu. Son anda çarpışmak ihtimaline karşı, uygun mevzilerde yeni siperler hazırlandı. Tahliye harekâtının en mühim kısmı, 18 ve 19 Aralık'ta denize çöken sisin yardımıyla süratle gerçekleştirildi. İşe yaramayan toplardan bazıları Anzak Koyu'nda bırakıldı. Diğer tüm top, mühimmat, teçhizat, hayvan, yük arabası ve diğer malzemeler emniyetli bir şekilde gemilere yüklendi ve gün doğmadan son kişi de gemiye binmiş ve yola çıkılmıştı. Götürmeye değmeyecek

olan malzemelerin, sahil boyunca ateşe verilmesiyle Türkler, tuhaf bir şeylerin olduğunu anlamaya başladı. Gün ağardığında, sarp kayalıklara ve sahile derin bir sessizlik çöktü; gemiler ise kahraman askerlerimizle beraber ufukta çoktan kaybolmuştu.

İmkânsız gibi görülen bir şey başarılmıştı. Ancak o akşam, ahşap iskele ve dalgakıranları darmadağın eden ve hiçbir geminin dayanamayacağı şiddetli bir fırtına tüm sahili etkisi altına aldı.

İlyas Baba Burnu'nda ise her şey aynıydı; ancak kuzeydeki mevzilerin tahliyesiyle, düşmanın tüm ağır topları ve harp uçakları bizim üzerimize yoğunlaşmış ve durum ciddi bir hal almıştı. Anzak ve Suvla Koyu'nda yapılan hileye, acaba düşman burada da kanacak mıydı? Acaba şüphelenmeye başlamamış mıydı? Daha açık bir bölgede bulunduğumuzdan, hareketlerimiz çok fazla sayıdaki düşman uçaklarından yeterince gizlenebilinir miydi? Generalimizin emriyle, ne pahasına olursa olsun elimizde tuttuğumuz yarımadanın bu son kısmı, her an düşmanın eline geçebilirdi. Türklerin yeni takviye birlik ve silahlarından, kuvvetli hücumlarından; geri çekilmeye niyetli olmadıklan belli oluyordu. Bilhassa, artık her şeyi farkında olan Türkler, bir kez daha onları kandırıp, aynı çılgınlığa asla teşebbüs edemeyeceğimizi düşünüyor olabilirdi.

Tahliye harekâtında dikkat edilenler, Suvla ve Anzak Koyu'ndaki ile aynıydı. Geceler boyu, belirli saatlerde açılan düzenli ateşlerden sonra cephe hattımıza büyük bir sessizlik hakim oldu. Türkler oradan ayrıldığımızı düşündü ve ön siperlerimize doğru yöneldi. Kendilerinden emin bir şekilde, zayıf bir mukavemet bekledikleri siperlerimize doğru ilerlediler. Bizim orada olmadığımızdan iyice emin oldular; çünkü "Sütten ağzı yanan; yoğurdu üfleyerek yer"di. Daha sonra oradan ayrılıp, rahat bir şekilde bölgeyi terk etmemiz için bize zaman kazandırmış oldular. 6 Ocak Perşembe gecesi, Türkler bir hücum gerçekleştirip, mevzilerimizin bir kısmını ele geçirdi. Fakat sonra bir karşı hücumla, onların üstesinden geldik ve bir daha böyle bir hücuma cesaret edemediler.

Çoğu Gelibolu'dan ayrılan Fransızlar güney sahilinden; bizim birliklerimiz ise Teke Koyu, Ertuğrul Koyu ve Zığındere Ağzı'ndan gemilere bindirildi.

Gelibolu Yarımadası'nda kısa bir müddet kalsak da garip bir şekilde oraya bağlanmıştık. Tam sekiz ay, top ve kurşunlardan bir dakika bile rahat nefes alamadık ama yine de orayı terk etme emri aldığımızda tuhaf bir üzüntü yaşadık. Askerin vazifesi, verilen emirlere anında riayet etmek olduğundan, acele etmesi için ikaz bile edilmedi; tüm askerler süratle ve şaşkın bir halde toparlanmaya başladı! Eşyalarımız iki katır arabasına yüklenmiş ve yüklerin üzerine de birer astsubay oturmuştu. Gece karanlığında, engebeli arazide yola koyulduk. Yük arabası, derin bir mermi çukuruna girince, sağa sola sallanmaya başlıyor ve tepesindekileri tehlikeye sokuyordu. Biz de arabaların yanında yürüyor ve yere düşen eşyaları topluyorduk.

Yolda yaşadığımız bir sürü zorluktan sonra, eşyalarımızla beraber kalabalık sahile ulaştık. Eşyalar bir kenara yığılmıştı ve biz de orada duruyor ve filikalara binmek için emir bekliyorduk. O kalabalıkta bir düzenden bahsetmek mümkün değildi ve her an Türklerin ateş açmasından endişe ediyorduk. O esnada, bir top mermisi büyük bir uğultuyla çok yakınımızdan geçerek denize düştü. Sahilde bir telaş yaşandı ve kalabalık bir anda dağılıverdi. İlk başta herkes yere yattı ve sonrasında sığınabileceği emniyetli bir yer aramaya başladı. Bu kargaşadan bir düzen doğdu; ardından mermi sağanağı altında gergin bir halde beklerken, filikaya çağrıldık. Fakat eşyalarımız için aynı şeyi söylemek mümkün değildi! Yanımıza sadece bir insanın taşıyabileceği kadar eşya almamıza müsaade edildi. Bir daha asla göremeyeceğimiz, birçok kıymetli eşyamızı kumların üzerinde bırakmaktan başka çaremiz yoktu. O anda, bir harbin içindeydik ve kurallara uymak mecburiyetindeydik. Şayet biz sahilde toplanmışken, Türkler üzerimize yoğun bir bombardımanda bulunsalardı, kim bilir ne hale gelirdik.

Rüzgâr çok kuvvetli esmiyordu ancak dalgalar sıklıkla kabarıyordu. Filikamız, dev dalgaların arasından ilerliyor ve biz

de düşmemek için sıkıca filikaya tutunuyorduk. Açık denize ulaştığımızda, bineceğimiz gemi bizi beklemekteydi ve gece yarısı o gemiye geçtik. Geminin "salonuna" tüm eşyalarımızı yığıp, onların arasına uzanarak, geceyi orada geçirdik.

8 Ocak'ta son tahliye çok zor şartlarda gerçekleştirildi. Uzun süredir iyi giden hava, bir anda bozulmaya başladı. Karanlık çöktüğünde rüzgâr hızını artırdı ve deniz yükselmeye başladı. İnsanların gemilere bindikleri, dalgakıranın ucundaki batıkların olduğu tarafa, muhripler yanaşamayınca; devreye karaya oturma tehlikesine rağmen, motorlu filikalar girdi.

Bir sorun çıkması ihtimaline karşı, son dakikaya kadar kıyıda kalan Deniz Albayı Eves emrindeki birliğimize mensup bazı subay ve çalışanlar, korkunç bir tecrübe yaşamıştı. Gece 23:30'da filikalara geçmeleri gerekirken; iki saattir ürkütücü bir karanlıkta bekliyorlardı. Telefonlar çalışmıyordu ve o şartlarda birine haber göndermek de mümkün değildi. Zaman geçtikçe, fırtınanın şiddetine bile alışmışlardı. Sonunda harekete geçip, vadinin tepesindeki telefonlu sipere ulaştılar. Kendilerine, sahile doğru inmelerinin sonu belli olmayan, çok tehlikeli bir iş olacağını söylendi. Düşman, onları ele geçirebilir ya da topluca öldürebilirdi; ama sahile ulaşmayı başardılar. Oraya vardıklarında, Zığındere Ağzı'nda yaşanan bir kaza sebebiyle tahliyenin tehir edildiğini öğrendiler. Motorlu filikalardan biri orada karaya oturmuştu. Filikadakiler kıyıya çıkarılmış ve sarp kayalıkların altından, Teke Koyu boyunca yürüyüşe geçmişti. Tehir yüzünden sahilde bir izdiham yaşandıktan sonra, son filikada ardında dehşetli patlamalarla infilak eden bir cephane yığını bırakarak sahilden ayrıldı. Orada bırakılan eşyaları yakmaları için, sahilde kalan bazı askerler de muhripler tarafından oradan alındı. Anzak Koyu'nda olduğu gibi, çoğu yıpranmış bazı toplar ve taşınması mümkün olmayan bazı hayvanlar imha edildi. Çok fazla mühimmat ve eşya imha ettiğimizi söyleyen düşmanın, bu iddiası gerçekdışıydı.

Yakınımızda olacağı bildirilen bir denizaltı; fırtına ve karanlık sebebiyle yola çıkamamıştı. *Prince George* isimli bir harp gemisi,

geceleyin torpillendi fakat torpil patlamadığından, gemi emniyetle yoluna devam etti.

9 Ocak Pazar sabahı, muhrip, motorlu filika ve diğer gemiler, aldıkları emir gereği Gökçeada'ya doğru gidiyordu. Vaziyeti hâlâ tam olarak anlamayan Türkler, sahil ve Aytepe'yi şarapnel sağanağına tutuyordu; hatta orada küçük bir volkan patlamasına benzer bir patlama yaşandı ama artık endişelenmemize lüzum yoktu.

Tahliye esnasında bir kişi yaralandı; bazıları da mermilerden kopan parçalardan hafif şekilde zarar gördü. Hiçbir askerimizin canından olmadı. Harekât, Korgeneral Sir F. J. Davies tarafından planlandı ve tahliye işlemi Tümgeneral H. A. Lawrence ve Deniz Albayı C. M Staveley'in ortak çalışmasıyla gerçekleştirildi.

Birkaç gün içinde Gökçeada'dan da ayrıldık ve böylece insanlık tarihinin en şanlı sahnelerinden birinin daha perdeleri kapanmış oldu.

İlk olarak Mondros Limanı'na gittik. Orada kaldığımız kışlalarda, gelecek emirleri beklemeye başladık. İnsanın kendini emniyette hissetmesi; her an bir şarapnel ya da kurşuna hedef olmaktan çekinmeden etrafta dolaşabilmesi ne kadar garip bir histi. Garip ama aslında çok güzel bir histi...

Kampımız, geniş bağrında harp ve hastane gemilerini ve bir sürü küçük tekneyi barındıran karayla çevrili koyda kuruluydu. Kıyıdan başlayan çadırkent, bölgenin içlerine kadar uzanıyordu. Tepelerin yamaçlarındaki çadırlar, çorak arazide otlayan koyun sürüleri gibi görünüyordu.

Günler sonra ilk kez orada, yaşadıklarımızı gözden geçirecek zamanı bulabilmiştik. Yarımadada kaldığım müddetçe, bir sağlık problemi yaşamadığım için çok mutluydum. Küçük bir bölgede, kalabalık bir grupla yaşamak insan sağlığını tehdit eden bir durumdu. Buna mani olmak için her türlü tedbir alınmıştı ama hiçbir şey kirli suyun, mikrop taşıyan toz bulutlarının ve milyonlarca sineğin verdiği zararı tam olarak yok edemiyordu.

Askerlerimiz, ölüm ve yaralanmalardan ziyade, hastalıktan muzdaripti ve papazlar da bundan nasibini almıştı. Papazların Gelibolu Yarımadası'nda verdiği hizmet en fazla iki aydı. Bense çıkarmanın yapıldığı Mayıs ayının başından, tahliyenin başladığı Ocak ayına kadar bilfiil çalışmıştım.

Ayrıca hâlâ hayatta olduğum ve yara almadığım için de Tanrı'ya çok şükrediyorum. Yarımada'da aslında, tam olarak bir "üs" ya da "art bölge" yoktu. Birliklerimizin bulunduğu tüm arazi ilk andan beri, düşman ateşi altındaydı. Bir yandan Alçıtepe'den, bir yandan Asya yakasından çapraz ateş altında tutuluyor; üstelik bir de Alman harp uçaklarının attığı bombalara maruz kalıyor ve çok zarar görüyorduk. Yarımadada eminim herkes, en az bir kere ölümden mucizevî bir şekilde kurtulmuştur. Hiç sitem etmeden, aldığı kurşun yarasıyla sessizce can veren, atılan bombalarla parçalara ayrılan ve top ateşlerinin sebep olduğu korkunç yaralardan, tarifsiz acılar çeken bir sürü insan gördüm. Ölmek üzere olan bu insanların, sıcak nefeslerini yüzümde hissettim. Hiç kimse, yaşanan bu dehşet verici duruma kayıtsız kalamazdı; ama elimizden pek fazla bir şey gelmiyordu. Eğer hislerimize yenik düşseydik, işimizi yapamazdık. Bombalara, ölümlere ve tüm yaşananlara alışmaya başlamıştık; ayrıca her şeye rağmen vazifemize devam ediyorduk. Yaşanan tüm korkunç hadiseleri, Tanrı'nın bir lütfuyla, bir top mermisinin fırlattığı taşın sebep olduğu elimdeki birkaç sıyrıkla atlatmıştım.

Yaptığımız iş de başlı başına tehlike arz ediyordu. İnsanın kendini vazife başındayken feda etmesi de büyük bir ayrıcalıktı. Vazifem sebebiyle, her an kahraman genç askerlerimiz ile beraberdim. Onlarla ilk defa, büyük bir şevk ve heyecanla yarımadaya ayak basıp, sarp kayalıkların arasından istirahat kampına geldiklerinde karşılaşmıştım. Bu kamp da düşman kurşunlarından nasibini almaktaydı.

Hayat dolu askerler, günlük işlerden vakit buldukça oyunlarla ve bilhassa top oynayarak vakit geçiriyordu. Yaz güneşi ortalığı kavurup, kış fırtınaları siperleri çamur deryasına çevi-

rirken, yeraltı sığınaklarını sel basarken, soğuktan neredeyse buz tutarken, kurşun fırtınası ve ağır bombardıman altındayken ve insanın hayatta kalmasının neredeyse mucize olabileceği anlarda ben hep onlarla birlikteydim. Askerlerimiz, şartlar ne olursa olsun cesaret, kendine güvenleri ve neşelerinden hiçbir şey kaybetmiyordu. Beraber yaşadığımız sıkıntılar ve paylaştığımız müşterek hisler, bizi birbirimize daha da yakınlaştırıyordu. Aslında içine kapanık birçok askerin, o şartlar altında bana içlerini dökmeleri ve her şeyi paylaşmaları benim için unutulmaz bir tecrübeydi.

Şartlar elverdiğince güneşli yamaçlarda ya da kuytu köşelerde birlikte ibadet ediyorduk. Ancak düşman ateşi yoğunlaştıkça, gündüz vakti toplanan kalabalık, Türk nişancıların dikkatini çekeceğinden, sonrasında geceleri, yıldızların altında buluşmaya karar verdik. Fırtınalı havalarda ise bulabildiğimiz herhangi bir sığınakta toplanıyorduk. Loş ışıklı yeraltı sığınaklarında, sıklıkla yaptığımız samimi sohbetler ve ibadetler hayatımıza yeni bir anlam katıyor ve bize kuvvet veriyordu. Birçok sevgili arkadaşımızın bu "mukaddes yol"da kendilerini feda ettiği harekâtlardan sonra, yorgun ve kederli askerlerin kendilerini rahatlatacak bir söz duymak istiyor ve "tozu toprağı güzelliğe, kederi neşeye" çeviren Tanrının yardımını sabırla bekliyordu.

Hastaneye getirilen hasta, yaralı ve ölmek üzere olan genç askerlerin yanı başına oturup, onların acılarını dindirmeye çalışmak kadar zor ve gurur verici bir vazife olamaz. Çoğu, hakikaten çocuk olan bu gençlerin, haklı bir mücadele uğruna, parıldayan gözleriyle karanlık vadilerde kaybolmalarına ve başkaları ölmesin diye, kendi canlarını feda etmelerine dayanmak çok zordu. "Her şeye güç yetiren" Tanrı'nın kudreti ile sıkıntı ve acılarla kazanılmış olan bir zafere şahit olmak herkese nasip olmazdı.

XVII. Limni Adası ve Mısır

Limni Adası'nda çok güzel vakit geçirdik. Günler geçtikçe, güneş daha çok parıldıyor ve sıcaktan, serin meltemler sayesinde ferahlıyorduk. Ada, yürüyüş yapmak için çok uygundu; Peder Legros ve ben fırsat buldukça adada uzun yürüyüşlere çıkıyorduk. Ekilen tahıl tohumları filizlenmeye başlamış ve her yer yemyeşil olmuştu. Bazı tarlalarda, öküzlerle hâlâ çift sürülüyordu. Tohum toprağa serpiliyor, sonra sabanla sürülüyordu. Köylü çift sürerken, eşi veya kızı da kuşları kovalıyordu. Tüm bunların; canla başla çarpışan askerlerin bulunduğu tepeler ile yüzlerce hâki elbiseli askerin büyük bir coşkuyla top oynadıkları askerî kampların arasında gerçekleşmesi çok tuhaftı. Hava bu kadar güzel olunca ve hiçbir sıkıntının olmadığı yerlerde, hayat böyle geçiyordu. Bizim için çok mühim ve lazım görülen birçok şey, burada lüks sayılıyordu. İhtiyaçların çok az ve kolay temin edildiği yerlerde, fakirlik de çok nadir görülüyordu.

Adanın tarihi çok eskilere dayanmıyordu; ama eğer kazı çalışmaları yapılırsa pek çok antik esere ulaşılabilinirdi. *Castranomi* gibi bazı yerler, yapılacak bu kazı çalışmalarını bekliyor. Bu isim *Castra Romana*'dan[1] türemiş olabilir. Bu da, Mondros'un kuzeydoğusuna doğru, bu bölgenin bir Roma yerleşim alanı olduğunu gösteriyor. Bu bölge, koni biçimindeki tepenin, sahile bakan sırt bölgesini oluşturuyordu. Güneşli bir gün zirveye tırmandığımızda, bir yerde geniş bir oyuk gördük ve oradan ken-

1 Antik Roma'da askeri savunma amaçlı inşa edilen yapı veya bölge.

dimizi karanlığa doğru bıraktık. Çevreyi yanımızdaki kandillerle aydınlatıyorduk, orada muhtemelen eskiden bir kilise ya da tapınağa ait olan birçok kemer ve sütun başı bulduk.

Sıhhiye Birliği olduğumuz için, İskenderiye'ye bir hastane gemisiyle getirildik. Uzun zamandır yağmur düşmemiş tozlu yollarda ve elektrikli tramvay ile her türlü aracın bulunduğu trafikte ağır ağır ilerleyip, Wardain'deki kampımıza vardığımızda İskenderiye, biz yeni gelenler için pek iç açıcı görünmemişti. Şehirde eski arkadaşlarımızla buluşup, Gelibolu'da yaşadıklarımızdan bahsederek, günün sıradanlığından uzaklaşıyorduk.

Kampta kalmamızın sebebi; sekiz aylık zorlu ve sıkıntılı bir hizmetten sonra istirahat etmek ve tahliye sırasında kaybedilen bazı malzemeleri yeniden temin etmekti. Oradayken, modern bir ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için, askerî üste ne kadar hummalı bir hazırlığın yapıldığını görme fırsatı da bulmuştuk. Ordu Donatım Dairesi büyük bir alana yayılmıştı ve her çeşit harp malzemesine bol miktarda sahipti. Dışarıdan karmaşık gibi görünse de, içeride bir nizam ve tertibat vardı. Her bölümün, merkez daireye bağlı sorumlu bir subayı mevcuttu. Malzemeler türlerine göre farklı bölümlere ayrılmıştı. Bu bölümlerde; piyade, süvari, sıhhiye, ikmal vb. gibi her türlü birliğin ihtiyaç duyduğu malzemeler bulunuyordu. Cephanelikleriyle beraber ağır top ve silahlar, top ve yük arabaları, koşum takımları, tuzaklar; yemek pişirmek için çadırlar, mutfak gereçleri, giyim için gerekli iğne, iplik, çizme, çizme bağcığı ve daha binlerce ihtiyaç malzemesi mevcuttu. Her birliğe bir "Mühimmat İkmal Masası" kurulmuştu. Yetkili levâzım subayı, istenen miktardaki mühimmatı, belirli ambarlardan temin edip, birliğin ihtiyacını gideriyordu.

Ordunun yiyecek ve bakımı, Ordu Hizmet Birlikleri tarafından karşılanıyordu. Burada da her şey çok büyük miktarlarda muhafaza ediliyordu. Tüm sokakların konserve sığır eti, sebze, bisküvi, konsantre süt, konserve meyve vb. sandıklarla dolu olduğu söylense abartılmış olmazdı. Her zaman bulunamayan şeker, çay, kahve, tuz, karabiber, peynir, tereyağ, patates ve yu-

laf ezmesi birliğin büyüklüğüne göre dağıtılıyordu. Ayrıca kandil, gaz yağı, karpit[2] vb. de mevcuttu. Her bölüğün bir ikmal deposu vardı ve ikmal işlemi, bölükleri oluşturan birliklerin levâzım subayları tarafından gerçekleştiriliyordu.

Bu karmaşık yapıyı, sayısız mühimmat ve teçhizatı ve yeterince eğitilemeden, göreve getirilen insanları görünce; her şeyin bu kadar iyi gitmesine şaşırıyordum. Ne yapması gerektiğini iyi anlayan ve vazifesini canla başla yerine getiren insanlarla çalışınca, hiç sorun yaşanmıyordu.

Gelibolu'daki hareketlilik ve karmaşadan sonra, kampımızı yeni taşıdığımız Süveyş'in batısındaki çölde, bize her şey çok sakin ve huzurlu görünüyordu. Atış talimi yapacakları yeri, kampa yakın bir yerde kurdukları için subaylara minnettardık; alışkın olduğumuz patlayan mermiler sayesinde, çok cansız ve sessiz geçen günlerimiz biraz hareketlenmişti!

Özellikle gençler çok eğleniyordu. Talim, idman ve oyunlar —bilhassa futbol— onları zinde tutuyordu. Askerler futbol oynamaya bayılıyordu. Birçok astsubay ve diğerleri topun ardından öyle bir heyecanla koşuyorlardı ki; hepsi kendini ya da rütbesini unutmuş gibiydi!

Bulutsuz gökyüzünde, güneşin çöl tepelerinin ardından doğuşunu ve batışını izlemek kadar keyif verici başka bir şey olamazdı. Eflatun, pembe, mor, altın sarısı ve inci renginin tonları, masmavi gökyüzünü süslüyordu. Güneş tepede belirdiği an, hepsi kayboluyor ve güneşin altın ışıkları her yeri kaplıyordu. Bu topraklarda "günün tek hakimi" güneşti. Şubatın başlarında bile insan, başına bir şey almadan çıktığında, güneşten nasibini alıyordu. Öğle sıcağında, tüm çöl hayvanları yuvalarına çekiliyor ve rüzgârsız günlerde, kızgın kum dalgaları, derin bir sessizliğe gömülüyordu. Akşama doğru, bir hareketlilik başlıyor ve güneşin solan ışıklarıyla birlikte insanı mest eden renk huzmeleri gökyüzünü renklendiriyordu. Bir akşam, Sina Dağı'na doğru değişen, bu renk cümbüşünün seyrine dalmıştım. Batan güneşin saçtığı ışıkla, pembe ve eflatun rengi gökte kızıl

2 Aydınlatma lambalarında kullanılan bir tür kimyasal madde.

toprak gibi görünüyordu. Koyu yeşil yapraklı hurma ağaçları, arkalarında batmak üzere olan güneşin cezbedici kızıllığında göğe doğru yükseliyordu.

Geniş merasim alanlarıyla birlikte, çadır kent kuzey, güney, doğu ve batıdan çevremizi sarmıştı. Borazanlar doğan güneşi selamlayıp; hâlâ uykuda olanları, gaydalar uyandırdığı zaman her yer birden canlanıyordu. Çadırlar açılmalı ve herkes giyinip kuşanmalıydı. Silah ve diğer ekipmanlar temizlenip, parlatılmalı; banyolar yapılmalı ve kahvaltılar dağıtılmalıydı. Sonrasında büyük bir asker kalabalığı, boş araziyi tatbikat ve talim için doldurur; sonra da yorgun bir halde vazifelerinin başına geçerdi. Boğuk sesli sürücüleriyle katır arabaları ve develer, ordunun bitmek bilmez ihtiyaçlarını karşılamak için sürekli yük taşırdı. Tiz bir lokomotif sireni, içinde bir yığın insan taşıyan bir askeri trenin yaklaştığını haber verir ve sarı kumların üzerine hemen yeni çadırlar kurulurdu.

Güneş battığında, karanlık ağır ağır üzerimize çökerdi. Çadırları aydınlık birer piramide çeviren ışık, karanlığı delip geçerdi. Bir araya toplanmış çadırlar, hudut ve patikaları aydınlatan devâsa Çin lambalarını andırırdı.

Bu bölgenin idaresini, İlyas Baba Burnu'ndayken, emrinde hizmet verdiğimiz kolordu komutanın alması bizi memnun etmişti. General ve kurmaylarının gelişiyle kendimizi evimizdeymiş gibi hissettik. Bu harp süresince, komutan, kurmayları ve astları arasında müthiş bir bağ olmuştu. Askerler arasındaki samimiyet ve iyi niyetin yanı sıra görülen karşılıklı anlayış; bizzat generalin kâbiliyeti ve güler yüzünden kaynaklanıyordu.

Kamptan biraz yürüdüğümüzde, çölün ortasında Bulak'tan Süveyş'e doğru yeşilliklerle kuşatılmış bir tatlı su kanalına vardık. Toprak setler kamış ve sazlıklarla doluydu. Her iki tarafı da çok sağlam inşa edilmişti. Bu setler, kanaldan sulama arklarına doğru gelen su akımını düzenliyordu. Arklar, toprak seviyesinden daha aşağıdaydı. Su, su çarkıyla çıkarılıyordu. Bu çark, bizdeki atlar yerine; burada deve, bufalo ya da eşek tarafından döndürülüyordu. Çarktan dökülen suyun şırıltısını din-

lemek ve gittiği her yere güzellik, bereket ve hayat veren suyun, sığ kanal ve dereciklerde akışını seyretmek insana derin bir huzur veriyordu. Buralarda su, harikalar yaratan bir sihirbaz gibiydi. Bir dokunuşuyla hububat tarlalarına, sebze, meyve bahçelerine ve hurma ağaçlarına can veriyordu. Tabiatta zarafetiyle; incecik dallı, yemyeşil hurma ağaçlarını geçecek kesinlikle hiçbir şey yoktu.

Sebze, meyve ve hurma bahçeleri çok uzakta değildi. Sonra, sırada çiçeklenmiş badem ağaçları vardı. Hurmalıkların yeşilliğine karşı, badem ağaçlarının muhteşem çiçekleri hemen göze çarpıyordu. Bahçelerden birinde yürürken, kabaca doldurulmuş bir leopar derisine rastladım. Bahçenin sahibi işinin ehliydi. Her şey mükemmel bir düzen içerisindeydi ve toprağı da ziyadesiyle bereketli görünüyordu. Ayrıca adam İngilizcesiyle de çok gurur duyuyordu. Bana, dört sene evvel, o leoparın bahçesine girip, iki koyununu yediğini, kendini ve küçük ineğini zor kurtardığını söyledi. Leopar, ineği de yemeye teşebbüs edince, onu vurduğunu belirtti. O günlerde leoparlara sıklıkla rastlanırmış; fakat sonradan oralara yerleşen taburlar sebebiyle, leoparlar pek ortada görünmüyordu.

Bir gün, hâki renkli kocaman bir çekirge çadırıma girdi. Yeşillik ararken, onu bir papazın çadırına getiren neydi anlamamıştım. Zavallıcık, çok yorgun görünüyordu. Belki de Goshen'den[3] gelmiştir ve çölde dolaşan seyyahlar gibi, hürriyeti uğruna ardında bıraktığı "soğan, pırasa ve sarımsağın" hasretini çekiyordur!

Uçaklarıyla mücadele eden arkadaşlarımızın ustalık ve kahramanlığını bizim kadar düşman da farkındaydı. Tutulan mevziler, düşmanın sayısı ve kuvveti gibi, düşman hakkında mümkün olduğunca her şeyi öğrenmek onların işiydi. Ayrıca onların dikkatini dağıtmak ve aralıksız saldırılarla taciz etmek başlıca vazifeleriydi. Bombayı belirlenen hedefe isabetli bir şekilde atmak için iyice alçalmak gerekiyordu. Süveyş'ten havalanan bir subay başarılı bir bombalama gerçekleştirmiş fakat

3 İncil'de geçen ve Mısır'da bulunan, bereketli bir bölge.

uçağın motoru bir top ateşi sonucu hasar görmüş ve bir kurşun benzin deposunu delmiş. O esnada ağzında bir sakız varmış, o sakızı depodaki deliğe yapıştırmış ve sağ salim geri dönmüş.

Birisi, arkadaşına, o subayın niçin sakız çiğnediğini sormuş. O da, subayın çok asabi olduğunu ve sakız çiğneyerek sakinleştiğini söylemiş. Bir sabah uçuş sırasında, uçak motoru arızalanmış ve düşman mevzilerine çok yakın bir alana mecburi iniş yapmak zorunda kalmış. Motoru tamir ederken düşman hücumuna maruz kalmış. Hemen motoru çalıştırıp, uçuşa geçmiş. Fakat arızayı tam olarak gideremediğinden, uçak, tepeleri aşacak kadar yükselememiş. Arızalı uçağıyla, emniyetli bir şekilde geri dönmek yerine, tepeleri sıyırıp, keşif uçuşunu tamamlamış. Böyle zorlu vazifelerin üstesinden "asabi insanlar" geliyorsa; diğerlerinden kim bilir neler beklenir!

Çöl boyunca uzanan küçük kıvrımlı kum dalgaları güzel bir manzara oluşturuyordu. Uzaktan bakınca, kıpırdamakta olan ve bir yılanı andıran kum dalgaları, sonra birden dağılıyordu. Fakat bir gün, kampımıza doğru yavaşça ilerleyen, hâki renkli devâsa bir kum dalgası kimsenin gözünden kaçmamıştı. Hava çok sakin ve güzeldi ama bu devâsa kum yığını fırıl fırıl dönerek, saatte dört kilometre süratle bize yüz metre yaklaşmıştı. Yaklaşık on sekiz metre çapında ve bir-iki metre yüksekliğinde korkunç kum hortumunun başı, göğe doğru salınırken, gövdesi büyük bir süratle kumları silip süpürüyordu. Tüm hafif şeyler bu girdaba giriyor ve koyu mavilikte bambaşka yerlere sürükleniyordu. Bu garip ve etkileyici kum hortumu, parlak güneş ışığı altında, gizemli bir şekilde içten içe kaynayarak, yavaş yavaş harekete geçmişti. Eskiden insanlar, bu tarz tabiat olaylarına şahit olunca; bunların sebebinin, tabiatüstü varlıklar olduğunu düşünürdü. Tanrı'nın Eyüp peygamber ile konuştuğu sırada bir hortum meydana gelmiş ve İlyas peygamber bir hortum ile göğe yükselmişti.

Süveyş Kanalı'nın kuzeyinde bulunan Avustralyalı birliğin nöbetini devraldık. Güneşin altında kum, bembeyaz parıldıyor;

ve ayışığında dalgalı çöl tepeleri muhteşem görünüyordu. Burası çok tarihi bir bölgeydi. Musa, İsrailoğullarını daha sonra suları bu kumları kaplayan Kızıldeniz'e, tam bu noktada sokmuş olmalıydı. Darius dikilitaşı, buralardaki kanal yapımı teşebbüslerinin ilk örneklerindendi. Kuzeye doğru iki üç kilometre gidince varılan nokta, 4 Şubat 1915'te[4] yapılan harbin yeriydi. Sonra Türkler derslerini almış ve bir daha öyle bir mücadeleye teşebbüs etmemişti.

Çok fazla silahlı mücadele yaşanmasa da, tedbir elden bırakılmıyordu; ama birçok asker balık tutmak ve yüzmek için vakit buluyordu. Dünyanın en büyük kanalından biri olan Süveyş Kanalı'nın, bilhassa geceleri mükemmel bir manzarası oluyordu. Devâsa okyanus gemileri, parlak ışıldaklarıyla karanlıkta ilerliyordu. Fakat bu gemiler, dalgaların arasında çok garip görünüyor sanki yeraltından çıkmış ve yolunu kaybetmiş canavarlara benziyordu.

Galler Prensi'nin ziyareti, askerleri daha çok yüreklendirdi. Samimiyeti ve cesaretiyle, herkesin gönlünü kazanmıştı. Bununla beraber, muvazzaf askerler, hadiselerin merkezine uzak kaldıkları zaman hep huzursuz olurdu. Bu yüzden bazıları Fransa'ya, bazıları da benim gibi Mezopotamya'ya hasretti.

"Nehirler arasındaki" bölgeden ayrılmadan evvel, arkadaşım Dr Mackie için St. Andrew's Kilisesi'nde bir âyin tertipleme fırsatı yakaladım. Genç ve samimi insanlardan oluşan bir cemaatle, Tanrı'nın yolumuzu açık etmesi için yan yana dua etmek ne kadar güzel bir histi.

Tabiatın yeniden canlandığı bahar mevsiminde tertiplenen âyinler, insana bir umut ve neşe veriyordu. Bu berbat harbin üzerimizde oluşturduğu acı ve gerilim dolu baskı, kutsal dinimizin bize verdiği huzur ve kuvveti daha da kıymetli bir hale getiriyordu. Bu harp, birçok yüreği ve evi kasvetli bir karanlığa ve kedere boğmuştu. Milletimizin o hoş, cesur ve hayat dolu ruhu, geçip giden yazların çiçek ve yaprakları gibi solup git-

4 I. Kanal Savaşı; Osmanlı'nın Süveyş Kanalı'nı almak için yaptığı bu harekât da başarılı olamamıştır.

mişti. Ancak, karanlık duvarların çatlaklarından güneş ışığı tekrar sızıp; hiçbir zaman ümidini yitirmeyen kalplerimizi yeniden ısıtmaya başlamıştı. Bize kuvvet vermiş; bizi karanlık gecelerden çekip almış ve gözlerimizde zafer kıvılcımlarını yeniden parlatmıştı.

XVIII. Mezopotamya Seferi

II. Wilhelm'in[1] Filistin ve Suriye'ye yaptığı hac seyahati sadece kendisinin seyahat tutkusundan ileri gelmiyordu. Bu, yalnızca dinî hislerle kutsal mekânlara yapılmış bir seyahat değildi; ve sonunda Kudüs'teki El-Halil Kapısı tahrip edilmedi, Selahaddin türbesinin tepesine altın haç dikilmedi. Aslında bu seyahatin maksadı çok farklıydı. Hıristiyan imparatoru, Hıristiyanlığın reddettiği her türlü suçu işlemiş bir Müslüman zorba olan Abdülhamid ile açıkça dostluk ilan etmişti. Dünya, Almanların 1914 sonbaharında Belçika'da masum insanlara uyguladığı zulüm ve soykırımı unutmamıştı. Sonra da Alman İmparatoru, tanrının tüm kanunlarını çiğnedikten sonra, hâlâ tanrıya sığınarak, Ermenileri katleden o gaddar adamın en yakın dostu olmuştu.

Doğrusu, Wilhelm Abdülhamid'i de çok fazla dikkate almıyordu. Abdülhamid tahttan indirilse de, Osmanlı ile aralarındaki dostluk, her ne pahasına olursa olsun devam etmeliydi. İstanbul'da Alman nüfuzu her açıdan etkili olmalıydı. İmparatorluğun kalbinde, taht boş kalmıştı; eğer Enver ve beraberindekiler söz dinler ve Alman menfaatlerini her şeyden üstün tutarlarsa, idareyi devralabilirlerdi.

Enver [Paşa], tam da Alman imparatorunun istediği gibi bir insandı. İçinde bulunduğu şartlar, onu Jön Türkler'in hürriyet timsali haline getirmişti. Üstün yetenekleri olduğu söylenemezdi ama çok hırslıydı; kendini beğenmişliği yüzünden, kurnaz dal-

1 Prusya hanedanının 1888'den 1918'e kadar hüküm süren son hükümdarı.

kavuklar etrafını sarmıştı. Almanlar nihayetinde kendileri gibi ilkesiz ve vicdansız birini bulmuşlardı. Türk ordusu yeniden örgütlendi, Alman subaylar tarafından eğitildi ve onların nezaretinde yeni mühimmat ve silahlarla teçhizatlandırıldı. *Goben* ve *Breslav* gemilerinin Türk sularına girişiyle, donanmanın Almanlaştırılması tamamlanmış oldu.

Yapılan tüm bu yardımların sebebi çok açıktı. Almanlar bu sayede birçok imtiyaz elde etmişti; bilhassa Mezopotamya vadisinde inşa edilen ve İstanbul'u Basra Körfezi'ne bağlayan demiryolu hattı bunun en mühim örneğiydi. 1911 baharında, Halep'te karşılaştığım Alman elçisi, doğu ile batıyı birbirine bağlayacak olan bu demiryolu hattının, Bağdat'ta beş sene içinde tamamlanacağından çok emindi. Harp patlak vermeseydi, tahmini neredeyse doğru çıkacaktı. Almanların gayesi, Mezopotamya ovalarındaki muhteşem saklı zenginlikleri ele geçirmek ve Basra Körfezi'nde olduğu gibi, oraları bilhassa ticari olarak Alman kanalları haline getirmekti. Güdümü altındaki Osmanlı İmparatorluğu'nun kaynakları ve Berlin'den Basra ve Kuveyt'e yönelen ilgisiyle Almanya, Hindistan'daki durumumuzu tehlikeye sokabilir ve İngiltere'nin doğudaki itibarını ciddi şekilde sarsabilirdi. Almanlar, Hindistan'ın bizim idaremizden yıprandığını ve artık bir ihtilalin zamanının geldiğini iddia ediyordu; halbuki Hindistan'ın böyle bir düşüncesi yoktu. Alman casusları Hindistan'da halkı kışkırtıp, bir memnuniyetsizlik ortamı oluşturmaya ve isyan çıkarmaya çalışıyordu. Yardımsever Almanlar, gayrikanuni yollardan silah getirip, dağıttığından; körfezdeki küçük silahlı teknelerimize çok iş düşüyordu.

Osmanlı İmparatorluğu harbe girince, yüzlerdeki maskeleri düşürmenin, çetrefilli uzun diplomasi sürecini bitirmenin ve uzun süredir arzu edilen yerleri ele geçirmenin vakti gelmişti. Berlin'in isteğiyle Halife, İslâm'ın müdafaası için cihat ilan etti. "İslamın tehlikede olduğu" yaygarasıyla, Hindistan'daki müslümanların İngiltere'ye olan sadakatini baltalaması ve kâfiri yok etmek için dünyanın her yerinden Müslümanların bir araya gelmesi hedefleniyordu. Zor zamanlarda kendisine hilalin, haçtan

daha hoş geldiği cesur ve kahraman Hacı Wilhelm de, onları zafere taşıyacak olan modern Selahaddin'i bulmuşlardı. Sonrasında, tüm doğunun hükümdarlık tacı ona nasıl da yakışırdı!

Berlin'deki kurnaz devlet adamları, bazı çok mühim gerçekleri ya unutmuş ya da görmezden gelmişti ve imparatorun hayalleri suya düşmüştü. Bağdat, halifelik merkezi olarak İstanbul'un üstünlüğünü hiçbir zaman isteyerek kabul etmemişti. Bağdat'ın doğusu ve Süveyş'teki Müslümanlar için sultanın halifeliği, zaten farklı bir ırktan olduğu için pek bir anlam ifade etmiyordu. Hakiki "halef" peygamberin soyundan gelmeliydi. Türklerin kötü idaresi, zulmü ve zorla aldıkları yüksek vergiler yüzünden, oralardaki halk tarafından sevildiği pek söylenemezdi. Hindistan'daki müslüman tebaamız, İngilizlerin mizaç ve ruhunu çok iyi tanıdığından, inançlarının bir tehlikede olmadığına inanıyordu. Tüm bunlar, halifenin cihat çağrısının niçin çok etkili olmadığını ve Arapların, neden Muhammed'in Kureyş kabilesine mensup olan Mekkeli Şerif Hüseyin'in etrafında süratle toplanıp, isyan ettiğini açıklıyordu.

Doğudaki iktidarımıza karşı yapılan bu kumpasın ortaya çıkması, bize, Basra Körfezi'ndeki ve Mezopotamya'daki menfaatlerimizi silahlı kuvvetlerle müdafaa etmekten başka çare bırakmadı.

Büyük sömürgemiz Hindistan'ın geleceğini yakından ilgilendiren bu harekâtlarda, Hint hükümetinin tavrı bizim için çok mühimdi. 7 Kasım 1914'te, Tuğgeneral Delamain, Poona Tugayı ile Şattularab'ın[2] girişindeki Fao köyünü işgal etti. Sonra da gemiyle Saniyeh'e geçti. 13 Kasım'da Sir Arthur Barratt emrindeki iki tugay daha geldi ve Sahain'de 2000 kişilik bir Türk kuvvetiyle mücadele edildi. 17 Kasım'da Basra'dan gelen bir düşman kuvveti mağlup edildi; onların 1500 askerine karşı bizim 353 askerimizi kaybedilmişti. Kara yolundan Basra'ya ulaşıldı ve 23 Kasım'daki işgalden sonra orada büyük bir askeri üs kuruldu. Küçük silahlı tekneler ve kara kuvvetleriyle, Kurna'yı düş-

2 Fırat ve Dicle nehirlerinin Basra Körfezi'nden denize dökülmeden önce birleştiği yer.

mandan temizlemek için 4 Aralık'ta hücuma geçildi ve 7 Aralık'ta bir hücum daha gerçekleştirildi. Bazı birliklerimiz 8 Aralık sabahı nehri geçip, arkadan Kurna'yı ele geçirdi ve 9 Aralık'ta Türkler teslim oldu. Askeri kuvvetlerimiz Basra'dan elli kilometre uzakta, nehrin yukarısındaki siperlere mevzilendi. Korgeneral Sir John Nixon, takviye kuvvetlerle birlikte ocak ayında gelip, birliklerin idaresini ele aldı. 20 Ocak'ta ordumuz, 5.000 kişilik bir Türk kuvvetini, altı topuyla beraber bulundukları kuvvetli mevziden kuzeye doğru çekilmek mecburiyetinde bıraktı. Petrol yataklarından Abadan'a[3] kadar uzanan petrol boru hattını muhafaza eden Ahvaz'daki[4] 1000 kişilik garnizon, 3 Mart'ta batıya doğru yaptığı bir keşif sırasında, 12.000 kişilik bir Türk kuvvetiyle karşılaşıp, onları mağlup etti ve geri çekilen düşman, ağır zâyiat verdi. 4 Mart'ta süvari birliklerimiz 18.000 kişilik bir Türk kuvvetiyle çarpıştı. 12 Mart'ta ise düşman, Kurna ve Ahvaz'a etkisiz bir bombardımanda bulundu. Ana Türk hücumu Basra'ya doğru, Saybah'ta gerçekleştirildi. Düşman yirmi toplu, 18.000 askerden oluşuyordu. Üç gün süren muharebe Türklerin 6-7.000 asker kaybı ve hezimetiyle sonuçlandı. Birçok ganimet elde ettik ve mağlup Türkler geri çekilirken Araplardan da zarar gördü. Onlarla Basra arasında 160 kilometrelik bir mesafe açana kadar orada direnemediler.

31 Mayıs gecesinde, Kurna'nın kuzeyinde düşmanın ele geçirdiği tepelere doğru ilerledik. Bölge sular altındaydı. Oraya kimi askerlerimiz kayıklarla, kimi de derin suda bata çıka yürüyerek ulaşmaya çalıştı. Eğer biri yüzerken vurulduysa, ölümcül bir yara almasa da boğularak öleceği kesindi. Gambotlar hemen askerlerin yardımına koştu. Şaşkına dönen Türkler, tepelerden süratle çıkarıldı. Ayrıca 250 esir ve üç sahra topu ele geçirildi. Sıkı takip, karadan ve nehirden devam etti ve çok sayıda top, mühimmat ve esir ele geçirildi. 3 Haziran'da, Kurna'ya 120 kilometre mesafedeki Amâre'ye girip, 30'u subay, 730 kişiyi esir aldık. Türk komutanı Nureddin Paşa, ordusundan geri

3 İran'ın Huzistan eyaletinde bir şehir.

4 İran'ın güneybatısında, Huzistan eyaletinin merkezi ve önemli petrol üretim merkezlerinden biri olan şehir.

kalanları topladı ve Kûtü'l-Amâre'ye çekildi. Burası, Dicle nehrinin sol kıyısında kurulu, 4000 nüfuslu bir kasabaydı. Kûtü'l-Amâre'den, Şat el-Hay nehri geçiyor ve Nasıriye'de Fırat ve Dicle nehirleriyle birleşiyordu.

Amâre'den Ahvaz'a kadar giden yol, bir üçgen oluşturuyordu; bu üçgenin kenarları Dicle ve Karun nehirleri ile Muhammara[5] şehrinden meydana geliyordu. Petrol boru hattını muhafaza etmek için, bu bölgeyi ele geçirdik. Fakat yine de Fırat nehri yakasından gelebilecek bir hücuma karşı, Basra hâlâ emniyette değildi. Bulunulan mevziyi emniyete almak için, Şat el-Hay nehrinin her iki ucunu da tutmalıydık; aksi takdirde bir ucunu tutan kuvvetlerimiz, diğer uçtan gelebilecek bir kanat taarruzuna maruz kalabilirdi.

Temmuz ayında General Collinge tarafından, Kurna'dan engebeli ve zorlu bir bölgeye gönderilen destek kuvvetleri, Fırat nehri üzerinde Nasıriye'ye doğru geri çekilen bir Türk kuvvetiyle karşılaştı. Düşman, gambotlarla takibe alındı, 24 Temmuz'da şehrin müdafaası kırılarak, ertesi gün şehir ele geçirildi. Düşman, ardında epey bir top, mühimmat ve 700 esir bırakarak, Şat el-Hay nehri boyunca Kut şehrine doğru kaçtı. Esirler hariç, düşmanın 1800; bizim ise 600 kaybımız vardı.

General Townshend, Amâre'den ilerlediği zaman, Kut'tan on bir kilometre mesafede, nehrin iki kıyısına mevzilenen Türklerle karşılaştı. Yaşanan mücadelede Türkler ağır bir hezimete uğradı. 29 Eylül sabahı düşmanın Bağdat'a doğru kaçtığı görülüyordu. Bu takipte 2.000 esir alınmıştı ve kaybımız 500'ün altındaydı.

O güne kadar sefer çok iyi gidiyordu. Ele geçirdiğimiz yerlerle yetinseydik, yaşanılacak facia bertaraf edilebilinirdi. Kut ve Nasıriye'nin ele geçirilmesiyle seferimiz başarıya ulaşmıştı. Fakat, daha sonra Bağdat'a doğru ilerleme kararı alındı.

On aydır uzun yürüyüşler ve zorlu mücadelelerden yorgun düşen Townshend'in emrindeki kuvvet, sayıca tümenden biraz daha fazlaydı. Üslerinden, nehir yoluyla 480 kilometre uzaklaşmışlardı; ayrıca erzak ve mühimmat temini için kesinlikle ne-

5 İran'ın önemli bir liman kenti.

hir gemilerine muhtaç haldeydiler. Hindistan Hükümeti demiryolu inşa etmekten vazgeçti, çünkü harp bittiğinde demiryolu işlerine yaramayacaktı. Zaferi temin etmek için masraf yapmaktansa, bu harbi kaybetmek daha iyiydi. Ancak bu karar, çok kötü sonuçlar doğurdu. Yaz sıcağında nehir suları çekilmişti; tehlikeli sığlıkları ve çamurlu kıyıları gemi seferlerini zorlaştırıyor, hatta bazen imkânsız hale getiriyordu. Bazen nehrin ortasında, sığ suda zemine saplanan bir gemi yüzünden, nehir trafiği günlerce engelleniyordu. Erzak ve mühimmat gemileriyle irtibatın kesilmemesi için ilerleyiş çok yavaş olmalıydı. Kuvvet, takviye birliklerden ümidini kesmişti ve bu arada düşman Araplar, nehrin iki yakasında dört dönüyordu.

Aslında askerlerimiz, o güne kadar arkalarında hep zafer bırakmıştı. Karşılaştıkları her yerde Türkleri ezip geçmişlerdi. En kötü hava şartlarına dayanabilmişlerdi ve önlerinde artık senenin en güzel dönemi vardı. Diyala nehri hariç bölgenin en zorlu bölgeleri olan bataklık, dere ve kanallardan geçmişlerdi. Bağdat ile aralarında bu nehirden daha büyük, tabiî bir engel yoktu.

Öte yandan, Türkler ikmal bölgelerine doğru geri çekiliyordu. Biz ise süratle ve ciddi bir şekilde takviye alan bir düşmana doğru ilerliyorduk. Üstelik düşmanın, mevzilerini ele geçirilemez hale getirmek için yeterince bol zamanı da vardı. Mucizevî bir şekilde Bağdat'a varsaydık; asıl işimiz orada başlayacaktı. Şehre girebilmek için, önce onlarca kilometre uzaklıktaki mevzilerin alınması ve elde tutulması gerekecekti. Tek bir tümenle, bunun nasıl yapılacağını bize açıklayan biri henüz çıkmadı. Bu tehlikeli teşebbüsü haklı çıkarabilecek siyasi hususlardan bahsetmeyeceğim. Askeri açıdan ise bu teşebbüs tamamen bir hataydı.

Yol boyunca, sıklıkla Araplarla çatışmaya girildi ve 4.000 kişilik bir Türk kuvveti Aziziye'de mağlup edildi. 12 Kasım'da Türklerin kuvvetli bir şekilde mevzilendiği Selmân-ı Pâk'tan[6] on kilometre uzaklıkta olan ve nehrin sol kıyısında bulunan Lajj şehrine ulaşıldı.

6 Bağdat'ın 30 km güneyinde bulunan eski Pers şehri.

21 Kasım'da Townshend hücuma geçti ve muharabe beş gün sürdü. Türklerin 10.000 civarında ölü ve yaralı ve 1.300 esir vermesinden, muharabenin ne kadar çetin geçtiği anlaşılıyordu. Biz ise 800 askerimizi kaybetmiştik; 3.700'ü ise yaralıydı. Bizim asker sayımız azalırken, Türklerinki sürekli artıyordu. Bu şartlarda devam eden muharebede, elimizden gelen tüm gayreti göstersek de hiçbir şey bizi hezimete uğramaktan kurtaramazdı. Askerlerimiz büyük bir kahramanlık ve cesaret örneği sergiliyordu ama sayıları sürekli artan düşman tarafından kuşatılmamak için geri çekilmek mecburiyetindeydik. Yaralılarımız nehir yoluyla Kut kasabasına sevkedildi ve 26 Kasım gecesi geri çekilişimiz başladı. Aziziye'de Türkler etrafımızı kuşatmayı başardı; ancak bizim 150 asker kaybımıza karşı, düşmanın 2.500 asker kaybıyla, birliklerimiz yoluna devam etti. Araplar tarafından aralıksız saldırılarla taciz edilen ve geri çekilirken, Türkler tarafından sıkıştırılan yorgun ama azimli askerlerimiz yılmadı ve kırk kilometrelik yoldan sonra üç saatlik bir molanın ardından, altmış yedi kilometrelik yolu tamamlayıp, gece için duraklayacakları bölgeye vardılar. Fakat askerlerimizin hiç takati kalmamıştı. 3 Aralık sabahı, 6 kilometrelik kısa bir yürüyüşle, yürümekten ayakları şişen yorgun askerlerimiz Kut'a ulaştı.

Dört Türk tümeni, şehrin etrafını sarmış ve 5 Aralık'ta şehri tamamen ablukaya almıştı. 23 Aralık'ta Gelibolu'dan gelen takviye birliklerle daha da güçlendiler ve Nureddin Paşa, şehri ele geçirmek için tek ve en büyük hücumunu gerçekleştirdi. Ancak başarılı olamadı ve biz 190 asker zâyiatı verirken, onlar 700 asker zâyiatı verdi.

Düşmanın bir taarruz hamlesiyle şehri alamayacağı belliydi; ama yeterli erzak temini edilemezse, Türklerin yapamadığını kıtlık yapacaktı. Townshend, şehirde bir ay direnebileceğini düşünüyor ve herkes de ona itimat ediyordu.

Fransa'dan gelen iki tümen, Yurtdışı Sefer Destek Kuvvetini teşkil ediyordu. Ayrıca bunlara, Hindistan'dan gelen kara taburları ve Gelibolu'da mücadele veren başka bir tümen daha

eklendi. İdarecilerin basiretsizliği yüzünden, ordunun kullanabileceği tek yol, tehlikeli yatağı ve dolambaçlı yollarıyla nehirdi. Neredeyse her gün yağmur yağıyor ve toprağı bataklığa çeviriyordu. Masraflı olacağı düşünülerek inşasında vazgeçilen demiryolu, aslında işimize çok yarardı. Destek kuvvetleri General Aylmer'in emrindeydi. Sağlık sorunları sebebiyle emekliye ayrılan General Nixon'un yerine başkomutanlığa Sir Percy Lake getirildi.

4 Ocak 1916'da düşman, Şeyh Sa'ad'da Dicle nehrinin iki kıyısına mevzilenmişti. 7 Ocak'ta General Kemball nehrin sağ kıyısında 550 düşman esiri aldı. Sol kıyıdaki mücadele ise iki gün sürdü. Sonrasında düşman, kuzeyde Dicle nehriyle birleşen ve Şeyh Saad'ın sekiz kilometre yukarısındaki el-Vadi nehrine doğru geri çekildi. 13 Ocak'ta hücuma uğrayan düşman, Umm el-Hanna'ya doğru üç kilometre daha geri çekildi. Burada, nehrin yukarısına doğru altı kilometre mesafedeki Fallahiye ve altı kilometre mesafedeki Sinniya bölgesi, Dicle nehri ve Suveyka Bataklığı arasındaki müdafaa hatlarını oluşturuyordu. Müdafaa hattındaki birlikler nehri geçip, karşı taraftaki bataklık civarında mola verdi.

Yağmur ve çamur harekâtı neredeyse imkânsız hale getiriyordu. 21 Ocak'ta Türk mevzilerini ele geçirmek için faydasız bir teşebbüste bulunuldu. İlerleyişimiz Umm el-Hannah'ın karşısında, nehrin sağ kıyısındaki el-Aruk'ta emniyete alındı. Yağışın durması ve kuru rüzgârlarla da çölde ilerlemek biraz daha kolaylaştı.

Türklerin en kuvvetli hattı; Kut kasabasından geçen nehrin, on kilometre aşağısındaki es-Sinn bölgesinden, birçok şehrin kalıntıları bulunan Dujailah Tepesine doğru ilerleyip, oradan güneybatıya doğru ilerlemeye başladı. General Aylmer, ani bir hücumla bu tepeyi ele geçirmeye karar verdi. Bu, çok tehlikeli ama makul bir plandı. 7 Mart gecesi, karanlığın içinden ordu, ıssız çöle doğru harekete geçti. Güzergâhımızdan hiç sapmadık. Gün ağardığında tepeye artık çok yaklaşmıştık; düşman, tepenin emniyette olduğu düşündüğünden orayı müdafaasız bırakmıştı.

Uzun ve zorlu bir gece yürüyüşünün ardından bir zafer kazanmıştık. Ancak düşman, tepe ve siperleri süratle askerlerle doldurdu. Büyük bir azimle, düşman üzerinde baskı kurmaya çalışsak da hücumumuz düşman mevzilerinde pek bir etki yaratmadı. Hücuma devam etmenin bir manası yoktu. Su ve yiyecek sıkıntısı baş gösterdiğinden, önceki mevzimize geri çekilmekten başka çaremiz kalmamıştı. General Aylmer'in yerine General Gorringe geçmişti. Destek kuvvetlerinin sayısı, Umm el-Hanna hatlarını ele geçirme emri verilen başka bir tümenle artmıştı. Büyük bir dikkat ve gayretle kazılan tünel, askerlerimizi düşmanın ilk siperlerine yüz metre yaklaştırmıştı. 5 Nisan sabahı saat beşte hücuma geçildi ve iki saat içinde beş Türk hattı ele geçirildi. Fallahiye hattında yapılacak hücum, ilerleyişin karanlıkta gizlice devam edebileceği ana kadar bekletildi. Her şey çok iyi gidiyordu. Tümenimiz, nehrin sağ kıyısını düşmandan tamamen temizledi ve Fallahiye'nin karşısındaki bölgeyi ele geçirdi. Kuvvetli Türk karşı hücumları, düşmana ağır zâyiatlar verdirerek geri püskürtüldü ve aldığımız bölgeyi elimizde tutmayı başardık.

Artık sel mevsimine girmiştik; dağlardan gelen erimiş kar suyu ile kabaran Dicle, bentlerdeki zayıf yerleri bulup, tüm bölgeyi sular altında bıraktı. Çamur deryası ve suyun arasında, insanın kendinden başka bir şeyi düşünecek hali kalmıyordu. 9 Nisan'da Sinniya mevzisine başarısız bir hücumda bulunuldu.

12 Nisan'da bir tümen, nehrin sağ kıyısına alındı ve birliklerimiz 17 Nisan'da çok sağlam bir mevzi olan ve es-Sinn'den altı kilometre uzaklıkta bulunan Beit İsa'yı ele geçirene kadar, düşmanı geri çekilmeye mecbur bıraktı. Beit İsa'dan, Sinniya'daki Türk mevzilerini cephe ateşine tutmaya başladılar. Ertesi gece, karşı hücumlarla korkunç bir şekilde geçmişti. Fakat, hattımızı tüm kuvvetimizle elde tutuyorduk. Bu muharebeye en az 10.000 Türk askeri katılmıştı. Bunlardan en az 3.000'i ve bazı Alman subaylar öldürülmüştü.

23 Nisan'da Sinniya'daki mevzilere karşı hücuma geçildi. Birinci ve ikinci mevzi ele geçirildi. Harekât, nehir ve bataklı-

ğın taşmasıyla sekteye uğradı. Sürekli takviye alan düşmana karşı, bu hatları elde tutabilmek mümkün değildi. Maalesef destek kuvvetleri vazifelerini başarıyla tamamlayamadı.

Bu arada, Kut kasabasında kuşatma altındaki garnizon çok berbat bir haldeydi. İlk olarak at ve eşekler kesildi ve bu etler özenle muhafaza edilip, tüketildi. 24 Ocak'ta bulunan bir tahıl ambarıyla, yiyecek sıkıntısı biraz olsun hafiflemişti. Türk topları, geceleri şehri topa tutuyor, düşman uçakları bomba atıyor ve Arapların çürük binalarını yerle bir ediyordu. Hastalıklar, yorgun askerleri iyice zayıf düşürüyor ve erzaklar tükendikçe, tehlike çanları çalmaya başlıyordu. Artık nisanın sonlarına doğru, ümitler iyice azalmış ve kıtlık, en kuvvetli ve cesur askerleri bile derinden sarsmıştı. 24 Nisan gecesi *Julnar* isimli bir nehir gemisi, erzaklarla birlikte düşman engelini geçmeye çalıştı; ama bu teşebbüs bir sonuç vermedi. Gemi, Kut'tan altı kilometre aşağıda karaya oturdu ve düşman için büyük bir mükafat oldu. 143 günlük muhasaraya direndikten sonra, 29 Nisan'da General Townshend, 2.070'i İngiliz olan her rütbeden 8.070 asker ile teslim oldu. Türk komutan Halil [Kut], General Townshend'in kılıcını almadı ve ona saygı ve nezaketle muamele etti. Hasta ve yaralılar nehir yoluyla Gorringe'e sevkedildi; diğerleri ise Türklerin esareti altına girdi.

Kut'un düşmesiyle, Mezopotamya seferinin bir safhası kapanmış oldu. Kaybettiklerimizi geri alacak ve İngiliz ordularının itibarını düzeltecek vaziyete gelene kadar, fevri hareket etmenin hiçbir manası yoktu. Türkler, bir mukavemetle karşılaşmadan işgal ettiğimiz, Dicle nehrinin sağ kıyısındaki bazı mevzileri tahliye etti. Fakat Sinniya'yı büyük bir kuvvetle ellerinde tutmaya devam edip; Dicle nehrinin sağında, Hai nehrinin ise her iki kıyısında sağlam bir şekilde mevzilendiler. Kut kasabasının muhafazası Türkler için çok mühimdi. Hatta nehrin üç kilometre aşağısında, İngilizlerin teslim oluşu anısına bir anıt bile dikmişlerdi.

En zor anlarda, ordunun erzak temininde yaşadığı nakliye sorunundan bahsetmiştim. Daha büyük bir rezalet ise hasta ve

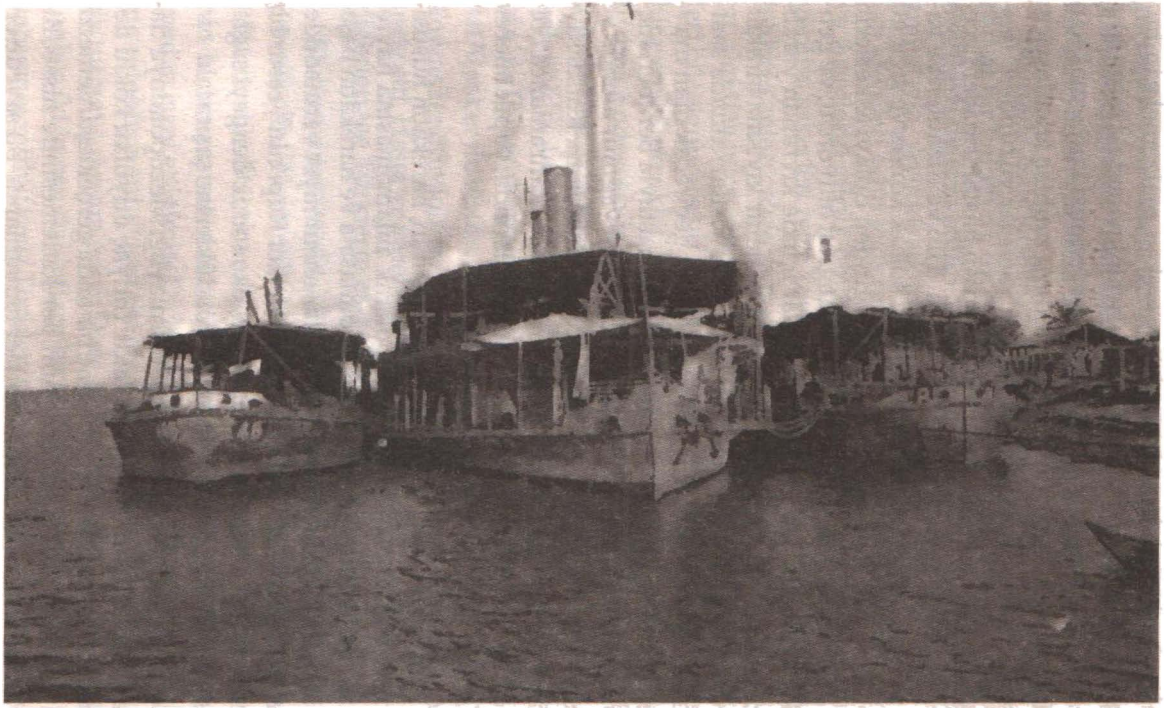
yaralı askerlerimizin tedavisi için gereken malzemelerin bulunmamasıydı. Harp meydanında ve nehir kıyısındaki sahra hastanelerinde çalışan tabip subaylar, askerlerimizi kurtarmak için büyük gayret sarf etti. Bir insanın, yardıma muhtaç arkadaşı için yapabileceği her şeyi yaptılar. Yapılan yanlışlar yüzünden; ateşler içinde yanan ve susuzluktan kavrulan hastaların içebileceği tek su, Dicle nehrinin kirli suyuydu. Tifo ve dizanteriye yakalanan hastaların en lezzetli yemeği soğuk konserve sığır eti ve bisküviydi. Tıbbî malzeme eksikliğinden dolayı askerlerin en hafif yaraları bile sarılamıyor ve kangren oluyordu; ve gencecik hayatlar solup gidiyordu. Acılar içinde kıvranan yaralılar, cepheden yük arabalarıyla getirilip, nehir kıyısına bırakılıyor ve karşı kıyıya geçmek için kötü hava şartları altında saatlerce bekliyordu. Kendilerini karşı kıyıya geçirecek olan mavnanın demirden güvertesinde, her türlü hastayla beraber, hiçbir sıhhi önlem alınmadan, sicim gibi yağan yağmur altında ve gecenin buz gibi soğuğunda saatlerce yol alıyorlardı. Kutsal saydığınız her şey için, gözünü bile kırpmadan, kahramanca çöllerde mücadele veren gençlere, en zor anlarında, yapılabilecek en iyi şey bu muydu? Ah, çok yazık!

Tarih öğrencileri, Hindistan hükümetinin, harekâtın hususiyetini ve hakim olan vaziyeti tam olarak anlamamasına hayret edecek. Birliklerimizin iyi vaziyette olmasına ve harekâtın başarısına; neden sözde ekonomileri kadar ehemmiyet vermediklerini merak edecek. Harbin ilk senesinde her Rupi'nin[7], cesur bir askerin canı pahasına kazanılmasıyla, ekonomik dengeyi sağladıklarını bile bile, nasıl kayıtsızca övündüklerine şaşıracak.

Sene başında, Kraliyet Genel Kurmaylığı Mezopotamya'daki harekâtların kontrolünü ele aldı. İhtiyaç duyulan köklü değişiklikler ve yeniden örgütlenme bir anda gerçekleştirilemezdi ama estirilen yeni hava ordunun her kademesinde hissediliyordu. Hatalar telafi edildi, eksikler tamamlandı. Bu sayede ordunun morali yükseldi ve geleceğe dair ümitler yeniden yeşerdi.

---

7 Hindistan para birimi.

Dicle nehri üzerinde bir nehir gemisi ve mavnalar

Kurna: Fırat ve Dicle nehirlerinin birleştiği yer, Cennet Bahçesi

XIX. Basra

Bağlı bulunduğum genel hastane, acil ihtiyaç sebebiyle Mezopotamya'ya gönderilenler arasındaydı. Erzak ve teçhizat doğruca olarak Basra'ya nakledildi. Hemşire ve emir erleri de dahil çalışanlar ise bir hastane gemisiyle yola çıktı ve Süveyş'te ben de onlara katıldım. Körfezden ayrılırken, Port Tevfik[1] kırmızı çatılı evleri, hurma ağaçları ve akasyalarıyla, gün doğumuna karşı mükemmel bir manzara sergiliyordu. Sina Dağı'nın muhteşem tepeleri, gün ağarmadan evvel, alaca karanlıkta pek fazla görünmüyordu. Bunaltıcı sıcak ve nemden sonra esen rüzgârla, biraz serinlemiştik; Medine, Mekke ve Cidde istikametine doğru yol almaktaydık. Oraları göremesek de, insanlık tarihinde mühim bir yeri olan, ehemmiyetle muhafaza edilen o kutsal topraklara yaklaştığımızı hissedebiliyorduk.

Hastanede çalışanlar "tanıdık usulü" işe alınmıştı. Tabip subaylar, ya birbirleriyle arkadaştı ya da arkadaşlarının arkadaşıydı ve hastanede çok güzel bir arkadaşlık ortamı mevcuttu. Komutanımız Yarbay Delap, güleryüzlülüğü ve kâbiliyeti yanı sıra tecrübeli bir askerdi. Onun komutan muavini Binbaşı Burgess ise harikulade şahsiyetiyle, vatana hizmet eden herkesi, profesyonel bir ekip olarak bir araya getirmeyi başarmış saygıdeğer bir cerrahtı. Papazlar, Peder Bradley ve L. N. Green de bu ekibin birer mensubuydu ve tüm iyi niyetleriyle bana çok yardımcı oldular. Hastanede çalışanların çoğu doğuda ilk kez görev aldığından, yapılan âyin ve konuşmalar büyük ilgi görüyordu.

1 Mısır'da bulunan bir liman.

Arkasına dizilmiş ve limanı çevrelemiş olan dağlarıyla Bombay[2], muson yağmurlarına teslim olmuştu. Burada, Şattülarab'ın dar girişinden geçebilecek olan küçük bir gemiye nakledildik. Hemşirelerimizi orada bıraktıktan ve Jutland'de bizi sevindiren "büyük Alman zaferini"[3] haber aldıktan sonra Mezopotamya'ya doğru yol almaya başladık.

Basra Körfezi'nde heybetli İran dağlarını ve denize doğru uzanan sarp kayalıkları görebiliyorduk. Beş günlük seyahattan sonra, nehirlerin taşıdığı alüvyonların sebep olduğu bir çamur tabakasıyla karşılaştık. Sabah sekiz sularında, nehre girdik. Kıyılardaki hurma ağaçları arasından, Ermenistan'ın dağlık bölgelerinden Fırat ve Dicle'nin getirdiği suları göğüsleyerek ilerliyorduk. Nehir, yaklaşık 250 metre eninde ve 6 metre derinliğindeydi. Suyun rengi, sarımsı kahverengiydi; nehirde kuvvetli akıntı görülüyordu. Birkaç metre yüksekliğindeki toprak set, nehir yatağını gizliyordu. Nehrin alçak yerlerindeki iki kıyısında da yer yer bataklıklar bulunuyor ve buralarda güzel hurma ağaçları yetişiyordu. Bu ağaçların koyu yeşil yaprakları insanın gözünü gönlünü açıyordu. Yeşillikler arasında, sağda solda dereler akıyor ve geminin üst güvertesinden, yelkenlerin, hurma ağaçlarının arasından güneşi yakaladığı görülüyordu. Hurma bahçelerinin bittiği yerde, ufukta, uçsuz bucaksız uzanan çöl başlıyordu. Tüm arazi dümdüzdü; hiçbir yer nehir seviyesinden yüksekte değildi. Toprak, binlerce yıldır bu nehir tarafından taşınmıştı.

Petrol boru hattının, İngiliz-İran petrol yataklarından, petrol getirdiği Abadan şehrinden geçtik. Burada, nehir kıyısı boyunca devâsa petrol depoları ve çok güzel evler göze çarpıyordu. Bu evler tuğladan yapılmıştı ve çok büyüktü; yeşillikler arasında harika görünüyordu. Ayrıca çok bakımsız Arap köylerine ve nehir kenarlarında yaşayan yarı göçebelerin, bambu dallarına gerdikleri kamış hasırdan yaptıkları barınaklara da rastladık. Ba-

---

2 Hindistan'ın bir şehri. 1995 yılında Mumbai olarak değiştirilmiştir.

3 Danimarka'nın Jutland yarımadası açıklarında, İngiliz ve Almanların 31 Mayıs-1 Haziran 1916 tarihinde yaptıkları ve İngilizlerin galip geldiği savaş.

lıkçılar ağlarını suya fırlatıyor; diğerleri teknelerle nehirde avlanıyor, kadınlar başlarının üzerinde su kovalarını taşıyor, suda sadece burunları görünen bufalolar nehirde yüzüyor ve Arap çobanlar, hurmalıklar arasında hayvanlarını güdüyordu.

Harbin ilk günlerinde, Almanlar tarafından batırılan büyük bir gemiye rastladık. Maksatları, bu gemi sayesinde nehir yolunu gemilerimize kapatmaktı. Fakat, nehri tam olarak kapatamamışlardı; işimize yarayacak kadar geniş bir alan kalmıştı. Batırılan geminin su üzerinde kalan baca ve direkleri, denizaltılarımız için mükemmel bir kılavuz vazifesi görüyordu. Bu batık, aslında Almanların beceriksizliğini simgeliyordu.

Öğleye doğru gemimiz demir atıp, günün kalanını orada geçirirken, mürettebat da geminin işleriyle meşgul olmaktaydı. Nehrin bağrında yaşanan müthiş hareketlilik, bu durgun ve cansız bölgeyle tam bir tezat oluşturuyordu. Büyük nakliye ve harp gemileri nehrin ortasında demirlemişti. Nehirde bulunan, her türde ve büyüklükteki gemide hummalı bir çalışma vardı. Arap yelkenlileri, bambu dalları ve kamış hasırlıklı barınakların dizildiği kıyı boyunca ilerliyordu. Yerlilerin uzun, ince kayıkları ya da *ballamları;* beyaz güneşlikleri, baş ve uç kısımdaki tek tük kürekçileriyle, yoğun bir şekilde akan nehir trafiğinde, gizemli ve harikulade bir manzara sergiliyordu. Bir adam, zar zor sığabildiği küçük sandalında, cesurca ve başarıyla akıntıya karşı kürek çekiyor ve büyük bir çay kaşığına benzeyen sandalıyla ilerlemeye çalışıyordu!

Basra'ya vardığımızda herkes kazanılan "Alman zaferini" kutluyordu. Orada, Lord Kitchener'ın elim sonu hakkında haberler de geldi. Ülkemiz onu asla unutmayacaktı; herkes çok üzgündü. Fakat hiç kimse metanetini kaybetmedi. Askerlerimiz denizde yaşanan bu felaketi sevinçle karşılayanlardan, bunun intikamını almaya çok kararlıydı.

Denizci Sinbad hikâyesini bilenler, Basra'ya âşinadır zaten; maceracı tüccar, birbirinden muhteşem seyahatlarine bu limandan başlamıştır. Ancak Sinbad'ın Basrası, köklü bir tarihe sahip olan şimdiki şehrin birkaç kilometre güneybatısında kal-

maktadır. Buraya, nehirden yaklaşık üç kilometre sonra, hurmalıklar arasından, nehir kolunun ya da su kanalının kenarındaki yoldan ulaşılmaktaydı. Nehir kolunun girişinde bulunan Aşhar köyü, Basra'nın limanı olarak kabul edilebilinirdi. Nehrin kuzeyinde gümrük dairesi bulunmaktaydı. Kıyı boyunca, ve kıyı ile büyük kışlalar arasında, dar ve dağınık pazar yerleriyle dolu bir köy kuruluydu. Nehir kolu üzerinde iki köprü inşa edilmişti. Nehrin güneyinde, çok sayıda yabancı ülke mallarını ithal eden Avrupalı tüccarların şirket binaları bulunuyordu. Bu firmalardan biri olan *Messrs. Lynch Brothers*, ordumuza çok faydası dokunan, müthiş bir nehir gemisi filosuna sahipti.

Normal dönemlerde, senelik ihracat 90.000 ile 100.000 ton arasında değişmekteydi. Bu da, aşırı yoksul bir ülke için oldukça yüksek bir gelirdi. Şehrin refah seviyesi eminim hiç bu kadar yükselmemişti. İngilizler, nakliyat, hizmet ve mallar için Türklere iki üç kez para ödüyordu. Orada herkes para kazanmanın peşindeydi. Tüccar, onun mallarına ihtiyaç duyduğunuzu ve başka yerden temin edemeyeceğinizi anlarsa, pazarlık yapmanız hiç kolay olmazdı. Mesela: Basra'daki su şartlarından ötürü, potasyum permanganatın[4] verimini artırmanız mümkün değildir. Aşharlı tüccarlar, bu maddeyi harpten evvel sattıkları fiyatın şimdi dört katı fiyatına satıyorlar!

Yoğun bir yağış ve sel mevsiminden sonra, nehrin iki kıyısındaki hurma bahçelerinde hâlâ yaklaşık otuz santimetre su vardı. Çeşitli askeri birlikleri birbirine ve nehre bağlayan yollar, aslında bataklıklar üzerine yapılan yükseltilmiş yollardı. Yaz mevsiminin yaklaşmasıyla kuruyan bataklıklar havaya değişik bir koku salıyordu. Askeri üs, nehrin sağ kıyısına kurulmuştu. Aşhar'ın kuzeyindeki büyük hastaneler ve Hindistan ve İngiliz birlikleri kıyıya dizilmişti. Güneydeki şirket binaları ve büyük evler, ordu bürolarına ve ambarlara çevrilmişti. Bu ambarlarda, ordunun ihtiyaç duyabileceği her şey mevcuttu. Aşhar'daki kışlalarda ve Basra'daki kalede, İngiliz ve Hindistan birliklerimiz

4 Koyu menekşe renkte, kristal yapılı bir tuz. Suda çözünerek menekşe renginde bir çözelti verir.

bulunmaktaydı. Nehrin kuzeyinde altı yedi kilometre ileride, Makinah ve Magil'deki[6] hurma bahçelerinde diğer hastane ve kamplar kuruluydu. Aşhar, gemilerdeki ufak tadilat işlerinin yapıldığı atölyeleriyle nehir nakliyatının merkeziydi. Nehrin sol kıyısında, Kraliyet Deniz Hava Komutanlığı'nın, ahşap iskeleli bir üssü bulunuyordu; daha içerilerde ise Kraliyet Donanması'nın hangar ve atölyeleri yanı sıra bazı hastaneler vardı. Karantina ya da kolera hastanesi, nehrin aşağısındaki kolunun girişinde kuruluydu. Yaklaşık altı kilometre aşağıda, sağ kıyıda ise, kocaman bahçeleri, iyileşmekte olan hastaların kaldığı bir hastane olarak kullanılan paşanın sarayı bulunmaktaydı.

Bizim hastane kampımız, çölün ucundaki Kraliyet Donanması'nın yanına kurulmuştu. Çadırımızdan yüz elli metre ileride, koleradan ölenlerin defnedildiği mezarlığın bulunması pek hoşumuza gitmemişti; oraya vardığımız gece de yine bir defin işlemi gerçekleştiriliyordu. Nehrin taşkınıyla sel altında kalma tehlikesi olan bir yere, neden hastane kurulduğunu hiç anlayamamıştık.

Bombay'dayken, Basra'da koleranın çok yaygın olduğunu duymuştuk. Ancak bu husus çok abartılmıştı ama yine de dikkatli olmamız gerekiyordu. Askerlerin çoğu koleradan çok tedirgin oluyordu. Hafif bir karın ağrısında bile, koleraya yakalandıklarını zannedip, çok korkuyorlardı. Bir keresinde, bir genç çadırıma gelip, vazifesini yerine getiremediği için özür dilemişti; çok hasta görünüyordu. "Doğrusu efendim..." dedi, "Hiçbir iş yapamıyorum!" Sonra yalpalamaya başladı, tam düşerken onu yakaladım. Onu kaldığı yere götürürken tamamen yürüyemez hale geldi, hemen bir tabip subay yardıma koştu ve dehşete kapılan genci kaldırmaya çalıştı. Genç korkudan ne yapacağını şaşırmıştı. Kireç gibi yüzü ve parıldayan gözleriyle "Umarım koleraya yakalanmamışımdır. Başka hiçbir şey umrumda değil!" dedi. Neyse ki korktuğu başına gelmedi, kolera değildi ve kısa zamanda iyileşti; ancak yaşadığı korku onu neredeyse öldürecekti.

---

5 Basra'da iki bölge.

O zamanlarda, cephede yoğun bir mücadele yaşanmıyordu. Keskin nişancılar tabiî ki yine iş başındaydı, ara sıra yapılan bombardımanlardan yaralanan birkaç kişi hastaneye getiriliyordu. Fakat nehrin civarındaki sağlık şartları hiç iyi değildi. Haftada tedavi edilecek en az 17.000 hasta geliyordu. Doktor ve personel sebebiyle zaten hastanede kalacak pek bir yer yoktu; hastane ihtiyacı karşılamıyordu. Bu kadar fazla hastaya yetecek kadar, tıbbî malzememiz de yoktu. Gün geçtikçe sıcaklık iyice artıyor ve bazen gölgede 50 dereceye ulaşıyordu. Toz ve sinekler Gelibolu'da olduğu kadar rahatsızlık vermese de bazen hayatımızı zindana çeviriyordu. Çok sayıdaki tatarcık sineği ve sivrisinekler, korkunç vazifelerine karanlık çökünce başlıyordu. Cibinlik düzgün kullanılırsa, sivrisinekleri dışarıda tutuyordu fakat tatarcık sinekleri için hiç işe yaramıyordu. Loş ışıkta bile neredeyse görülemeyen bu küçük yaratıkların ısırığı, iğne gibi batıyordu. Onlardan korunmak için kullanılan cibinlikler, hava akımını engelliyor ve boğulma riski oluşturuyordu. Koruyucu merhem ve losyonlar kullanılıyordu ama pek bir etki göstermiyordu. Arkadaşlarımdan biri, artık çaresizlikten tüm çarşafına ve kendi vücuduna gaz yağı sürmüştü. Bu, onu daha beter rahatsız etmişti. Çoğu asker, sinek ısırıklarının sebep olduğu vücutlarındaki kabartı ve iltihaplı şişliklerden muzdaripti. İşimiz iyice zorlaşıyordu.

Yaşadıkları onca sıkıntı ve zorluktan sonra bazı hastaların morali çok bozulmuştu fakat çoğu, eski neşesinden bir şey kaybetmemişti. Memleketlerinden arkadaşlarının gönderdiği kitap, dergi gibi vakit geçirecek hiçbir şey Mezopotamya hastanelerinde yoktu. Uzaktayken geçmek bilmeyen zamana, para için katlanılmazdı. Askerler en çok tütün hasreti çekiyordu. Eve yazılacak bir parça mektup kağıdı bulmak bile çok zordu. Hastane giysilerinin geldiği gün, herkes sevinçten havalara uçuyordu. Aylarca gece gündüz giydikleri giysileri çıkarıp; beyaz atlet, mavi pantalonlarını giyip, kızıl kuşaklarını bağladıklarında bir grup haydutu andırıyorlardı.

Zaman geçtikçe, arkadaşlarımın gönderdiği hediyeler ve diğerlerinin ihtiyaçlarımızı ellerinden geldiğince karşılamaya ça-

lışması sayesinde bazı eksiklikler gideriliyordu ama sıcağın sebep olduğu sıkıntıya hiçbir şey çare olamıyordu. Mezopotamya, dünyanın en sıcak yaz iklimlerinden birine sahipti.

Mezopotamya'da konuşulan bir hadiseden bahsetmeden edemeyeceğim. Sıcak çarpmalarında ve diğer gerekli durumlarda kullanılan buz keseleri için çok fazla buza ihtiyaç duyuluyordu. Bir tane daha buz makinesine ihtiyaç vardı. Maddi olarak eli sıkı olan Bombay'daki makamlara bu istek gönderildi. Derhal satın aldıkları bir ikinci el buz makinesi bulup, Basra'ya göndermişler. Makinenin nasıl kurulacağı hususunda, mühendisler epey uğraşmış. Nihayetinde makineyi kurduklarında, aslında onun bir kurutma makinesi olduğunu anlamışlar!

Yerli dükkanlardan veya askeri malzeme satan yerlerden herhangi bir şey alabilmek için, yerlilerin kullandığı ballamlar ile nehri geçmek mecburiyetindeydik. Bunların baş ve uç kısmında iki kayıkçı dururdu. Yanlarında, uçlarında katranla yapıştırılmış topuzların olduğu bambu sırıklar olurdu. Kayıkta yalın ayak durur ve sırıklarla kayığı sığ sulardan götürür; nehrin karşı yakasına geçerken de sırıkları bırakıp, küreklerle yola devam ederlerdi. Akıntı onları aşağı doğru indirir ve yola çıktıkları yerle aynı seviyede olan karşı kıyıya ulaşırlardı.

Yüklerin tahliyesinde birçok farklı kişi çalışıyordu. Nehirdeki kayıkçılar, komşu Araplar ve civar köylerdeki yerliler gibi herkes hayatını kazanmaya çalışıyordu. Hizmetleri karşılığında ücretlerini fazlasıyla alıyorlardı. Ayrıca bisküvi, konserve meyve ve reçele vb. de bayılıyorlardı.

Bir gün, Bay Green ile beraber bir kayığa binerek, Basra'ya gitmeye karar verdik. Nehir; motorlu tekne, kayık ve ballamlarla doluydu ve kıyı boyunca uzanan kafelerde oturan başlarına beyaz örtü sarınış insanlar, kahve ve tütün içiyor, nehrin ve gölgeliğin tadını çıkarıyordu. Nehrin biraz ilerisinde bir bataklık ve onun yanında dallarını suyun üzerine sarkıtan çok güzel hurma ağaçları bulunuyordu. Nehirde yüzmek için gelenler kıyıda toplanıyor ve kendilerini hiç temiz görünmeyen çamurlu suya bırakıyorlardı.

Şehrin kerpiçten yapılmış ana kapılarında İngiliz muhafızlar nöbet tutuyordu. Bu kapılar, ziyaretçilerin herhangi bir doğu şehrinde görebileceği uzun, kalabalık bir çarşıya açılıyordu. Küçük dükkanlardaki mallar yol kenarlarına kadar saçılmıştı. Birbirinden farklı ürünleri bir arada satıyorlardı. Çanak çömlek ve cam eşyasından, hırdavat, ilaç, sebze ve mücevhere kadar bir çok farklı ürünü bir arada, sanki çok ucuza satılıyormuş havası verilen küçük bir dükkanda bulabilirsiniz. Fakat satın almaya gelince, işin aslı hiç de öyle değildir. Satıcı, dükkanın ortasında çok esrarengiz bir havaya bürünür. Kalaycı, gümüşçü, kunduracı, fırıncı ve kuyumcuların bulunduğu yerler birbirinden ayrıdır. Bir de, bir sürü aylak insanın vakit geçirdiği kirli masalı ve tezgâhlı kafeler vardır. Sokaklardaki bu insan kalabalığının arasında en fazla dikkat çekenler, kalın bir iple başlarına sardığı örtüsü, üzerine saçlarının sarktığı pamuklu beyaz gömleği ve kırmızı deri kunduralı ya da çizmeleriyle küstah ve kendini beğenmiş bazı Araplardır. Genellikle silah taşımazlar ve kalabalığın içinde çalımla yürürler. Yanlarındaki basit mavi elbiseler giymiş kadınlar, hiç şikayet etmeden çocuklarını ve sabah alışverişinde aldıkları meyveleri taşıyarak, onları takip eder.

Dini âyinlerimizi hastane kampının içindeki geniş bir alanda yapıyorduk. Bu âyinlerin güzel geçmesi için elimizden geleni gayreti sarf ediyorduk. Kamptakiler ve hastalarımız bu âyinlerden çok memnun kalıyordu. Birlikte çalıştığımız subaylar, kurallara harfiyen uyan saygılı insanlardı ve bu husus, seferberlik sırasında çok daha mühim bir hale geliyordu. Kampın biraz ilerisinde, Genç Hıristiyan Erkekler Birliği'nin kulübesi vardı ve bir Hint beyefendisi kâtip, haftada bir kez orada sinema izlememizi sağlıyordu. Komutamız nihayetinde geniş bir yemek ve istirahat çadırı temin etmeyi başardı. Çoğu harp öncesi profesyonel şarkıcılık ve gösteriler yapan çalışanlarımız, müthiş konserler veriyordu. Onların sahip olduğu kâbiliyetler bizim için çok kıymetliydi. Bazen askeri bandomuz derslerden sonra çok güzel müzikler çalardı. Ders aralarında böyle şeylere yer vermek, insanların sıkılmasına mani oluyordu. Genç Hı-

ristiyan Erkekler Birliği'nde sık sık dersler verilirdi. Şimdi onların birinden bahsetmek istiyorum.

Akşam yemeğinden sonra, birliğin bulunduğu kulübeye doğru yürümeye başladım ve kulübenin önünde, açık havada oturan bir grupla karşılaştım. Hilal, gökyüzünde bir gümüş parçası gibi parlıyordu. En önde oturanları loş ışık altında görebiliyordum ancak arkadakiler sadece birer gölge olarak görülüyordu. Hep beraber ilahiler söylüyorlardı. Onları daha fazla ilgilendiren günümüz hadiselerine de atıfta bulunularak verilecek olunan, eski tarih ve coğrafya dersini dinlemeye gelmişlerdi. Ayrıca mükemmel dinleyicilerdi; aralarında bir resmiyet ya da soğukluk yoktu. Hava çok sıcaktı, sadece gömlek ve pantolon giymiş ve kollarını sıvamış konuşmacıyı, loş ışıkta görebilmek çok zordu ve Bâbil'in "en muhteşem zamanlarını" anlatırken hâlâ terliyordu.

Üs bölgesinin içersindeki hastane, kamp ve bahsettiğim birliğin kulübeleri civarında ders ve âyinler için uygun alanlar bulunuyordu. Subay, memur ve Mezopotamya'daki hemşirelerden sorumlu başhemşire Bayan Jones'un, işleri düzenlemek ve daha faydalı olabilmek için birbirlerine gösterdiği nezaket ve yardımseverlik takdire şâyândı.

18 Haziran'da Sir Victor Horsley'in iki gün evvel, sıcak çarpması sonucu Amâre'de vefat ettiği haberini aldık. Bunun üzerine tüm hastanelere büyük bir hüzün çöktü ve herkes çok üzüldü. Sir Victor ile ilk kez Gelibolu'da karşılaşmıştım; orada harikulade kâbiliyet ve ferasetini kardeşleri için kullanmaktaydı. Sonra, Mısır'da bir kere daha karşılaştık ve Mezopotamya'da da görüşmek üzere vedalaştık. Onunla görüşeceğim günü beklerken, bu acı haberle sarsıldım. Başkaları için azami ihtimam gösterirken, kendisine hiç dikkat etmezdi. Mezopotamya güneşinden mümkün olduğunca korunmak gerekiyordu. O, insanlar arasında hiçbir ayrım yapmazdı. Sir Victor, bilhassa beyin cerrahisi dalında ün yapmış bir cerrahtı. Kafa yaralarının tedavisinde göstermiş olduğu başarılarla, birçok insanın hayatını kurtarmıştı. Çok zeki, açık fikirli ve cesur olmasının yanı sıra

çok yumuşak bir kalbi vardı; yalan ve hileden hiç hoşlanmazdı; yani hakiki bir İngiliz beyefendisiydi. En yoğun ve verimli çalışmaları sırasında, esaslı bir vatanperver olarak hayata veda etmişti.

Mezopotamya yazlarında güneşe çok dikkat etmemiz gerekiyordu. Ufukta belirdiği andan itibaren, insanı boynundan yakalıyordu ve batana kadar ondan kaçmak mümkün değildi. Bazen, çocukken kasvetli ve kurşuni renkli gökyüzünün altında söylenen "Old Country" şarkısını hatırlarım. "Güneşin parlak ışıklarının hakim olduğu" neşe dolu bölgelerde yaşayan milletleri nasıl da kıskanırdık; ve "tek bir bulutun bile gökyüzünü karartmadığı" cennet ilahisi dinlerdik. Bulutsuz gökyüzünde, güneşin kızıl tahakkümüne üç ay maruz kaldıktan sonra bu hayallerin artık hiçbir ehemmiyeti kalmamıştı! Tanrı bizi bu hayallerin gerçekleşmesinden muhafaza etsin!

Geçirdiğimiz günler, insanı bir satır bile yazamayacak kadar yoruyordu. Hava aşırı derecede sıcaktı ve çölden kuvvetli, yakıcı, tozlu rüzgârlar esiyordu. Rüzgâr, insanı alev gibi sarıyor ve teri bile anında kurutuyordu. İnsan bir şekilde toza alışabiliyordu ama yüksek sıcaklığın ve sıcak rüzgârların sebep olduğu neme alışmak mümkün değildi. Harpten daha berbat bir şeydi ve zavallı askerler hastane çadırlarında buhran geçiriyordu.

Her ne kadar hastalıktan, zorluk ve sıkıntılardan zayıf ve yorgun düşseler de harp hususunda çok istekliydiler. Çoğu bir ya da birkaç sefer muharebeye girmişti. Harp boyunca nerede, ne zaman mücadele edildiğini çok iyi hatırlıyorlardı ve onların söyledikleriyle, yetkililerin beyanları arasında ciddi çelişkiler oluyordu. Çoğu çok kâbiliyetli strateji uzmanıydı. Her çadırda, işlerin nasıl başarıyla yürütüleceğini çok iyi bilen en az bir kişi bulunuyordu. Umumi vaziyeti görüşmek üzere bazen konferanslar düzenleniyordu ve buralarda yetkilileri bile şaşırtan ve ilgilerini çeken fikirler sunuluyordu! Aralarında, derin bir mizah anlayışı vardı; en beklenmedik zaman ve mekanlarda ince espriler yaparlardı. Bir çadırdan yükselen kahkahalar, genellikle bir şakacının, alâkasız bir şeyden komik bir şeyler çıkardığını gös-

terirdi. Bir genç süratle kilo veriyordu neredeyse eriyip bitmişti. Arkadaşı onu dikkatle inceledikten sonra "Kendine dikkat etsen iyi olur yoksa bir işe yaramadan ortalıkta gezinen bir başıboş zannedilip, tutuklanacaksın!" diyerek onu güldürmüştü.

Sıkıntı verici hallerden ve yasaklı mevzulardan eğlence çıkarmak İngiliz askerlerimizin en belirgin özelliğiydi. Bu, katiyen onların ciddiyetsiz olduğu manasına gelmiyordu. Hakiki hislerini belli etmiyorlardı fakat hepsi birbirini çok iyi anlıyordu. Yüzleri gülse de içleri kan ağlıyordu. Bazen bir askerin, acı çeken arkadaşına latife ettiğini görebilirdiniz; hislerini açıkça belli etmektense, latife yoluyla hislerini göstermeyi tercih ediyorlardı.

Bulunduğumuz yerden beş kilometre yukarıda Magil'de, çok geniş bir kamp yeri vardı. Kampın komutanı bir İskoç olan ve böyle mühim bir vazifeye getirilen en genç subaylardan biri olan Yüzbaşı Macfarlane(*) idi. Ancak kampı idare ederken hiçbir toyluk ya da acemilik göstermiyordu. Orada sık sık ziyaret ettiğim insanlarla yaşadığım birçok hatıram olmuştu. Aralarında Gelibolu'dan beri tanıdığım epey bir arkadaşım vardı. Bir cumartesi akşamı, ay ışığında verilen dersten sonra, Pazar günü vaaz vermek için orada geceledim. Baş vaiz de dinleyicilerimin arasındaydı ve geç saatte, kendisinin idare ettiği âyine katılma fırsatını yakalamıştım. Bu, papazlar arasındaki dostluğun ve samimiyetin bir örneğiydi.

Ağustosun son haftası, sıcaklıkların daha da yükselmesi bekleniyordu ve gelmekte de gecikmedi. Ondan sonra ben ve baş vaiz meslektaşım nehir boyunca ilerleyip, cepheye yaklaşmamız emrini aldık. Seyahat için gerekli malzemeleri toplamak çok zordu ve bu iş beklenmedik bir şekilde halledildi. Bir papazın Hintli genç uşağı bir kabahat işlemişti ve bunun cezası da dayaktı. Ancak, cezayı papaz kendisi uygulamadı. Bu mevzularla ilgilenen askerî inzibat komutanına bir mektup yazdı ve "bu

(*) Edinburghlu Bailie Macfarlane'nin oğlu olan Yüzbaşı Macfarlane, "Black Watch" olarak adlandırılan 3. Tabur subayı idi. Askerlerce çok sevilen ve saygı gören bir subaydı, ancak Bağdat işgali sırasında bir hücumu kahramanca yönlendirirken hayatını kaybetti.

mektubu getirene" iyi bir on ikilik (on iki kırbaç darbesi) vermesini rica etti. Mektubun neden bahsettiğini söylemeden, mektubu uşağına verip, inzibat komutanına götürmesini istedi. Genç uşak, yolda bir Hintliyle karşılaşmış ve ona elinde inzibat komutanına ulaştırılması gereken bir mektup olduğunu söyleyip, inzibat bürosunun nerede olduğunu sormuş. Yardımsever Hintli ise büronun, gideceği yolun üzerinde olduğunu ve mektubu onun yerine götürebileceğini söyledi. Bunun üzerine uşak mektubu vermiş ve rahatça görevinin başına dönmüş. Papaz hakikati öğrendiğinde artık çok geçti: akılda kalan soru ise zavallı Hintlinin İngiliz adaleti hakkında ne düşündüğüydü!

XX. Dicle Nehri'nde

General, bu bölgedeki sulama projeleriyle tanınan Sir William Willcox'un hazırladığı, büyük Mezopotamya haritasını inceledikten sonra, işime çok yarayan küçük bir harita verdi. General, Mezopotamya coğrafyası ve tarihine çok ilgi duyuyordu; bu sebeple onun usta kaleminden, çok yakın bir zamanda, bir Mezopotamya tarihiyle ilgili bir eser çıkacağını düşünüyorum. Magil'deki rıhtımdan nehir gemimize bindik. Herkes, rıhtımdaki ambardan on günlük erzak ihtiyacını karşıladı. Gidecek olduğumuz, ileri üssün bulunduğu Şeyh Sa'ad bölgesi dört günlük uzaklıktaydı ama bataklığa dönüşen kıyıları da hesaba katmak zorundaydık. Daha sonra gelen başka bir peder, bizim için bir kez daha erzak aldığından çok şanslıydık. Erzaklarımız; çeşitli konserve et, ordu bisküvileri, şeker ve çaydan oluşuyordu.

Basra'dan sonra akıntı hızlandığı için, buradaki su seviyesi yükselmişti. Sonra su en alçak seviyesine ulaşarak tehlike arz etse de, büyük gemiler rahatlıkla yoluna devam etti. Yukarı kesimlerde ise, sular çekilmeye devam ediyordu. Nakliye amaçlı kullanılan en hafif gemiler bile neredeyse nehrin tabanına değiyordu. Bu sebeple, yolculuğumuzun dört günden altı güne uzaması hiç iyi olmamıştı.

Sonbaharın yaklaşmasıyla nehir, yağmurlar gelene kadar, ana akımın görüldüğü yataktan akmaya başlayacaktı. Geniş yatak üzerindeki dereler, gittikçe kurumaya başlamıştı. Güçlü akım, gemilerin geçiş yolunu derinleştiriyor ve geçişini kolaylaştırıyordu.

Bizim nehir gemimiz, Dicle ve Karun[1] nehrinde kullanılmak için özel olarak yapılmıştı. İki tarafındaki filikalar, taşıma kapasitesini üç katına çıkarıyordu. Gemimiz, iki kanadı altında yavrularını taşıyan bir ördek gibi, akıntıya karşı ilerlemeye çalışıyordu. Gemi iki katlıydı ve üst katında bir güneşlik bulunuyordu. Gemide lüks denilecek hiçbir şey yoktu. Valizlerin konulduğu küçük bir gemi salonu vardı; içeride bir masa olmasına rağmen hiç sandalye yoktu. Gemideki subaylar dört veya altı kişilik gruplara ayrılmıştı ve tek masa, dönüşümlü olarak kullanılıyordu. Kendi tabak ve kaşıklarımızı kullanıyorduk. Maalesef emir erim ateşlendiği için son dakikada gemiden ayrıldı. Onun yerine gelen, genç bir ilahiyat öğrencisiydi. Yaşanılan tüm sıkıntılara göğüs gerdi ve onunla güzel bir şekilde vedalaştık. Güvertedeki "alanlar" farklı bölümlere ayrılmıştı. Oraya uyku takımlarımızı serip, şafak sökene kadar istirahat ettik.

Hintli askerler, güneşliklerin altından, kendileri için hazırlanan erzakların bulunduğu filikalara doğru ilerledi ve küçük filomuz seyahatine başladı. Magil'in birkaç kilometre ilerisine kadar hurma bahçeleri görülüyordu. Solda, uzun ve yeşil bir adanın yanından geçtik ve adanın biraz ilerisinde Fırat nehrinin ağzı görünmeye başladı. Eskiden, bu nehir, Dicle ile daha yukarıdan yani Kurna'dan birleşiyordu. Fakat sonradan, Nasıriye civarındaki bataklıklardan kestirme bir yola girdi. Dicle'in suyu bulanıkken, Fırat'ın suları tertemizdi. Bulanık ve temiz sular aynı yönde, uzun süre ayrı olarak akıyor ve Moselle[2] ile Ren[3] nehirlerinin birleşmesini hatırlatıyordu. Fırat nehri, Kurna boyunca dümdüz akıyordu; kıvrımları ise çok genişti ve nehir derin olduğundan ulaşım kolaydı. Kurna'da, Fırat'ın eski ağzının bulunduğu yerden geçtik. Bu nehrin sularının az bir kısmı, bu noktada Dicle'ye ulaşıyordu. Nehrin sağ kıyısı boyunca dizilen kerpiç evlerin ve hurma ağaçlarının bulunduğu Kurna, duraklarımızdan biriydi. Koleradan ölen bir adamı burada kıyıya çıkardık; hastalığı çok hızlı ilerlemişti. Sabah onda hastalığı teşhis edilmiş ve öğlen on iki-

1 İran'ın güneybatısında bulunan bir nehir.
2 Fransa, Lüksemburg ve Almanya'dan geçen bir nehir.
3 İsviçre Alplerinde doğup, Kuzey Denizi'ne dökülen, Batı Avrupa'nın en önemli nehirlerinden biri.

de can vermişti. Hepimiz koruyucu ilaçla temizlendik fakat yine de karantinaya alındık. Nehrin sol kıyısına yanaştık ve yola devam etmek için izin verilip verilmeyeceğinden endişe ederek, geceyi orada geçirdik. Hintli askerlerimiz kıyıya çıktı ve hurma ağaçlarının arasında geceledi. Akşam yemeklerini pişirdikleri ateşin titrek ışıkları, karanlıkta ateş böcekleri gibi parıldıyordu.

Kurna, Cennet Bahçesi denilen bölgenin tarihi bir şehriydi. Kıyı boyunca manzara çok güzeldi ama aslında oradaki vaziyet pek iyi değildi. Civardaki bataklıklar sıtma yuvası haline gelmişti ve zararlı böcek sayısı sürekli artmaktaydı. Bir gece bu cennette kaldıktan sonra, aynaya baktığınızda yavaşça konuşmanız - eğer konuşabilirseniz- iyi olacaktır! Bir genç, kendisini cennetten çıkarması için, alevden bir kılıca sahip bir meleğe lüzum olmadığını söylüyordu. Eski bir su oluğunun bulunduğu yerin, Âdem'in elmayı yediği yer olduğuna inanılıyordu. Ancak gelenekçiler Adem ve Havva'nın yaşadığını iddia ettikleri tarihte, Basra Körfezi sularının, Kurna şehri üzerinden geçtiğini gözardı etmişti.

Sabahleyin, yola devam etmemize müsaade edildi. Kurna'nın yukarısına doğru nehir daralıyor ve kıvrılmaya başlıyordu. Dolambaçlı kıvrımları, Stirling'in[4] aşağısındaki Forth[5] nehrini hatırlatıyordu. Bazen, küçük bir filonun geçeceği kadar yer oluyordu. Akıntıya karşı yapılan süratli dönüş ve keskin virajlarda usta bir gemicilik sergileniyordu. Kıyılara çarpan filikaların yüzeyleri, sıvalı bir duvar gibi pürüzsüz bir hale gelmişti. Eğer arazi biraz daha yükselirse, su kendisi için daha düz bir yatak elde edecekti ama Bağdat'ın deniz seviyesinden yüksekliği sadece 33 metreydi. Bu yüzden nehir kendi yatağında rahatça akıyordu.

Gemimiz, nehir kıyısında yaşayan Arapların dikkatini çekiyordu. Erkek, kadın ve çocuklar balık, sebze, tavuk ve yumurta satmak için büyük bir heyecan ve aceleyle koşuşturuyordu. Ne karışık bir kalabalıktı; aralarında çıplak çocuklar, üstü-başı dağınık kadın ve erkekler vardı. Üzerlerinde doğru düzgün giysilerinin olmaması çok şaşırtıcıydı. Medeniyet sınırlarının dışında, kendi hallerinde tabiî bir şekilde yaşıyorlardı. Kadınlar, koyu

4 İskoçya'da bir şehir.
5 İskoçya'da bir nehir.

mavi bir gömlek giyiyor ve bellerine kuşak bağlıyordu; ancak ihtiyaç halinde çuval bezine bile razı oluyorlardı. Bazı genç kızlar çok parlak giysiler giymişti. Bir tanesinin kıpkırmızı, diğerinin parlak mavi, bir diğerinin ise üzerinde küçük sarı daireler olan kahverengi bir elbisesi vardı.

Fakat, ellerindekini satmak için "küçük filonun" peşinde koşarken, her şey unutulmuştu. Gemi kıyıya yaklaşırken, her yer daha da hareketlendi. Nehrin ortasına geldiğimizde, birden suya dalıp, ustalıkla yüzmeye başladılar; küçük kavunlar da nehre atılmaya başlandı. Gemi büyük olduğu için hiç kimse yolunu şaşırmadan, hepsi ona doğru yüzmeye başladı. Ancak kıyıya atılan paralara ne olduğunu hiç bilmiyorum. Bazıları bir yandan yüzüyor; bir yandan bir elinde tavuk taşıyordu; ve bu durum tavuklar için pek iyi olmamıştı. Bazı erkek ve gençler yüzerek, en yakındaki gemiye ulaştı. Bir Hintli pazarlık yapmak konusunda o kadar istekliydi ki, gemiden çok fazla sarkınca nehre düştü. İki erkek ve bir kadının, gemide bizi neden takip ettikleri anlaşılmıştı. Bu, onlar için bir fırsattı. Hintliyi sudan çıkarıp, gemiye taşıdılar; ve pazarlıktan daha karlı çıkmış oldular.

Basra ve Amâre arasındaki "Üzeyir Türbesi"[6] en fazla ilgi gören yerlerden biriydi. Burası, nehrin sağ kıyısında, mavi kubbeli geniş bir alandı. Etrafında birkaç ağaç; Yahudi ve Müslüman hacılar için barınaklar vardı. Bir rivayete göre Üzeyir, denize yakın bir yere defnedilmek istemiş. Naaşını taşıyan deve, bu noktaya vardığında, oraya çökmüş ve olduğu yerden kesinlikle kıpırdamamış. Bunun bir işaret olduğu düşünülerek; kendisi tam o noktaya defnedilmiş. Bazen medeniyet; güzelliklerin ve muhteşem tabiatın nasıl da düşmanı oluveriyor! Demiryoluna çok ihtiyaç vardı ve inşasının süratle sürdürülmesi bizi çok memnun etti. Üzeyir'in türbesinin bulunduğu kıyıyı kaplayan demiryolu kulübeleri ve inşaat sebebiyle, insanlar tam olarak etrafı göremiyordu.

Yeşillik ve çöl çalılarıyla kaplı ova, ufka doğru uzanıyordu. Ara sıra rastlanılan ağaç kümeleri, orada bir Arap köyünün ya

6 M. Ö. 4-5 yüzyıllarda yaşamış Yahudi din adamı. Kimi İslâmî kaynaklarda peygamber olduğu yazılı olmakla birlikte, Kur'ân-ı Kerîm'de ismi peygamber olarak zikredilenler arasında değildir.

da bir velinin türbesi olduğunu gösteriyordu. Arapların neredeyse yıkılacakmış gibi duran hasır barınakları kıyıya kadar uzanıyor ve kerpiç duvarlarla çevrili bazı yerler, daimi yerleşim alanı olarak göze çarpıyordu. Sanki güneşten ateş yağıyordu ve güney rüzgârı, yanan bir ocak gibi alev püskürtüyordu. Bir zamanlar kudretli imparatorlukların hüküm sürdüğü bu yerler; şimdi derin bir çöl sessizliğine gömülmüştü. Burası dünyanın en büyük yiyecek ve meyve kaynaklarından biri olabilirdi; geniş ve zengin toprağından faydalanabilinirdi. Ancak bir avuç fakir Arap bu topraklarda kıt kanaat geçiniyordu. Sir William Willcox'un bu toprakları sulama ve nehirlerin Ararat bölgesinden getirdiği suların kontrolünü sağlama projesi, bölgenin kaderini değiştirebilir ve insanlık için bir mucize yaratabilirdi. Önceleri, ileri görüşlü ve kâbiliyetli insanların sulama hususunda Mısır'da yarattığı mucizelere şahit olmuştuk. Köklü ve muhteşem geleneklere ev sahipliği yapan bu topraklara gelişimizle, belki de burada yeni bir gün doğacak ve böylece, terk edilen ve yalnızlığa mahkûm edilen toprakların uzun geceleri aydınlığa kavuşacak, uçsuz bucaksız bu bakir topraklarda çiçekler açacak.

Amâre'de, İskoçya Kilisesi din işleri subayı M'Neill ile karşılaştım. Bana bir haftalık müthiş bir çalışma programı verdi. Program, Genç Hıristiyan Erkekler Birliğinde, Pazar âyini için toplanan yüzlerce gence vereceğim vaazla başlıyordu. Birlik Komutanı arkadaşım Albay Bond, onunla kalmamı teklif etti; gösterdiği misafirperverlikten ötürü ona minnettarım. Oradayken, "Martin Swayne" adıyla tanınmayı tercih eden, iyi bir gözlemci ve kâbiliyetli bir ressamla buluşma fırsatı yakaladım. Mezopotamya'daki hayatı ve tabi güzellikleriyle alâkalı tasvirleri çok gerçekçi ve canlıydı.

Dicle'nin sol kıyısından çöle doğru büyük bir kanal akıyordu. Kanaldan aşağı doğru, nehir ile kanal arasında Amâre kasabası bulunuyordu. Nehirde gidip gelen gemilerin çoğu, sular alçaldığında, kıyıya iyice yaklaşıyordu. Filikalar nehirde köprü vazifesi görüyor, aralıklarla açılıp, gemilerin geçişine müsaade ediyordu. Nehrin ön tarafında tuğladan yapılmış, iki katlı evler diziliydi. Sonradan bu evler ordu için depo, hastane ve

büroya çevrilmişti. Nehir kenarında bir çarşı vardı. Çarşı dükkanları gayet temizdi ve satılık bir sürü "ıvır zıvır", tezgâhlarda sergileniyordu. İçerilere doğru gittikçe, sadece bir sırığın üzerine gerilmiş olan eski bir örtü insanları güneşten muhafaza ediyordu. Arapların kalabalığı, askerlerimizin, vatandaşlarımızın, esmer Hintli askerlerin ve hemşirelerin gelmesiyle daha da atmıştı. O kadar kirin ve kargaşanın arasından bir şeyler satın alabilmek çok şaşırtıcıydı. Eğer dikkat etmezseniz, Manchester ya da Birmingham'da[7] üretilip, tüccarlar tarafından bu bölgeye ihraç edilen hediyelik eşyalarla çarşıdan ayrılabilirdiniz; Mezopotamyalıların işi sadece onların ücretini almaktı.

Orada pirinç ve bakır işleyen pek çok işçi vardır; bu madenler sert ve pürüzlü aletlere dönüşse de çok dayanıklıdır. Gümüş işleyen sadece bir tane yerli zanaatkâr vardı; bilhassa kol düğmesi, peçete halkası ve düğme yapımında ve üzerlerine resim işlemekte ustaydı. Üzeyir Türbesi ve Dicle nehrindeki kayıklar şaheserleriydi. Bunları o kadar çok işlemişti ki artık gözleri kapalı bile yapardı. Bu işlemeler çok hoş görünüyordu, rakibi olmadığı için kimsenin emri altına da girmiyordu. Sizin için bir şey yaparsa, bu bir lütuf olarak görülmelidir. Ona gümüş bir eşya siparişi verip, eğer zamanında almazsanız; onu rahatça gelen ilk müşteriye satar ve siz de pişmanlıktan kahrolursunuz. Çarşı merkezinin nehre açılan tarafındaki asma tahtaları, fırtınalı günlerde desteksiz ayakta kalamıyordu.

Nehrin diğer yakasında büyük hurmalıklar ve bahçeler, dağınık bir şekilde bereketli topraklara yayılmıştır. Sebzeler neredeyse "siz orada beklerken" büyür. Salatalık, kavun, kabak ve domates bol miktarda yetişir. Üzüm, nar, incir, dut, kayısı ve ıhlamur da bu bereketli topraklarda yerini almıştır. Nehir kıyısında söğüt ağaçları ve devâsa deve dikenleri görülür. Dolayısıyla bu toprakların cennet bahçelerine benzetilmesi de çok manidardır. Ben, kâbiliyetli insanların elinde, kolaylıkla temin edilebilecek araçlarla; burada geçmişte hayal edilen tüm zenginlik ve güzelliklerin gerçeğe dönüşebileceğine eminim.

---

7 İngiltere'de iki şehir.

Şimdi yeşilliklerin arasında, beyaz çadırlar ve daha geniş alanlarda, hurma ağaçlarının arasında yaralı veya hasta İngiliz ve Hintli askerlerin kaldığı hastane koğuşları vardı. Sıhhatlerine kavuşup görevlerine geri dönene ya da seyahat edebilecek kadar kuvvetleninceye dek hastanede kalıyorlardı. Böyle yerler bir günde tamamlanamıyordu ama bu hastanelerde her şeyin eksiksiz olduğunu söyleyebilirim.

Çok yoğun bir hafta geçirmiştim. Bay M'Neills'in rehberliğinde hastaneleri dolaştım ve birçok kişiyle görüştüm. Çeşitli yerlerde vaaz ve dersler verdim. Askerler, İncil'in bu bölgelerden bahsetmesini ilgiyle karşılıyordu; verimli geçen derslerden sonra bazen yarım saat sorularını cevaplıyordum. Bazısının mevzu hakkında pek bilgisi yoktu. İçlerinden biri, bu bölgeye gereğinden fazla önem vererek, burayı "İsa'nın dolaştığı kutsal topraklar" olarak görüyordu. Meraklı bir genç, bana hâlâ "tuz sütunlarının"[8] kalıntılarının olup olmadığını sordu. İlk önce ne demek istediğini anlayamadım, sonrasında Lut'un karısının dönüştüğü tuz sütununu kastettiğini belirtti. Bu sütundan bir parça alıp, annesine götürmek istediğini söyledi! Bir elinde İncil taşıyan, iri yarı bir genç, Sodom ve Gomora şehirlerinin[9] ne kadar uzaklıkta olduğunu öğrenmek istiyordu. Askerlerimizin bilmediği yerlere, İncil'de geçen isimlerin verilmesi, o genci yanlış yönlendirmişti. Kuzey hududunda bulunan gençlerin, bana böyle sorular sormaması çok ilginçti. İbrahim'in doğum yeri, Bâbil Kulesi, Bâbil, Ninova ve tarihteki diğer meşhur yerler hakkında sayısız sorular sorulurken, hiç kimse Cennet Bahçesi[10] hakkında tek bir soru bile sormuyordu. Nehrin yukarısına çıktıkça, sıcaklık düşüyordu. Gündüzleri yine çok sıcaktı ama geceleri hava serinliyordu. Hatta, bir gün güvertede sabaha karşı, soğuktan uyanmış ve aylar sonra ilk defa üşümüştüm. Sabah, Pushti Kuh Dağları'nın tepeleri görünmeye başladı; akşama

8 Lut Gölü kıyılarında yoğun tuz oranı nedeniyle meydana gelen tuz oluşumları.

9 Eski Ahit'in Tekvin kitabında sözü edilen, işledikleri günahlar yüzünden gökyüzünden yağan ateşle yok edildiği anlatılan şehirler.

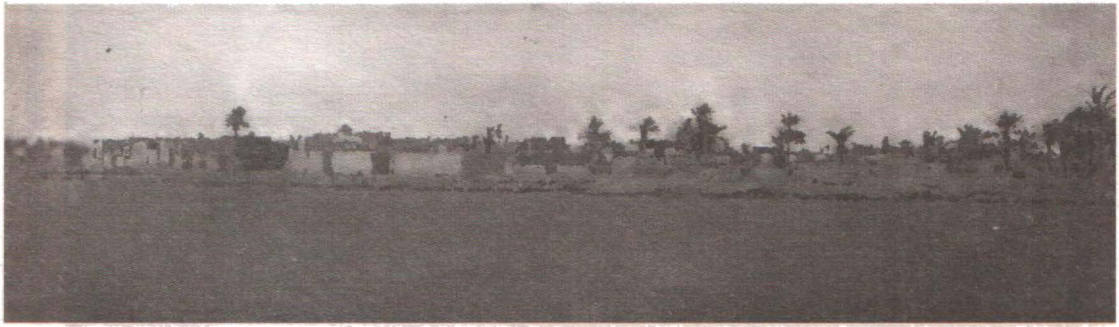
10 İncil'de, ilk insan Adem ve Havva'nın yaşadığı bölge olarak tasvir edilen yer.

doğru dağlar, daha net görünüyor ve oraya iyice yaklaşıyorduk. Kıvrımlı nehir, kendi halinde akmaya devam ediyordu. O sırada, nehirden su içen bir sırtlan gözüme takıldı. Kalabalık keklik sürüleri gün boyu nehrin üzerinde uçuşuyordu. Şahin ve akbabalar üzerimizde kanat çırpıyor ve nehrin çamurlu kıyılarına konuyordu. Uzun, cılız bacaklı, bembeyaz ve yalnız bir flamingo, nehrin sığ sularında kuğu gibi süzülüyordu.

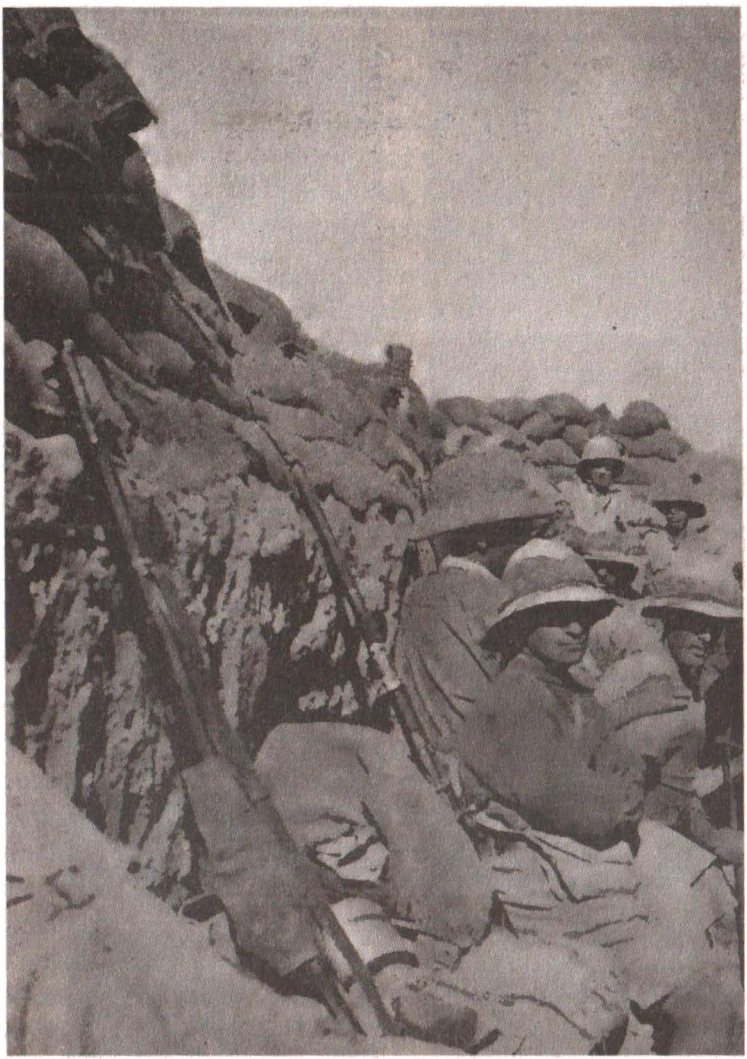
Nehirden yukarı doğru ilerledikçe, seyahatimiz daha çok zorlaşıyordu. Gençliklerinden beri nehri çok iyi tanıyan iki adam, köprüde kaptanla beraber durdu ve ona en emniyetli yolu gösterdi. Sığ su tehlikesinin olduğu yerlerde, uzun bir sırıkla suyun derinliğini ölçmek için, bir genç iki filikanın köşesine yerleştirilmişti. Genç, derinliği ölçüp, Hintçe "1 metre", "2 metre" diye bağırıyordu. Nehrin daralmasıyla, akıntı kuvvetleniyor ve ilerleyişimiz yavaşlıyordu. Birçok kez tehlikeyi ucuz atlatmıştık ama nihayetinde gemimiz sığ suda zemine saplandı. Biraz yukarımızda ve aşağımızda iki "küçük filo" da zemine saplanmıştı. Ancak bir başka gemi arkamızdan gelip, çamur üzerinde, bizimle başka bir gemi arasından ilerledi. Dört gemi, kurtulmak için bir saatten fazla uğraştı. Kayıktan alınan ölçümler, ilerlemek için suyun yeterince derin olduğunu gösterdi ve gemiler, bir kez daha hareket etmeye çalıştı. Kayığın arka kısmına çapa atıldı ve zincir güverteye kondu. Sonra, kayıkçılar çapa zincirini çıkarıp, akıntıya karşı ilerledi ama çok fazla ilerleyemeden çapayı atmak zorunda kaldı. Zincir, daha sonra buhar vinciyle çekildi ve çapa sayesinde biraz yol alabildik. Kaptan, kayığı kalın bir halatla kıyıya gönderdi. Gemiye dönünce de, önceden olduğu gibi çapa ve zinciri çıkardı. Kayıkçılar halatı kavradı ve bununla kayığı zincir yettiği kadar nehre doğru itti. Çapa bir kez daha nehre atıldı, iyice gerilen çapa ve zincir üzerinde biraz ilerledik ve nihayetinde nehir yoluna girdik. Diğerleri bizim kadar şanslı değildi. Bazıları ancak bir iki saat sonra yoluna devam edebildi; fakat postalarımızı taşıyan bir gemi, demirden bir ada gibi günlerce nehrin üzerinde kaldı!

Üzeyir Türbesi

Bombardımandan sonra, Kûtü'l-Amâre

Sinniya'da mevzilerinde bulunan 4. Tabur askerleri

XXI. İleri Karargâhta

Şeyh Sa'ad kıyısında, arkadaşım Green'i konuşurken gördüğümde çok mutlu olmuştum. İleri üs karargâhına bağlanmıştık ve komutan yemekhanesinden yemek yiyorduk. Komutan ve kurmayları çok beyefendi insanlardı ve tüm vaziyete hakim olduklarından, ordu için çok mühimdiler. Oradayken birçok ilginç insanla ve her rütbeden askerle tanıştık. Hepsi, sefer boyunca yaşadıkları heyecan verici maceralardan bahsediyordu.

Şeyh Sa'ad, Dicle nehrinin sağ kıyısında bulunan ve sakinlerini en son Ocak ayında, ordu köye yerleşince gören sıradan bir Arap köyüydü. Köyün çok farklı ve üstün bir hususiyeti yoktu. Beyaz çadır kent, nehir kıyısı boyunca uzanıyordu. Balçık tepecikler, Eylül ayında nehirden yaklaşık 4 metre yükseliyordu. Kıyı boyunca, yüksek toprak setler göze çarpıyordu. Çadırların arasında, sulh zamanında tarım yapıldığına dair izlere rastlanıyordu.

Burada, yedi hastane, istirahat kampı, şantiye alanı, postane ve demiryolu istasyonunun bulunduğu büyük bir askeri üs kuruluydu. Atölyeleriyle birlikte ordu donatım teşkilatı ve askeri erzak depoları büyük bir sahayı kaplıyordu. Ayrıca, Genç Erkekler Hıristiyan Birliği, kantin ve satılacak malların ortalığa serildiği ve fiyatların sıkı kontrol altında tutulduğu iki yerli pazarı bulunmaktaydı. Ana ikmal yollarını müdafaa eden birlikler, daire şeklindeki üssün çevresine kamp kurmuştu. Burası ayrıca "nehir başı"ydı ve tüm nakliye işlemleri nehir kıyısı boyunca gerçekleştiriliyordu.

Green ve ben, çok sayıdaki yedek birlikler hariç, bu alandaki tüm askerlerin idaresinden sorumluyduk. Albay Goodbody, bu bölgede, Ocak ayındaki muharebeye katılan tek subaydı.

Şeyh Sa'ad, cepheye giden tüm birliklerin ve her türlü erzağın geçmek mecburiyetinde olduğu bir "dar boğaz" olarak tanımlanabilirdi. Ayrıca, herhangi bir sebeple geride olması lazım gelenlerin ilk durak yeriydi. Bu sebeple, benzer ümit ve inançla giden ve benzer yara ve hastalıklarla dönen, çeşitli birliklere mensup birçok çalışan ve subayla karşılaştık.

Askeri üsteyken, her ne kadar top seslerini duysak ve patlayan bombaların saçtığı alevleri görsek de, tehlikeden uzaktık. Ara sıra atılan dehşet verici uçak mermilerine şahit oluyorduk. Gelibolu'da olduğu gibi burada da, en çok gizli düşmanlardan korkuluyordu. Bu düşmanlar, sinsice hareket ediyor ve dağ gibi adamları bile deviriyordu. Çok sıkı sağlık tedbirleri alınmıştı ve kampımızda hiçbir öldürücü hastalık görülmemişti. Sineklerle başa çıkmak çok zordu. Sivrisinek ve tatarcık sineklerinin sayısı çok değildi ve cibinlik sebebiyle insana zararları pek dokunmuyordu. Ancak menfur vazifesini gün boyunca sürdüren kahrolası bir sinek vardı. Sıradan bir karasineğe benziyordu ve teninize öyle bir masumiyetle dokunuyordu ki, keskin bir acıyla sıçrayana kadar, ondan kesinlikle şüphelenmiyordunuz. Daha çok tırnak çevresindeki ölü deriye saldırıyor ve kızıl gölün tadını çıkarıyordu. Bildiğim kadarıyla zehirli değildi ama can sıkıcı bir hayvandı. Kimse onlara karşı merhamet göstermiyordu çünkü bu böcekler kana susamış ve eziyet etmekten zevk alıyordu.

İlk cenaze merasimini, yerel hastanede hayatını kaybeden bir genç için düzenledim. Mezarlık, çölün çok uzak bir yerindeydi ve alacakaranlıkta orayı bulmak daha da zorlaşıyordu. En uzaktaki ileri karakol mevzii komutanı, dikenli teller boyunca bana yolu gösterdi ama tek başıma gidemeyeceğimi söyledi. Cenaze merasimi için beklendiğimi öğrenince, ısrar etmedi ve daha mezar kazımı bitmeden mezarlığa vardım. Birkaç dakika sonra cenaze getirildi. Bu arada güneş batmış ve ıssız tabiat loş bir

karanlığa gömülmüştü. Adamlar hâlâ mezarla uğraşıyordu, toprağın kazılması çok zordu sanki sert bir kayayı kesiyorlardı. İleri karakol mevziinden gelen bir onbaşı ve silahlı iki adam, hemen dikenli tellerin arkasına geçmemizi söyledi. Daha işimizi bitirmeden her yere zifiri karanlık çökmüş ve arkadaşımızı toprağın koynuna bırakmıştık. Çadırıma varır varmaz, bulunduğumuz hatları ziyaret eden Nagpur[1] Piskoposuyla karşılaştım. 1911 baharında, Filistin'de bulunduğum esnada benim hakkımda aldığı notları inceledi. Aldığım vazifelerden ötürü beni tebrik etti.

Ordu yetkilileri, Genç Erkekler Hıristiyan Birliği çadırının yakınına bir sinema kurdu. Sinema makinesi görünmüyordu ama ekran, toprak sete bakıyordu. Böylece askerler orada oturup, birbirinin görüş alanını engellemeden ekranı görebiliyordu. Uzun ve karanlık akşamlarda, sinema, askerler için büyük bir nimetti. Hastanelere de yakın olduğu için hastalar da oraya gelebiliyordu. İstirahat kampına da pek uzak sayılmazdı. Ara sıra ben de oraya uğrar, bir köşede oturup ne tür filmlerin gösterildiğini izlerdim. İmparatorluğun tüm kesimleri bu kalabalıkta temsil ediliyordu ve film hakkında yaptıkları yorumlardan, hepsinin farklı bakış açılarına sahip olduğu belliydi. Film biraz sıkıcıydı ama bazen hareketleniyordu. Filmde geçen konuşmaları buraya aktarmam mümkün değil; ancak kullanılan dile rağmen; ince espriler ve mizah, seyircinin dikkatinden kaçmıyordu. Bizler bir şey anlatırken bir sürü kelime kullanırken; İngiliz askeri üç kelimede istediğini anlatıyordu. Askerler, ekrandaki trajediden pek etkilenmemişti. "Kahraman"ın hayatı öyle bir çıkmaza girmişti ki; bulabildiği tek çıkış yolu intihardı. İlacı eline alıp, tam yutacakken, bir sesin "Kendini zehirlemiyor, sadece ilaç içiyor!" demesi herkes kahkahaya boğmuştu.

Cephedeki askerleri bilhassa İskoç alaylarını, belirli aralıklarla ziyaret etmek vazifelerimden biriydi. Genç Erkekler Hıristiyan Birliğine mensup papaz ve memurlar, âyin ve dersler düzenliyor ve beni kamptaki ve cephedeki askerlerle tanıştırı-

1 Hindistan'ın üçüncü büyük şehri.

yordu; böylece işim biraz daha kolaylaşıyordu. Bir cumartesi sabahı saat dörtte, eşyalarımı toplatıp trene göndermiştim. "Çöl Eksperisi"ndeki randevular pek lüks içinde geçmiyordu; hasır bir sandalyeye oturdum ama hiç rahat değildi. Açık vagonlara erzak, mühimmat ve farklı ordu birimlerinin ihtiyacı olan malzemeler yüklenmişti. Yüklerin üzerinde de, yol üzerinde, vazife yerlerinde indirilmek üzere, birçok asker vardı.

Eğer demiryolu hattı kesilirse, tüm erzak ve mühimmat ihtiyacını bu yolla temin eden, cephedeki birlikler çok zor durumda kalırdı. Bu sebeple demiryolu, dikenli telle çevrili çit ve gözetleme binalarıyla müdafaa ediliyordu. Bu binalar hat boyunca, dört yüz metre ara ile inşa edilmişti. "Gözetleme binası" teknik bir terim olduğundan çeşitli şekil ve türdeki yapılar için kullanılabilir. Benim bahsettiğim ise, etrafı derin ve yuvarlak bir siperle çevrili, toprak ve ahşap çatılı geniş yeraltı sığınağıdır. Uzaktan kolaylıkla fark edilmeyen bu yapılardan, içindekiler etrafı rahatlıkla gözetleyebilir. Şafak sökmesine yakın alacakaranlıkta bile silahlı adamların hareketleri kolayca fark edilebilir.

Güneş doğudan yükselirken, uzaktan toz bulutları görülmeye başlanıyordu ve dürbün sayesinde, toz bulutları arasındaki deve kervanını ya da tozu dumana katan uzun katır arabası dizisi fark ediliyordu. Böylece insan, demiryolunun yanı sıra insanların, hayati ihtiyaçları için çölde her türlü tehlikeyi göze aldığını anlıyordu.

"Demiryolu İstasyonu"nda yük ve eşyalar arasında aceleyle ve zar zor ilerleyip, eşyalarımızı oraya bırakırken, ortalık harp meydanına dönüyordu. Çadırlar ve çeşitli yüklerin oluşturduğu tepecikler etrafta mantar gibi bitmişti. Daralan nehirden kanala pompalanan su, insan ve hayvanlar için hayat kaynağıydı. O gün çok hareketliydi. Erzaklar, hayvan yemleri, mühimmat, teçhizat, yakacak odun ve daha bir sürü şey, kamptaki veya siperlerdeki çeşitli birlikler tarafından gönderilen nakliye arabalarına dağıtılıyordu. Eşyalar, İngilizce veya Hintçe bağırıp çağırmadan, inatçı katırların sebep olduğu toz duman ve heyecanla, arabalara yükleniyor ve sıkıca bağlanıyordu. Böyle durumlarda, İngiliz astsubaylarının zengin kelime dağarcığı da or-

taya çıkıyordu! Bu arada, Doğulu esmer vatandaşlarımız, yanımızdaki su tankının gölgesinin altında uzanmış kart oynuyordu. "Görüyor musunuz efendim..." dedi emir erim, "şu herifler kağıtları nasıl dağıtıyor?" Kartları sağdan sola veriyorlardı. —Batıda ise kartlar soldan sağa dağıtılırdı.— Ayrıca, kartları en üstten değil, en alttan alıyorlardı—bu da Doğu ile Batı arasındaki zıtlığı bir kez daha gösteriyordu.

Hafif piyade birliği nehrin dar boğazına gönderilmişti; birliğin, nehrin cephesinde bölgedeki belirli bataryaları muhafaza eden ileri karakolları mevcuttu.

Komutan muavini, adaşım olan çok zeki ve kâbiliyetli bir askerdi ve gayda çalmaya da çok meraklıydı. İskoç papaz arkadaşım Bay M'Caul, bu tugaya bağlanmıştı, kamptaki çeşitli birimleri gezerken bana refakat ediyor ve beni oradakilerle tanıştırıyordu. Tugay komutanı bir "İskoçlu kardeş" olarak beni çok samimi karşıladı. İskoç kilisesinin eski ve sadık mensuplarındandı, Pazar âyini merasiminde en öndeydi ve o akşamki dersime de başkanlık edecekti. O akşam, nehir boyunca su dolu hendeklerin arasında dolaştık, General de, kendisinin büyük kahramanlık gösterdiği harbin bir bölümünden bahsetti. Mezopotamya'da görülen en sert muharebelerinden birine katılmıştı. Yaşanılan cehennemin izleri hâlâ görülüyordu. Toprağın üzerinde mermi ve bombaların açtığı devâsa çukurlar göze çarpıyordu; etrafa boş mermi kovanları ve cephanelikler dağılmış, parçalanmış asker üniformaları çöl çalılarına takılmıştı. Kırık silahlar ve teçhizat parçaları ortalığa saçılmıştı. Harbin geriye kalan en kötü kısmı ise, o korkunç günlerin tehlikesi, şaşkınlığı ve kasveti içerisinde, aceleyle ve yarım yamalak düzenlenen cenaze merasimleriydi. Bu dehşetli ve çılgın muharebenin ardından, düşmanlar mezarlarında nasıl da rahat uyuyordu.

Nehrin karşı kıyısındaki Türk nişancı çok iyi hedef aldığından, çok dikkatli hareket etmemiz gerekiyordu. Alacakaranlıkta yolumuza devam ederken, ahşap haçlı bir mezara rastladık. Haçın üzerinde "Burada, 18 Nisan'da hayatını kaybeden iki kahraman asker yatmaktadır" yazıyordu. Issız ve uç-

suz bucaksız vadide, bu yalnız haç ne kadar da hazin ve sahipsiz duruyordu.

Pazar günü kendimizi çok güvende ve rahat hissettik. Bunun sebebi, düşmanla imzalanan ateşkes anlaşmasıydı; bu süreçte esir değiş tokuşu yapıldı. Sabahtan akşama kadar iki taraf birbirine ateş açmayacaktı. Büyük toplar, derin bir sessizliğe gömüldü ve keskin nişancılar en kolay ve açıktaki hedeflere bile ateş açmadı. Bu yüzden, rahat bir şekilde grupla ya da tek başımıza dolaşabiliyorduk. Bu kısa ara, harp yorgunu askerlere çok iyi gelmişti.

Çarklı vapurlarımızdan birinin nehirdeki ilerleyişini seyrettim; nehrin karşı kıyısı düşmanın elindeydi. Nehir kıyısının yukarısından, vapurun sadece baca ve arması görünüyordu. Vapurun diğerinde beyaz bir bayrak dalgalanıyordu. Derin bir sessizliğin içinden yoluna devam ediyordu. Vapur, düşman eline düşen arkadaşlarımızın karşılığında, onlara geri verilecek olan Türk esirlerini taşıyordu.

Kilise merasimi, ekmek şarap âyininden sonra Kraliyet Tabip Sınıfı çadırında askerlerle buluşarak ve birkaç kilometre yürüyüp, havan bataryasında müfreze ve personel için bir âyin tertip ederek günü bitirmiş ve akşam 18:30'daki derse zamanında yetişmiştim. Başçavuş, kamptaki geniş alan için, iyi bir rüzgâr siperi ve parlak bir karpit lambası ayarlamıştı. Hususi bir "âyin"e katılmaktan çekinebilecek her din ve mezhepten insan, bu derse rahatça gelmişti. Bu yüzden papaz, dinî mevzulardan ziyade, insan ruhu ve hayatının en derin ihtiyaçlarıyla alâkalı bir konuşma yapmıştı.

XXII. Mezopotamya Cephesinde

Burada ilk defa uçağa bindim. Bunu çoktan beri istiyordum ve karşıma kaçırılmayacak bir fırsat çıkmıştı. Koltuğuma oturup sıkıca kemerimi bağladım, arkamda güvenilir bir pilot vardı. Tamamen havalanıncaya kadar, pistte süratimizi artırmak çok heyecan vericiydi. Süratle yükselirken, görüş alanı genişledikçe ufuklar sanki dağılıyormuş gibi görünüyordu. Uçak tam olarak yükselince, ben de uçuşun keyfini çıkarmaya başladım. İnsan, zamanla motor ve pervaneden gelen gürültüye alışıyordu. Sanki çok rahat bir otomobilde gidiyor gibiydik, tek fark ayaklarımızın yerden kesilmesiydi. Yeryüzüne yukarıdan bakarken, insan, saatte yaklaşık yüz kilometre süratle gittiğini anlamıyor ve kendini havada süzülüyor gibi hissediyordu. Yeryüzündeki her şey çok net ama çok küçük görülüyordu. Kamplar, demiryolu, gözetleme binaları, siperler nokta gibiydi ve nehirde oyuncak gemiler yüzüyor gibiydi. Sanki büyük bir haritaya ya da itinayla çizilmiş bir krokiye bakıyordum. Pilotların keskin bakışlı olmaktan neyi kastettiklerini artık anlamıştım; çok mühim olan küçük ve hassas şeyleri ayırt etmeleri gerekiyordu. Büyük bir kuş gibi, gökyüzünde daireler çizerek süzülmek çok zevkliydi. İnişe geçerken süratin azalmasıyla, birden alçalırken aldığım keyif, çocukların karlı bir yamaçtan kayarken duydukları keyif gibiydi. Sonra uçak, yavaşça inişe geçiyor ve piste, bir güvercin gibi zarif bir şekilde iniyordu.

Ekimin ortasında, Hindistan'da başkomutanlığa tayin edilen General Sir C. C. Monro bizi ziyaret etti. Mezopo-

tamya'daki orduyu komuta eden General Maude ve kurmaylarıyla beraber ana ikmal hatlarını ve cephenin tüm birimlerini teftiş ediyordu. Ordu, Simla'dan düzgün bir şekilde kontrol edilemiyordu; şimdi Doğu'da ordunun en yüksek kademesiyle birebir muhatap olmak, herkesin güven ve ümidini artırmıştı. Artık karargâh, ordunun ihtiyaçlarını daha yakından gözetebilecek; ve acil durumlarda hemen destek verebilecekti.

Ekimin sonuna doğru çadırımızdan köydeki kışlaya taşındık. Green ve ben, 7 metreye 3 metre ebatlarında, tek odalı bir kulübede kalmaya başladık. Odanın duvarları, hünerli Hintli işçiler tarafından kerpiçle sıvanmıştı. Ancak pencere yapacak cam ve kapı yapacak ahşap yoktu. Memleketten gönderilen muslin[1] ile pencere boşlukları kaplanmıştı; bu kumaş ışığı geçiriyordu ve az da olsa toz ve sineklerin girmesine mani oluyordu. Kapı boşluklarına ise, kabloyla tutturulan çuvallar gerilmiş ve çatı yerine, ince kavak dallarının üzerine hasır kilimler serilmişti. Kalın toprak zemine de hasır kilimler serildi ve üzeri kerpiçle sıvanmıştı. Çatı —kavak dalları ve hasır kilimler— sanki cilalanmış gibiydi; ızgara ve baca olmadığı için, oda isle doluyordu. Kerpiç zemine serecek muşambamız olduğu için şanslıydık; muşamba tozu tutuyor, zeminin çabuk çatlamasını önlüyor ve yumuşaklık sağlıyordu. Duvarlarda harp haritaları ve dergilerden kesilmiş sanatsal resimler vardı.

Serçeler gelişimizden çok rahatsız olmuştu ve öfkelerini, kağıtla tıkadığımız havalandırma deliklerini içeri girmek için tırmalayarak gösteriyordu. İçeri girmekte daha başarılı olan fakat girdiğinde trajik bir sonla karşılaşanlar ise akreplerdi. Bay Green'in maymunun kafesi, kapı eşiğinin yakınında yüksek bir yerde asılıydı; bu maymun, kampın en kâbiliyetli jimnastikçisiydi. Civardaki köpek yavrularının "en iyi arkadaşıydı" ve tüm beyaz adamlara karşı çok dost canlısıydı. Siyah bir adam yaklaştığında öfkeyle tuhaf sesler çıkartıyor ve sırıtıyor; onu yok et-

1 Sık dokunmuş, parlak, yumuşak tür kumaş.

mekle tehdit ediyordu. Beyazlara karşı onları bir rakip olarak görüyordu! Maymunun bazı faydaları da oluyordu. Onun sayesinde, maskaralıklarını seyretmeye gelen birçok genç arkadaşla tanışmış olmuştuk. Ayrıca bir kılavuz vazifesi de görüyordu. Kampta papazı arayan yabancılar, maymun kafesli kulübeye yönlendiriliyordu!

Bir sabah çok büyük bir heyecan yaşadık. Bir grup haydut, güpegündüz deve kervanlarımıza saldırmış ve yarısını ele geçirip kaçmıştı. Develer Arapların idaresindeydi; fakat çapulcular onları silahla korkutmuştu. Birkaç süvari birliği hemen haydutların peşine düştü. Tüm ovaya hakim olan tepeden, haydut ve onu takip eden süvarileri, dağların arasında gözden kaybolana kadar görebilmiştik. Makineli tüfekli iki uçak da takibe katıldı. Haydutlara ne olduğunu tam olarak bilemiyorum ama akşama doğru çalınan develer ve askerlerimiz yorgun ama memnun bir halde geri döndü. Bu bir harp harekâtı olmayabilirdi ancak bu sabah tüfekler patlamaya başladığından, her şey birden daha kötü bir hal alabilirdi.

Levâzım dairesi başkanıyla, o serserilerin ahlâksızlığı ve develerimizi çalma cüreti göstermeleri hususundan bahsettim. O da bana, bir ordunun düşman ülkesinde bulunduğu zaman, eşya hukukunun nasıl işletildiğinden bahsetti. Senin benim diye bir kural yoktu. Elimizde tuttuğumuz sürece, sahip olduklarımız bize aitti. Hırsızlık diye de bir şey yoktu; sadece yasal olarak, düşmanın elindekiler ganimet adı altında ele geçiriliyordu. Aşağıdaki dizeler de bunun ne kadar tabiî olduğunu anlatıyor:

"Eski kural, eski plan,
Kim kuvvetliyse her şeyi o alır,
Tutabilen de elinde tutar."

Bir cumartesi sabahı, göz gözü görmediği bir toz fırtınası içinde, bir cenaze merasimi için yola çıktım. Sonra da cephedeki iki İskoç taburunu ziyaret etmeyi düşünüyordum. Nehrin birkaç kilometre yukarısında, ek üs olarak kullanılan bir Arap köyüne vardım; oradan Fallahiye'deki Genç Hıristiyan Erkekler

Birliği çadırından mesul Bay Simpson ile nehrin karşı kıyısına geçtik. Toz fırtınası içinde zorlukla yürüyebiliyorduk. Dicle nehrinin kenarında kurulu olan küçük çadırında beni misafir etti. 3. Tabur'un rahibi A. Macfarlene beni gayet sıcak bir şekilde karşıladı. Akşam bu birliğin çadırında bir grup gence hitap ettim. Karanlık çökünce rüzgâr dindi ve neredeyse hiç toz kalkmadı ama güneşin batışı her şeyin düzeldiği manasına gelmiyordu. Macfarlene ile birlikte birkaç kilometre ilerideki diğer İskoç Taburunun kampına gittik. Hava fırtınalı olduğundan, bir âyin yapabileceğimizden emin değildik. Nihayetinde, nehir yatağının solundaki kurumaya yüz tutmuş derenin yanına, yüksek toprak setlerin kendilerini rüzgârdan az da olsa korumasını ümit ederek, askerler oraya dizilmeye başladı. Ümitler boşaydı, Inchkeith'teki[2] fırtınalı gün haricinde, 1914'ün sonbaharında, hayatımdaki en zor âyini idare etmiştim. Birbirimizi göremiyorduk fakat ülkemiz için birbirimize destek oluyor ve dua ediyorduk. Orada bazı eski arkadaşlarımla karşılaştım ve daha sonra onlara katılma fırsatı yakaladığım Albay Anstruther ve kahraman alayı ile tanıştım. Akşamleyin farklı mekanlarda iki âyin tertip ettim. 3. Tabur siperlerdeydi bu sebeple onlarla bir âyin gerçekleştiremedik. Yedek subay yemekhanesinde, pederle yemek yerken, İngiliz harp tarihinde parlak bir geçmişe sahip olan alayın, son dönemde de ününü artırdığını fark ettim.

Hâki renkli elbiseleri içinde, nehirde sabırla balık tutanların sayısı epey bir fazlaydı; kimi basit bir iple, kimiyse oltalarla bekliyordu. Balıklar fazlaydı ama ürkekti ve sabırla bekleyen balıkçılar bazen eli boş dönüyordu. Alman pilotun nehre attığı bomba, balıkçıların işine çok yaramıştı. Otuz altı ve yirmi kilo ağırlığında iki balık ve daha bir sürü küçük balık, patlamadan yolunu şaşırdı ve kolayca balıkçıların ağına düştü. Hatta, şimdi o Alman uçağının tekrar gelmesini istemelerinden korkuyorum!

2 İskoçya'da bir ada.

Seaforth subayları

Selmân-ı Pâk Kemeri

Pazar sabahı pederle beraber, birliklerimizin yoğun geçişinden dolayı, üzerinde yaşanan korkunç mücadelenin izleri yok olan, Umm el-Hanna ve Fallahiye'deki eski harp meydanlarına gittik. Ateş hattına yaklaşınca, düşman ateşinden uzak bir yere atlarımızı bıraktık ve yola yürüyerek devam ettik. Eski bir Edinburgh talebesi olan Tuğgeneral bizi çok iyi karşıladı ve uğurladı; daha sonra irtibat hendeğinden geçip, albayla buluştuğumuz, alay karargâhı sığınağına ulaştık. 3. Taburun elinde tuttuğu ateş hattını dolaşırken, bir emir eri bize rehberlik etti. Türklere karşı kullanılan silahları ve uygulanan usulleri yakından tanıdık ve yüz metre ilerideki Türk siperini periskopla inceleme fırsatı yakaladık. Mermilerin vızıltısını ve hiç susmayan tüfeklerin çatırtısını duydukça geçmişi hatırlıyordum. Bulundukları mevzilerde, tüm tehlikelere rağmen zorluklara direnen askerleri selamlamak çok güzel bir histi. Ülkemizin ve imparatorluğumuzun, bu kahraman askerlere neler borçlu olduğunu kimse tam olarak söyleyemez.

O akşam, İngiliz alayı kampının, geniş sahasında toplanan muhteşem bir kalabalığa bir konuşma yaptım.

Es-Sinn bölgesi yakınında, bir hafta beraber kaldığım askerler, fizikî bakımdan çok zindeydi. Genç Hıristiyan Erkekler Birliği'nden Hudson beni misafir etmiş ve bana bir ders programı hazırlamıştı. Garip bir durgunluk dönemi yaşanıyordu. Türklerden ses çıkmadığı için ve ağır topları derin bir sessizliğe gömüldüğünden, benim için hiçbir tehlike yoktu. Hatta bir subay, "harp halinde" olduklarına inanmanın bile çok zor olduğunu söylemişti. Geniş arazi boyunca dağılan siperler, birer hendek görünümündeydi ve daha büyükleri ise suların yükselme riskine karşı hazırlanan kanallar gibiydi. Upuzun dikenli teller, sürülerin etrafa dağılmasını engellemek için çit olarak kullanılıyordu. Hüzünlü hatıraların evi Kûtü'l-Amâre, bir sonbahar gününün tatlı huzurunda, hurma ağaçları gölgesinde ve koyu yeşil bahçeleriyle nehrin ötesinde sükunetle uzanıyordu. İnsan sadece, parlak süngülü bir grup silahlı askere ya da bir topun namlusuna rastladığında, büyük bir şaşkınlıkla, oyunun hâlâ sürdüğünü fark ediyordu.

Bir haftanın tam altı gün askerlere birer saatlik konuşma yaptım; hepsi de çok dikkatli ve istekliydi. Eğlenirken epey bir curcuna yaratıyorlardı ama tarihin ve arkeolojinin tozlu sayfalarında dolaşırken hiç sıkılmıyorlardı. Tarihî şahsiyetlerin maceraları pek dikkatlerini çekmiyordu; asıl, yaşadıkları ülkenin geçmişini öğrenmek için can atıyorlardı. İncil'e yapılan atıflar ilgilerini çekiyor ve kutsal kitaptaki tüm hikâyeye olan ilgilerini artırıyordu. Yüzlerce asker Pazar akşamları bir araya geliyor ve dini mevzular üzerine yapılan konuşmaları zevkle dinliyordu.

Böyle bir dinleyici grubuyla başka şartlar altında buluşmak mümkün değildi. Öncelikle, hepsi çok gençti; çok az bir kısmı otuz beş yaşın üstündeydi. Büyük bir çoğunluk yirmi beş yaşın altındaydı; önemli bir kısmı ise daha yirmisini görmemişti. Her meslekten insan bulunuyordu. Eski hayatlarında, aralarında görünen uçurum, yabancı bir memlekette, yaşadıkları ortak acılar ve gösterdikleri fedakârlıklarla kapanmıştı. Harbin tüm zorluklarına ve belirsizliklerine rağmen; bu gençler coşku, hırs ve ümit doluydu. Öte yandan, eskiden olsa, hiç dinlemeden "geri çevirecekleri" papazları, şimdi can kulağıyla dinliyorlardı.

Ellerinde fener ve süngülü tüfekler taşıyan iki muhafızın arasında, upuzun ve karanlık bir yoldan, geceleri eve dönmek çok garipti. Fener sayesinde, nöbetçi askerler bizim yağmacı Araplar olmadığımızı anlıyor ve bize ateş açmıyordu. Küçük çadırın bir köşesinde benim, bir köşesinde arkadaşımın yatağı bulunuyordu. Orada hatırladığım en net şey, akşam dokuzdan sonra uykulu bir sesin, tam uykuya dalacağım sırada "Burada hemen akşam oluyor," demesiydi. Sabah beşte, kampta gürültülerin başlaması, burada sabahın da hemen olduğunu gösteriyordu!

Genç Hıristiyan Erkekler Birliğinin, Şeyh Sa'ad'daki yazı masasındakiler çok meşguldü. Vazifelerini en iyi şekilde ifa etmek için, çok çaba sarf ediyor ve sayısız faydalı faaliyette bulunuyorlardı. Orada bulunma sebepleri; askerlerin fizikî, ahlâkî, sosyal ve ruhsal yönden gelişmelerini sağlamak ve onlara her konuda destek olmaktı. Yorgun askerler onların çatısı altında rahat bir nefes alıyor, susuz askerler orada ferahlatıcı bir şeyler

içiyordu. Her zaman bir fincan çay, kahve, kakao vb bulunuyor ve her yerde "tütün" bitse de, birliğin kantininde çoğunlukla bulunuyordu.

Bulmakta zorluk çektikleri mektup kağıtlarını orada bulup, mektup yazabiliyorlardı. Etraf sakin olduğu zamanlar kitap okuyabiliyor ve oyun oynayabiliyorlardı. Askeri yetkililer sinema makinesinin artık iyi çalışmadığını belirtince, birlik onu devralıp, mükemmel bir hale getirdi. Gençlerin hünerlerini sergiledikleri ve üst düzey yetkililerin de bulunduğu konserler ve açık havada heyecan ve coşku dolu futbol müsabakaları düzenleniyordu. Ben de Şeyh Sa'ad Futbol Ligi'nin başkanlığını yapmıştım. Farklı birimleri temsil eden takımlar arasında tatlı bir rekabet yaşanıyordu. İsteyenler takımlara serbestçe girebiliyordu ve birlik de bize, kazanan takım oyuncularına vermek üzere gümüş madalyalar temin etmişti.

Genç Hıristiyan Erkekler Birliği, dinî vazifesini güzel bir şekilde ifa ediyordu. Dinî gayesinde çok samimiydi. Sadece akademik veya teolojik bir yapıya dayanmadığı gibi, tamamen hissiyata dayanan bir yapısı da yoktu. Gençlere, inandıkları Hıristiyanlığın, hakiki bir din ve bir asker için mükemmel bir inanç olduğu hissettiriliyordu. Bu, hem verilen vaazlarla hem de kendilerine gösterilen dostça ve kardeşçe tavırla belli ediliyordu. Bu birliğe bağlı olmak ve oradaki insanlarla çalışmak büyük bir ayrıcalıktı. Şahsen, orada yakaladığım büyük fırsatlardan ötürü onlara minnettarım.

Akşam sineması sona erince ve İngilizce bilmeyen Hintliler çekilince; vatanperverlik, haysiyet, hakiki mertlik ve buna benzer mevzularda askerlerimiz koyu bir sohbete dalardı. Mümkün olduğunca, haftada bir akşam, bir saat ders yapılıyordu. Gençlerin dışarıya eğlenmek için çıktığı doğruydu ama aynı zamanda bir şeyler öğrenmek de istiyorlardı. Doğu ve Batı arasındaki farklılıklardan bahsedilen dersler çok ilgi görüyordu; ancak Hint dini hakkında yapılan güzel ve uzun konuşmaları ya da Assiriyolojinin[3] İncil çalışmalarına yaptığı katkılar üze-

3 Antik Mezopotamya tarih, kültür ve medeniyetlerini inceleyen bilim dalı.

rine yapılan sıkıcı ama müthiş konuşmaları da dikkatle dinliyorlardı. Filistin'in coğrafyasına, tarihine, insanlarına, dinlerine ve kutsal mekanlarına vb. büyük ilgi gösteriyor ve oraya seyahat edenlerin maceralarını hayranlıkla dinliyorlardı.

Fakat en büyük kalabalık, Pazar akşamı toplantılarında görülüyordu. İnsan ne kadar yorgun olursa olsun, orada canlanıyordu. Bir gün, uzun saatler hastanede çalışıp, ardından kampın farklı kısımlarında âyinler düzenledikten sonra kuvvetimin çoğunun tükendiğini hatırlıyorum. O akşam, kampın yanına, ödünç aldığımız lambaları halka şeklinde dizdik ve insanlar orada toplanıp dua etmeye ve çölün sessizliğini ilahilerle bozmaya başladı. İskoç ezgileriyle söyledikleri ilahiler çok hoşuma gitmişti. Büyük ve hevesli bir kalabalık, İsa hakkında yapılan konuşmayı büyük bir dikkatle dinledi. Milli marş ve dualardan sonra, insanda garip bir neşe ve şükran hissi bırakarak, karanlıkta gözden kayboldular. Bu insanlarla, dinin derinliklerinden ve saflığın, sadakatin, cesaretin ve metanetin gizli kaynaklarından bahsetmek büyük bir ayrıcalıktı.

XXIII. Yeni Hücum

Yaz ve sonbahar ayları boyunca, askeri üslerden cepheye kadar tüm hatlarımızda, nehir ve denizde yoğun bir hareketlilik yaşandı. Hiçbir şey şansa bırakılmadı ve ihtiyaç duyulabilecek her şey temin edildi. Sir Stanley Maude'nin Mezopotamya'daki ordunun başkomutanlığına getirilmesi ve Sir G. F. MacMunn'ın Muhabere Genel Müfettişliğine tayin edilmesi bir şeylerin değişeceğini gösteriyordu. Birçok üstün meziyetlerinin yanı sıra bu insanlar, hususi vazifeler için doğru insanı seçme ve insanlara sarsılmaz bir güven verme kâbiliyetine sahipti. Onların tesiri altında ruhlar birbirine kenetleniyor ve her birim tekrar canlanıyordu.

Mezopotamya'daki vaziyet anlaşılmaya başlanınca, kalabalığa ve karmaşaya sebep olan her şeyin bir an evvel gönderilmesi hususunda bir telaş yaşandı. Basra'daki erzak dolu büyük gemiler, işçi eksikliğinden haftalardır boşaltılamıyordu. Bölgede bol miktarda erzağın bulunduğu doğruydu ama bunlar insanlara ulaştırılamıyordu. Sıhhi birlikler ve onlarca doktor, çalışacakları bölgelere ulaşana kadar uzun süre beklemek mecburiyetinde kalıyordu. Her birine uygun bir yer bulmak ve kendilerini oralara ulaştırmak çok zaman alıyordu. Doktor sıkıntısı yaşanmıyordu ama bu, zavallı hastalarla ilgilenilip, onların hemen tedavi altına alındığı manasına gelmiyordu.

Nakliye, ordunun karşılaştığı mühim bir meseleydi; yetkililer yaşanılan sıkıntıları süratle gidermeye çalışıyordu. Dicle yatağının değişken yapısı herkesi endişelendiriyordu. Nakliye işlemini hızlandırmak için uygun gemilerin sayısı artırıldı ve tek-

nelerin üzerindeki baskı, hususi olarak inşa edilen hastane gemileri sayesinde azaltıldı. Magil'den Nasıriye'ye kadar demiryolu inşa edildi ve Kurna'dan Amâre'ye kadar olan kısmının inşası da hızlandırıldı. Şeyh Sa'ad'dan başlayan demiryolu hattı, ileri askeri üs ile tüm kuvvetlerimiz arasında irtibatı sağlıyordu. Demiryolu dolgusu topraktandı; ve bunun yağmurdan nasıl etkileneceği hususunda tedirginlik yaşanıyordu. Sağanak yağışın İkiz Kanalların yanındaki hattı su içinde bıraktığını ve sular alçaldıktan sonra yapılan küçük bir tamirle, hattın eskisinden daha iyi hale geldiğini iyi hatırlıyorum. Bulunduğumuz bu çölde çelik saçlara çok ihtiyaç duyuluyordu. Bu kısa demiryolu cepheye günde yaklaşık 300 ton yük taşıyordu. Kuru havada çok işimize yarayan devâsa deve sürüleri temin edildi fakat bu develer bazen çamurda kayıp, iş göremez hale geliyordu. Çölde görülen serap, tuhaf hileler yapıyordu; insan bazen, ufukta beliren ve sanki havadaymış gibi duran uzun deve kervanları görüyordu. Katır ve at arabalarının yanı sıra, nakliye işlemi fevkalade etkili, Ford marka büyük bir otomobil filosuyla sürdürülüyordu. Bu küçük otomobiller harikalar yaratıyordu. Yumuşak zeminde zorlandıkları oluyordu ama yağmursuz günlerde süratle ilerliyorlardı; bu sebeple çok kıymetliydiler.

Yazın sonuna kadar, uzun ana ikmal hattında herşey saat gibi işledi. Cephede fazlasıyla erzak mevcuttu; ileri askeri üsse ve kolay ulaşılabilir bölgelere tüm ihtiyaç malzemeleri depolandı ve taşınan çok sayıdaki mühimmatla mevzi emniyete alındı. Tıbbî düzenlemeler, hastaneler, hasta ve yaralı ayırma istasyonları ve kara ve suda kullanılacak ambulanslar süratle tamamlandı.

Askerler hem bedensel hem de zihinsel olarak kuvvet toplamış ve canlanmışlardı; artık yeniden muharebe etmek istiyorlardı. General Maude doğru zamanı bekliyordu, sonrasında tüm kuvvetiyle darbeyi indirecekti.

Tüm bu hazırlıklar yapılırken, mühim bir hareketlilik yaşanmadı. Düşman topçularıyla her daim, karşılıklı top atışları oluyordu. Havadaki harp ise hiç durmuyordu. Düşman harp uçakları, Kraliyet Hava Birliklerini çok uğraştırıyordu; asker-

ler bu uçakların kâbiliyetine hayran oluyor ama fırsatını yakaladıkları anda da vurmaktan çekinmiyorlardı.

Nehri geçen yeni askerleri gördüğümde çok şaşırdım. Bir gün kampta, kuzeyden gelen yeni birliklerle karşılaştım. Bu askerler iri yarıydı; yanık tenlerinden ve kuvvetli kol ve bacaklarından tarımla uğraştıkları belli oluyordu. İçlerinden iri yarı biri, "Biz çiftçiyiz!" dedi. Orduya katılma fırsatı yakaladıklarını ve İskoç bölüğünün, Seaforth birliğine katılmak üzere yola çıktıklarını söylediler. Yolda kaybettikleri bir arkadaşları için çok üzgündüler. Arkadaşlarının ölümü, bu gençlerin sefer boyunca karşılaşacakları tehlikelerin bir örneğiydi. Seyahat ettikleri yelkenlide, o gencin ayağı takılmış ve nehre düşmüştü; sulara gömülen genci bir daha gören olmamıştı. İyi yürekli askerler bu hadiseyle, gitmek için can attıkları cephede kendilerini bekleyen tehlikelerden daha çok ilgileniyorlardı.

Yapılan tüm tahminlerde hava belirsiz bir unsurdu. Nadiren görülen iki yağmurlu mevsimin ardından, bu senenin hafif yağmurlu geçmesi bekleniyordu ve bu tahminler doğru çıktı. Aralık ayının başlarında, yaklaşan düşman hücumu için mevzilenen birliklerimizin hareketlerine bazen mani olan hafif yağış görüldü. Aslında bu yağışların faydası olmuştu; her yer temizlenmiş ve hava yumuşamıştı. Toz kalkmış ve toprak kurumuştu; bu sayede sert zeminde ağır toplar ve onların paletli traktörleri bile rahatça hareket edebiliyordu. Yağmur yüzünden birkaç kez harekât sekteye uğrasa da, aksaklıklar kısa sürede giderildi. Ekim'in başından, sıcaklığın yükselmeye başladığı Mart ayına kadar, hava düzelmeyecekti. Gökyüzü berrak, hava soğuk ve açıktı; eğer öğlen hava sıcaksa, geceleri serin oluyordu. Ara sıra görülen fırtına ortalığı hareketlendiriyordu. General Maude'ın hava şartları açısından şanslı olduğu söylenebilinirdi; bu inkâr edilemez. Ancak generalin şansını nasıl kullanması gerektiğini ve nasıl zafere dönüştüreceğini de çok iyi bildiğini unutmamak gerekir.

14 Aralık Cuma günü ilerleyişe başlandı. Sinniya'ya yapılan ağır bombardımandan dolayı, Türkler bir hücum beklediği için

mevziyi kuvvetlendirmek üzere oraya iki tabur gönderdi. Hai nehrinin geçişi iki noktada etkili oldu ve süvariler Basrugiye'yi hiç zâyiat vermeden geçti. Bölük yoluna devam etti ve Hai'nin sol kıyısında, Türklerin hemen önüne siper kazdı. Süvariler etkili bir şekilde yağmacılarla başa çıktı ve Şumran'ın batısından nehre ulaştı. Kraliyet Hava Birlikleri Şumran'daki seyyar bir köprüyü bombaladı ve Türk muhaberesini sekteye uğrattı.

Bu harekâtlarda yaralanan birçok asker hastanelere akın etmeye başladı. Bu yaralı askerler de geçmiştekiler gibi çok neşeliydi. Bazen insan, sargı bezlerinden görünmeyen bir yüzden, küçük bir tebessümü fark edilebiliyordu. Feci şekilde yaralanmış bir asker, "Ben çok iyiyim efendim!" "Kendimi harika hissediyorum!" gibi rahatlatıcı sözler söylüyordu.

Büyük bir harpte yer aldıkları için çok gururluydular. Şayet bir yerlerde hayal kırıklığı yaşanıyorsa, bunun sebebi bir tane bile Türkle karşılaşmadıkları içindi. Bu harpte, Türkler sağlam bir şekilde mevzilenirken, hücuma geçen taraf açık arazide, gizlenmeden ona yaklaşmak mecburiyetindeydi. Bu yaralı gençlerin çoğu, düşmanı gizlendiği siperlerden çıkarmak için memnuniyetle geri dönerdi.

Tecrübeli askerlerin, ilerleyiş hakkındaki yorumları insanı endişelendiriyordu. Çoğu ömründe barut kokusu bile almamış gençlerden oluşan birliklerimiz, mermi ve şarapnel sağanağı arasında ilerlemeye çalışıyordu. Tecrübeli askerler, ömürlerinde böyle güzel bir manzarayla karşılaşmadıklarını söylüyordu. Daha genç askerler ise bu hususta hiç konuşmuyordu. Bunu harbin tabiî bir sonucu olarak görüyorlardı. Ancak üzerlerine açılan ateşten çok az kişinin yaralanmasına şaşırdıklarını belirtiyorlardı. Böylece harp hız kesmeden devam ediyordu. Eğer "her mermi, evini bulsaydı" gazetelerde yayınlanan üzücü liste, çok daha uzun olurdu.

Genç bir subay, iki dizinden vurulmuş ve hareket edemediği için, yaralı bir iki arkadaşıyla beraber, geceyi açık havada geçirmek mecburiyetinde kalmış. Hava kararınca uluyarak gelen çakallar etraflarını sarmış. Bereket versin bu hayvanları kendi-

lerinden uzak tutmayı başarmışlar. Bunun üzerine, orada askerlerimizin oluğunu anlayan Türkler, o bölgeyi şarapnel fırtınasına tutmuş. Ancak güneşin doğmasıyla rahat bir nefes almışlar.

Genç bir askerin kolu omuzdan aşağı kesilmişti. "Bu sadece sağ kol!" dedi gülümseyerek, ve sol koluna bir bakış atarak ekledi: "Diğeriyle neler yapılabileceğini yakında öğreneceğim!" Onun gibi birçok genç gelip, gitti; çok cesur birinin bile dayanamayabileceği sıkıntılara, hepsi yılmadan göğüs geriyordu.

Hastanede, altmış yaşında birine rastlamıştım. Birçok kez yaralanmıştı ama hiç umrunda değildi. Şimdi ise hastalığa yakalanmıştı ve takatsiz kalmanın ne kadar moral bozucu olduğunu söylüyordu. Tek derdi ne zaman cepheye döneceğiydi! Yanında, en fazla on beşinde olan genç bir çocuk kalıyordu. O zamana kadar burnu bile kanamamıştı; yarası da hafifti ve birkaç gün içinde vazifesine geri döneceği için çok mutluydu. Ülkemizin on beşinden altmışına sahip olduğu bu evlatlar sayesinde, biz neleri başaramazdık ki?

Ciddiyetsizlik ve neşeli olmak arasında büyük fark vardır. Bu gençleri tanıyanlar onları asla ciddiyetsizlikle suçlayamazdı. Onlar ne hissiz ne de çevrelerine karşı duyarsızdı. Onlar;

"Büyük ve küçük talihsizlikler yaşar,
ama kalpleri her zaman neşeyle coşar."

Onlardaki bu cesaret ve asaletin nereden geldiğini çoğu kişi hiç düşünmemiştir ama bu gençleri laubalilik ve düşüncesizlikle itham etmekte de zorlanır. Onların sahip olduğu sarsılmaz cesaret tehlikeye, hayal kırıklığına ve acıya boyun eğmezdi. Onlar vatanları, sevdikleri, şerefleri, hürriyetleri uğruna mücadele etmeye ve gerekirse ölmeye gönülden inanıyordu Zihinlerinin bir köşesinde, farkında olmasalar da, doğru bir şey yaptıklarından ve Tanrının krallığının zafere ulaşacağından emindiler. Böyle insanların kolay kolay morali bozulmuyordu; ölümü bile tebessümle karşılıyorlardı.

Aralık ayının üçüncü haftası hava epey bir sıcaktı. Kuzeydoğudaki dağların tepelerindeki karlar erimişti ve nehir 50-60 santim yükselmişti. Hai nehrinin iki tarafındaki mevzileri sağ-

lamlaştırmakla meşguldük. 20 Aralık'ta Şumran'ın batısından Dicle'yi geçme teşebbüsünden, karşılaşılan yoğun makineli tüfek ateşi yüzünden vazgeçildi. Belki de bu, sahte bir hücumdu.

O sırada alınan bir esir, gece devam eden İngiliz ilerleyişini haber vermek için Türklere işaret verdi. Cephe hattından yükselecek olan üç kızıl ışıktan sonra Türkler ateş açacaktı. Türklere yakın olan cephe hattımızdan, üç kızıl ışık yükseldi. Hemen ardından Türk tarafından korkunç bir ateş açıldı ve yaklaşık bir saat sürdü. Böylece düşman kıymetli mermi cephaneliğini tüketmiş oldu.

Arkadaşım Bay M'Caul hastalanmıştı. Ben de geçici olarak Hindistan Bölüğüne gönderildim ve hafif piyade erleriyle ilgilenmek için vazifelendirildim.

7 Ocak akşamı, bir havan topu arabasının üzerinde seyahat etmek üzere Şeyh Sa'ad'dan ayrıldım. Dağların zirvesine düşen kar, güneşin batan ışıkları arasında çok güzel görünüyordu. Yağmurlardan sonra kuruyan çöl, kocaman bir timsah derisine benziyordu. Kampımız, harp meydanına yakın bir yerde "Cow's Hump" adlı tepedeydi. Kûtü'l-Amâre, etrafını saran hurma ağaçlarıyla birlikte, kahverengi ve griye boğulmuş olan çöldeki tek yeşillik bölgeydi ve beş kilometre uzaktaydı. Bu bölgede yeşillikler, düzensiz bir şekilde etrafa dağılmıştı ve kahverengi örtü arasından fışkıran tomurcuklar güneşi görmek için can atıyordu. Bölük generali için kurulan "Keary's Castle" adlı hisardaki gözetleme noktasından, tüm muharebe meydanı mükemmel bir şekilde görülüyordu. Zaten parlak ışıklar ve dumanlar saçan büyük toplardan ya da tozu dumana katarak ilerleyen yedek birliklerden başka görülecek pek bir şey yoktu.

Bölük subayları, Yarbay Gibson, Peder Knott, Yüzbaşı Graham ve diğerleri hakikaten çok nazik insanlardı. Bir yabancıya karşı gösterdikleri yardımseverlik unutulmazdı. 8 Ocak akşamı Kut kasabasına iki kilometre mesafede, küçük bir vadide görev yapan sedyecilerin bulunduğu noktaya gönderildim. Yanımda Yüzbaşı Duncan, Hintçeyi ana dili gibi konuşan bir milletlerarası askeri personel, —emir erlerimizin hepsi Hintliydi— ve yıllardır Bağdat ve Musul'da tıbbî hizmetlerde bulunan, Me-

zopotamya'yı ve Arapçayı çok iyi bilen Kraliyet Tabip Sınıfı'ndan Yüzbaşı Stanley bulunuyordu. Böylece, mükemmel bir ilkyardım ekibi oluşturmuştuk.

Hindistanlılar çok meraklı insanlardı. Küçük vadinin etrafında, kendilerine kalacak küçük hücreler açmışlardı. Bu hücreler rahat görünüyordu ve kulübesinde yatan bir spanyel[1] gibi, herkes hücresinde kıvrılmıştı. Burada, doktorlarla beraber kâbiliyetli iki Hintli cerrah yardımcısı bulunuyordu. Harp meydanına çok yakın olduğumuzdan, bulunduğumuz yere yaralılar süratle nakledili-yordu. Yaralarını sararken üzerlerine oturmaları veya yatmaları için nehir kıyısı boyunca ahşap tabakalar dizilmişti. Gündüz güneşten, gece çiyden korunmak için bazı yerlere branda gerilmişti. Daha ağır yaralıların ambulansı bekleyecekleri büyük çadırlar kuruldu. Ayrıca askerlere rahatlamaları için sıcak çay, süt, kakao, et suyu, bisküvi, ekmek vb. temin ediliyordu. Hafif yaralı genç askerler bunları görünce hemen iyileşiveriyorlardı.

Biz tam zamanında oraya gitmiştik; ertesi sabah harp başladı. Cephanelerini kuvvetlendirdikten sonra, askerlerimiz hücum için harekete geçti. Korkunç bombardıman düşmanı şaşkına çevirmişti. Ancak diğer yerlerde Türklerle yoğun bir şekilde mücadele ediliyordu ama sert hücumuz karşısında düşman toprak kaybına uğradı. O gün tüm hedeflerimize ulaşmıştık. 10 Ocak'ta muharebeye ara verildi. O gece Türklerin geri çekildiği düşünülüyordu ve bunu hızlandırmak için de toplarımız mermi yağdırıyordu. Fakat Türklerin geri çekildiği doğru değildi; aksine mevzilerini kuvvetlendirmişti. 11 Ocak'ta çok kanlı bir mücadele yaşandı. Türkler geriye doğru itildi ve hem topçu ateşinde hem de birebir mücadelede çok ağır zâyiat verdi. Biz de çok ağır zâyiat vermiştik. Yaralı hafif piyade erlerinin getirilişinden, bu gözü kara alayın hep istediği gibi, harbin en hararetli zamanında mücadele ettiği belliydi.

Onların nelerle karşılaştığını, yine onların anlattıklarından öğreniyordum. Bir gece, yoğun bir bombardıman esnasında, kur-

1 Av kuşlarını gizlendikleri yerden ürkütüp havalandırmakta kullanılan çeşitli av köpeği soylarının ortak adı.

şunların havada uçuştuğu bir bölgeden geçmek mecburiyetinde kalmıştım ve kısa mesafeden atış yapan iki büyük havan topu bataryasının arasından geçmiştim. Atılan korkunç mermi ve toplardan ötürü, uğuldayan ve inleyen hava sanki canlıymış gibi duruyordu. Gece çok karanlıktı. Patlayan topların saçtığı ışık ve daha ileride patlayan mermilerin gürültüsü insanı dehşete düşürüyordu. Bir an, fırtınalı Gelibolu günlerine geri döndüğümü zannettim!

11 Ocak'ta gelen ve Fransa'da harpte bir sene bulunan ve Neuve Chapelle, Ypres ve Loos'ta mücadele veren askerler, ömürlerinde buradaki gibi bir vahşet ve tahribata şahit olmadıklarını söylemişlerdi.

Bazı askerlerin çelik gibi sinirleri vardı. Bomba ve kurşunların yağmur gibi yağdığı, kan ve ölüm cehenneminden kolları bacakları veya başları kanlı sargı bezleriyle sarılmış olarak çıkan bu askerler, hastaneye gayet sakin bir şekilde geliyorlardı. Bir sigara yakıyor ve muharebeden bahsediyorlardı. Eğer hayıflandıkları bir şey varsa, o da harbe ara vermiş olmalarıydı.

Genç bir subay, birkaç hafta evvel omzundan yaralanmıştı; ama kolunu kullanabildiği için yaralı olarak rapor edilmek istemedi ve birliğinde kalmaya devam etti. Ancak daha sonra diğer omzundan da vuruldu ve maalesef kolu geçici olarak felç oldu. Bunun için yapılacak hiçbir şey yoktu; ve evine geri dönmek mecburiyetindeydi. Bize yaralarından ve çektiği acılardan değil, alınan ve hücum edilecek olan mevzilerden bahsediyordu. Hastaneden ayrılırken, çektiği acıya ve yırtık ceketinden belli olan kan kaybına rağmen; kendinden emin bir şekilde yürüyordu. Tanrı ona acil şifalar versin. Dünyanın onun gibi yiğitlere ihtiyacı var.

Genç askerler yaralarını tarif ederken de bir acayiptiler. Genç bir asker —milletini belirtmeye lüzum yok— tabip subayları ve emir erlerini biraz uğraştırmıştı. Bir kurşunun "yanını sıyırıp geçtiğini" söylemişti! Bereket versin yanlarındaki peder ne demek istediğini onlara açıklamıştı; aslında kolundan yaralanmıştı. Genç askerlerin kanı kaynıyordu; ancak bazılarının siperlerde yaşadıklarından etkilenmeleri çok tabiîydi. Bir tanesi kolunda bir şarapnel parçasıyla gelmişti. Yaradan ötürü kolunu kullanamıyordu ama ciddi bir yara değildi. Yarasının hemen iyileşe-

ceğini söyleyerek ona moral verdim. O ise "Ah!" dedi kurnazca, "umarım çok hızlı iyileşmez!" Harp meydanında geçirilen dehşet dolu uzun gün ve gecelerden sonra hastane, askerler için ne kadar da huzur dolu ve sakin bir yerdi.

Henüz yirmisine bile basmamış ve fena halde hırpalanmış bir delikanlı bana harpteyken hiç korku duymadığını söylemişti. Narin bir bünyeye sahipti, acıya karşı çok hassastı, canını yakacak her şeyden içgüdüsel olarak çekiniyordu. Buna rağmen kurşun sağanağı arasında korkusuzca ön sipere fırlamıştı. Bunun sebebi sonradan ortaya çıktı; Tanrının onu koruduğuna dair inancını asla kaybetmemişti. Bu yüzden kendini korumayı düşünmüyor ve sadece vazifesine odaklanıyordu.

Hayatını kaybeden genç fidanları gördükçe içimiz parçalanıyordu. Ancak onlar hezimete uğramış olarak değil; onları "bir fatihten daha yüksek bir mertebeye koyan" Tanrıyla buluşarak, yüzlerinde bir zafer ışığıyla hayata veda ediyorlardı.

Askerleri can verdikleri yerde defnetmek için geceleri çoğu kez yollara düşüyordum. Bir gece, defnedeceğimiz yere akşam vakti ulaşmıştım. Geçtiğimiz yollar tehlikeli, siperler üstünkörü ve düşman gözlerini dört açmıştı! Önceden Türklerin elinde olan mevzilerin, bombalarımızla nasıl alt üst olduğunu yakından görmüştük. Siper havanlarımızdan atılan topların, büyük bir futbol topu gibi Türk mevzilerine düşüşünü ve oradan yükselen kara dumanları seyretmek çok heyecan vericiydi. Bu topların tahrip kuvveti çok yüksekti. Keskin nişancılardan korunmak için bir alayın derin bir vadide bulunan sığınağına girdik. Bu alayın albay ve binbaşısı eski arkadaşlarımdı. İkisi de ölümden kıl payı kurtulmuştu. Bir düşman topu aralarından geçip, iki metre ileride patladığında çay içiyorlardı. İkisi de yere kapaklanmış ve binbaşının elindeki fincan paramparça olmuştu. Bereket versin ikisi de yara almadan kurtulmuştu. Bir nişancı da, nehrin karşısındaki ağacın arkasına sinmişti. Fakat hava kararınca, işine devam edemediği için, biz de rahatça defin yerine ulaşmıştık.

Bulunduğumuz bölgenin vahşi bir güzelliği vardı. Etrafımız gür çalılıklarla çevrilmiş ve nehir dönemeciyle aramızdaki toprak ikiye ayrılmıştı. Parıldayan gümüşi suların ötesinde, kasa-

ba ve etrafını saran ağaçlar, koyu kızıl gökyüzünün altında hemen göze çarpıyordu. Büyük toplar, birer birer ateşi kesmişti ve derin sessizlikte, sadece cenaze merasiminde okunan dualar duyuluyordu. Kahraman yol arkadaşlarımızla vedalaşarak, onları ebedi istirahatgâhlarına uğurladık. Gecenin zifiri karanlığında, ıssız bir vadide yürürken insan, etrafında onlarca kişi olmasına rağmen tuhaf bir yalnızlık hissine kapılıyordu.

"Ev" toprağa iki üç metre kazılan bir çukurdan ibaretti. Üzeri çadır beziyle kapatılmıştı. Özel eşyalarımı orada tutuyor ve yorgunluktan bitap düşünce orada uykuya dalıyordum. Zor ve sıkıntılı günlerimiz olsa da, genel olarak orada güzel günler geçirmiştik. Geceler de gündüzler gibiydi. Pek fazla suyumuz yoktu. Tıraş olduğum suyu bile dökmüyordum. Bulunduğum yerin yanında iki tabip subay kalıyordu. Dışarısı çok yağmurlu ya da soğuk olduğunda, yiyeceklerimizi içeri alıyorduk. Yatak olarak kullandıkları iki toprak rafın arasındaki çukurun karşısına bir baston yerleştirip, bunun üzerine küçük, ahşap bir sandık koyup, masa haline getirmiştik.

11 Ocak'tan sonra harbin şiddeti azaldı. Artık asker ve bataryaları dolaşacak zamanı bulmuştum. 17 Ocak'ta, yapılanlardan çok memnun olan ordu komutanıyla görüştüm. Türklerin bulunduğumuz bölgeden geri çekileceklerini düşünüyordu ve bu düşüncesi doğru çıktı. 19 Ocak sabahı için bir hücum planlandı. Fakat boş yere merakla bombardımanı bekliyorduk. Önce yaralı bir adam, sonra da yaralı bir subay hücumun tehir edildiği haberini getirdi. Bir asker kaçağı düşmanın geri çekildiğini söyledi. Devriyeler keşfe çıktı ve sonrasında Pencaplı[2] askerler, siperlerde birçok ölü Türk askerinden başka bir şey bulamadı.

2 Pakistan'ın merkezinden, kuzeybatı Hindistan'a uzanan bölge.

XXIV. Berbat Hava Şartları

Sonraki hamle, Hai nehrinin iki kıyısından, iki bölük tarafından yapılacaktı. Batımızdaki bölük, hücum için yeni siperler kazıyor ve bunu genellikle geceleri yapıyordu. Ancak Türkler yakın mesafedeydi ve makineli tüfekleri hiç susmuyordu. Bölük, bir gecede yaklaşık kırk zâyiat vermişti. Bayırdan açılan ateş, ön siperlerdeki askerleri hedef alıyordu; bu yüzden mermiler bizim sağımızdan geçip, vadiye düşüyordu. Bazı emir erleri, hatıra olarak bu mermileri topluyordu. Bir akşam, Hintli aşçımızı çok korkutan bir şarapnel yüzünden, akşam yemeğimiz mahvolmuştu!

Bir tugay, ele geçirilen bölgeyi muhafaza etmekle vazifelendirildi. Oradaki işimiz bir süreliğine bitti ve birkaç gün harp meydanın yakınında kaldık. Birçok korkunç bombardımana şahit olduk. Siperlerden, devâsa topların çıkardığı kara dumanlar, şarapnellerden çıkan alev ve beyaz dumanla karışarak yükseliyordu. Düşman bazen çok şiddetli ateş açıyordu ve bazı bombalar çok yakınımıza düşüyordu. Harbin gidişatı hakkında pek çok güvenilir haberler alıyorduk. Ağır ve amansız bir baskıyla düşman geçmek mecburiyetinde olduğu nehre doğru geri çekilmeye zorlandı. Bu esnada pek çok esir aldık. Esir alınan Alman subaylar, böyle bir kaderi "süpermen"liğe yakıştıramamıştı. Araplar ise daha sakindi. Dikenli tellerden ardından bakan bir iri yarı bir asker Kudüs'ten gelmişti. Oradaki arkadaşlarının çoğunu tanıyordu ve konuşacak birçok şey bulmuştuk.

Bu arada başka bir bölükte vazifelendirildim ve Seaforth alayına bağlanmaktan çok memnun oldum. Eşyalarımı sardığım bir

yük arabasıyla beraber, bilinmez bir yere doğru yirmi kilometrelik yürüyüşten sonra yeni arkadaşlarımla buluştum. Alay, Sinniya'daki siperlere yakındı. Yedek subaylarla aynı kışlada kaldım ve ertesi gün nehirden beş yüz metre uzaklıkta, Arap Köyü'nün yukarısındaki "merkez bölge" kampına gittik. Leicesters alayı, güneş battıktan sonra, nöbeti devralmak için siperlere doğru harekete geçti. Bölük bölük hareket ederken, ufukta batmakta olan güneşin koyu kızıllığında yol alıyor ve gece karanlığı onları sarıyordu. Seaforth alayı da birkaç saat sonra geldi.

Çöl zemini kuru olduğu zamanlarda mükemmel bir merasim alanı oluyordu. Bazı yerlerine futbol kaleleri konuldu; bu oyun her zaman olduğu gibi çok revaçtaydı. Ayrıca bir polo sahası da bulunuyordu. Kuzeydoğuya doğru, birkaç kilometre ötedeki bataklığın kıyısında bir çok av kuşu yuvalanmıştı.

Türkler, açık arazideki askerlerin üzerine şarapnelle uzun menzilli atış talimi yapıyorlardı. Fakat daha öldürücü tehlikeler de mevcuttu. Bir grup Hintli asker, yakın düzende yürürken, içlerinden biri yanlışlıkla, on-onbir aydır orada bulunan bir bombayı tekmelemesi üzerine bomba bir anda patladı ve bir askerin ölümüne, yedi askerin yaralanmasına sebep oldu.

30 Ocak'ta çok şiddetli bir yağmur yağdı. Ertesi sabah ise hava ışıl ışıldı ama rüzgâr güney doğudan —yağmurlu bölgeden— durmadan esiyordu. Akşama doğru rüzgâr dindi. Gökyüzü kararadı ve bataklığın ve Pushti Kuh Dağlarının karlı yamaçları üzerinde şimşekler çakmaya başladı. Gök gürültüsüyle beraber kuzeydoğudan dolu ve şiddetli fırtına geldi. Fırtınaya dışarıda yakalandım. Yakınımdaki bölgeden kuşların seslerini duydum sonrasında iri dolu taneleri yağmaya başladı. Kalın su geçirmez kabanım sayesinde, omzuma ve sırtıma düşen sert dolu tanelerinden zarar görmedim. Bazıları ise yüzüme ve ellerime gelmiş ve gece boyu sızlamıştı. Çoğu golf topundan daha büyük olan dolu tanelerini görünce, başıma isabet etmedikleri için şükrettim. Sonradan yağmur yağmaya ve gök gürlemeye başladı. Önceki akşam, küçük çadırımın eteklerini bağlamamıştım. Şimdiyse yağmur çadırı sırılsıklam etmişti. Dolu taneleri çadırın önünü kaplamıştı ve birçoğu da çadırın içinde yüzüyordu.

Eşyalar hemen birkaç kutunun içine kondu. Oluk ve hendekleri su bastı ve kampın bulunduğumuz tarafı sular altıda kaldı. Sadece etrafına toprak set çekilen çadırlar selden kurtulmuştu. Çadırların bazıları çok kötü bir haldeydi. Benim çadırım da tamamen suyla dolmuştu. Karargâh levâzım subayı emrindeki askerler, kampın dışına doğru suyun akacağı yeni suyolları açtı.

Sabah olduğunda her yer çamur deryasına dönmüştü; çamur derin ve çok yapışkandı. Yemek yediğimiz sığınakları da sel basmıştı. O karmaşada mutfak personeli, bize nasıl kahvaltı hazırladı bilemiyorum. Hava çok sakin ve güzeldi. Hastaneye doğru yürürken yolda, kendileri için hiç üzülmediğim fırtına kurbanlarına rastladım. Bunlar, dolu tanelerinin öldürdüğü sıçan ve farelerdi; ancak kanadı kırık zavallı bir tarla kuşuna çok acımıştım. Bataklığa doğru giden erler, birçok ölü ya da yaralı su kuşu, kaz ve ördekle karşılaştı.

Fırtına sadece bizim bulunduğumuz bölgede yaşanmıştı. Bizden çok uzakta olmayan ileri karakol mevziinde ne bir dolu tanesi ne de bir damla yağmur görülmüştü.

2 Şubat gecesi tabur harekete geçti ve yolda, terk ettiğimiz kampa giden 3. Tabur ile karşılaştı. Yürüyüşler, geceleri sessizce yapılıyordu. Soluk ay ışığında, karanlık gölgeler gibi sessizce ilerleyen tabur, çok etkileyici görünüyordu.

Nehir cephesinde nöbet tutma sırası bizim taburumuzdaydı. Tüm kilise cemaati mensuplarını ziyaret etmem için on-on beş kilometre yol yürüdüm. Düşman, nehrin karşı kıyısında sağlamca mevzilenmişti ve nehrin civarında dolaşırken çok uyanık olmak gerekiyordu. O civarda yürürken bana iki-üç kez ateş açıldı fakat merminin isabet edeceği kadar yakın mesafeden ateş açılmamıştı. Mevzilerimizden, periskoplarla düşman kamplarını ve tertibatını net bir şekilde görebiliyorduk. Bazen serap, görüntüyü daha da netleştiriyordu. Askerlerimiz yer değişiminden çok memnundu. Bulunduğumuz yer, sakin ve yağmur olmadığı sürece çok rahattı. Geçen senenin berbat çamur ve soğuğuna ve siper ve sığınaklardaki ağır hayat şartlarına karşın, bu sene hava çok daha iyiydi. Bu sene siperlerdeki nöbetler geçen seneye göre istirahatla geçiyordu. Tabiî ki bunda alınan galibiyetlerin de payı

vardı. Kan revan içinde, sırılsıklam ve yorgun bir halde ıslak toprak üzerinde, dizlerine kadar balçığa bata çıka, düşman ateşine maruz kalarak ilerleyen askerlerin yerine; bu sene kuvvetli ve dinç askerlerimiz, ağır top ve silahların hazırlığı tamamlandığı zaman, muharebe etmek için can atıyor, siperlerden fırlayıp ateş hattında düşmanı hezimete uğratıyordu.

Ancak, o zamana kadar yaşadığımız sıkıntıları unutmamız mümkün değildi. Hai nehrine doğru atılan büyük topların gürültüsü kulaklarımızı çınlatıyordu. 4 Şubat'ta müjdeli haberleri aldık; düşman, Hai'nin doğusundan çekilmişti ve ertesi sabah da ABD'nin Almanya ile tüm diplomatik ilişkilerini kestiğini öğrendik. Bu haberler moralimizi yükseltti lakin Türkler bu duruma öfkelendiğini, bizi bir saatlik yoğun bir bombardımana tutarak gösterdi. Çayımız bitmişti ve biten günün sakinliğinde, gençlerin Pazar âyininde okuyacakları ilahileri şimdi okuyarak talim yapabileceklerini düşünmüştüm. Tam bunu söylemek için gidecekken, birkaç mermi vızıldayarak başımın üzerinden geçti. Albay "Herkes siperlere!" diye bağırdı. Zaten ikinci bir emre gerek kalmadı. Bazı eşya ve çadırlarımız havaya uçtu; ancak derin bir siper işimize çok yaradı. Genç askerlerin çoğu her şeyi bir oyun olarak görüyordu! Yaklaşık on dakika sonra ateş kesildi ve o gün için ateşin kesildiğini düşündük. Askerlerin siperlerden çıkmalarına müsaade edildi ama emir subayı, ateş açılırsa siperlere hemen geri dönmelerini emretti. Daha çadırlarımıza varmadan tekrar ateş açıldı fakat bu seferki daha beterdi. Verilen aranın maksadı belliydi; ateşin kesildiğini düşünerek siperlerden çıkmamızı beklemişlerdi. Sonrasında her şey normale döndü ve bir daha ateş açılmadan hava kararda. Yorgun askerlerin istirahat etmeleri için çalınan borudan evvel, geceleyin oluşabilecek bir tehlikeye karşı girilebilecek uygun sığınaklar seçildi. Çadırımın zeminine açılmış küçük bir delik vardı! Bereket versin onu kullanmama gerek kalmadı. Ama insanın aklına kötü düşünceler geldiğinde, ona bakması içini rahatlatıyordu!

Pazar günü fırtınalı, sisli ve yağmurlu geçti. Geçen nisan ayında harp meydanı olarak kullanılan ve kahraman askerlerimizin mezarlarına yakın bir yerde alay, Pazar âyinini gerçekleştirdi. Çev-

remizde harbin kalıntıları göze çarpıyordu. Onca gürültünün arasında, âyin esnasında askerlerin seslerini epey bir yükseltmesi gerekiyordu. Bu, zor olsa da, tüm zorluklara rağmen peder yılgınlık göstermediği sürece askerler morallerini bozmuyordu. Akşam üzeri en uzak noktadaki ileri karakolumuza gittim ve orada, civar barınaklardan gelen yüz askerin bir akarsuyun yanındaki kayalıkların altında toplandığını gördüm. Etrafımızı saran hafif sis de bizi koruyordu ama yine de sise pek güvenilmezdi. Biz âyin yaparken, yakınımdaki iki asker, siperden biraz görünmelerinin bedelini canlarıyla ödedi. Âyin bittikten sonra, yağmur yağmaya başladı; hemen birbirimizle vedalaştık. Herkes süratle sığınaklarına gitti, ben de aceleyle kampa döndüm.

Beklediğimiz üzere, bir hareket emri daha geldi. Bu sayede eşya toplamakta usta olmuştuk. Bereket versin pek fazla eşyamız yoktu! Akşamüstü 16 sularında, hareket emri geldi; ve hava kararıktan sonra, kamptaki herkes merkez bölgeye doğru sessizce ilerlemeye başladı. Can sıkıcı yük arabaları gıcırdayarak ilerliyordu ama bu ses, uzaktan çakalların sesleriyle karıştırılabilinirdi! Yollarda, Pazar gecesi yağan yağmurun izleri görünmüyordu. Epey bir yol gittik ve gece yarısı merkez bölgeye ulaştık. Tatsız bir hadise ise keyfimizi kaçırdı. Mutfak erzaklarını ve subay giysilerini taşıyan katır arabası, nehir üzerindeki köprüde kaydı. Sonuç olarak erzak ve giysiler, doymak bilmez Dicle'nin derin sularına gömüldü!

Askerlerin geri kalanı, korkunç bir sağanak yağış altında yürüyerek Perşembe gecesi bölgeye ulaştı. Gece yarısına kadar rahat bir nefes alamadılar. Sabahın erken saatlerinde köprüye vardıklarında, halatların koptuğunu olduğunu fark ettiler. Bu yüzden üç-dört saat beklemekten başka çareleri yoktu. Böyle durumlarda askerlerin yaşadığı endişe ve gerilim mazur görülebilirdi ama askerler yine de cesaret ve metanetlerini kaybetmemişti. Her şeyin kötüye gittiği bir anda, içlerinden biri çıkıp neşeli bir şarkı söylerdi ve bu neşe bir orman yangını gibi tüm birliği sarardı. Askerlerin birbiriyle şakalaşıyor ve eğleniyordu. Onları görenler; sırtlarında yük, gecenin koynunda birçok tehlike ve sıkıntıyla karşılaşan askerler değil de, tatile çıkmış okul çocukları

zannederdi. Akşam dokuza doğru yorgun, aç, ıslak ve üşümüş olarak ama yine de neşeli bir halde merkez bölgeye vardılar.

15 Şubat'ta kahraman askerlerimizin, Türkleri Dicle'nin sağ kıyısından Kut kasabasına doğru geri çekilmeye zorladığını öğrendik. Seyyar köprüye açılan ateş sonucu köprü hasar görünce elimize 1400'den fazla düşman esiri ve 46 subay geçti. Nehrin sağ kıyısı düşmandan temizlendiğine göre, hem Kut'a hem de Bağdat'a doğru yolumuzu açacak olan Sinniya'ya hücum etmenin zamanı gelmişti. Kötü hava, planlarımızı tehdit ediyordu. O akşam çok şiddetli bir sağanak yağış yaşadık. Sanki gök kubbeden iri ve parlak boncuk taneleri yağıyordu. Cumartesi günü, nehrin yukarı kısmında aralarında 2 tugay komutanı ve 86 subayın da bulunduğu 1900'den fazla düşmanın esir alındığı haberi geldi. Bunun üzerine Sinniya'daki siperleri desteklemek için taburumuz yola çıktı.

O akşam için planlanan hücum, tugay komutanlığına havale edilmişti. Hedef, cephane hazırlıkları tamamlandıktan sonra, Türk mevzisinin sağ kanadının yarısına hücum etmek ve eğer bu başarılı olursa, sol kanadın yarısına da hücum etmekti. Yağmur, harekâtı yavaşlatıyordu. Ben bir grup meraklı seyirciyle beraber, bir tepeden harekâtı takip ediyordum. İki Hindistan alayı ön siperleri geçti. Türklerin ilk iki hattı, az bir zâyiatla ele geçirildi. Türklerin karşı hücum yapacağı anlaşılınca, alınan hatlara takviye yapıldı.

20 Şubat Salı günü Dicle nehri aniden yükseldi ve kıyı ve bayırları sular altında bıraktı. Birkaç hafta evvel, nehir kıyısına yakın bir yerde yaşayan yaşlı bir yerlinin, ayın yirmisinde nehrin taşacağını söylemesi çok ilginçti. Nehir üzerindeki köprüler sağlamlaştırıldı. Ancak serbest bırakılan ve akıntıya kapılan dubalar büyük tehlike arz ediyordu. Bir tanesi Arap köyündeki ve daha yukarısındaki bir köprüye hasar vermişti. Nehirden bu köprülerle karşıya geçmek çok sıkıntı ve endişe yaratıyordu. Bir keresinde, yanımızdaki yüksek köprüden bir top geçiriliyordu, atlar huzursuzlanınca top, atlar ve üç adam nehre düşüp kayboldu. Sudaki kuvvetli akıntının, nehri geçmeyi çok zor ve tehlikeli bir hale getirdiği çok belliydi.

XXV. Bağdat'ın Ele Geçirilişi

Sinniya'ya yapılan hücum 22 Şubat Perşembe günü yeniden başladı ve aynı plan uygulanmasına devam edildi. Ben yaralı toplama istasyonunda vazifeliydim. Burada, cepheden tıbbî yardım merkezine nakledilen tüm yaralıları görebiliyorduk. Sabah onda bombardıman başladı; kesildikten sonra Seaforth ve Hindistan alayı hücuma geçti ve ilk iki Türk hattını, az bir zâyiatla ele geçirdi. Bombardıman subayımız Yüzbaşı M'Donald, heves ve sabırsızlıkla, muhtemelen çok ilerledi ve kendi bombalarımızdan biriyle can verdi. Hintliler bizim solumuzdaydı. Türkler karşı hücuma geçtiği sırada, takviye işlemi devam ediyordu. Zayıf bir şekilde üç kere hücuma geçtiler ancak kolayca geri püskürtüldüler. Bulunduğumuz mevzi çok mühimdi. Sol müfrezeyi komuta eden subay, vaziyeti görüp, askerlerini terk edilen hatta dizdi ve orayı Türklere karşı muhafaza etti. Yüzbaşı Mackenzie'nin vaziyeti kurtaran çevik hareket ve cesareti, *Harp Temayüz Madalyası* ile mükafatlandırıldı.

O gün, Türk mevzisinin sol yarı kanadına hücum edileceğinden bihaber, oradan hiç yaralı gelmediği için, oradaki gençlerimizi ziyarete gittim. O gün bombardıman tekrar başladı ve Türkler hararetle karşılık veriyordu. Askerlerimizin bulunduğu mevzi çok tehlikeliydi. Tabip subayımızla beraber onun küçük yardım barınağına sığındım. 3. Taburdan Yüzbaşı Young, irtibat hendeğinde başından bir kurşunla yaralanmış ve sedyeyle ilkyardım istasyonuna getirilmişti. Yarası sarıldıktan sonra onunla birlikte yaralı toplama istasyonuna gittim. O esnada, cephede sabahki hadiselerin aynısı yaşanıyordu. İki Hindistan alayı ve birkaç müf-

reze, bombardıman kesilince, ön siperleri aşarak, sol kanattan Türklere karşı hücuma geçti. İlk iki Türk hattı yine kolaylıkla ele geçirildi; sonra da Türkler karşı hücuma geçti. Bulunulan mevzi yine çok mühimdi. Bu sefer de Seaforthların sağ müfrezesi yardıma koştu. Çavuş Steel, Hintli askerlerin makineli tüfeği ard bölgeye taşıdığını görünce, onları durdurup tüfeği, Er Winder'ın yardımıyla sipere geri taşıdı. Makineli tüfek nişancısı olmamasına rağmen, düşmana ateş açmaya başladı ve takviye gelene kadar Türk ilerleyişini durdurdu. Bu müthiş hareketinden ve gayretinden ötürü Çavuş Steel *Victoria Madalyası*'na, Er Winder da *Harp Temayüz Madalyası*'na layık görüldü.

Askerlerin ne kadar iyi beslenirse, o kadar iyi çarpıştığını anlayan alay aşçısı, yeraltı sığınağındaki büyük mutfağında yemeklerle meşguldü. İyice doldurulmuş kazanlar ateşte fokurduyor ve her yer mis gibi kokuyordu. Sığınağın kenarına oturup, etrafı seyrederken; 15 santimetre çapındaki bir bomba, kazanların arasına düştü ve tozu dumana kattı. Aşçının olduğu tarafa kaynar yemek suları geldi; haşlanmak da kurşun yemek kadar kötüydü. Neyse ki kendisine bir şey olmadı; kendisi sadece bombanın, kazanlar kaynadıktan sonra gelmesine hayıflanıyordu!

Rastgele atılan bir izmarit veya söndürülmemiş bir kibrit yangına sebep oldu. Kıvılcımlar birden büyüdü ve alevler her yeri sardı. Sinniya'dan görüldüğü kadarıyla, durum vahimdi. Ara sıra yaşanan patlamalar, karanlık gökyüzüne kızıl alevler gönderiyordu. Patlamalar sebebiyle birkaç subay ve 3. Tabur yedek birliğinden birçok asker yaralandı.

Muharebede ölen gençlerin çoğunu, ele geçirilen hatların ardında geceleyin, hemen defnetmek mecburiyetinde kalmıştık. Bazıları ise ertesi gün ilerideki küçük bir mezarlığa defnedilebilinirdi. Mevzilerimizi dolaştığımda, askerlerin bombardıman hazırlığıyla meşgul olduğunu gördüm. 3. Taburun nazik albayı bana bir grup yorgun askerini verdi ve onların yardımıyla defin merasimini gerçekleştirdik.

Seaforth ve Leicisters alayları arasında tatlı bir rekabet yaşanıyordu. Albay, Seaforthların yaptıklarından övgüyle söz edi-

yordu. Hepimizin onlarla gurur duyduğunu söyledim. "Evet..." dedi sonra da tebessüm ederek, "Ama bunu biz başarmalıydık!"

Şumran'daki kahraman askerlerimiz tüm engelleri aşıp, kabaran nehrin üzerine bir köprü yapmışlardı. Bu, çok tehlikeli ve yürek isteyen bir vazifeydi. Türk toplarından açılan korkunç ateş, nehrin o kısmına kadar ulaşıyordu ve bu gözüpek askerlerin etrafındaki su, atılan kurşun ve bombalar yüzünden kaynayan devâsa bir kazana benziyordu. Köprü inşası sırasında çok az zâyiat verildi ve birliklerimiz Dicle'nin sol kıyısına doğru süratle ilerledi. Makineli tüfeklerimiz ölüm yağdırıyordu; 1.000 tane de esir alındığı ilan edildi. Bu durum Türklerin ulaşım ve irtibatını tehdit etmeye başladı. Arkadan bir hücuma uğramamak için, Sinniya'dan ayrılmaları gerekiyordu ve 23 Şubat gecesi de gittikleri beli oldu.

3. Tabur amansız takibine devam etti; ve sabah biz de arkalarından gittik. Türklerin tahliye ettiği siperlerdeki korkunç manzaraları kelimelerle tarif etmem mümkün değil. Siperler aslında boş değildi; içinde artık "acı çekmekten kurtulanlar" kalmıştı. Düşmanın aceleyle geri çekilirken bıraktığı siper havanı, top, tüfek, mühimmat ve teçhizatları ele geçirdik. O gün baharın en güzel günlerinden birini yaşadık. Kanlı ve dehşet verici siperlerin, berbat kokunun ve çürümeye yüz tutan cesetlerin arasından; ayaklarımız altında yeşeren taze çimenler, yanımızda sessizce akan nehir ve yanaklarımızı okşayan ılık meltemle Tanrı'nın yemyeşil tabiatında ilerlemek, sanki yeni bir dünyaya girmek gibiydi.

Türkler, yüklerini bıraktıkları için bizden daha süratli ilerliyordu. Biz ise tüm teçhizatımızı taşıyor ve attığımız her adım, yiyecek ve mühimmat kaynaklarımız ile aramızdaki mesafeyi açıyordu. Nehir üzerinden taşınan erzak ve mühimmatın bize yetişebilmesi için biraz daha yavaş gitmemiz lazım geliyordu. Ani gelişen hadiselere rağmen, ihtiyaçlarımızın süratle ve kâfi miktarda tedarik edilmesi takdire şâyândı. Yavaşladığımız için, bir süredir yürüyüş talimi yapmayan askerlerimiz sıcağın alnında uzun ve yorucu yürüyüşler yapmaktan kurtulmuştu. Bazen aralarından geçilen dikenli çalılar, İskoç eteklı askerlerin dizlerini çiziyordu ama tüm zorluklara rağmen hiç

şikayet etmiyorladı. Karargâhlardan gelen tebrikler, Seaforthların moralini epey bir yükseltmişti. Süveda bataklığıyla nehrin arasında açık havada geceledik; aramızda tugay komutanımız ve kolordu komutanı da bulunuyordu.

Harbin en şiddetli zamanlarında, ard arda iki İskoç Taburu ile birlikte olduğum için çok şanslıydım. Hemşehrilerimin sarf ettikleri büyük çaba ve gösterdikleri kahramanlığı her zaman derin bir muhabbet ve gururla hatırlayacağım. Sahip oldukları yüksek meziyetler, hiç böylesine sert bir şekilde sınanmamıştı. 25 Şubat, Pazar sabahı, herşey toparlanıp, herkes yürüyüşe hazır olunca, tabur sıraya dizildi. Albay "İyi iş çıkardığınızı belirtmek istiyorum. Bazı iyi adamların artık aramızda olmadığını biliyorum; ancak onların zafer kazanarak hayata veda etmeleri ve kendilerini kahramanca feda edişlerinin boşa gitmemesi bizim için büyük bir teselli oldu. Seaforthların, İngiliz ordusunda büyük bir itibarı vardır ve bunda sizin de payınız bulunmaktadır. Gelecekte bu itibarı sürdürürsek ya da buna katkı sağlarsak, hepimiz daha mutlu olacağız. Sizi tebrik ediyor ve size şükranlarımı sunuyorum!" dedi. Albay sözü pek uzatmadı. Konuşmasındaki samimiyet askerlerimizi neşelendirdi ve o günkü yürüyüşün hiçbirine uzun gelmediğine eminim. Açık havada geceleyeceğimiz yer, nehir kıyısında ve Kut'tan iki-üç kilometre uzaklıktaydı. Akşamki şükran ve anma merasiminde, subay ve erlerden müteşekkil harika bir cemaat bir araya geldi.

Kûtü'l-Amâre'yi işgal etmeye lüzum yoktu. Orada canlı kalan şeyler birkaç başıboş kedi ve köpekti. Pazartesi günü, merakımdan biraz çevreyi dolaştım. Bombalarımız, nişancıların pusu kurduğu hurma ağaçlarını etrafa savurmuştu. Alman askerlerinin kaldığı evlerin çoğu yerle bir olmuş ve Türklerin gözetleme yeri olarak kullandıkları minareler tahrip edilmişti. Yıkılmış kerpiç duvarlar, kirli sokaklar ve yaprakları dökülmüş hurma ağaçlarıyla kasaba, bir harabeye dönmüştü.

İngiliz garnizonunun teslim oluşu anısına dikilen âbideyi dikkatle inceledim. Sanırım, âbideyi güneş ışığından muhafaza etmek için güneş batana kadar üzerine örtü seriliyordu ve üzerinde bir kitabe yoktu.

Küçük harp gemileri cesurca açtıkları ateşle, Türkleri geri çekilirken taciz etmiş ve Türk gemilerini tahrip edip, bazılarını ele geçirmişti. Nehrin aşağısına giden bir gemiye binme fırsatı yakaladım ve oradan arzu edilen birkaç yiyecek satın aldım. Şeyh Sa'ad'da, gösterdiği cesaret büyük takdir toplayan Moth adlı geminin kaptanı Carpenter ile karşılaştım. Bana, Türk mermileriyle zarar gören gemisini gösterdi; ancak Basra'da müthiş bir başarı göstermişti. Bir hastane gemimiz, tüm personeli ve hastalarıyla esir düşmüştü. Gemideki hastalardan biri de 3. Tabur askerlerinden Cowie adında yaralı bir esirdi ve henüz iyileşmeye başlamıştı. Moth gemisinin yaklaştığını görünce, ayağa kalktı ve gemideki herkese teslim olmaları için bağırdı. Zamanlaması hakikaten müthişti.

Aziziye'de tekrar kendi taburuma katıldım. Satın aldığım yiyecek dolu sandıklar, korkarım bana kötü bir ün kazandırmıştı! Yükler, mutfak malzemelerinin taşındığı yük arabasına yerleştirildi ve ben de arkadaşlarımla yürümeye başladım. Her bir saate, on dakika mola verilmesine karar verildi; ama daha sık mola verildi. Askerler yorgunluktan çok, ayak ağrısından muzdarip oluyordu. Toz da zaman zaman çok sıkıntı veriyordu. 7 Mart sabahı, Zeur'da yük arabalarına yükleme yapacak olan erzak gemisi gecikince, nehrin yukarısına, onların bulunduğu tarafa doğru ilerlemişti. Ayak ağrısı çeken askerler için, bu gemi bulunmaz bir fırsattı. Yük arabalarındaki yükler gemiye nakledilince, askerler sırayla boş arabalara bindi. O gün, geri çekilen düşman ilk kez mukavemet gösterdi. Düşmanın gerisindeki süvarilerimiz, çalılıkların arasında iyice gizlenmiş olan siperlere girip, düşmana kurşun yağdırıp, hepsini dağıttı; fakat bu pahalıya mal oldu. Çalılıkların arasında tam elli tane at leşi saydım.

O akşam, Townshend'in destansı yürüyüşünün hududu olan Selmân-ı Pâk'a ulaştık. Bostan denilen bir yerde geceledik. Şu an orada hiç bağ, bahçe yoktu ama Julianus Apostatatus'un[1] geçişine müsaade etmeyen tepelerle ve Selmân-ı Pâk'ın doğusundaki nehir kıvrımıyla çevriliydi.

1 *Dönme Julianus* demektir. Tam adı Flavius Claudius Julianus'tur. Roma İmparatorluğu'nun Hıristiyan olmayan son imparatorudur (MS 331/332 363).

Nehrin sağ kıyısındaki Selusya birkaç tepeden ibaretti ve Selmân-ı Pâk'ın tüm muhteşem güzelliklerinden geriye sadece "Kemer" kalmıştı. Sabah oraya doğru yürüdüğümde, insanlar hatıra fotoğrafları çekiyordu. "Kemer" aslında muhtemelen M. Ö. birinci asra ait eski Pers sarayının bir kalıntısıydı. Meclis odası ya da ziyafet salonu olarak kullanılan yerin kemerli tavanı hâlâ ayaktaydı. Boyu ve eni 27 metre, uzunluğu ise 45 metreydi, tuğladan yapılmış ve bazı yerleri ahşapla sağlamlaştırılmıştı. Arka duvar hâlâ duruyordu ama salonun ön cephesi yıkılmıştı. Güneye doğru yüksek ön duvar, salonun köşesiyle birleşiyordu. Bu duvarda, heykellerin konması için açılmış küçük oyuklar vardı. Kemer, muhtemelen Sasani kraliyet mensuplarının dairelerin olduğu katlara bölünmüşü.

Selmân-ı Pâk'ın batısındaki Bavi'de, nehrin üzerinde seyyar bir köprü inşa edilmişti. Bir bölük, bu noktaya doğru hareket ederken; diğer iki bölük nehrin sol kıyısından Bağdat'a doğru ilerledi. Seyyar köprüdeki bölük, başka bir bölük tarafından takip edilecekti ve bu noktadan sağ kıyıya geçip, şehre güneyden yaklaşacaktı. Akşam olduğunda tüm eşyalar toparlanmış ve hepimiz hazırlanmıştık. Her kişinin sadece 9 kiloluk teçhizat ve sırt çantasında azık olarak küçük bir konserve sığır eti, biraz bisküvi ve bir şişe su taşımasına müsaade edildiğinden, eşyaları toparlamak zor olmuyordu. Karanlık çökmüş ama hâlâ hareket emri gelmemişti çünkü ağır bir vagon köprüye hasar vermişti. Bir saat de olsa uyumaya çalıştık. Sonra hareket emri geldi ve daha doksan metre yürümüşken tekrar durdurulduk ve orada kaldık. Türkler suya bir sal yerleştirdiği için şiddetli akıntı köprüye zarar veriyordu. Tahrip olan seyyar köprümüzün tamiratı uzun sürdü. Geceleyin Mezopotamya ovasında, yıldızlarla bezeli gökyüzünün altında açık havada uyumak mükemmel bir histi. Fakat hava soğuktu ve sabahleyin kovalardaki sular buz tutmuştu. Güneşin doğuşuyla beraber hareket emri aldık ve öğle sıcağı, insanın aklına öğle uykusunu getirene kadar, insan geçirdiği uykusuz geceyi yolda unutuyordu! Gençler çok yorulmuştu. Ayaklarını sürüyerek yürümeye çalışırken, önlerden mola vereceklerini bildiren bir borazan sesi duyuldu. Sonrasında herkes bir tarafa dağıldı.

O akşam, ilerimizden şiddetli silah sesleri geliyordu. Burada bir mukavemetle karşılaşacağımızı hiç ummuyorduk. Süvariler gece yollarını şaşırmış ve düşmanın yanından dolanıp arkasına geçmeyi planlandıkları Türk mevzisine girmişti. Bunun üzerine destek piyade tugayı muharebenin yükünü üzerine almıştı. Akşamın ilerleyen saatlerinde, böyle bir mücadelenin içine doğru giriyorduk. Akşam olunca ateş kesildi ve biz de bulunduğumuz yerde uykuya daldık. Keskin bir soğuk vardı ve vaktin çoğunu donmamak için uyanıp, hareket ederek geçiriyorduk.

Çok ihtiyatlı ve eli çabuk davranan karargâh levâzım subayımız, hemen iki yük arabası ve acil durum kumanyasıyla geri geldi. Erkenden uyanıp, sırt çantalarımızı ve şişelerimizi tekrar doldurduktan sonra yola koyulduk. Türkler, bir gün evvel müdafaa ettikleri mevziden geri çekilmeye başlamıştı ancak uzun menzilli topları çok iyi nişan alıyordu. Yaptıkları siperlerden geçtik; bu siperler ciddi bir müdafaa maksadı taşımadığı için çok derin değildi, sadece ilerleyişimizi yavaşlatması için yapılmıştı. Siperlerden daha kolay nişan alıyor ve daha yoğun ateş ediyorlardı. Şiddetli rüzgâr, toz ve sis bizi daha da zorluyordu. Top ateşi şiddetlenince, askerlerimize siper kazma emri verildi. Taşınan teçhizatla hemen siperler kazıldı ve kısa bir süre sonra ordunun büyük bölümü siperlere girmişti. Ben ve doktor, eski bir Türk siperine gizlendik. Askerlerimiz nereden tıbbî yardım alacaklarını bilmeleri için yardımcı cerrah ön sipere bir Kızılhaç bayrağı dikti. O esnada büyük bir patlama oldu ve bir şarapnel fırtınası başladı. Düşman, ateş açtıkları noktada bir Kızılhaç bayrağı olduğunu fark etmemişti. Ancak oradaki insanlardan bunu anlamaları gerekirdi; ayrıca siper çok derin görünmüyordu! Ateş kesilince bayrak indirildi ve biz de rahat bir nefes aldık. O kadar rahatladık ki uykuya bile dalmıştım ve doktorun tekrar ateş açılmaya başlandığını söylemesiyle uyandım ve işimize devam ettik.

Doktor ve ben ortak hareket etmeye ve taburumuzun yaralılarına süratle ulaşabileceğimiz bir mevzide bulunmayı planladık. Yaklaşık 200 metrelik bir ilerleyiş kaydedildi. Kendimizi bazı kuru akarsu mecralarında muhafaza ediyorduk. Hiç gizlenmeden, adım adım geniş ve açık alana yaklaşıyorduk. Artık uzaktan yeşillik-

ler arasında Bağdat'ın kubbe ve minarelerini görebiliyorduk. Düşman ateşi, arazinin farklı bölgelerindeki askerlerimize zor anlar yaşatıyordu fakat en zorlu mücadeleyi Seaforthlar veriyordu. Türkler, nişancılıkta hakikaten çok iyiydi ve alayda bundan nasibini alan ilk kişi de bendim. Doktora dönüp, "Evet, burada sana göre bir iş çıktı." dedim. Hemen yarama pansuman yaptı, kırılan çenemi sardı ve büyük bir üzüntüyle ordunun gerisine çekildim. Ancak ardıma baktığımda, gençlerin ateş fırtınası içinde cesurca mücadele ettiğini gördüm ve onlarla daha çok gurur duydum.

O günkü muharebenin sonuna gelinmişti. Türkler gece boyunca geri çekildi ve sabah kahraman askerlerimiz hiçbir mukavemetle karşılaşmadan ilerlemeye devam etti. Bağdat'a giren ilk İngiliz askerleri 3. Tabur ve Seaforthlardı. Şehrin sakinleri, onları büyük bir sevinçle karşıladı ve üç gün boyunca halk ziyafet verdi, bayram etti. Herkes işini gücünü bırakıp, rengarenk elbiselerini giyip nehir kıyısına, pencere ve damlara toplanıyor; haftalardır yaşanan korku ve dehşetten sonra bahçelerde yemekler verip, sokaklarda rahatça dolaşıyordu. Her şeyin daha kötüye gideceğini düşünen ve hükümet yanlısı küçük bir Sünni grup haricinde, Yahudi, Hıristiyan ve Müslüman herkes bu sevinci paylaşıyordu. 11 Mart, Türklerin baskı ve zulümlerinden kurtulan şehrin tarihinde bir bayram olarak kabul edilebilinirdi.

O esnada, sol kıyıda ilerleyen birliklerimiz Türkleri Diyala'dan temizleyerek kuzeyden şehre giriyordu.

Ben "geri çekilirken" tugay komutanına rastladım, bana bir at tahsis etti. Hatta yanıma refakat edecek birkaç asker de vermek istedi ama ben o saatten sonra kimsenin vazifesinden alıkonmasını istemediğim için reddettim. Çölün birkaç kilometre gerisinde, akşamüzeri bir tıbbî yardım istasyonunda, benim gibi vazifeli arkadaşlarla karşılaştım. Gecenin ilerleyen saatlerinde, iyice şiddetlenen kum fırtınası çadırlar da dahil her şeyi neredeyse uçuracaktı. Sedyemdeki kumları temizlemek için üç kez kalkmak mecburiyetinde kalmıştım. Bir keresinde de şöyle bir etrafa bakınayım derken, rüzgâr başlığımı uçurdu. Peşinden gittim ama karanlıkta yolumu kaybederim düşüncesiyle istasyondan çok fazla uzaklaşamadım. Tabiî olarak karargâh levâzım komutanı, ala-

ya ait her şeyi çok uzaktan bile tanıyordu. Ertesi gün, Bağdat yolunda çölü geçerken başlığımı bulmuş ve şehre vardığımda onu bana teslim etmişti! Kendisi, tabur için bulunmaz bir nimetti.

Selmân-ı Pâk civarındaki Bavi'ye giderken, yolun bir kısmını toz yığını arasında motorlu ambülansla; geri kalanını nehir üzerinden Kızılhaç gemisiyle gittim. Hastaneyi komutanı, eski arkadaşlarımın bulunduğu sıhhi birlikle beraber vapurla Bağdat'a gitmeme müsaade etti. Böylece yeni karargâhlarına yerleşmeden, alaya tekrar katılma fırsatı yakalamış oldum.

Bir gece evvel düşmana esir düşen askerlerden biri yanımıza geldi. Askerimiz ve kendini esir alan kişi haydutların eline düşmüş ve haydutlar tüm silahlarını ve fazla elbiselerini almış. Daha sonra askerimiz, adamın bir anlık dikkatsizliğinden faydalanarak kaçmış ve yarı çıplak halde, yolda Hintli askerler ile karşılaşmış. Askerler de ona eski elbiselerinden vermiş. Kılık kıyafeti o kadar değişmiş ki, mevzilerimize yaklaşınca casus diye neredeyse vurulacakmış!

Maalesef sevincim kısa sürdü; arkadaşlarımla pek fazla vakit geçiremeden, doktor beni daha iyi tedavi edilmem için yakındaki başka bir hastaneye sevk etti. Orada daha çok Hintli askerler bulunuyordu. Bizi bunaltan hava, güneşin bu esmer çocuklarına soğuk bile geliyordu. Çoğu öksürüyordu ama kendilerini gösterdikleri kadar hasta olsalardı, durumları çok daha vahim olurdu. Lâkin bu dürüst arkadaşların, İngilizler gibi hastalık ve sıkıntılarını gizlemek gibi bir dertleri yoktu!

Bağdat'ta kaldığım sırada, o bölgede Halep'ten gelen demiryoluyla birleşecek bir demiryolu inşa edileceğini duymuştum. Çok faydalı olacak demiryolu için, ilk adımı vali atmıştı. Sorumlu Alman mühendis Meissner Paşa, valiye sapı abanoz ağacından yapılmış, çok güzel gümüş bir kürek takdim etti. Vali kısa bir konuşma yaptıktan sonra küreği toprağa vurdu ve toprağı kazmaya başladı. O sırada küreğin abanoz sapı ikiye ayrıldı ve içi bembeyazdı! Vali, üzüntüyle kırık hediyesini incelerken, bir İngiliz, "Almanya'da imal edilen çam abanozu!" diyerek söylendi.

Askeri vali olarak vazifelendirilen ve eski bir Seaforthlu olan General, rahatsızlığımı duyunca, onunla birlikte hisarda kalmamı

rica etti. Yeni ele geçirilen bir şehirdeyken, böyle bir hisarda kalmanın ne kadar faydalı olacağı ortadaydı.

Şehirden büyük bir ganimet elde edildi. Demiryolu hattı hasar görmemişti. Birçok lokomotif ve demiryolu levâzımı sonraki harekâtlarda işimize çok yaradı. Şehrin muhtelif yerlerinde çok miktarda silah ve mühimmat bulundu, hatta bir keresinde yaklaşık 2.800 tane son model tabanca ele geçirildi. Hisarda çeşitli silahlar bulunmaktaydı. Mühimmat ambarında yığınla eski ve modern tüfek mevcuttu, ayrıca birçok mermi fişeği de bulunuyordu. Yeni silahların yanı sıra çok eski, kalın namlulu ve çok süslü silahlar da vardı. Bir tarafa çeşitli ebatlarda paslanmış demir gülleler yığılmıştı.

Ayrıca ambarda, gazı ilk biz kullanmadıkça, Halil Paşa'nın kullanmayı reddettiği bir alev makinesi bulundu. Bir gazhane de keşfedildi ama hiç kullanılmadı. Görünüşe göre barbarlığın eski usulleri Türkler için yeterliydi ve Hunların çıkardığı "dehşet"in yeni icatlarına rağbet etmiyorlardı.

Düşman, birkaç kez, mühimmat ambarını patlatmaya çalıştı. Deponun bazı kısımlarında tuğlalar kırıldı ama genel olarak dinamitten zarar görmedi ve hâlâ kullanılabilir haldeydi. Türkler şehri feci şekilde tahrip etmişti. Bir cadde tamamen harabeye dönmüştü. Kumaş fabrikasındaki ordu üniformalarının dikildiği makine balyozlarla tahrip edilip, bazı binalar yerle bir edilmişti. 150 varil parafin[2] yakıldı; yakılan ateşin alevlerini uzaktan görebiliyorduk. Fakat şehirde daha da geniş çaplı bir tahribat yapmayı planladıkları ama yetiştiremedikleri belliydi. Türkler geleceğimizi biliyordu ama bu kadar erken olacağını tahmin etmiyordu. Birçok binaya açılan deliklere, patlatılmak üzere dinamitler yerleştirilmişti ancak bu güzel planı hayata geçirmek için zamanları kalmamıştı. Çarşılar yağmalanmış; duvarların ve ahşap doğramaların çoğu yakılıp yıkılmıştı. Tüccar, kalan mallarını saklamıştı bu yüzden dükkanlar terk edilmiş ve sessizliğe gömülmüştü. Bizim gelişimizden hemen sonra, tüccarlar çekinerek de olsa yavaş yavaş mallarını ortaya çıkarmaya başladı ve kısa sürede ticaret tekrar can-

2 Petrolden elde edilen renksiz, kokusuz bir mum çeşidi.

landı. Kahvehaneler hareketlendi. Eczanelerdeki iyi saklanmış çok sayıdaki ilacı görünce çok şaşırmıştım.

Sokaklarda dolaşan bazı iri yarı kimseler göze çarpıyordu, bunların çoğu şehrin kenar mahallelerinden gelen müslümanlardı. Ancak geçmiş günlerin endişesi yüzünden umumiyetle, insanlar zayıf ve solgun görünüyordu. Bilhassa genç kadınlar o haldeydi. Bir rahatlık hissedip, tebessüm etseler de, ışıldayan gözlerinin derinliklerine sinen korkunun yok olması biraz vakit alacaktı.

Konuştuğum birkaç yerliden, bizim gelişimizden evvel, Türklerin şehirde uyguladığı insanın kanını donduran zulmü dinlemiştim. Uygulanan bu vahşetin liderlerinden biri, Başkomutan Halil Paşa'nın akrabası olan Sadettin idi. Kendisi şehrin emniyet amiriydi. Vazifesi ve Halil Paşa'ya olan yakınlığı onu, şehrin en kudretli insanı yapmıştı; ahlâksızlık ve kepazelikte sınır tanımıyordu. Bu zalim, açgözlü ve hırs dolu canavarın gözünde ne mülkiyet hakkı ne de insan kutsaldı. En sevdiği oyun ölümle tehdit edip, tüccarları Türk paralarının görünür değerini tam olarak vermeye mecbur etmekti. Buna karşı çıkanlar emniyete götürülüyor ve boğularak öldürülüyordu. Sadettin'in hırs ve açgözlülüğü gözlerini kör etmişti; kendi sonunu hazırlıyordu. Şehri yağmalarken, askerlerimiz tarafından yakalandı ve bu haber tüm şehri sevince boğdu.

Malum sebeplerden ötürü, ismini veremediğim iki şahsın vaziyeti çok garipti. Gerçekdışı suçlamalar sonucu hapsedilen bu iki şahıs, hainlikle suçlanarak idama mahkûm edilmişti. Bir tanesi, odasında VII. Edward'ın[3] portresi asılı olduğu için suçlanıyordu! Ayakları zincire vurularak on gün pis bir zindana tutulmuşlardı. Arkadaşlarıyla görüşmelerine müsaade edildi ve sonra tüm mal varlıklarını satarak veya rehin vererek elde ettikleri parayı, Sadettin ve adli subaya verdiler. Bunun üzerine zincirleri hemen çözüldü ve idam cezaları altı aylık hapis cezasına çevrildi.

Türkler, Bağdat'ın akıbeti hususunda çok endişeliydi. Şehre gelişimizden bir hafta evvel, Enver Paşa Halil Paşa'ya bir telgraf çekerek "Sana takviye gönderene kadar mücadeleye devam et!"

3 1901 ve 1910 yılları arasında hüküm süren Büyük Britanya kralıdır.

demişti ve gelişimizden bir gün evvel de "Tek bir adamın kalana kadar çarpış; İstanbul'dan vazgeçmek, Bağdat'ı teslim etmekten daha kolaydır." demişti. İngiliz askerleri şehrin eteklerinde göründüğü zaman, Bağdat ve civarında, cizye[4] ödeyip ordu hizmetinden muaf olan tüm erkeklerin toplanıp, Samara'ya götürülmesi emri verilmişti. Fakat bu emir için artık çok geçti.

Halkın tavrı Türkleri kızdırmıştı. Şehri terk ederken Genel Vali Yardımcısı Faik Bey şöyle demişti: "Şimdi Bağdat'tan ayrılsak da, bu şehri yakıp yıkmak ve İngilizlerin gelmesinden memnun olan sakinlerini öldürmek için 100.000 askerle —Bulgar, Türk, Avusturyalı ve Alman— geri döneceğiz!" Hatta Alman konsolos yardımcısı, Gelibolu muharebesi komutanı Liman von Sanders'in Halep'ten 50.000 askerle yola çıktığını ilan etmişti.

Bağdat civarındaki Araplara, oralara çekilen setleri yıkmaları söylendi böylece önümüzde hiçbir engel kalmayacaktı. Bu plan büyük ölçüde başarılı oldu.

Hisar, büyük hangar ve hastaneler, Amerikan konsolosluğu gibi ana binalar nehrin sol kıyısındaydı; nehrin sağ kıyısında, bilhassa doğuya doğru çok güzel evler vardı. Hurmalıklar, meyve ağaçları ve yemyeşil fundalıklarla kaplı bu "ön hattın" arkasında, dar sokakları, çarşıları ve Arap mahalleleriyle şehrin, klasik Doğu şehirlerinden pek bir farkı yoktu. Bağdat'ı diğer şehirlerden ayıran; meşhur camileri, türbeleri ve antik şehirlerden kalma duvar ve kapı harabeleriydi. Seyyar köprü nehrin iki kıyını birleştiriyordu. Antik şehir nehrin sağ kıyısında kurulmuştu; ancak bu şehirden geriye harabeler kalmıştı. Demiryolu istasyonları batıya doğru uzanıyordu, bağ ve bahçeler şehrin etrafını sarmıştı. Bisküvi ve konserve sığır etinden sonra taze sebzeler herkese çok iyi gelmişti ve yorgun askerlerimiz bilhassa bolca yetiştirilen nefis portakallarla kendilerine ziyafet çekiyordu.

Bir İranlı şair Bağdat'ı "altın güneşli, gümüş nehirli, turkuvaz gök yüzülü ve bronz topraklı" bir yer olarak tasvir etmiş-

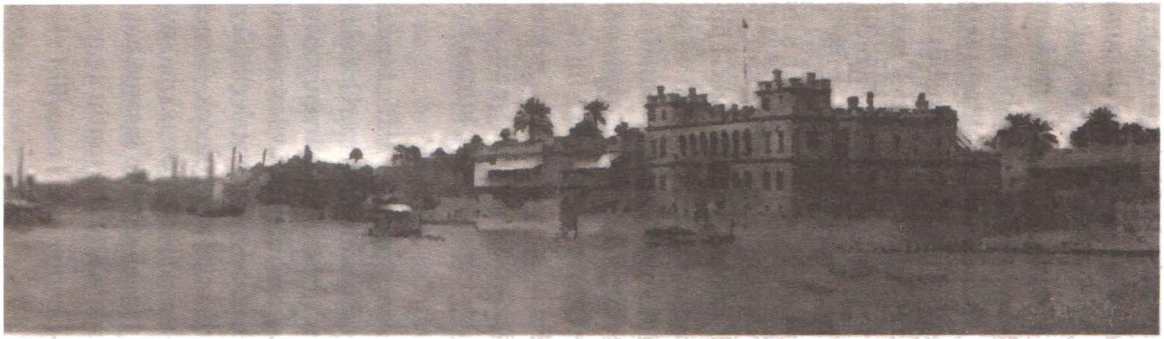
4 İslâm ülkelerinde gayrimüslimlerden himaye karşılığında alınan vergidir.

tir. Şehrin tarihi çok eskilere dayanıyordu. Nehir kıyısında bulunan ve II. Nebukadnezar'ın[5] mührünü taşıyan tuğlalar da bunu ispatlıyordu. Bu dönemin ihtişamı, M. S 762'de Harun Reşid'in dedesi Halife Mansur zamanında tekrar canlanmıştı. Başkent olarak Bağdat, Selusya, Selmân-ı Pâk ve muazzam Bâbil'in yerini almıştı. Halife saraylarının ve dinin merkezi olduğu için Müslüman Doğu, hem dini hem de hissi olarak bu şehre büyük alâka gösteriyordu. Tarihte yaşanan hadiseler bunu pek fazla değiştirmedi; siyasi ve ticari olarak da Bağdat en önde geliyordu. Bu şehir, tarih boyunca çok şiddetli değişimler yaşadı. 1258'te Moğol Hülagü'nün, 1401'de Timur Bey'in ve 1516'da İran şahı Şah İsmail'in eline geçti. 1534'de Kanuni Sultan Süleyman tarafından ele geçirildi ve 1624'te Şah Abbas tarafından geri alındı. Şehir, 1638'de IV. Murat tarafından kuşatılıp, alındı ve şehir halkı hainice kılıçtan geçirildi. Türklerin hakimiyeti altındaki şehir ve bölgede bolluk ve bereket yok oldu ve şehrin güzelliği solup gitti. Ancak Bağdat, İslam dünyasındaki etkisini sürdürmeye devam etti. Ona sahip olmak Anadolu'daki Türkler için çok mühimdi. Bağdat'ın İngilizler tarafından işgali, Almanların Doğu'nun işgali ve orada bir imparatorluk kurma hayallerini de suya düşürmüştü.

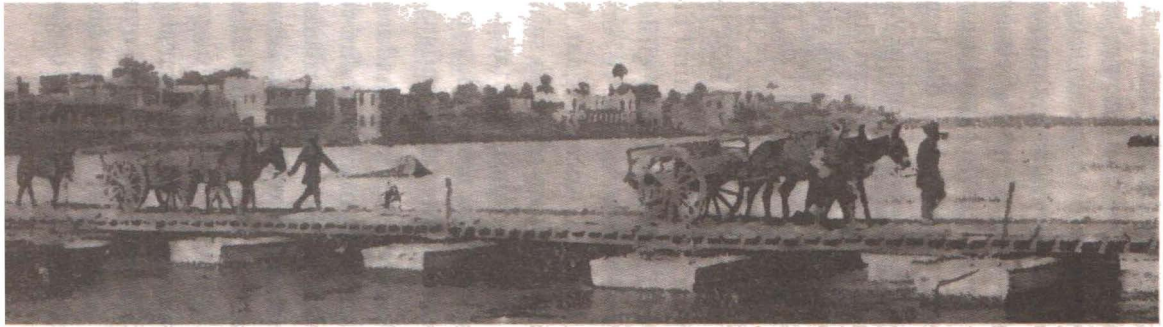
Asırlardır süren kötü idarenin sonu gelmişti. Halk, bir zamanlar Mezopotamya'da dinî ve siyasî hakimiyetin merkezi olan şehre giren "iktidarın" ideallerine ve dürüstlüğüne güveniyordu. Onların güvenleri boşa çıkarılmayacak ve hürriyet kıvılcımı ümitleri tekrar yeşertecek. İçindeki saklı hazineleri çıkaracak çiftçileri bekleyen topraklara, bolluk ve bereket tekrar gelecek. Güneş artık, çalışana emeğinin karşılığını veren, herkesin hakkına saygı gösteren ve hiç kimseyi kayırmayan, en sıradan insanın hakkını bile teminat altına alan bir idarenin altında, mutlu ve müreffeh insanların üzerine doğacak.

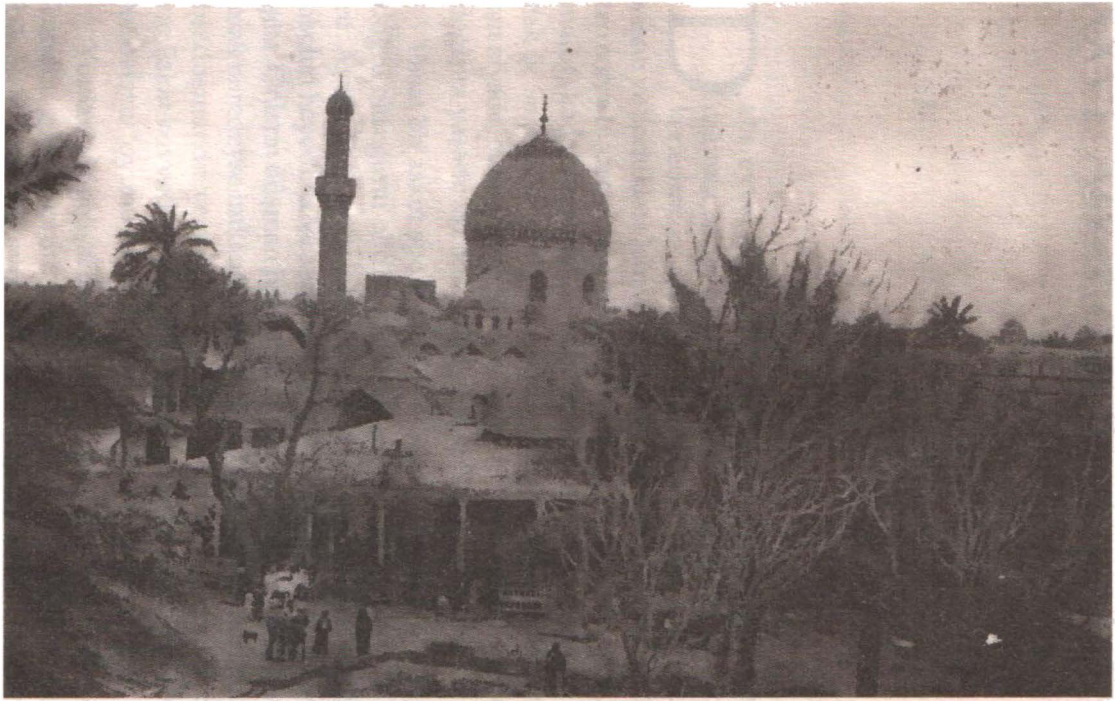
5 M. Ö 605 ve 562 yılları arasında hüküm süren Bâbil kralı.

İngiliz İkametgâh Binası, Bağdat

Seyyar Köprü, Bağdat.

Hisarın tepesinden kahvehane ve caminin görünümü, Bağdat.

XXVI. Askerlerin Bıraktığı İntiba

Daha evvel belirttiğim şartlarda, askerlerimizle geçirdiğimiz iki sene zarfında pek çok hadise yaşadık. Askerlerimizin, askerlik vazifeleri süresince karşılaştıkları sıkıntı ve zorluklara karşı gösterdikleri meziyetler, onlarda harpten sonra birden ortaya çıkmamıştı. Bazıları, sulh döneminde olmadığı kadar hem bedenî hem de ruhî olarak kuvvetlendi; ancak üç senelik tecrübe, askerlerde yeni bir mizaç oluşturmaktan ziyade, onlara mizaçlarını sergileme fırsatı verdi. Gençler bir değişim yaşadı; aslında onları daha iyi tanımış olduk.

Vasat bir asker sporcudur ve macera ruhu taşır. Yaptığının doğru olduğunu bildiğinden, darbelerini daha kuvvetli indirir. Ayrıca harp onun için, tehlikeli bir oyundur; karşılaştığı tehlikeleri heyecanla ve kaderinden yediği silleleri tebessümle karşılar. Onların düşman hakkında haksız bir eleştiri yaptığını duymak neredeyse imkânsızdır. Türkler, bertaraf edilmesi gereken bir düşmandır ve zafere ulaşmak için elinden geleni yapacaktır. Fakat kuvvetli ve şerefli düşmana saygı duyar. Onun öfkesi ve nefreti "oyunu oynamayan" "açgözlü" düşmanadır.

Yurtlarında geliştirdikleri bu ruh, yabancı memleketlerde de kendini gösteriyordu. Gelibolu'da, mevzilerimizin arkasında büyük bir coşkuyla oynanan futbol maçı sırasında, oyunculardan birine bir Türk mermisinin isabet ettiğini gördüm. Yaralı oyuncu sahadan sedye üzerinde taşındı ama oyun, tehlikeye rağmen kaldığı yerden devam etti. Neyse ki oyuncu hafif yaralanmıştı. Onunla konuştuğumda tek şikayeti, Türklerin kendisini tam da gol atarken yakalamasıydı!

İngiliz askeri hassas ve duygusaldır ancak Almanlar gibi basit ve sıradan bir duygusallığı yoktur. İradesi kuvvetlidir ama şefkat ve merhametini tamamen gizleyemez. Uzun süredir evden beklenen bir mektup ya da sevdiği birini hatırlatan bir şey onu duygulandırabilir ve yüreğindekileri açığa çıkarabilir. İşte orada özenle saklanan, hayatı daha güzel ve yaşamaya değer kılan şeyler bulunmaktadır.

Bir keresinde, iri yarı bir genç ciğerinde bir kurşunla hastaneye getirilmişti. Doktorlar dikkatlice yarasını inceledi. Kendisini çadırın bir köşesine, minderlerin üzerine yatırdık. Parmağını bile kıpırdatacak hali yoktu. Onun yönlendirmesiyle cebinden bir fotoğraf çıkardım ve onu, başını hareket ettirmeden görebileceği, eski bir sandığın üzerine koydum. Fotoğraftakiler karısı ve iki kızıydı; gözlerini onlardan alamıyordu. Kısa sürede toparlandı ve üç gün içinde tekrar hareket etmeye başladı. Onunla vedalaşmaya gittiğimde fotoğrafı cebine koyarken, iyileşmesini o fotoğraftakilere borçlu olduğunu söylemişti.

İngiliz askeri vatanperverdir, bu çok sıradan bir söz gibi görülebilir. Lâkin evlatlarımızın gösterdiği cesaret ve fedakârlık, vatanperverliğin ne demek olduğunu açıkça göstermektedir. Bunda İrlandalı yoldaşlarımızın da büyük payı bulunmaktadır.

Bir gün, çok fazla yara almış iri yarı bir İrlandalı hastaneye gelmişti; vaziyeti çok ümitsizdi. Buna rağmen, haliyle dalga geçiyordu. Doktor kim olduğunu sorunca, "Yarım bir İrlandalıyım" demişti. Doktor diğer yarısına ne olduğunu sorunca, "Diğer yarım delik deşik ve sargı bezleriyle kaplı" diyerek cevaplamıştı. Acılarını dindirmek için ona morfin verildi ancak pek tesirli olmuyordu. O sırada koğuşu, şu şarkıyı mırıldayan güzel sesi çınlattı:

"Hükmet Britanya, Britanya dalgalara bile hükmeder,
Britanya asla ama asla boyun eğmez."

Sonra da dudaklarında bu şarkının nakaratıyla ebediyete intikal etti.

İngiliz askeri cesur ve kibardır. Onunki korku bilmeyen bir cesaret değildir aksine korkuyu bilen ve onun üzerine giden bir cesarete sahiptir. Kendi canını tehlikeye atarak, yaralı arkadaşlarının yardımına koşar.

Bana sıklıkla, harp tecrübesinin insanları daha dindar yapıp yapmadığı ve aralarında yeni ve daha güzel bir dünya yaratmak için çaba gösterenlerin olup olmadığı soruluyor. Bu askerleri iyi tanıyanlar, daha basiretli konuşacaktır. Bu mevzuda yorum yapanlar, İngiliz ırkının ketumluğunu da göz önünde bulundurmalıdır; bu da bir belirsizlik yaratmaktadır. Ancak askerlerin yarınla ilgilendiğini söylemek pek mümkün değil; hepsi bugünün vazifesine yoğunlaşmış haldedir. Bu durum aslında bugünü geleceğe hazırlamak olarak da görülebilir. Fakat harp meydanının belirsizliğinde hayat ve ölüm arasındaki ince çizgide gidip gelen askerlerden daha derin bir sorumluluk hissi ve bakış açısı beklenebilir.

Askerlerin hayatında, dinin mühim bir yer tuttuğunu gösteren bir çok hadise yaşanmaktadır. Fakat yüzlerce askerin gönüllü olarak âyinlere katılmasından böyle bir sonuç çıkarmak doğru olmaz. Bu askerler, tekdüze hayatlarından biraz olsun sıyrılmak için, konsere, derse ve sinemaya da aynı hevesle gidiyordu. Ayrıca dini merasimler çok keyifli geçiyordu; bildiklerini anlatması için papaza büyük fırsat veriyorlardı. Ancak gençler, hassas dini mevzulara pek faydası dokunmayan, bazı felsefi mevzulardan sonunda sıkılmıştı. Bir alaya vaaz veren papaz sinoptik problem[1] hakkında konuşacaktı. Grupta Aberdeen'li[2] olan bu yüzden doğuştan ilahiyatçı ve münakaşacı gençler de vardı! Bu sebeple derin vaazını biraz daha eğlenceli bir şekilde vermeye çalışmıştı. Ancak bir insanın çok önemli bir mesajı varsa, mizacı ve vazifesine göre bunu insanlara nakledecektir ve her daim, hazırcevap ve anlayışlı dinleyicileri de olacaktır.

Askerlerin çoğu düzenli olarak kiliseye giden insanlardı. Orduda, cemaat olarak ibadet etmeye gösterdikleri alâka, onların

1 Matta, Luka ve Markos incili arasındaki ilişki ve benzerliği inceler.
2 İskoçya'da bir şehir.

değiştiğini göstermiyordu. Birlikte ibadet etmek onlara eski ve mutlu günleri hatırlatıyordu

Lâkin, kiliseye gitmeyen ve dinle hiç alâkası olmayan askerler de mevcuttu. Ancak tüm kabahati o gençlere yüklemek doğru değildi. Kanları kaynayan bu gençler için kiliseyi nasıl daha cazip hale getirebilirdik acaba? Bu gençler bir şekilde kiliseden uzak tutulmuş ve kederli bir yalnızlığa mahkûm edilmişti. Bu gençler, bir kurum olarak kiliseden kaçıyordu ama bu, yüreklerinde İsa'ya karşı derin bir sadakatsizlikleri olduğu manasına gelmiyordu. Bu gençlerin yüreklerinde yeşermeyi bekleyen iman tohumları vardı. Eğer önümüzdeki senelerde kilise, bu tohumları yeşertemezse bu kilisenin kabahati olacaktır.

Askerlerde zor zamanlarda kendini gösteren; fark edilmeyen samimi bir iman vardı. Bir gün, her yeri yara bere içinde olan bir genç geldi, aslında hiç kıpırdamaması gerekiyordu. Ben de bunu düşünmesi gerektiğini söyledim. Tebessüm ederek yüzünü bana çevirip: "Ama ben daha evvelden düşünmüştüm!" dedi.

Kanaatimce harp, askerler üzerinde çok büyük ahlâkî ve ruhî değişimlere sebep olmadı. Meselenin özünü anlayanlar, yaşadıkları bu tecrübeden istifade etti; anlamayanların ise anlamasına gayret sarf edildi. Yine de dine düşman olan veya dini umursamayanların olmasına da şaşırmamak gerekir.

Hıristiyanlığın insanı sadık, kararlı ve cesur yapmasını bekleriz. Ancak dindar olmayıp da, sağlam bir şahsiyete sahip insanlar da olabilir. Böyle insanlarla; vazifeliyken, gemideyken ve daha birçok yerde karşılaştım; bazıları "birazcık yabani"yken; bazılarının sulh döneminde tek merakı "spor"du, kimi alkole düşkündü, büyük oynamaya alışmış ve kazanacak ya da kaybedecek bir şeyi olmadığı zaman oynamayan insanlardı. Bu insanlar arasındaki arkadaşlık ruhunu görünce çok şaşırmıştım. Vatanlarına aşırı derecede bağlıydılar. Harbin korkunç şartlarında, kendilerini nasıl suçtan uzak tuttuklarını hep merak ederdim; aslında bunun cevabı çok açıktı. Bir insan olarak kendi tahammül sınırlarını zorlayıp, sıkıntı ve yokluğa hiç şikayet etmeden katlandılar ve neşelerinden hiçbir şey kaybetmediler. Zor-

lulara birlikte göğüs gerdiler. Mücadele ederken arkadaşları kadar hevesli, hünerli ve gözü karaydılar. Kendilerinden geçip, arkadaşlarının acılarını dindirmeye çalıştılar. Bazen kaçınılmaz sonlarıyla karşılaştıklarına da şahit oluyordum; hiç sızlanmadan kaderlerine boyun eğiyor ve kutsal bir amaç uğruna ölmenin zafer olduğuna inanıyorlardı.

Benim, üzerinde durduğum nokta, açıkça belli olamasa da bu insanlardaki Hıristiyanlıktı. Harp, insandaki en güzel şeyi açığa çıkartır ve o şey, o kadar çok büyür ki geri kalanlar görünmez. Ya bu güzel şey, insanın en derinindeyse ve gerçek özüyse? Bu sadece bir fikir. Bunun üzerine insan eski bir ilahiyatçının sözünü hatırlıyor, *Anima naturaliter christiana*.[3]

Harbin değiştirdiği insanlardan bazıları da sokak köşelerinde vakit geçirenlerdi. Bu insanlar nereden gelirse gelsin, yaşadıkları harp tecrübesi bazısının "kendini bulmasını" sağlamıştı. Vatanperverlik furyasına kapılarak eski çevrelerinden ve kötü alışkanlıklarından uzaklaşmışlardı. Muharebe süresince ister istemez asil ve yüksek şahsiyetli insanlarla muhatap oluyor ve herkesten erdemli ve dürüst davranışların beklendiği bir ortamda bulunuyorlardı. Katı ordu disiplini altında, bu insanlara doğru davranışlar kazandırıldı ve çoğu haysiyetli ve erdemli insanlar haline geldi. Bu insanların yaşadığı ahlâkî değişim ortadaydı. Acaba bu değişim kalıcı mıdır? Evlerine ve eski günlerine geri döndüklerinde acaba iradelerine hakim olabilecekler mi? Bu soruların cevabını zaman gösterecek. Şahsen, Tanrının inayetiyle birçok insanın daha temiz, cesur ve kuvvetli bir ruha sahip olacağına inanıyorum. Kendisinden ümit kesilmiş bir insanın yaşadığı bu değişime ancak minnet duyulur.

Eğer bir asker zorlu ve tehlikeli şartlarda mertliğini ispatlarsa, diğer askerlerin saygısını kazanmış olur; zaten aksi durumda kimse ona itimat etmez. Onlarla gurur duymak için birçok sebebimiz var ve onlar bu saygıyı hak ediyor. Vasat bir asker tabiî ki de bir aziz değildir ve bu yolda ilerlediğini söyleyenlere de itibar etmez. O, keskin bir gözlemcidir, sağduyulu

3 "Tabiî Hıristiyan ruhu".

ve makul hükümler verir. Bazen hata yapsa da, kendilerini "daha iyi" görenlerden pek bir farkı olmadığını bilir. Riyakârlıktan nefret eder. Tez canlı ve çeviktir bazen tamamen hisleriyle hareket edebilir. Hastanelerde her türlü insanla karşılaştık: en iyiler, en kötüler, en asiller ve en sefiller hep bir aradaydı. Bu askerler, hakiki İngiliz askeridir: küçük bir sıkıntıya homurdanırlar ama en büyük felaketlere ve en acı kayıplara şikayet etmeden kahramanca katlanırlar. Başarı ve hatalarını göz önünde bulundurarak onları oldukları gibi, yüce gönülleri ve insaniyetleri ile sarsılmaz hürriyet muhafızlarımız olarak kabul etmeliyiz. Umarım Tanrının lütfuyla, bizim için kahramanca canlarını feda edenlerin kıymetini biliriz.